

PT 4190
ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE „NICOLAE IORGA”



STUDII ȘI MATERIALE
DE
ISTORIE
MODERNĂ

VOL. XXXI



EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

ACADEMIA ROMÂNĂ
BIBLIOTECA INST. DE ISTORIE „N. IORGA”
COTA PT 4190
INVENTAR 39188

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE „NICOLAE IORGA”

COLEGIUL ȘTIINȚIFIC

JEAN-PAUL BLED (Universitatea Sorbona, Paris VI), VLADISLAV IAKIMOVICI GROSUL (Institutul de Istorie a Rusiei, Moscova), FRANCESCO GUIDA (Universitatea Roma III), KEITH HITCHINS (Universitatea Urbana-Champaign, Illinois).

COMITETUL DE REDACȚIE

Acad. DAN BERINDEI (redactor-șef), ALEXANDRU MAMINA (redactor-șef adjunct) BOGDAN POPA (secretar de redacție), DANIELA BUȘĂ, ADRIAN-SILVAN IONESCU, MARIAN STROIA, RALUCA TOMI.

Revista „STUDII ȘI MATERIALE DE ISTORIE MODERNĂ” apare o dată pe an.
La revue „STUDII ȘI MATERIALE DE ISTORIE MODERNĂ” paraît une fois par an.

Revista se poate procura contracost de la:

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE, Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, 050711, București, România, tel.: 40-21-318 81 46; 40-21-318 81 06; fax: 40-21-318 24 44; e-mail: edacad@ear.ro.

Comenzile pentru abonamente se primesc la:

ORION PRESS IMPEX 2000 S.R.L.
P.O. Box 77-19, sector 3, București, România, tel./fax: +40 21 610 67 65, +40 21 210 67 87; tel.: +40 311 044 668; e-mail: office@orionpress.ro

S.C. MANPRES DISTRIBUTION S.R.L.
Piața Presei Libere nr. 1, Corp B, etaj 3, cam. 301-302, sector 1, București; tel.: +40 21 314 63 39, fax: +40 21 314 63 39

DEREX COM S.R.L.
E-mail: derex_com@yahoo.com

SORIRORI SOLUTIONS
E-mail: sorin.costreie@sorirori.ro, rosana.guta@sorirori.ro; tel.: +40 765 262 077, +40 765 166 433; website: http://www.sorirori.ro;

Correspondența, manuscrisele și publicațiile vor fi trimise pe adresa Comitetului de redacție:
B-dul Aviatorilor 1, 011851, București, tel.: 021 212 53 37.

Redactor: Adrian Mircea DOBRE
Tehnoredactor: Maria LAZĂR
Coperta: Mariana MOCANU

**Lucrare apărută cu sprijin financiar din
Fondul Recurent al Donatorilor – Academia Română**

STUDII ȘI MATERIALE DE ISTORIE MODERNĂ

Vol. XXXI, 2018

SUMAR

PROBLEMATICI SOCIALE ÎN PRINCIPATELE ROMÂNE

BOGDAN MATEESCU, <i>Din corespondența Departamentului Dinlăuntru al Țării Românești privind combaterea conflictului de interese (1835–1840)</i>	3
VENERA ACHIM, <i>Eufrosin Poteca abolitionist</i>	57

IDENTIFICARE SOCIALĂ ȘI IDENTIFICARE IMAGINARĂ

RALUCA ALEXANDRU PARTENIE, <i>Expresii ale afilierei și contestației politice în modă</i>	67
ANCA IRINA DUMITRESCU, <i>Femei-artist în perioada 1917–1942. Ipostaze ale contestării imaginarului tradițional feminin</i>	79
MANEL OUARET LADJOUZE, AZEDDINE BELAKEHAL, PHILIPPE NYS, <i>Valeurs des paysages auréssiens: Les révélations d'un imaginaire orientaliste. Exemple des villages traditionnels des gorges du Ghoufi (Algérie)</i>	93

BISERICA ORTODOXĂ ÎN MODERNITATE

REMUS BRIHAC, <i>Naționalismul ca reacție a spațiului ortodox la modernitate</i>	115
ȘTEFAN IONESCU-BERECHET, <i>Legitimități concurente: stat și biserică în România modernă</i> ...	125

RĂZBOIUL ȘI SOCIETATEA

DANIELA BUȘĂ, <i>Oameni și locuri din Dobrogea anilor 1877–1878 în relatările unor martori străini</i>	137
RALUCA TOMI, <i>Mărturii italiene despre societatea românească din timpul marelui război</i>	149

REVOLUȚIILE RUSE DIN 1917: CARACTERISTICI ȘI EVALUĂRI

ALEXANDRU MAMINA, <i>Vinovăție și mesianism: trăsături psihologice în revoluția rusă din octombrie 1917</i>	161
---	-----

VASILE BUGA, <i>Revoluțiile din februarie și octombrie 1917. Noi abordări în istoriografia rusă</i>	169
---	-----

170 DE ANI DE LA REVOLUȚIA ROMÂNĂ DIN 1848

DANIEL GICU, <i>Simbolismul ceremoniilor publice în timpul regimului revoluționar de la 1848 din Țara Românească</i>	187
ALEXANDRU MAMINA, <i>Memorie și legitimitate: Avram Iancu</i>	201

ACTIVITATE ȘTIINȚIFICĂ

„170 ans depuis la révolution française de 1848. Une inspiration pour les révolutions des Pays Roumains”.....	207
„Revoluția română de la 1848-1849: ideologie și percepții străine”	207

RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ

Grigore ROMALO, <i>Carnete de război 1916-1917</i> , traducere din limba franceză de Lia Decei, ediție de Dan Romalo, București, Corint, 2017, 188 p.; RAUL DONA, <i>Jurnalul unui medic militar 1917-1918</i> , cu desene și acuarele de Niculina Delavrancea-Dona, ediție de Iulia Vladimirov și Viorica Milicescu, București, Humanitas, 2018, 311 p.; GERHARD VELBURG, <i>În spatele frontului: Marele Război, așa cum l-am văzut eu: decembrie 1916 - iunie 1918: însemnările unui soldat german în România ocupată</i> , traducere, introducere și note de Ștefan Colceriu, București, Humanitas, 2018, 353 p. (<i>Bogdan Popa</i>)	209
CRISTIAN CONSTANTIN, <i>Comerțul cu cereale la gurile Dunării: integrare pe piață, structuri productive și infrastructură de transport (1829-1940)</i> , Brăila, Muzeul Brăilei „Carol I”, Editura „Istros”, 2018, 713 p. (<i>Daniela Bușă</i>)	213
EMANUELA COSTANTINI, <i>La capitale immaginata. L'evoluzione di Bucarest nella fase di costruzione e consolidamento dello stato nazionale romeno (1830-1940)</i> , Rubbettino Editore, Soveria Mannelli, 2016, 260 p. (<i>Ion Cârja</i>)	215
EVRYDIKI SIFNEOS, <i>Imperial Odessa: Peoples, Spaces, Identities</i> , Leiden, Brill, 2017, 300 p. (<i>Cristian Constantin</i>)	217

DIN CORESPONDENȚA DEPARTAMENTULUI DINLĂUNTRU AL ȚĂRII ROMÂNEȘTI PRIVIND COMBATERICA CONFLICTULUI DE INTERESE (1835–1840)

BOGDAN MATEESCU
(*Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”*)

Documentele publicate aici reflectă o parte din încercarea de formare a unei administrații publice moderne în Țara Românească după introducerea Regulamentului Organic. Ele privesc ideea de incompatibilitate legală dintre funcția publică și activitățile din viața privată, activități care, în viziunea guvernanților, ar fi putut constitui prilej de folosire abuzivă a atribuțiilor oficiale. Mai exact, este vorba de comerț.

Au existat în această perioadă o serie de reglementări care vizau separarea slujbașilor de ocupațiile comerciale. Ca majoritatea reformelor legate de viața instituțională, ele își au originea în perioada ocupației ruse și fac parte din efortul general al acesteia de a induce administrației autohtone un model al bunei guvernări. Combaterea abuzului slujbașilor începe odată cu activitatea comisiilor de revizie din județe și continuă pe plan legislativ. Amintim interdicția impusă în 1832 de guvernatorul Pavel D. Kiselev asupra funcționarilor locali de a lua în arendă venituri ale statului¹; dar și legea votată în Adunarea Obștească un an mai târziu, care extinde prevederile ordinului executiv. Practic, se interzicea tuturor angajaților statului să încheie contracte comerciale cu instituții publice².

Extinderea sau întărirea acestui cadru legal va continua și după sfârșitul ocupației, iar materialul de față documentează perioada imediat următoare. După cum vom expune într-o scurtă prezentare, acest material interesează nu doar sub raport legislativ, dar și în studiul aplicării legilor și al modernizării instituționale în general. Ceea ce propunem pentru publicare conține atât ordine normative, cât și rapoarte privind respectarea (sau nerespectarea) lor.

În 1835, principele Alexandru Dimitrie Ghica poruncește ca toți angajații din subordinea prefecturilor să nu poată face comerț pe durata îndeplinirii mandatului (doc. 1). Se pune accent pe subcârmuitori, aceștia fiind reprezentanții statului cu cea mai mare putere la nivel local și care aveau cel mai des contact cu populația rurală. Plângerile împotriva lor au constituit totodată justificarea pentru această decizie și

¹ Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Argeș, Pretura Plasei Pitești / Subcârmuirea Plasei Pitești, dosar 6288/1832, f. 1.

² Vezi *Buletin-Gazetă Oficială*, nr. 11 (26 februarie), 1833, p. 67.

pentru încercările de a impune aplicarea ei în mod cât mai eficient. Ordinul inițial este dat în mai 1835 prin canalul Departamentului Dinlăuntru (ministerul de interne de atunci), reluat în 1837 în termeni foarte duri, departamentul acuzând ocârmuirile (conducerile județene) că fac foarte puțin pentru a-și disciplina subordonații (doc. 34, 48).

Întregul demers pare să fi avut puțin succes, cel puțin din mărturiile de față. Deși sunt atestate mai multe cazuri de subocârmuitori care încălcau legea, doar unul suferă consecințele legale, adică este demis pe loc (doc. 18-19). Un altul, medelnicerul Mârzea, își dă singur demisia (doc. 26-28), pentru ca alții să nu fie afectați de consecințe imediate, cel puțin nu de unele surprinse în aceste documente. Ocârmuitorul de Vâlcea recunoaște că îi erau cunoscuți subocârmuitori care încălcau legea, dar nu i-a raportat pentru că alegerea de noi subocârmuitori era foarte aproape și avea în vedere excluderea de la noi mandate a vinovaților (doc. 40). Cu altă ocazie, unul dintre inspectorii departamentului semnaleză încălcarea legii în județul Romanai, la un an de la publicarea ei. Departamentul solicită detalii, dar acestea nu apar în dosar și nu cunoaștem dacă s-a luat vreo decizie sau nu (doc. 31, 32). Ultimul caz ne arată un subocârmuitor din Mehedinți care făcea comerț cu grâu și care, totuși, rămâne nesancționat (doc. 67-72). Ca majoritatea reformelor întreprinse în această perioadă, și aceasta are un parcurs extrem de anevoios și este interesant de explorat sub aspectul cauzelor, pe lângă alte defecte ce pot fi observate la sistemul legal și instituțional, care ies foarte bine în evidență în documentele de față.

În primul rând, putem vorbi despre lipsa unei strategii de aplicare a legii. Departamentul Dinlăuntru, în ciuda presiunii puse pe ocârmuiri, nu dă indicații despre cum avea să se verifice respectarea ordinului. Abia doi ani mai târziu, după alte presupuse plângeri îndreptate împotriva subocârmuitorilor, se poruncește ca aceștia să declare pe proprie răspundere că acționează în limitele noii legi (doc. 34). Tot atunci se recurge la următoarea tactică: se emite o circulară formulată ca și cum ar fi adresată unui singur destinatar. Acesta este acuzat de indisciplină și de favorizare, prin neglijență, a încălcării legii. Astfel, toți cei 18 ocârmuitori primesc aceeași mustrare prin care sunt avertizați de grave derapaje petrecute în administrația județului respectiv, derapaje care, cumva, ar fi ajuns la urechile departamentului (doc. 48). Tactica, ce combină intimidarea cu disimularea, am considera-o foarte neinspirată dacă ținem cont că înșiși ocârmuitorii o foloseau față de proprii subordonați, deci, le putea fi familiară cel puțin unora dintre ei. Lipsa de strategie a departamentului este surprinzătoare pentru că acesta avea în subordine inspectorii³, la care, se pare, nu apeleză. Cazul dat exemplu în paragraful anterior (inspectorul care raporta despre județul Romanai) a fost unul întâmplător, ancheta respectivă

³ Existau în epocă două instituții specializate în control administrativ. Prima, Obștescul Control, efectua inspecții de rutină în toate instituțiile. A doua era corpul de „cinovnici” din subordinea directă a șefului Departamentului Dinlăuntru, folosiți mai ales în circumstanțe extraordinare, precum anchetele disciplinare. În 1837 activau 10 astfel de inspectorii.

privea altceva decât conflictul de interese, iar raportul a fost alcătuit din inițiativa inspectorului.

Rezultatul lipsei de strategii a făcut ca impunerea acestui principiu să fie neuniformă de la un județ la altul. Privind felul în care a reacționat fiecare ocârmuire în parte, se poate spune că aplicarea efectivă a legii, acolo unde s-a făcut, a ținut de circumstanțe întâmplătoare, de disciplina unor funcționari sau de existența unor informații care circulau la nivel local. Astfel, unele ocârmuiri răspund prin raportarea anumitor cazuri concrete de încălcare a legii, altele neagă existența lor, dar fără a prezenta justificări sau măsuri concrete de anchetă. Ocârmuirile Saac și Gorj anunță că vor efectua propriile anchete (doc. 7; 63); cea de Vâlcea că avea deja informații (doc. 40), iar cea de Ialomița că urma să ceară informații de la preoți și reprezentanții satelor (doc. 49). În schimb, cele mai multe ocârmuiri care răspund o fac formal, doar confirmând primirea ordinului.

Un alt rezultat este tensiunea dintre centru și teritoriu. Asistăm la un episod obișnuit, în care Departamentul Dinlăuntru dorește realizarea unei îmbunătățiri, emite instrucțiuni vagi, apoi reproșează ocârmuitorilor eșecul acțiunii. La rândul lor, aceștia se apără, fie negând acuzațiile de delăsare, fie invocând cauze obiective pentru aceasta (doc. 24). Ocârmuirile Mehedinți (doc. 56) și Ilfov (doc. 55) chiar sugerează lipsa de realism în pretenția departamentului de a dovedi că vreun funcționar face comerț, atunci când o face informal (pe numele altora) și în secret.

Explicația birocratică a eșecului reformei poate fi extinsă la nivelul cutumelor și mentalităților. Imaginea desprinsă din acest episod este desigur una dezolantă, însă ar fi o greșală să credem că abuzul în serviciu, nesancționat, era universal. Au existat în epocă nu doar numeroase plângeri împotriva subocârmuitorilor, ci și numeroase sancțiuni aplicate acestora. Într-un studiu separat⁴, în care am folosit o paletă mai largă de surse, am arătat că sancțiuni erau într-adevăr aplicate în cazuri de conflict de interese, dar nu atât pentru încălcarea acestui principiu, cât pentru daune materiale sau care țineau de integritatea fizică a victimei.

Cu alte cuvinte, în definirea bunei sau relei guvernări, ca și în gestiunea abuzului, avem o concurență de norme. Prima normă, pe care am numit-o *comună*, privește abuzul ca pe o acțiune care duce la pagube și vătămări fizice, palpabile. A doua normă, *modernă*, este structurată în jurul ideii de administrație impersonală. La funcționari, mai exact, trebuia separat cât mai mult posibil domeniul public de cel al intereselor private. Evident, în această perioadă de tranziție, norma *comună* prevalează asupra celei *moderne*. Cel mai bine înțelegem aceasta dacă privim ultimul caz de subocârmuitor abătut de la lege – doc. 67–72. Ocârmuirea Mehedinți îl raportează departamentului, apoi departamentul ordonă să fie suspendat din funcție, dar și să se facă o anchetă care să lămurească eventuale abuzuri asupra

⁴ Bogdan Mateescu, *Sanctionner le conflit d'intérêts dans la Valachie des années 1830. Une étude de cas: les sous-préfets*, în Sylvia Marton, Frédéric Monier, Olivier Dard (coordonatori), *Moralité du pouvoir et corruption en France et en Roumanie XVIIIe-XXe siècle*, Presses Universitaires Paris-Sorbonne, Paris, 2017, p. 51–65.

sătenilor. Când se descoperă că singura pagubă descoperită fusese minimă, și că partea prejudiciată fusese un singur negustor, departamentul admite repunerea în post a subocârmuitorului. Aceasta, în ciuda repetatelor amenințări cu sancțiuni. Nu a contat deci principiul în sine, ci consecința încălcării lui.

Nu numai puterea normei *comune* a fost cea care a afectat înrădăcinarea ideii de incompatibilitate. S-au adăugat relațiile de putere ale vremii, care sabotau și ele regulile administrative și domnia legii. Din nou, sursele de față vin să arate un caz grăitor. În contrast cu presiunile puse asupra ocârmuirilor chiar de fratele său (Mihail Ghica, șeful Departamentului Dinlăuntru), principele Alexandru Dimitrie Ghica permite în scris (!) ca un apropiat de-al său – și angajat în aparatul de stat – să fie exclus de la aplicarea legii. Faptul că este vorba de un militar rus, polcovnicul Arnold Iacobson, ne-ar putea duce cu gândul că și principele, la rândul său, ar fi putut fi supus unor presiuni. Oricum ar fi, relevant ni se pare felul în care notificarea a fost transmisă în Departamentul Dinlăuntru, relativizând în cele din urmă porunca principelui. S-a înțeles, așadar, că în general apropiații principelui sunt exceptați de la normă, cu toate că porunca se referea exclusiv la cazul lui Arnold Iacobson și doar pentru un singur contract de aprovizionare a armatei (doc. 30). Se poate deci interpreta că notificarea e receptată ca afirmare a patronajului personal, care trebuie respectat peste litera legii scrise. Nu știm în ce măsură o asemenea cutumă ar fi putut duce la trecerea cu vederea de către departament a abaterilor slujbașilor locali, dar este cu siguranță un factor de luat în considerare într-o aprofundare viitoare a subiectului.

Remarcăm un grad mare de relativitate nu doar în aplicarea noii reguli, dar și în felul în care e formulată. E dificil – cel puțin pe baza surselor de față – să stabilim limitele acestei legi. Ordinul inițial al principelui prevedea interdicția comerțului în județul în care funcționarul activa; în circularele de întărire din 1837 e menționată doar plasa. Ordinul inițial pare a se referi numai la subordonații ocârmuirilor, excluzând vag ramura judecătorească și aparatul administrației centrale. Atitudinea principelui exprimată în notificarea menționată mai sus pare să îi includă însă pe toți funcționarii. Am evitat și evităm în continuare să dezvoltăm acest aspect pentru că nu cunoaștem dacă au existat și alte ordine și reglementări în această privință, care ar fi delimitat mai clar jurisdicția sau care i-ar fi adus modificări. Pentru cercetător, una dintre problemele studiului perioadei regulamentare este lipsa unui instrument de lucru care să acopere și să sistematizeze pe categorii toate legile și reglementările emise, atât pe cele publicate, cât mai ales pe cele nepublicate. Din ultima categorie fac parte aproape exclusiv numeroase circulare ministeriale cu putere de lege, care pot fi găsite doar în arhive sau în studii despre subiecte izolate.

Sursele prezentate aici acoperă procesul de reformă pe parcursul a câțiva ani: 1835, 1836, 1837, 1839 și 1840. Atragem atenția celor interesați de subiect că procesul s-a desfășurat și în afara acestui interval, atât mai devreme, cât și mai târziu. Am amintit inițiativa asemănătoare a lui Pavel D. Kiselev, reluată de Adunarea Obștească în 1833; menționăm astfel că în anii 1840 interdicția practicării comerțului

era o condiție de eligibilitate în funcția de subocârmuitor⁵. Remarcăm totodată că anchetele teritoriale nu s-au oprit doar la cazurile conținute aici, ci au continuat, uneori foarte detaliate. Deci, prezentele considerații nu trebuie generalizate, mai degrabă ele pot constitui bazele unui studiu viitor care să identifice toate reglementările emise în această privință și care să exploreze interpretări ale felului în care s-au aplicat. Am folosit aceste surse în studiul amintit, iar circulara din 1835 a fost publicată și de Vladimir Diculescu⁶.

*

Materialul de față îl considerăm important nu doar pentru subiect, dar și pentru că a fost produs sub forma unui dosar de corespondență la nivelul departamentului, ceea ce îi oferă câteva avantaje ca sursă pentru istoria administrativă. Primul este că reflectă situația din toată țara, uneori de la nivele administrative sub cele direct subordonate departamentului (cum sunt aici documentele provenite de la subocârmuiri: 27, 50–53). În al doilea rând, poate conține mult căutatele mărturii de culise, de la nivel central, cum este în cazul acesta „afacerea” Iacobson. În al treilea rând, poate face lumină în sfera legislativă: conține ordine și circulare cu putere de norme și reglementare. Practic, dosarul acesta a fost creat în urma ordinului din mai 1835 și a strâns o parte din corespondența legată de aplicarea lui. În el au fost incluse din greșeală rapoarte din altă pricină (doc. 20–25), pe care totuși le publicăm pentru că au legătură tot cu disciplina funcționarilor de la nivel local. Astăzi, dosarul se găsește la Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale, fond Vornicia Dinlăuntru, nr. 562/1835. Cuprinde 141 file, din care 72 scrise și 69 nescrise sau care conțin indicații de transmitere a corespondenței (emitent, destinatar, dată; elemente puse pe fața exterioară a hârticii împăturite și sigilate). Filele goale sunt: 8–14; 22–28; 37–44; 52–58; 68–74; 84–92; 103–112; 122–130; 137–141. Toate documentele au fost transcrise și sunt redactate aici, inclusiv rapoartele de confirmare pe care unii cercetători le-ar putea aprecia inutile. Am considerat important să le acoperim deoarece arată felul foarte diferit în care administrația locală reacționa la ordinele de la centru, care poate constitui în sine un factor de luat în seamă pentru cine este dornic să aprofundeze studiul vieții instituționale a epocii.

În funcție de felul în care aceste documente au fost folosite în epocă, ele pot fi clasificate în următoarele tipuri:

- originale: documentele care s-au păstrat în forma în care au fost trimise sau predate destinatarului lor. Aici este vorba în mare parte de rapoartele venite de la ocârmuiri (56 de astfel de documente);

⁵ Vezi, de exemplu, art. IV al regulamentului folosit în alegerea subocârmuitorilor în 1842.

⁶ Vladimir Diculescu, *Viața cotidiană a Țării Românești în documente. 1800–1848*, Cluj, Editura Dacia, 1970, p. 55 – se impun următoarele corecții la trimerile făcute de autor. Dosarul este referențiat după cota veche, dată în epocă de arhivă, însă este vorba de 6295, nu de 7295. De asemenea, documentul se află pe fila 1, nu pe fila 101.

- concepte, adică, ciome ale documentelor care au ajuns la destinatar și au fost arhivate de acesta din urmă. Aici este vorba despre textele poruncilor circulare (căt-re toate județele) sau individuale (căt-re un anumit județ) – 9 astfel de documente;
- copii ale originalelor (7 documente).

Editarea documentelor a fost făcută în mare parte urmând metodele folosite în colecția *Documenta Romaniae Historica*, făcând următoarele modificări și precizări suplimentare:

- Am urmat principiul grafic de transcriere, încercând să apelăm cât mai puțin întregirile tacite. Am făcut aceasta pentru că scrisul neregulat al epocii poate duce la interpretări multiple și am dorit să redăm cât mai fidel propria opțiune, pentru a evita cât mai mult posibile confuzii pe care le-ar întâmpina cititorul.
- Întregirile au fost marcate astfel: „()” pentru întregiri în interiorul cuvântului; „[]” pentru inserarea de cuvinte întregi.
- Marcajul „[...]” a fost folosit pentru loc lăsat liber acolo unde ar fi trebuit să fie text, dar și pentru cuvinte nedescifrate; cu precizare în notă de subsol;
- Au mai fost semnalate prin note de subsol: adăugările de text deasupra rândului („Ad. interlinear”) sau pe margine („Ad. marginal”) și ștersăturile („barat”, cu redarea fragmentului);
- În cazul documentelor ce au cunoscut intervenții atât ale emitentului, cât și ale destinatarului, am separat textul, după origine. Astfel, am redat întâi textul emitentului, apoi textul destinatarului. Totodată, intervențiile ulterioare au fost redată în *Italics*. Deci, înregistrările de primire și rezoluțiile se vor găsi mereu la sfârșitul documentului, în caractere înclinate. Documentele din această perioadă pot fi foarte încărcate: după corpul principal de text poate urma data pusă de emitent, semnătura emitentului, a secundului său, rezoluția destinatarului, antetul emitentului, destinația pusă de emitent. Pentru a ușura parcurgerea materialului, am considerat utilă distincția mai sus menționată.
- Am evitat rezumarea documentelor după modelul obișnuit pentru că toate documentele împărtășesc un subiect comun; multe se referă punctual chiar la aceeași poruncă. În schimb, doar le-am numerotat și le-am fișat după dată, emitent și destinatar.
- Numărul filei din dosar a fost redat la sfârșitul fiecărui document.
- Documentele au fost redată în ordinea în care apar în dosar.
- Întregirea și descifrarea s-a făcut parțial, în cazul semnăturilor, cu ajutorul informațiilor din *Analele Parlamentare* (1831–1835) și din *Almanahul Statului* (1837, 1838, 1840).

1835 mai 28 – 1840 iulie 2. Corespondență administrativă privind interdicția funcționarilor de a face comerț, purtată între principele Alexandru Dimitrie Ghica, Departamentul Dinlăuntru, diferite secții ale Departamentului Dinlăuntru, cinovnicul departamentului polcovnic Dumitrache (Dedulescu?), Departamentul Pricinilor Bisericești, redacția gazetei oficiale, ocârmuirile, Subocârmuirea plaiului Teleajen (jud. Saac), subocârmuirile județului Ialomița, și negustorul Gheorghe Petrovici din Mehedinți.

1. 1835 mai 28. Principele către Departamentul Dinlăuntru (poruncă).

Noi Alexandru Dimitrie Ghica V(oe)v(o)d cu mila lui Dumnezeu domn a toată Țara Rumânească

Din jălbile ce ni să înfățișază de către lăcuiitorii țărani am luat Domnia Mea cunoștință cum că cei mai mulți din suptocârmuitorii de plăși ai județelor nu ar fi înbrățișând această însărcinare pentru ca să slujască Statului, ci, luând moșii în arendă, întrebuintează puterea ce li s-au încredințat de către Stăpânire spre în parte ale lor spiculații și fac lăcuiitorilor feluri de asupriri. A cărora urmare cunoscându-o Domniea Mea pornită spre hrăpire și cu totul înpotrivitoare bunelor întocmiri ce trebuesc a să păzi de-a pururea fără strămutare de către slujbași, poruncim acelu departament ca numaidecât să facă publicații către toate ocârmuirile județel(o)r. puind strașnică îndatorire asupra ocârmuiril(o)r, supt a însuși răspundere, de a fi foarte cu priveghere ca, de acum, nici suptocârmuitorii plășilor, nici oricare alt amplo(a)iat din cei ce să vor afla în slujba părții administrative, să nu fie volnic a avea moșie în arendă sau a întrebuinta vreo altă felurime de arenduire și negoț în jud(c)ț(ul) acela unde să află în slujbă. Și cei care astăzi să vor fi aflând în această catigorie, sau să vor îndatora prin înscrisul lor a să lepăda din acele spiculații, sau, nelepădându-să, să vor scoate din slujbă, căci la dinînpotrivă urmare dinpreună cu aceia și chear ocârmuitorii vor fi căzuți la învinovățire.

Al(c)x(andru) Ghica

No. 294

București, 28 maiu 1835

P(en)tr(u) Secretarul Statului, Arsach(e)⁷

N. 2307; 915; Priimit maiu 28

Fila I. original.

⁷ Semnături autografe.

2. 1835 mai 29. Departamentul Dinlăuntru către ocârmuiri (poruncă circulară).

Cătr(e) toate Ocârmuirile jud(e)ț(e)lor

Măria Sa Vodă, prin porunca no. 294⁸ face cunoscut⁹ că, din jălbile ce să înfățișează Mări(i) Sale, au luat cunoștință cum că cei mai mulți din suptocârmuitorii de plăși ai jud(e)ț(e)lor nu ar fi înbrățișând această însărcinare pent(ru) ca să slujască Statului, ci, luând moșii în arendă, întrebuițează puterea ce li s-au încredințat de către Stăpânire spre în parte ale lor speculații și fac lăcuiitoril(o)r feluri de abuzuri; a căroră urmare cunoscându-o Înălțimea Sa pornită spre hrăpire și cu totul înpotrivitoare bunel(o)r întocmiri ce trebuiesc a să păzi de-a pururea fără strămutare de către slujbași, poruncește a să obști către toate ocârmuirile județel(o)r că să pune strașnică îndatorire asupra ocârmuiril(o)r, supt chear a însuși răspundere, de a fi foarte cu priveghere ca de acum înainte nici suptocârmuitori(i) plășil(o)r, nici oricare alt ampolaiat din cei ce să vor afla în slujba părții administrative să nu fie volnic a avea moșie în arendă sau a întrebuița vreo altă felurime de arenduire, de negoț, în jud(e)ț(ul) acela unde să află în slujbă.

Și cei care astăzi să vor fi aflând în acea catigorie, sau să vor îndatora prin înscrisul lor a să lepăda din acele spiculații, sau, nelepădându-să, să vor scoate din slujbă. Iar la dinînpotrivă dinpreună cu aceia vor fi căzuți la învinovățire și chear ocârmuit(o)rii jud(e)ț(e)lor.

Drept aceia, să scrie aceii ocârmuiri ca să citească cu băgare de seamă cele de mai sus scrise și să îngrijască cu neadormire a să păzi înalta poruncă, făcând urmare asemănată cu descrierea aceștiia; căci la dinînpotrivă nu va avea în urmă ocârmuirea cuvânt de îndreptare; și de primirea aceștiia să să întoarcă răspuns.

(1)835 mai 29

M(ihail) Cornescu¹⁰

No		mai 31
3331	Slam-Râmnic	
3332	Brăila	
3333	Buzău	Meh(e)d(i)niți:
3334	Saac	No. 3426 Meh(e)diți
3335	Prahova	iunie 3
3336	Ial(o)m(i)ț(a)	
3337	Ilf(o)v	
3338	Dâmb(ovița)	
3339	Vlașca	
3340	Tel(e)rm(a)n	
3341	Mușce(l)	
3342	Argeș	

⁸ Post: „scrie cinsti(tului) departament”. barat.

⁹ „face cunoscut”, ad. interlinear.

¹⁰ Semnătură autografă.

3343 Olt
 3344 Roman(a)ți
 3345 Vâlce(a)
 3346 Dolji
 3347 Gorji¹¹

Fila 2, concept.

3. 1835 iunie 1. Departamentul Dinlăuntru către redacția Gazetei Oficiale (poruncă).

No. 3500 iun(e) 3

Redacția Buletinului

Alăturata poruncă¹² a Mări(i) sale lui Vod(ă) de supt No. [...] ¹³ să scrie d(u)mi(ta)le a să trece în buletinul viitor, negreșit.

Iunie 1

Fila 3, concept.

4. 1835 iunie 3. Ocârmuirea Slam-Râmnic către Departamentul Dinlăuntru (raport).

Cinstitei Marii Vornicii Dinlăuntru
 Ocârmuirea jud(e)ț(u)lui Slam-Râmnic

Pătrunsă ocârm(uirea) de cele coprinse în porunca cinst(itei) Mari(i) Vornicii din 31 ale trec(u)t(u)lui maiu no. 3331 asupra popririi ce să face amploiațil(o)r părții administrative de a ținea moșii cu arendă și alte speculații; plec(a)t răspunde că va face întocmai urmare.

Cost(tan)d(in) Neculescu

Secr(etar) A. Borănescu¹⁴

1835 iunie 3

No. 5559

Focșani

Secția 1^{iu}

Mas(a) 1^{iu}

Priimit iunie 5; La delă, iuni(e) 5

Fila 4, original.

¹¹ Post: „3348; Mehedinți”, barat.

¹² Post: ilizibil.

¹³ Loc alb în original.

¹⁴ Semnături autografe.

5. 1835 iunie 3. Ocârmuirea Brăila către Departamentul Dinlăuntru (raport).

Cinst(itei) Marii Dvornicii Dinlăuntru
Ocârmuirea județului Brăila

Asupra poruncii cinst(itei) Marii Dvornicii cu no. 3332 în urma luminatului ofiș al Mări(i)i Sale lui Vodă, atingătoare pent(ru) amploiați, că nu sânt slobozi a ținea moșii în arendă sau a întrebuița vreun negoț, [ocârmuirea] are cinste a supune în cunotință că, așa precum după osăbitele porunci ce are această ocârmuirea în această împrejurare, nu cunoaște pe un [singur] al ei amploiat să fiie [sic] să întrebuițeze asemenea spiculații. Dar cu toate acestea s-au mai poftorit porunci potrivit cu nomerarisita poruncă.

1835 iunie 3

Pent(ru) D(umnealui) Ocârmuit(o)r C. [...] ¹⁵

S(ectia) 1^{iu}
No. 1995

Priimit iunie 5; La delă, iunie 5

Fila 5, original.

6. 1835 iunie 3. Ocârmuirea Buzău către Departamentul Dinlăuntru (raport).

Cinstitului Departament al Pricinil(o)r Dinlăuntru
Ocârmuirea jud(e)t(ului) Buzău

La porunca cinstitului departament supt no. 3333, atingătoare de suprocârmuitori(i) plășilor și or(i)care alt amploiat din cei ce să află în slujba părții administrative să nu fie volnic a ținea moșii în arendă, plec(a)t să răspunde că întocmai să v(a) face urmare.

1835 iunie 3

D. Fălcoian(u)

Secr(e)t(a)r Enache Antonescu ¹⁶

Secsiia 1^{iu}
Masa 1^{iu}
No. 2500

Priimit iunie 5; La delă, iunie 5;

Fila 6, original.

¹⁵ Indescifrabil.

¹⁶ Semnături autografe.

7. 1835 iunie. Ocârmuirea Saac către Departamentul Dinlăuntru (raport).

Cinst(itei) Mari Dvornicii Dinlăuntru
Otcârmuirea județului Saac

Asupra coprinderi(i) porunci(i) cinst(i)t(u)lui departament de supt no. 3334, Otcârmuirea plecat face cunoscut că din ampoloaiți(i) săi nici unul nu să află uneltind asemenea negoțuri, afară numa(i) dintre suptocârmuitori; pentru carii cercetând otcârmuirea și dovedind pe uni(i) ca aceia, îi va încunoștința cinst(itei) Mari Dvornicii, spre aducerea la îndeplinire a porunci(i) Mări(i) Sale lui Vodă.

I(orgu) Știrbei

Secr(etar) I. Borănescu

Anul 1835

Luna iunie

No. 2001

Secsiia I^{iu}

Mas(a) I^{iu}

Priimit iunie 5; La delă, iunie 5

Fila 7, original.

8. 1835 iunie 4. Ocârmuirea Ialomița către Departamentul Dinlăuntru (raport).

Cinsti(tei) Mari Dvornicii Dinlăuntru
Ocârmuirea j(udețului) Ialomiții

După porunca Cinstitei Mari Dvorn(ni)cii de supt No. 3336 scoțându-să copii, s-au îndatorat Suptpcârmuitorii și prin porunci din partea ocârmuiri(i), ca pă de o pate să publicarisească către toți de obște porunca Mări(i) Sale Preainălțatului nostru Domnu, iar pă de alta să să pătrunză și înșile de a ei coprindere.

Pentru D(umnealui) Ocârm(uitor) I. Poroineanu¹⁷

An (1)835 iunie 4

No. 2159

Secțiia I^{iu}

Mas(a) I^{iu}

Călăraș(i)

Priimit iunie 5; La delă, iunie 5

Fila 15, original.

¹⁷ Semnătură autografă.

9. 1835 iunie 3. Ocârmuirea Dâmbovița către Departamentul Dinlăuntru (raport).

Cinstiti(i) Mari Dvornicii a Trebil(o)r Dinlăuntru
Otcârmuit(o)r(ul) jud(e)ț(u)lui Dâmboviți(i)

Potrivit cel(o)r coprinse în porunca cinstiti(i) Mari(i) Dvornicii de supt no. 3338 prin alte din parte-m(i) formale porunci am strășnicit pă toți Suptotcârmuitori(i) din coprinsul acestui jud(e)ț, totodată și pă toți amploiați(i) otcârmuirii, ca nimeni să nu îndrăznească a lua moșii cu arendă sau a face alte speculații dă negoț pă vremea căt să vor afla în slujbele Statului, păzindu-s(e) cu această(a) buna voință a Înaltei Stăpâniri, având otcârmuirea neadormită îngrijire a să păzi întocmai înalta poruncă. Iar de priimire și umare nu lipsiiu plec(a)t a răspunde cinsti(tei) dvornicii.

Otcârmuit(o)r C. Crețeanu

Secr(e)t(a)r slug(e)r Vicroș(ce)anu¹⁸

Anul 1835

Luna iunie 3

Secsiia 1^{iu}

Mas(a) 1^{iu}

No. 2757

Priimit iunie 5; La delă, iunie 5

Fila 16, original.

10. 1835 iunie 3. Ocârmuirea Teleorman către Departamentul Dinlăuntru (raport).

Cinsti(tei) Mari Dvornicii a Trebil(o)r Dinlăuntru
Ocârmuirea județului Teleormanu

Cu priimirea porunci(i) cinst(itei) Mari Dvornicii de supt no. 3340 ocârmuirea, pășind¹⁹ în lucrarea însărcinări(i) puse asupra-i, au și strășnicit pă toți cei de supt dânsa și să va afla cu poruncita îngrijire a nu să amesteca nici unu din amploiați(i) ei la nici un fel de negoț, de a nu să năpăstui lăcuitori(i) prin puterea încredințată lor de la Stăpânire. Pentru care spre răspuns plecat să face cunoscut Cinstitei Mari Dvornicii.

M(i)h(ail) Rahtivanu

S(ecretar) R(ăducanu) Rusescu²⁰

{1}835 iunie 3

No. 2706

¹⁸ Semnături autografe.

¹⁹ Scris „pășind”.

²⁰ Semnături autografe.

Ruși(i) de Vede
Secsiia I^{iu}
Masa I^{iu}

Priimit iunie 5; La delă, iunie 5

Fila 17, original.

11. 1835 iunie 5. Ocârmuirea Gorj către Departamentul Dinlăuntru (raport).

Cinsti(tei) Marea Dvorniciee Dinlăuntru
Ocârmuirea jud(e)ț(u)lui Gorj

Porunca cinsti(tei) dvornicii cu No. 3347 cu plec(ă)ciu(ne) priimind, am văzut cele coprinzătoare, a fi otcârmuirea foarte cu priveghere ca, de acum înainte, nici suptotcârmuit(o)rii plășilor, nici oricare amploiat din cei ce să vor afla în slujbele părți(i) administrative să nu fie volnici a întrebuița vreun negoți în județul acela unde să află în slujbă, și cei care astăzi să vor fi aflând în această catigorie să să îndatoreze prin înscrisul lor a se lepăda din acele spiculații, sau să vor scoate din slujbă. Cu supunere să răspunde că îndată după priimire s-au și pus în lucrare, întocmai după cele poruncite.

Mih(ail) Bengescu

Secret(a)r C(ostache) Mihuleți²¹

Anul 1835 iunie 5
Secsia I^{iu}
Mas(a) I^{iu}
No. 2532

Priimit iunie 9; La delă, iunie 10

Fila 18, original.

12. 1835 iunie 6. Ocârmuirea Romanați către Departamentul Dinlăuntru (raport).

Cinsti(tei) Mari Dvornicii Dinlăuntru
Ocârmuirea județului Romanați

Cu multă cinste priimind ocârmuirea porunca de supt no. 3344, au înțales știința ce au luat Mărire Sa Preainălțatul nostru Domn pentru uni(i) din suptocârmuitori sau alți(i) dintre amploiații adiministrați(i)i că să fac arindași de moșii și întrebuițază rău puterea ce li s-au dat, precum și cele ce bine au voit

²¹ Idem.

Mărirea [Sa] a porunci spre îndreptarea unor asemenea necuviințe; cu plecatul acesta [raport] face cunoscut că îndată va cerceta și va pune în lucrare (în)deplinirea porunci(i) cu urmare întocmai.

(1)835 iunie 6

Pentru d(um)nealui ocârm(ui)t(o)r, secret(a)r A(ndrei) Prejbeanul²²
Sec(sia) I^{iu}; Mas(a) I^{iu}
No. 3127

Priimit iunie 9; La delă, iunie 10

Fila 19, original.

13. 1835 iunie 6. Ocârmuirea Musel către Departamentul Dinlăuntru (raport).

Cinstitului Departament (al) Pricinil(o)r Dinlăuntru
Ocârmuirea jud(e)ț(u)lui Mușc(e)l

Porunca cinstitului departament de supt no. 3341 atingătoare pă temeul poruncii Mări(i) Sale lui Vodă Preainălțatul nostru Domn cu no. 294, în pricina suptocârmuitoril(o)r de plăși a nu avea moșii în arendă sau a întrebuița vreo altă felurime de arendă și negoț în jud(e)ț, ocârmuirea cu plec(ă)ciu(ne) spre răspuns încunoștințează cinstitului departament că în coprinsul acest(ui) jud(e)ț nici din suptocârmuitori(i) plășilor, nici vreun alt amplotiat, nu să află a urma negoțuri cu moșii în arendă și altele; rămăind încredințat cinstitul departament că [ocârmuirea] nu numai dintăia dată au fost cu deaproape îngrijire a nu să urma și vreun fel de sup(ă)rări din parte-le către lăcuitori, dar și în urma aceștiia, rămăind pătrunsă întru aceasta, de iznoavă, iarăși asemănat în duh(u)l porunci(i), au strășnicit pă Suptocârmuitori(i) plășilor a nu înființa cătuși de puțină abatere împotriva (a) asemenea porunci.

Pentru d(umnealui) ocârmuitorul, s(ecretar) Gh(eorghe) Apostolescu²³

No. 1884

Anul 1835

Luna iunie 6

Or(așul) Cămpulung

Sec(sia) I^{iu}

Mas(a) I^{iu}

Priimit iunie 9; La delă, iunie 10

Fila 20, original

²² Semnătură autografă.

²³ Idem.

14. 1835 iunie 6. Ocârmuirea Argeș către Departamentul Dinlăuntru (raport).

Cinsti(tei) Mari Dvornicii Dinlăuntru
Ocârmuirea județului Argeșu

A înțăles ocârmuirea cele coprinse în porunca de supt no. 3342, că voința Înaltei Stăpâniri este ca toți amploiații administrați(i) sânt popriți de a ținea moșii în arendă sau a face vreun alt negoț de acum înainte în loc(ul) unde să află în slujbă, la care plecat răspunde că, spre îndeplinirea zisei porunci, pă dată au slobozit și din parte-i asemenea [poruncă] către toți suptocârmuitori(i), rămâind cu îngrijre a popri pă oricare spre a nu să abate din porunca și voința Stăpânirii.

Pentru d(umnealui) ocârmuitor, s(ecretar) Gh(iță) Enesc(u)²⁴

Anul 1835

Luna iunie 6

No. 4119

Cap(itala) Pitești

Sec(sia) I^{iu}

Mas(a) I^{iu}

Priimit iunie 9; La delă iunie 9

Fila 21, original.

15. 1835 iunie 8. Ocârmuirea Vâlcea către Departamentul Dinlăuntru (raport).

Cinsti(tu)lui Departament al Pricinil(o)r Dinlăuntru
Ocârmuitorul jud(e)ț(ului) Vâlcea

Cu toată supunerea priimind porunca cinsti(tu)lui departament supt no. 3345 și luând îndeaproape băgare de seamă cele coprinse pentru cea cu totul proprie a slujbașilor părți(i) administrative de a întrebuița negoț sau arendă de moșii, nu lipsesc plec(a)t a răspunde că întocmai să va face poruncită urmare.

(1)835 iunie 8

[...]²⁵

S(ecretar) A(lec)u Furduescu²⁶

²⁴ Semnătură autografă.

²⁵ Indescifrabil.

²⁶ Semnături autografe.

Secșia I^{iu}
Masa I^{iu}
No. 3748

Priimit iunie 11

Fila 29, original.

16. 1835 iunie 8. Ocârmuirea Mehedinți către Departamentul Dinlăuntru (raport).

Cinstita Mare Dvornicie Dinlăuntru
Ocârmuirea județului Mehed(in)ț(i)

Văzind cele coprinzătoare prin porunca cinstitei dvornicii de supt no. 3406, voi face cu de-a dinsul cercetare și, dovedind vreunul din amploiaț(ii) ocârmuiri(i) că uneltește speculații de negoț, să va îndatora ca ori să dea înscris precum să poruncește, sau să va face cunoscut cinstitei dvornicii a să depărta din postul său.

Dumitrache Cnezu²⁷

S(ecretar) N(icolae) Rusănescu²⁸

Anul 1835 iunie 8
Sexiia I^{iu}
Masa I^{iu}
No. 3851

Priimit iunie 12; La delă, iunie 12

Fila 30, original.

17. 1835 iunie 4. Ocârmuirea Olt către Departamentul Dinlăuntru (raport).

Cinsti(tei) Dvornicii [a] Trebil(o)r Dinlăuntru
Ocârmuirea jud(e)ț(u)lui Olt

După porunca cinsti(tu)lui departament cu no. 3343 coprinzătoare în pricina slujbașilor și a amploiaților părți(i) administrative dintr-acest jud(e)ț a nu întrebuința vreun negoț, au rămas ocârmuirea să facă întru toate acciași urmare ce să îndatorează și va încunoștința la urmă toată lucrarea săvârșită. Iar spre știință de punerea în lucrare cu plecăciune să raportuiește.

C(onstantin) Olănescu

Pentru d(umnealui) secr(etar), ajut(o)r C(onstantin) Băldănescu²⁹

²⁷ Indescifrabil.

²⁸ Semnături autografe.

No. 2441
 Anul 1835
 Luna iunie 14
 Or(așul) Slatina

Secsiia I^{iu}
 Mas(a) I^{iu}

Priimit iunie 16; La delă, iunie 16

Fila 31, original.

18. 1835 iunie 12. Ocârmuirea Mehedinți către Departamentul Dinlăuntru (raport).

Cinstita Mare Dvornicie Dinlăuntru
 Cârmuirea județului Mehedinți

După porunca dvornici(i) cu no. 3406 în pricina ampoiati(o)r administrați(i) a nu unelti negoț sau moșii în arendă în județu în care să află în slujbă, plec(a)t supui în cunoștința cinstitei dvornicii că la plasa Ocolului să află suptocârmuitor Alexe Petrescul, omul d(umnea)lui sărdarului Opran, care este însărcinat cu tot negoțul ce uneltește du(mnea)lui sărdaru în acest județ și cu alte osăbite însărcinări, adecă corespondenție în Sărvii și în alte părț(i). Și pă lângă aceste(a) mai are și numitu în parte-ș(i) negoț, măcar și de nu să arată pă numele său, dar în tovărășie cu alți(i), din care pricini nu-i mai rămâne vreme a căuta și trebile plăș(ii) și a să preumbla câteodată în plasă, când trebuința cere pentru vreo pricină, și întâmpină ocârmuirea împiedicări la îndepliniri. Precum și mai alaltăeri s-au întâmplat, că singur au raportuit ocârmuiri(i) că au eșit o ceată de hoț(i), după vestirea ce au făcut satul Săverinești, după care ocârmuirea îndată au pomit pă tistul cu 6 dorobanți ce s-au întâmplat la ocârmuire, iar numitul suptocârmuit(o)r nu numai că nu au urmat datoriia sa după enstrucțiile ce-i sânt date, ca îndată ce va luoa de știre că au eșit vreo ceată dă hoți în plasă-i, pă de o parte să plece de loc însuș(i) cu dorobanți(i) ce-i va avea după dănși(i), rădicând și satele, iar pă de alta să vestească ocârmuiri(i) a să trimite și tistul; dar nici după porunca ce i s-au trimis de la ocârmuire, vestindu-i că s-au pomit tistul și să meargă și însuș(i) cu dorobanț(i) de ai plăș(ii), nu s-au dus, ci au șazut acasă, căutând trebile negoțului cu care este însărcinat.

Dumitrache Cnezu³⁰

S(ecretar) N(icolae) Rusănescu

²⁹ Idem.

³⁰ Lecțiune incertă.

Anul 1835 luna iunie 12

Sexiia 1^{iu} masa 1^{iu}

No.3838

No. 2639; 1036³¹; Iulie 16 priimit; Prin răspuns că pue îndatorire ocârmuirii a depărta pă acel suptocârmuitor din post(ul) său și a orânduî supt a sa răspundere vremelnicește pe altul care va găsi de cuviință dintre pământeni de acolo, până să v(a) face punerea la cale pentru schimbarea suptocârmuitoril(o)r.

(1)835 iunie 17

M(ihail) Cornescu³²

Fila 32, original.

19. 1835 iunie 17. Ocârmuirea Mehedinți către Departamentul Dinlăuntru (raport).

No. 3743, iunie 17³³

Către Ocârmuirea jud(e)ț(u)lui Mehedinți

S-au văzut cele coprinse în raportul acei(i) ocârmuiri cu no. 3938 în pricina neorânduilor ce urmează suptocârmuitorul plășii Ocolului dintr-acel jud(e)ț și spre răspuns să pune în îndatorirea ocârmuiri(i) a-l depărta³⁴ din postul său și a orânduî supt a ei răspundere vremelnicește pă altul care să va găsi de cuviință dintre pământeni de acolo, până să va face punerea la cale pent(ru) schimbarea de obște a³⁵ suptocârmuitorilor.

(1)835 iunie

Fila 33, original.

20. Ocârmuirea Vlașca către Departamentul Dinlăuntru (raport)³⁶.

Cinstitei Mari Dvornicii a Trebil(o)r Dinlăuntru

Ocârmuirea jud(e)ț(u)lui Vlașca

S-au priimit la ocârmuire porunca cu no. 3542 atingătoare de strășnicirea ampoliaților celor după supt dânsa întru a să afla mai cu priveghere la ale lor datorii și de întocmai urmare nu lipsește plec(a)t a întoarce răspuns.

Pentru d(umnealui) otcârmuitorul, N(icolae) Petrescu³⁷

³¹ Alca manu.

³² Semnături autografe.

³³ Ad. marginal-stânga.

³⁴ Post: „pă acel Suptocârmuit(o)r”, barat.

³⁵ „de obște a”: suprascris; se referă la termenul viitor de alegere a Subocârmuitorilor.

³⁶ Acest raport, se pare, ține de altă corespondență și a fost inclus din greșală în acest dosar.

anul 1835 iunie 16
 Secșia I^{iu}
 Masa I^{iu}
 No. 2180
 Or(așul) Giurgiu

Priimit iunie 17; La delă, iunie 17

Fila 34, original.

21. 1835 iunie 13. Ocârmuirea Vâlcea către Departamentul Dinlăuntru (raport).³⁸

Cinsti(tu)lui Departament al Pricinil(o)r Dinlăuntru
 Ocârmuirea jud(e)ț(u)lui Vâlcea

Cu toată supunerea înțelegând glăsuirea porunci(i) cinsti(tu)lui dep(a)rtament de supt no. 3548 asupra pazii bunci orândueli și a nu să îngădui nimini să facă cea mai mică cerire de la sate fără înscrisă arătare după legiuirile întocmite, nu lipsesc plecat a răspunde că întocmai să va face urmare, păzindu-să nestrămutat hotărârea dată întru aceasta.

1835 iunie 13

[...] ³⁹

S(ecretar) A(lec)u Furduescu⁴⁰

Secșia I^{iu}
 Masa I^{iu}
 No. 3931

Priimit iunie 19; La delă, iunie 19

Fila 35, original.

22. 1835 iunie 15. Ocârmuirea Mehedinți către Departamentul Dinlăuntru (raport).⁴¹

Cinstita Mare Dvorniciie Dinlăuntru
 Ocârmuirea județului Mededinți

Înțelegând cu toată supunerea cele coprinzătoare prin porunca cinstitei dvornicii de supt no. 3551, cu plecăciune răspunz că mă sârguiesc pe cât îm(i) este puțința ca și buna orânduială să să păzească prin sate și toate cererile să nu să facă fără înscris du pă la sate; precum asemenea și liniștea lăcuiitorilor să să păzească

³⁷ Semnătură autografă.

³⁸ Acest raport, se pare, ține de altă corespondență și a fost inclus din greșeală în acest dosar.

³⁹ Indescifrabil.

⁴⁰ Semnături autografe.

⁴¹ Acest raport, se pare, ține de altă corespondență și a fost inclus din greșeală în acest dosar.

întru toate. Pentru care adeseori să poftoresc porunci către suptocârmuitori și către toți amploiaț(i) ocârmuiri(i) și mă voi afla cu toată privegherea și silința spre paza a toate îndatoririle mele, după buna voința Stăpâniri(i).

[...] ⁴²

S(ecretar) N(icolae) Rusănescu ⁴³

Anul 1835

Luna iunie 15

S(ecția) I^{iu}; M(asa) I^{iu}

No. 4018

Priimit iunie 19; La delă, iunie 19

Fila 36, original.

23. 1835 iunie 15. Ocârmuirea Gorj către Departamentul Dinlăuntru (raport).⁴⁴

Cinsti(tei) Marea Dvorniciie Dinlăuntru
Ocârmuirea jud(e)ț(u)lui Gorj

Priimind cu plec(ă)ci(une) porunca cinsti(tei) Marei Dvornicii cu No. 3550, am văzut cele coprinzătoare și poruncite în pricina slabii îngrijiri ce ar fi întrebuințând otcârmuirea și amploiații săi la săvârșirea poruncil(o)r ce să trimit de la cinsti(ta) Marea Dvorniciie în feluri de pricini; pent(ru) care cu supunere răspunzind plec(a)t să face cunoscut că această otcârmuire, după a sa datorii și nepregetată osăr(d)nică silință, îndrăznește a zice că până acum din parte-i nu s-au urmat și nici nu să urmează o asemenea neîngrijire și amelie la săvârșirea poruncilor, nu numai ale cinsti(tei) Mari Dvornicii, ci ale tuturor celorlalte cinstite departamenturi, înbrățișind pent(ru) totdeauna silință, cât puțința trupească o ajută la grabnica săvârșire.

Petre Bengescu

Secret(a)r C(ostache) Mihuleți⁴⁵

Anul 1835 iunie 15

Secșiia I^{iu}

Masa I^{iu}

No. 2734

Priimit iunie 19; La delă, iunie 19

Fila 45, original.

⁴² Indescifrabil.

⁴³ Semnături autografe.

⁴⁴ Acest raport, se pare, ține de altă corespondență și a fost inclus din greșală în acest dosar.

⁴⁵ Semnături autografe.

24. 1835 iunie 16. Ocârmuirea Romanați către Departamentul Dinlăuntru (raport).⁴⁶

Cinsti(tei) Mari Vornicii a Trebil(o)r Dinlăuntru
Ocârmuirea jud(e)țului Romanați

Cu multă cinste priimind ocârmuirea porunca de supt no. 3547 și luând în cunoștință cele coprinzătoare, face cunoscut cu plecatul acesta [raport] că ia socotește să fie cu lucrarea datoriilor sale tot cu aceiași orânduială și curs cu care au urmat dintru început, și prin urmare că nici pă suptocârmuitori sau alți amploiați ai săi nu i-au îngăduit cu nebăgare de seamă să să (în)streineze asemenea de la datoriile l(o)r. De să va fi întâmplat însă să nu să poată să săvârși din vreunile însărcinări chear în vremea sorocită, aceasta va fi mijlocit din alte întâmplări și nu tocmai din lăsarea datoriilor. Cu toate acestea, să fâgădueste cu cea mai întreagă supunere a luoa după aceasta toate măsurile ce va putea iuți cursul săvârșiril(o)r cu cât mai mult; precum asemenea și asupra suptocârmuitoril(o)r să va păzi cea mai întreagă strășnicie ca să nu să abată în vreun chip din relația Secsi(i) a 2^{lea} a proiectului alcătuit pent(ru) întemeerea suptocârmuitoril(o)r și a bunei orândueli du prin sate.

Anul 1835 iunie 16

Pent(ru) d(umnealui) ocârm(ui)t(o)r, secretar A(ndrei) Prejbeanul⁴⁷

Sec(sia) I^{iu}; Mas(a) I^{iu}
No. 3369
Caracalu

Priimit iunie 19; La delă, iunie 19

Fila 46, original.

25. 1835 iunie 16. Ocârmuirea Argeș către Departamentul Dinlăuntru (raport)⁴⁸.

Cinsti(tei) Mari Dvornicii Dinlăuntru
Ocârmuirea jud(e)țului Argeș(u)

Ocârmuiria, înțelegând cele descrise prin porunca cinsti(tei) Marii Dvornicii de supt no. 3545, cu plecăciune să răspunde că ia de-a pururea ș-au avut îngrijirea și măsurile întinse peste toți cei de supt dânsa slujbaș(i), întocmai după instrucțiile ce îi sânt date de mai (i)nainte; dar n-au lipsit a-ș(i) mai înprospăta același măsuri și după aciasta de mai sus însemnată poruncă. Iar din partia Ocârmuirii nu numai nici

⁴⁶ Acest raport, se pare, ține de altă corespondență și a fost inclus din greșeală în acest dosar.

⁴⁷ Semnătură autografă.

⁴⁸ Acest raport, se pare, ține de altă corespondență și a fost inclus din greșeală în acest dosar.

un fel de molătate nu să arată, ci încă și ciasurile odihni(i) le zărfește spre săvârșirea nenumăratel(o)r însărcinări ce învederat să cunoaște că are de la toate cinsti(tele) departamenturi și du pă la alte cântălării, și cele locale aduce oareșcare înpiedecări de zăbovi(rea) tuturor lucrătoril(o)r.

Pentru d(umnealui) ocârmuitor, s(ecretar) Gh(iță) Enescu⁴⁹

Anul 1835

Luna iunie 16

No. 4344

Or(așul) Pitești

Sec(șia) 1^{iu}

Mas(a) 1^{iu}

Priimit iunie 19; La delă, iunie 19

Fila 47, original.

26. 1835 iunie 17. Ocârmuirea Saac către Departamentul Dinlăuntru (raport).

Cinsti(tei) Mari Dvornicii Dinlăuntru

Ocârmuirea jud(e)ț(u)lui Saac

După porunca Mari(i) Dvornicii de supt no. 3334 făcându-se și din partea ocârmuiri(i) asemănată porunci cătr(e) supote(â)rmuitori(i) acestui jud(e)ț cu cerere de a trimite răspunsuri ca ori să s(e) depărteze de arendarisiri și deosebite spiculații, sau să dea de sine-le paretisis din slujbă, după hotărârea Mări(i) Sale lui Vodă; din care cel de plasa Câmpul(u) și cel de Tohani au dat răspunsuri că nu să află nici țiind moșii în arendă, nici deosebite spiculații făcând, asemenea răspunsuri s-au priimit și din partea celui de plasa Podgori(i), cum și de la cel de plaiu Despre Buzău.

Iar cel din plaiul Teleajănelui, carele să află țiind câteva moșii în arendă, uneltindu și deosebite negoțuri în parte-i, au dat răspuns că pentru postul suptoc(â)rmuiri(i) nu poate a se lepăda de deosebitele enteresuri ce uneltește spre folosul casii sale, carele să și alătură în copie pe lângă aceasta a se vedea și de cătr(e) cinsti(ta) Marea Dvornicii a ei coprindere; în urma căruia va avea oc(â)rmuirea cinsti(t) răspuns daca după o asemenea înprejurare mărturisită de sineși, poate a se mai afla slujind în acel postu.

I(orgu) Știrbei

Secr(etar) I(oan) Borănescu

⁴⁹ Semnătură autografă.

Anul 1835 luna iunie 17

La secșiia I^{III} m(asa) I^{III}

No. 2265

Oraș Bucov

No. 2686; 1049⁵⁰;

L(a) iunie 19 primit;

Să să scrie otcârmuirii ca, dă vreme ce singur med(elni) c(e)r Mârzea mărturisește că are negoțuri în plasa sa și nu le poate lăsa, lucru împotriva poruncii obștită, să să dăpărteze din slujbă, orânduindu-s(ă) altul ce să va găsi destoinic de o asemenea însărcinare, supt chezășie destoinic(ă) pă răspunderea otcârmuirii.

lun(ie) 21

M. Cornescu⁵¹

Fila 48, original.

27. Subocârmuirea Teleajen de Saac către Ocârmuirea Saac (raport).

Cinsti(tei) Oc(ă)rmuir(i)

Suptoc(ă)rmuitor(ul) plaiului Teleajenului

Porunca cinsti(tei) oc(ă)rmuir(i) cu no. 2063 cu supusă plecăciune priimindu-oă, am înțeles cele ce mi să scriie, că hotărârea Mări(i) Sale Preainălțatului nostru Domnu dată prin luminată poruncă cu no. 244⁵², făcând cunoscut că din multele jâlbi ce să înfățișază Mări(i) Sale au luat în cunoștință cum că cei mai mulți din suptocârmuitor(i) de plăși ai județului nu ar fi înbrățișând această însărcinare pent(ru) ca să slujască Statului, ci, luând moșii în arendă, întrebuițează puterea ce li s-au încredințat de cătr(e) Stăpânire spre în parte-le spiculații și face lăcuit(o)ril(o)r feluri de asupriri, care urmare cunoscându-să de cătr(e) Înălțimea Sa pornită spre hrăpire și cu totul împotriva bunel(o)r orândueli ce trebuie a să păzi a pururea fără strămutare de cătr(e) slujbași; și pent(ru) că c(instita) ocârmuire mă cunoaște de arendași al multor moșii, îm(i) poruncește deodată ca ori să mă leapăd de arenda moșiilor și deosebite negoțuri, sau să dau paretisis din slujbă; plecat răspunzând, fac cunoscut că eu de a mă lepăda de arenda moșiilor și de alte negoțuri pent(ru) slujba suptocârmuirii niciodată nu o poci face, căci dacă casa mea

⁵⁰ Alca manu.

⁵¹ Semnături autografe.

⁵² Scris peste „244”.

va rămânea a se chivernisi cu suptocârmuirea, să o judece cinstita oc(â)rmuire că este pierdută. Și totdeodată fac cunoscut că eu această slujbă nu am priimit-o pent(ru) enteres sau folos, ci numai ca să slujesc Statului și pent(ru) odihna lăcuiitorilor. Iar cât pent(ru) moșii, când o dată este sfântul Regulament la mijloc, urmează a mi să împlini orice drepturi voi avea de propietate. Și cinsti(ta) oc(â)rmuire va încunoștința unde să cuvine ca în locul meu să orânduiască altul.

1835 iunie 13

Iscălit Mârzea medelniceru

După original
S(ecretar) Borănescu⁵³

Fila 49, copie.

28. 1835 iunie 21. Departamentul Dinlăuntru către Ocârmuirea Saac (poruncă).

No. 3822 iunie 21⁵⁴

La Ocârmuirea de Săcuieni

La răportul cu n. 2264 să răspunde că, dă vreme ce singur med(elni)c(e)r Mârzea, suptocârmuitorul plaiului Teleajenului, prin înscrisul său ce s-au văzut pă lângă raport⁵⁵, mărturisește că întrebuițează negoțu în plasa sa, fiind moșii cu arende; și zice că nu poate lăsa ale sale în parte speculații, lucru care să înpotrivește bunei voințe a Mări(i)i Sale obștită prin porunca cu n. [...] ⁵⁶, departamentul⁵⁷, spre întemeerca bunei orândueli ce urmează a să păzi într-această pricină, pune înaintea otcârmuirii a dăpărta din slujbă pă numit(u)l med(elni)c(e)r, orânduind în locui înplinit(o)r datori(i)i dă suptocârmuitor vremelnicește pă altul ce să va găsi destoinic dă o asemenea însărcinare, supt chezășie⁵⁸ [...] ⁵⁹ pă răspunderea otcârmuiri(i); iar de urmare va întoarce răspuns.

(1) 1835 iunie 21

Sex(ia) 2

Fila 50, concept.

⁵³ Semnătură autografă.

⁵⁴ Ad. marginal-stânga.

⁵⁵ „ce s-au văzut pă lângă raport”: scris deasupra corpului principal de text, inserat în rând prin marcajul „+”.

⁵⁶ Loc alb în original.

⁵⁷ Post: „pă temeiuł ofisului Înălțimii Sale să”. barat.

⁵⁸ Post: „destoinică”, barat.

⁵⁹ Ilizibil, ad. interlinear.

29. 1835 iunie 21. Ocârmuirea Dolj către Departamentul Dinlăuntru (raport).

Cinstitei Mari Dvornicii a Țării Românești
Ocârmuirea județului Dolj

Cea de supt no. 3346 porunca cinstitei dvornicii cu plecăciune priimindu-să și înțelegându-să cele pre larg poruncite în pricina îndatoririi pusă asupra aceștii ocârmuiri a fi cu priveghere ca nimini din slujbași și amploiații părții administrative să nu fie volnic a avea moșii în arendă sau a întrebuința vreo altă felurime de arenduire și negoțu în partea locului unde să va fi aflând în slujbă, plecăt să răspunde că, potrivit cu coprinsele în mai sus pomenita cinstită poruncă, s-au și făcut întocmai urmare.

Alexandru Racoviță⁶⁰

s(ecretarul) o(câr)m(urii) N. [...] ⁶¹

Anul 1835

Luna iunie 21

Secsiia I^u

Masa I^u

No. 2177

Craiova

Priimit iunie 23; La delă, iunie 23.

Fila 51, original.

30. 1835 august 20. Secția III a Departamentului Dinlăuntru către secția I a Departamentului Dinlăuntru (notificare).

No. 1543⁶²

Măriia Sa Vodă prin ofis supt n. 440 binevoind a îmbunătăți jurnalul încheiat în adunarea ecstraordinară a Sfatului Administrativ, în pricina întăririi contractului încheiat cu d(umnealui) polcovnicul Iacobson⁶³, adiutantul Mări(i) Sale, pent(ru) teslimatul îndestulătoarel(o)r producturi ostășești, adaogă că un asemenea contract numai pentru astă una dată poate fi priimit. Iar prin altă rezoluțiie poruncește că nu iartă pă amploaiții înălțimii sale a lua asemenea contracturi și neguțătoarești speculații. Spre a cunoaște dar și acea cinsti(tă) secsiie că unii cei du pă lângă Măriia Sa amploiați sând slobozi a să amesteca și a să însărcina cu niște asemenea contracturi ce să dau din partea Statului, secsiia 3^{lea} a Departamentului Trebil(o)r

⁶⁰ Semnături autografe.

⁶¹ Indescifrabil.

⁶² Ad. marginal-stânga.

⁶³ Lecțiune alternativă: „Iacomson”.

Dinlăuntru, pă temeiu rezoluți(i) ce s-au dat, nu lipsește a da în cunoștința acei(i) cinsti(te) secșii această înaltă voință.

S. Steriadi⁶⁴

Anul 1835 avg(us)t 20

Cinstitei secșii I^u a Departamentului Trebil(o)r Dinlăunt(ru)

No. 3674;

Priimit avg(us)t 20;

Să⁶⁵ să dea și în cunoștința mesi(i) al 2^{lea} a aceștii secșii, spre știință.

Avg(us)t 21

Ioan M(anu)⁶⁶

Fila 59, original.

31. 1836 iunie 8. Cinovnicul Departamentului Dinlăuntru polcovnic Dimitrie <Dedulescu?> către departament (raport).

C(institei) Mari(i) Vornicii (a) Trebil(o)r Dinlăuntru
plec(a)t raport

Fiind orânduit cu deosebite porunci în jud(e)ț(ul) Rom(a)nați, și preunblându-mă printr-acest jud(e)ț, am dovedit că câțiva din suptocârmuitori, precum și sameșu jud(e)țului, țin moșii cu arendă pentru în parte-le interes, plec(a)t dau în cunoștința c(institei) mari dvornicii.

Dimitrie pol(co)v(nic)⁶⁷

No. 28

Anul 1836 luna iunic 8

Secșia I^u

Masa I^u

Or(așul) Slatina

No. 2336; 1046;

Priimit iunie 10;

Să să răspunză ca să răportuiască anume, arătând pă acei slujbași care facu negoțu, ce să zice, precum și ce urmări nepravilnice să facu din partea alor către acei clăcași pentru a lor lăcomie dă câștigu.

⁶⁴ Semnătură autografă.

⁶⁵ Ante : „spre”. barat.

⁶⁶ Semnături autografe.

⁶⁷ Semnătură autografă.

Iuni(e) 11

Fila 60, original

32. 1836 iunie 12. Departamentul Dinlăuntru către cinovnicul departamentului polcovnic Dimitrie (Dedulescu?) (poruncă).

Cătr(e) cinovnicu polcovnicu Dumitrache

Spre a să putea lua în băgare de seamă cele ce arăți prin raportul cu n. 28, și să poruncește să⁶⁸ deslușești pă anume care din amplotiații acelu jud(e)ț țin moșii cu arendă, daca contracturile sânt pă numele acelora și ca ce fel dă supărări să fac din partea acelora cătr(e) clăcași.

(1)836 iun(ie) 12

No. 3494

Sex(ia) 1

M(asa) 1

Fila 61, concept

33. (1836 decembrie 8). Departamentul Dinlăuntru către Departamentul Pricinilor Bisericești (notificare).

Alăturatul⁶⁹ acu în copie ofis al Mări(i)i Sale lui Vodă de supt n. 294, deși s-au obștit prin glasul Buletinului și prin țirculare porunci către ocârmuiri dar, spre știința acestii logofeții, s-au socotit de trebuință a să afla în cancelariia sa.

Iancu Manu⁷⁰

Fila 62, concept.

34. 1837 ianuarie 8. Departamentul Dinlăuntru către ocârmuiri (poruncă circulară).

Țirculare porunci către ocârmuiri

Este cunoscut(ă) ocârmuiri(i) strășnicia poruncii Înălțimii Sale de a nu întrebuița⁷¹ suptocârmuitorii dă plăși arendarisiri de moșii sau alte speculații de

⁶⁸ Post: scurt fragment ilizibil, barat.

⁶⁹ Ante: „[La] Logofeția Bisericească; Alăturându-se cinstitei log(o)f(c)ții pă lângă această(a) în copie ofisul Mări(i)i Sale lui Vodă dă supt No. 294 prin care poruncește ca nu să mai (sic) amesteca amplotiații ce vor fi în slujba părții administrative la negoțuri; este pohtită cinst(ita) log(o)f(c)ție a o lua în băgare de seamă și a regularisi această lucrare pentru ai săi amplotiați pă viitorime, spre a să aduce la îndeplinire bună voința Mări(i)i Sale. (1)836 dch(e)mvr(ie) 8.”, barat.

⁷⁰ Semnătură autografă.

negoturi, fiind date îndeștule porunci ale departamentului în această pricină. Încă spre mai vie și pătrunzătoare⁷² aducere aminte s-au pus duhul uni(i) asemenea porunci și chiar în cărțile șfatul(u)i⁷³ de orânduire(a) suptocâmuitoril(o)r. Cu toate acestea departamentul, având cea mai mare mulțumire de a vedea dăpărtate pricinile ce pot trage pe niște asemenea slujbași dă a întrebuița rău puterea Stăpâniri(i) ce le-am încredințat, și acum, strajnic poruncește otcârmuirii a să afla cu cea mai mare îngrijire și privighere asupra tuturor suptocârmuitoril(o)r dă plăși și ceilalți de supt dânsa slujbași, ca nici singur, nici prin alții să nu întrebuițeze niște asemenea speculații, ori să aibă înclinări dă tovrășiie cu arendaș(i), cu care [poruncă] potrivit să vor lua înșcrisuri de la fieșcare că vor fi cu grijă de a păzi această înalt(ă) poruncă, având [ocârmuirea] în cunoștință că, la întâmplare dă a să dovedi vreo înpotrivă abatere, vei fi și dumn(ea)ta ocârmuitorule supt deopotrivă răspundere și osândă, ca și acel suptocârmuitor ce să va dovedi în învinovățire. Iar de priimirea porunci(i) și urmare întocmai să aibă departamentul răspuns.

(1)837 ghen(a)rie

Mih(a)il Ghica⁷⁴

Sex(ia) 1

M(asa) 1

Rezoluția să află în dela hoțil(o)r.

No.

117 Slam-Râmnic

118 Brăila

119 Buzău

120 Saac

121 Prahova

122 Ealomita

123 Ilfovu

124 Dâmbovita

ghen(a)r(ie) 8 1837

125 Vlașca

126 Teleorman

127 Mușcelu

128 Argeș

129 Oltu

130 Romanai⁷⁵

131 Vâlcea

132 Dolj

133 Gorj

Fila 63. concept.

⁷¹ Post: „vreun”, barat.

⁷² „și pătrunzătoare”: ad. interlinear.

⁷³ Post: „ce s-au trimis fieș(căreia)”, barat.

⁷⁴ Semnătură autografă.

⁷⁵ Peste numele județelor Romanai, Dolj și Gorj a fost adăugat vertical un text ilizibil.

35. 1837 ianuarie 11. Ocârmuirea Prahova către Departamentul Dinlăuntru (raport).

Cinsti(tului) Departament al Pricinil(o)r Dinlăuntru
Ocârmuirea jud(e)ț(ului) Prahova

Luându-să îndeaproape cunoștință coprinderea poruncii a cinsti(tului) departament cu no. 121 în pricina amploiațil(o)r ocârmuiri(i) și a suptocârmuitoril(o)r dă plăși de a nu îndrăzni a ținea cu arendă moșii sau alte speculații de negoțuri; să va afla Ocârmuirea următoare întocmai ca, pă de o parte a nu îngădui pă niște asemenea amploiați a unelti spieculații, ori să aibă înclinări de tovărășii cu arendași, iar pă de alta să va lua și înscrisuri supt chear iscăliturile lor. Iar acum dă priimirea poruncii nu lipsi cu plecăciune a răspunde.

1837 ghen(a)r(ie) 11

Pentr(u) d(umnealui) ocârm(ui)t(o)r, secr(e)t(a)r Șt(efan) Filii

Sec(sia) 1^{iu}

Mas(a) 1^{iu}

No. 56

Priimit ghen(a)r(ie) 13

Spre știință, ghenar 15

C(onstantin) F(îlipescu)⁷⁶

Fila 64. original.

36. 1837 ianuarie 11. Ocârmuirea Buzău către Departamentul Dinlăuntru (raport).

Cinstitei Mari Dvornicii Dinlăuntru
Ocârmuirea jud(e)ț(u)l(ui) Buzău

La porunca cinsti(tei) dvorenicii cu no. 119 să răspunde că să va lua înscrisuri de l(a) orânduții Suptocârmuitori a nu specularisi în plasa sa nimic, nici măcar (în) tovărășie cu alții.

A(lecu) Cocorăscu

Secret(a)r Enache [...] ⁷⁷

1837 ghen(a)r(ie) 11

S(e)c(sia) 1^{iu}; M(asa) 1^{iu}

⁷⁶ Semnături autografe.

⁷⁷ Indescifrabil.

No. 126

Priimit ghen(a)r(ie) 13

Spre știință, ghenar(ie) 15

C(ostandin) F(îlipescu)⁷⁸

Fila 65, original.

37. 1837 ianuarie 12. Ocârmuirea Ialomița către Departamentul Dinlăuntru (raport).

Cinsti(tei) Dvornicii a Trebil(o)r Dinlăuntru

Ocârmuirea jud(e)ț(u)lui Ial(o)m(i)ții

Cătă îndatorire să pune asupra ocârmuiri(i) prin porunca cinsti(tei) Mari Dvornicii supt no. 122, atâta mai mult și ocârmuirea va îndatora pă suptocârmuitori(i) plășil(o)r și pă ceilalți amploiați ai ei ca să fie cu totul depărtați de întrebuițare a orice negoț, asigurându-se și prin înscrisurile luate de la dănși. Pentr(u) care de urmare plec(a)t să răspunde Cinsti(ei) Mari Dvor(ni)c(ii).

Ioan Grădișteanu

Secr(etar) Ghiuloglu

Anul 1837

Luna ghen(a)r(ie) 12

No. 171

Călărași

Sec(sia) 1^{iu}

Mas(a) 1^{iu}

Priimit ghen(a)r(ie) 13

Spre știință, ghenar(ie) 15

C(ostantin) F(îlipescu)⁷⁹

Fila 66, original.

38. 1837 ianuarie 11. Ocârmuirea Dâmbovița către Departamentul Dinlăuntru (raport).

Cinsti(tei) Dvornicii a Pricinil(o)r Dinlăuntru

Ocârmuirea jud(e)ț(u)lui Dâmboviții

După coprinderea poruncii cinstitului departament cu no. 194 luând pătrundere Ocârmuirea, au rămas cu îngrijire și priveghere asupra tuturor suptocârmuitorilor dă plăși

⁷⁸ Semnături autografe.

⁷⁹ Semnături autografe.

a nu întrebuința spiculații dă arindarisiri dă moșii și altele; urmându-s(ă) într-aceast(a) soglăsuit cu înalta poruncă. Iar acum, de priimirea porunci(i), plec(a)t să răspunde.

(1)837 ghen(a)r(ie) 11

Ocârmuitor Alecsandr(u) Ritorid(is)

Secret(a)r slug(e)r Vieroșeanu⁸⁰

Secsiia 1^{iu}

Mas(a) 1^{iu}

No. 182

Priimit ghen(a)r(ie) 14

Fila 67, original.

39. 1837 ianuarie 11. Ocârmuirea Teleorman către Departamentul Dinlăuntru (raport).

Cinstitului Departament a Trebilor Dinlăuntru
Ocârmuirea jud(e)ț(u)lui Tel(eor)m(a)n

Înțelegând ocârmuirea îndatorirea pusă asupra-i prin porunca de supt no. 126 și prin toată supunerea rămâind a să asemăna însărcinării sale, spre răspuns plec(a)t face cunoscut.

Pentr(u) D(umnealui) ocârm(ui)tor, s(ecretar) Rusescu⁸¹

Anul 1837 ghen(a)r(ie) 11

No. 136

Roi de Vede

Secsiia 1^{iu}

Priimit ghen(a)r(ie) 14

Fila 75, original.

40. 1837 ianuarie 13. Ocârmuirea Vâlcea către Departamentul Dinlăuntru (raport).

Cinsti(tu)lui Departament al Trebil(o)r Dinlăuntru
Ocârmuit(o)r(ul) jud(e)ț(ului) Vâlci(i)

La porunca cinsti(tului) departament supt no. 131 atingătoare pent(ru) suptocârmuitori(i) de plăși și ceialți de supt dânsa de a fi cu toți mărginiți despre

⁸⁰ Idem.

⁸¹ Semnătură autografă.

ținerea moșiilor în arendă sau alte speculații și negoțuri, cu plec(ă)ciu(ne) să răspunde că, după oareșcare știință ce au coprins cârmuirea, deși unii din cei până acum suptocârmuitori s-au deovedit întru asemenea speculații, pent(ru) cari urma datoriia a să depărta din postul lor și a să încunoștința cinst(itul) departament, dar, pent(ru) că acum s-au făcut de iznoavă alegere, precum este știut cinst(itului) departament și socotind aceasta dă prisos pent(ru) o prea puțină scurtă vreme, pã de o parte s-a strășnicit aceștia a să mărgini cu tot(u)l, iar pã de alta îndată ce să va da întărirea pent(ru) cei ce s-au ales, ocârmuirea va avea toată îngrijirea cu a îndatora pã toți aceștia prin vrednice și destoinice chezășii a fi depărtați din asemenea negoțuri și speculații.

(1)837 ghen(a)r(ie) 13

C(onstantin) Oteteleşanu

Sameș Gh(eorghe) Capeleanul

Secsiia 1^u

Masa 1^u

No. 231

Priimit ghen(a)r(ie) 17

Spre știință ghen(a)r(ie) 20

C(onstantin) F(îlipescu)⁸²

Fila 76, original.

41. 1837 ianuarie 14. Ocârmuirea Argeș către Departamentul Dinlăuntru (raport).

Cinsti(tei) Marii Dvornicii Dinlăuntru

Ocârmuirea județului Argeș

Asupra descrișelor propoziții din porunca cinsti(tei) Marii Vornicii cu no. 128, măcar că această ocârmuire, având în vedere și cele de mai (î)nainte slobozite ei porunci, nu ș-au depărta o asemenea îngriire d-asupra celor de supt dânsa slujbaș(i); ci încă prin ummare luându-să din parte-le spre mai bună siguranție și înșcrisuri că vor păzi sfințeniia înaltei porunci dată în [...] a Preainălțatului nostru Domn, să află în păstrarea canțelari(i) ocârmuiri(i); dar și acum nu voi lipsi iarăși a le mai poftori îndatorirea ce să mai adaogă prin sus pomenita poruncă. De care spre știință plecat să răportuiește cinsti(tei) Marii Vornicii.

Ocârmuit(o)r C(ostantin) Brătianu

Gh(iță) Enescu

⁸² Semnături autografe.

Anul 1837
Luna ghenarie 14
No. 212
Or(așul) Pitești

Priimit ghen(a)r(ie) 17

Spre știință, ghen(a)r(ie) 20
C(ostantin) F(îlipescu)⁸³

Fila 77, original.

42. 1837 ianuarie 15. Ocârmuirea Slam-Râmnic către Departamentul Dinlăuntru (raport).

Cinsti(tei) Mari Vornicii a Trebil(o)r Dinlăuntru
Ocârm(uirea) j(u)d(e)ț(u)lui Slam-Râmnic

La porunca cinsti(tei) Mari Vornicii cu No. 117 ocârmuirea plec(a)t răspunde că de iznoavă s-au și scris suptocârm(ui)t(o)r(ilor) plășil(o)r acestui jud(e)ț ca să păzească fieșcare cu toată întregimea strășnicia înaltei porunci, de a nu să întrebuița de chear nici unul arendarisiri de moșii sau alte speculații de negoțuri, că, la întâmplare de a să abate vreunul, va fi supt răspundere.

Cost(an)d(in) Necolescu

Secr(etar) A. Borănescu

1837 ghen(a)r(ie) 15

No. 334

Focșani; la Sexia Iⁱⁱⁱ, Mas(a) Iⁱⁱⁱ

Spre știință, ghen(a)r(ie) 20
C(onstantin) F(îlipescu)⁸⁴

Fila 78, original.

43. 1837 ianuarie 14. Ocârmuirea Romanați către Departamentul Dinlăuntru (raport).

C(institei) Mari Dvornicii Dinlăuntru
Ocârmuirea județului Romanați

Înțelegând ocârmuirea cele poruncite și acum prin [porunca] cea cu No. 139 asupra păziri(i) înaltei hotărâri dată de mai (î)nainte, de a nu să îndrăzni

⁸³ Idem.

⁸⁴ Semnături autografe.

Suptocărmuitori(i) de plăși și alții de supt dănsa să să amestece oriînce chip de arenzi de moșii și alte spiculații; face cunoscut plec(a)t(ă) că <din> toți Suptocărmuitori(i) ce s-au ales acum nu este cunoscut să fie amestecați nici în arenzi, nici în alte spiculații, precum asemenea nu este nimini nici din ceilalți ampioiați ai Ocărmuiri(i). Și prin urmare să făgăduiește ocărmuirea plec(a)t că va îngriji cu cea mai viie priveghere ca niciodată să nu să întâmple dinpotrivă.

1837 ghen(a)r(ie) 14

Ocărmuit(o)r G(heorghe) Coțofeanu

Secret(a)r A(ndrei) Prejbeanu

Sec(sia) 1^{iu}

Mas(a) 1^{iu}

No. 181

Priimit ghen(a)r(ie) 18

Spre știință, Ghen(a)r(ie) 20

C(onstantin) F(lorescu)⁸⁵

Fila 79. original.

44. 1837 ianuarie 13. Ocărmuirea Gorj către Departamentul Dinlăuntru (raport).

Cinsti(tei) Mari Vornicii Dinlăuntru

Ocărmuirea jud(e)ț(u)lui Gorj

Porunca cinsti(tei) vornicii supt no. 133 cu plec(ă)c(iune) primindu-o, am văzut cele coprinzătoare și poruncite în pricina suptocărmuitoril(o)r de plăși și ceilalți ampioiați ai otcărmuiri(i) a nu întrebuița arendășii sau alte asemenea spiculații de negoți; asupra căriia înprejurări cu supunere să face cunoscut că și după aceast(a) au rămas ocărmuirea cu scumpă îngrijire și priveghere prin iscodiri, și pă care va dovedi cu înpotrivă abatere, va urma cele de cuviință asupra-i, prin știrea cinsti(tei) vornicii.

C(ostache) Neculescu

Secret(a)r C(ostache) Mihuleț

Anul 1837 ghen(a)r(ie) 13

Sec(sia) 1^{iu}; mas(a) 1^{iu}

No. 52

Priimit ghen(a)r(ie)

⁸⁵ Semnături autografe.

Spre știință, ghen(a)r(ie) 20
C(onstantin) F(îlipescu)⁸⁶

Fila 80. original.

45. 1837 ianuarie 15. Ocârmuirea Olt către Departamentul Dinlăuntru (raport).

C(institutului) Departament al Trebilor Dinlăuntru
 Ocârmuirea județ(ului) Oltu

Priimind ocârmuirea porunca cinsti(tului) departament supt no. 129 în pricina suptocârmuitorilor a nu arendui moșii sau alte speculații, au rămas cu ceruta priveghere spre păzirea celor îndatorate; iar cinstitului departament plec(a)t să răportuiește.

Pentr(u) D(umnealui) Ocărm(uitoar) [...]⁸⁷ Olănescu⁸⁸

S(ecretar) C. Cruțescu

Anul 1837

Luna ghen(a)r(ie) 15

No. 162

Or(așul) Slatina

Sec(sia) 1^u; Masa 1^u

Priimit ghen(a)r(ie) 18

Spre știință ghen(a)r(ie) 20
C(onstantin) F(îlipescu)⁸⁹

Fila 81. original.

46. 1837 ianuarie 15. Ocârmuirea Brăila către Departamentul Dinlăuntru (raport).

Cinsti(tei) Marii Dvornici(i) celor Dinlăuntr(u)
 Ocârmuirea jud(e)t(ului) Brăila

La porunca cinsti(tei) Marii Dvornicii cu no. 118 în pricina neslobozirii cu a se speclearisi suptocârmuit(o)r(ii) sau a arendui moșii, Ocârmuirea plec(a)t răspunde că au strășnicit pâ suptocârmuit(o)ri într-aceast(a), rămăind și ia cu îngrijire a s(e) păzi întocmai.

1837 ghen(a)r(ie) 15

⁸⁶ Semnături autografe.

⁸⁷ Indescifrabil.

⁸⁸ Ar putea fi de fapt vorba de ocârmuitorul județului care semnează acest document, iar mențiunea „Pentru d(umnealui) ocârmuitor” să fi fost pusă din greșală de scriitor.

⁸⁹ Semnături autografe.

Ocârmuit(o)r(ul) jud(e)ț(u)lui Slătineanu

S(ecretar) C(ostache) Crâmpu

S(ecsia) 1^{iu}

No. 149

Priimit ghen(a)r(ie) 18

Spre știință, ghen(a)r(ie) 20

C(onstantin) F(îlipescu)⁹⁰

Fila 82, original.

47. 1837 ianuarie 21. Ocârmuirea Muscel către Departamentul Dinlăuntru (raport).

Cinst(itului) Departament al Trebil(o)r Dinlăuntru(u)

Ocârmuirea jud(e)ț(u)lui Mușcel

Pătrunzându-să oc(â)rmuirea de îndatoririle ce-s puse prin porunca cinst(itului) departament cu no. 127 atingătoare de a nu întrebuița suptocrmuit(o)r(ii) plășilor arendarisiri de moșii sau alte spiculații de negoț, cu plec(ă)c(iune) spre răspuns încunoștiințează cinst(itului) departament că întru aceasta, asemănat și din parte-i, puind strașnică îndatorire tutulor suptocârmuit(o)rilor plășilor, au luat și toată îngrijirea asupra-i ca din partea nimănui să nu să înființeze nici o abatere împotriva bunei voințe a Preainălțatului nostru Domn.

Ocârmuit(o)r A(lecu) Condoratu

S(ecretar) G(rigore) Apostolescu

Sec(sia) 1^{iu}; M(asa) 1^{iu}

No. 291

1837 ghen(a)r(ie) 21

Priimit ghen(a)r(ie) 26

Spre știință, ghen(a)r(ie) 26

C(onstantin) F(îlipescu)⁹¹

Fila 83, original.

⁹⁰ Idem.

⁹¹ Semnături autografe.

48. 1837 iunie 25. Departamentul Dinlăuntru către ocârmuiri (poruncă circulară).

Țirculare porunci

Este cunoscut(ă) ocârmuirii⁹² porunca Mări(i) Sale lui Vodă de a nu întrebuița suptocârmuitorii de plăși speculații dă negoțu sau arendarisiri dă moșii în coprinsul plășii la care să află slujind, fiind încă hotărâtoare osânda ca, îndată ce s-ar dovedi vreun slujbași supt asemenea catigorie, să fie îndepărtat din slujbă în duhul aceștei⁹³ bune voințe a Înaltei Stăpâniri. Departamentul au scos către acea ocârmuire în mai multe rânduri ale sale porunci, cerând cu denadinsul a să păzi cu toată scumpătatea aceast(ă) statornicită orânduială și, măcar că sânt priimite răspunsuri de la ocârmuire că să află strășnicit(ă) aceast(ă) măsură încât⁹⁴ după aceast(a) s-ar fi⁹⁵ socotit că nimeni nu ar fi putut cuteza să să pue în învinovățirea osândeii ce⁹⁶ este hotărâtă⁹⁷, dar, împotriva unii asemenea încredințări, s-au luat știința că unii din suptocârmuitorii dă plăși în acel jud(e)ț⁹⁸ țin prin taină, supt numirea altora, moșii în arendă, fac feluri de speculații întovărășiți cu particulari, întrebuițând spre înlesnirea unor asemenea⁹⁹ nepravilnicii puterea dorobanț(ilor)¹⁰⁰. Ci, fiindcă o asemenea abatere nu poate fi iertat(ă), să poruncește ocârmuirii a grăbi¹⁰¹ să dea¹⁰² cuvânt cum împotriva unii asemenea încredințări să ivescu acest fel de științe și cum de nu s-au răportuit. Pent(ru) aceast(a) încă totdeodată să cere a să dăsluși¹⁰³ care anume din suptocârmuitori sau alți slujbași s-au abătut în necuviință precum s-au zis [și] cu ce chip. Ori, dă va socoti că are temeiul de a stărui, să încredințeze pă Stăpânire împotriva acestora,¹⁰⁴ să raportuiască, ca să stea un asemnenea raport în caștelarie, dovadă că departamentul nu au încontenit a chema a ocârmuirii luare aminte la aceast(a), și ca să slujască drept urmare împotriva vreunei îndreptări ce ar voi în urnă otcârmuirea a propune¹⁰⁵; având în cunoștință otcârmuirea că¹⁰⁶ este a să¹⁰⁷ trimite într-adins [cinovnic] să cerceteze. Și atunci, pă

⁹² Post: „Înalta”, barat.

⁹³ Post: „po”, barat.

⁹⁴ Post: „chear”, barat.

⁹⁵ Post: „putut”, barat.

⁹⁶ Post: „s-au [...]”, barat.

⁹⁷ „este hotărâtă”, ad. interlinear.

⁹⁸ „în acel jud(e)ț”: ad. interlinear.

⁹⁹ Post: „rele”, barat.

¹⁰⁰ Post: „Iucru cu totul necertat”, barat.

¹⁰¹ Post: „să răportuiască cu [...] deslușire”.

¹⁰² Ante: „a grăbi”, barat.

¹⁰³ Fragmentul „să dea cuvânt....se cere a să dăsluși” a fost adăugat pe marginea superioară a filei, iar locul unde ar trebui inserat a fost marcat cu semnul „+”.

¹⁰⁴ „împotriva acestora”, ad. interlinear.

¹⁰⁵ Fragmentul „Ori, dă va socoti....a propune” a fost adăugat pe marginea stângă a filei, iar locul unde ar trebui inserat a fost marcat de semnul „ ”.

¹⁰⁶ Ad. Interlinear; post: „că de să va dovedi o asemenea știință, să va”, barat.

lângă osânda ce să va face celui vinovat, apoi nu vei scăpa nici însuși d(umnea)ta otcârmuitorule¹⁰⁸ de o potrivă osândă. Să așteaptă cu cea întâi ecspeđiție această) știință.

⟨1)837 iun(ie) 25

M⟨ihail) Ghica¹⁰⁹

No		
3523	Slam-Râmnic	
3524	Brăila	
3525	Buzăul	
3526	Saac	
3527	Prahova	
3538	Ialmoția	
3529	Ilfov	
3530	Dâmbov⟨i)Ț(a)	
3531	Vlașc(a)	Iuli(c) 25
3532	Tel⟨eor)m(a)n	
3533	Mușcel	
3534	Argeș(u)l	
3535	Oltul	
3536	Romanații	
3537	Vâlcea	
3538	Dolj	
3539	Gorj și	
3540	Mehedinți	

Fila 93, concept.

49. 1837 iunie 28. Ocârmuirea Ialomița către Departamentul Dinlăuntru (raport).

Cinsti⟨tei) Marii Dvornicii a Trebil⟨o)r Dinlăuntru

Ocârmuirea jud⟨e)țului Ialomița

La porunca cinsti⟨tei) Marii Dvornicii supt no. 3528 atingătoare de poprirea negoțului și alte speculații a să urma de către suptocârmuitori⟨i) plășilor, plec⟨a)t să răspunde că Ocârmuirea, fiind pătrunsă de îndatorirea pusă asupra-i atât prin cele de mai ⟨i)nainte porunci urmate după Preaînalta bună voință a Mări(i)i Sale lui Vodă, cât și din coprirea porunci⟨i) din 8 ghen⟨a)ri(e) supt No. 122, au luat asupra-și cea mai bună îngrijire, strășnicind pă toți suptocârmuitori⟨i) plășilor acestui jud⟨e)ț ca nici unul dintr-ășnii să nu cuteze la înpotrivă abatere, făcându-li-să cunoscut(ă) și osânda hotărâtă de Stăpânire pent(ru) niște asemenea căl(că)tori de porunci. De la carii au luat în scris zapise supt ale înșile iscălituri și le-au cusut la

¹⁰⁷ „este a să”, barat.

¹⁰⁸ Post: „din a cerca asprimea Înaltei hotărâri”, barat.

¹⁰⁹ Semnătură autografă.

dela aceștii pricinii; precum spre încredințarea cinsti(tei) Marii Dvornicii să supune la cunoștință alăturatle patru copii după acele înscrisuri, adeverate de ocârmuire, cu toate că în urma acestei urmate măsuri ocârmuirea nu cunoaște să să fi abătut împotriva vreunii din Suptocârmuitorii. Dar acum, trimițându-le în copii și porunca cinsti(tei) Marii Dvornicii cu no. 3528, de iznoavă s-au îndatorat supt cea mai strașnică răspundere a păzi urmarea întocmai. Și totodată lis-au scris a publicii și pă la bisericii, în auzul lăcuiitoril(o)r satel(o)r, și de la aceștii să ia înscrisuri iscălite și adeverate de preoții i jurații, cu punerea și a peceții satului, că s-au pătruns de înalta hotărâre a Stăpâniri(i)și că nu cunosc pă suptocârmuitorul plășii abătut cătuși de puțin la întrebuițarea de negoț sau alte spiculații; pe care înscrisuri să le trimită în păstrarea canțelari(i)i ocârmuiri(i).

Pentru D(umnealui) Ocârm(uito)r, Secr(etar) Ghiuloglu

Anul 1837 iunie 28

No. 3421

orași Călărași

Secs(ia) I¹⁰

Mas(a) I¹⁰

N. 3057

Priimit iunie 30

Spre știință, iuli(e) 9

C(onstantin) F(ălipescu)¹¹⁰

Fila 94. original.

50. 1837 ianuarie 14. Subocârmuirea Câmpu – jud. Ialomița către Ocârmuirea Ialomița (încredințare).

Printr-acest înscris încredințez pă cinsti(ta) ocârmuire că, în curgerea cât mă voi afla Sutpoc(ă)rm(ui)t(o)r în plasa Ialomiții¹¹¹, jud(e)t(ul) Ialomiții, voi fi depărtat în totul a nu întrebuița nici singur, nici prin alții arendarisiri de moșii sau alte spiculații de negoțuri. Iar la împotriva să fiu supus la orice răspundere, ca un călăc(o)r poruncil(o)r Stăpânirii.

(1)837 ghen(a)r(ie) 14

Iscălit Ioniță Poenaru, biv polcov(ni)c

¹¹⁰ Semnături autografe.

¹¹¹ Ioniță Poenaru se afla de fapt subocârmuitor la plasa Câmpu, aici pare a fi o greșeală a scriitorului ocârmuirii.

Ocâmuiria j<udețului> Ialomiții

Să adevieriază aceasta după original

1837 iunie 28

Pentru D<umnealui> Ocărm<uitor>, secr<etar> Ghiuloglu¹¹²

Fila 95, copie.

51. 1837 ianuarie 10. Subocârmuirea Ialomița – jud. Ialomița către Ocârmuirea Ialomița (încredințare).

Printr-acest îniscriș încredințez pă cinsti<ta> ocârmuire că, în curgere căt mă voi afla Suptocârmuitor în plasa Ialomiții jud<e>țu Ialomiții, voi fi depărtat cu totul a nu întrebuița nici singur, nici prin alții, arendarisiri de moșii sau alte spiculații de negoți. Iar la înpotrivă să fiu supus la orice răspundere, ca un călcăt<or>r poruncil<or>r Stăpănirii.

<1>837 ghenariie 10

Iscălit Ianachi Roșca

Ocârmuirea jud<e>ț<u>lui Ialomiții

Să adevieriază că este după original.

1837 iunie 28

P<entru> D<umnealui> ocârmuitor, secr<etar> Ghiuloglu¹¹³

Fila 96, copie.

52. 1837 ianuarie 11. Subocârmuirea Borcea – jud. Ialomița către Ocârmuirea Ialomița (încredințare).

Printr-acest îniscriș încredințez pă cinsti<ta> ocârmuire că, în curgere căt mă voi afla suptocârmuitor în plasa Borci<i> jud<e>ț Ialomiții, voi fi depărtat în totul a nu întrebuița nici singur, nici prin alții, arendarisiri de moșii sau alte spiculații di negoțuri. Iar la înpotrivă să fiu supus la orice răspundere, ca un călcăt<or>r poruncil<or>r Stăpănirii.

<1>837 ghen<a>r<ie> 11

Iscălit Costache Negrescu

Ocârmuirea jud<e>ț<ului> Ialomiții

¹¹² Semnătură autografă.

¹¹³ Idem.

Să adeverează că este după original.

1837 iunie 28

Pent(ru) D(umncalui) ocărmuitor secr(etar) Ghiuloglu¹¹⁴

Fila 97, copie.

53. 1837 februarie fz. Subocărmuirea Balta – jud. Ialomița către Ocărmuirea Ialomița (încredințare).

Printr-acest înscris încredințez pă cinsti(ta) ocărmuire că, în curgere cât mă voi afla suptocărmuitor în plasa Bălții jud(e)tu Ialomiții, voi fi depărtat cu totul a nu întrebuița nici singur, nici prin alții, arendarisiri de moșii sau alte spiculații de negoți. Iar la înpotrivă să fiu supus la orice răspundere, ca un călcător poruncil(o)r Stăpânirii.

An 1837 fevr(uarie)

Iscălit Dumitrache Fochidis

Ocărmuirea jud(e)t(u)lui Ialomiții

Să adeverează că este după or(i)ghinal.

1837 iunie

P(entru) D(umncalui) ocărmuitor secr(etar) Ghiuloglu¹¹⁵

Fila 98, copie.

54. 1837 iunie 30. Ocărmuirea Vlașca către Departamentul Dinlăuntru (raport).

Cinstitului Departament Dinlăuntru

Ocărmuirea județului Vlașca

La porunca cinstitului departament cu no. 3531 plecat să întoarce răspuns că ocărmuirea nu cunoaște că din slujbașii ei să fie abătuți la asemenea spicularisiri dă negoți; iar dovedind în urmă, după desele cercetări ce face, va avea cu denadinsul îngrijire a-l supune încunoștința Cinstitului Departament.

1837 iunie 30

Pentru D(umncalui) Ocărmuitor N. Petrescu

Secția I¹⁰

No. 3173

Priimit iulie I¹¹⁶

¹¹⁴ Idem.

¹¹⁵ Idem.

¹¹⁶ Slavocifră.

Spre știință, iulie(e) 9
C(ostantin) F(îlipescu)¹⁷

Fila 99, original.

55. 1837 iulie 3. Ocârmuirea Ilfov către Departamentul Dinlăuntru (raport).

Cinsti(ti)lui Departament al Trebilor Dinlăuntru
 Ocârmuirea jud(e)țului Ilfov(u)l(u)i

Asupra celor poruncite în porunca de supt no. 3529, plec(a)t să răspunde că, dăși ocârmuirea încă după cele dintâi porunci ce au priimit are luate înscrise încredințări de la suptocârmuitori(i) plășilor că nu vor urma nici un fel de negoț în cursul slujbii ce le este încredințate, care să află în delile Ocârmuiri(i), dar și acum i-au strășnicit ca să nu îndrăznească a urma cel mai mic negoț, că vor fi fără zăbav(ă) depărtați din slujbă și pilduiți. Iar pentru periodul porunci(i) cinstiti(i) Mari(i) Dvornicii prin care să zice că să urmează din partea suptocârmuitorilor negoțuri prin obraze streine, la aceast(a) plec(a)t să răspunde că, oricâte iscusințe să va întrebuița din partea ocârmuiri(i), nu va găsi părlej spre a putea descoperi niște asemenea tovărășii, fiind dă crezut că să pot urma prin cele mai nebănuitoare mijloace spre apărarea osândii ce le este hotărâtă, rămâi(n)du Ocârmuirea cu numai bănuiala neguțătorilor ce pă supt cumpăt s-au dovedit că urmează rudele unor suptocârmuitori, adică că pot fi și însuși înclinați la asemenea negoțuri.

Manolache Faca

anul 1837 luna iulie 3

Secsiia I^{III}

M(asa) I^{III}

No. 4588

or(a)ș(u)l București

No. 3099; 1216

Priimit iulie 3

Spre știință, iuli(e) 3
C(onstantin) F(îlipescu)¹⁸

Fila 100, original.

¹⁷ Semnături autografe.

¹⁸ Semnături autografe.

56. 1837 iunie 30. Ocârmuirea Mehedinți către Departamentul Dinlăuntru (raport).

Cinstita Mare Dvorni(cie) a Trebil(o)r Dinlăuntru
Ocârmuirea județului Mehedinți

Înțelegând cu toată luarea aminte cele coprinse prin porunca cinstitei dvornicii de supt no. 3540, cu plec(ă)ci(une) răspunz că Ocârmuirea, după strășnicia ce are pusă asupra suptocârmuitorilor pă temeiu cel(o)r mai dinainte porunci, nu cunoaște nici un suptocârmuit(o)r amestecat în arenzi de moșii și alte spiculații. Iar dacă ei, prin taină, vor fi întovărășiți la negoț cu alți particulari, aceia nu poate fi cunoscut ocârmuiri(i). Ocârmuirea însu(și) îndeplinindu-și ale ei datorii, i-au strășnicit și acum de iznoavă pentru acest fel dă pricini, după care să și nădăjdueste o asemenea neabateră din parte-le.

Pentru D(umnealui) Ocârmuit(o)r N(icolae) Rusănescu

anu 1837 iunie 30

Secxiia 1^{iu}, M(asa) 1^{iu}

No. 3521

Spre știință, iuli(e) 29

C(onstantin) F(ălipescu)¹¹⁹

Fila 101, original.

57. 1837 iulie 2. Ocârmuirea Brăila către Departamentul Dinlăuntru (raport).

Cinsti(tei) Marii Dvornicii a Trebil(o)r Dinlăuntru(u)
Ocârmuiriă jud(e)ț(u)lui Brăila

Asupra porunci(i) cinsti(tei) Marii Dvornicii cu no. 3524, ocârmuirea plec(a)t supune în cunoștință că, după știința ce are cu încredințare, suptocârmuit(o)r(ii) din acest jud(e)ț nu au moșii în arendă, nici pă obraz(ul) lor, nici supt mască, și nici vreo speculație deosebită nu cunoaște a avia niciun; [dar] ș(i) ia au rămas cu îngrijire și pă viitor pentr(u) aceasta, încunoștințându-le și¹²⁰ poruncă.

(1)837 iulie 2

Pentr(u) Ocârmuit(o)r(ul) jud(e)ț(u)lui, s(ecretar) C(ostache) Crâmbu

S(ecția) 1^{iu}

No. 2336

Priimit iulie 17

¹¹⁹ Semnătură autografă.

¹²⁰ Supraseris peste „aceast(ă)“.

Spre știință, iulie 29

C<onstantin>F<lorescu>¹²¹

Fila 102, original.

58. 1837 iulie 4. Ocârmuirea Teleorman către Departamentul Dinlăuntru (raport).

Cinstitului Departament al Trebil(o)r Dinlăuntru
Ocârmuirea jud(e)ț(u)lui Tel(eor)m(a)n

Cu toate că ocârmuirea, după încredințările ce are, au încunoștințat cinstitului depart(ament) că suptocârmuitorii și ceilanți amploiați de supt dânsa să află ferii de orice speculații de arendarisiri de moșii, dar, și acum, în urmarea porunci(i) de supt no. 3592 îndeplinindu-și cuvenitele datorii, vine plec(a)t a răspunde că ia, deși nu cunoaște pă vreunul abătut în neertatele întreprinderi, fără numai că cei ce își au proprietățile lor își îngrijăsc de dânsule, neabătându-să din duhul Regulamentului, să va afla însă cu toată neadormita priveghere spre a nu să atacarisi această(ă) legiuire. Pentru care și nu lipsește plec(a)t a face cunoscut.

M(i)h(alache) Rahtivanu

S(ecretar) Rusescu

1837 iulie 4

No. 2260

T(ârgul) Zimnicea

Secsiia 1^{lu}

Mas(a) 1^{lu}

Priimit iulie 5

Spre știință, iulie 29

C<ostantin>F<ilipescu>¹²²

Fila 113, original.

59. 1837 iulie 1. Ocârmuirea Romanați către Departamentul Dinlăuntru (raport).

Cinsti(tei) Mari Dvornicii a Trebilor Dinlăuntru
Ocârmuirea județului Romanați

Priimind ocârmuirea cu multă cinste porunca cinsti(tei) Mari Dvornicii de supt No. 3536 atingătoare de ști(i)nța ce s-au luat, că înpotriva bunei voinți a

¹²¹ Semnături autografe.

¹²² Idem.

înaltei Stăpâniri uni(i) din suptocârmuitori(i) plășilor prin taină, supt numirea altora, țin arenzi de moșii, precum și feluri de alte speculații în coprinsul plășii sale; face cunosc(u)t plec(a)t că, în acest județ, după băgarea de seamă ce face ocârmuirea, n-au putut dovedi pă vreuni(i) din suptocârmuitori a fi întovărășiți pă la arenzi de moșii sau alte asemenea speculații unde ar putea să facă înpilări prin puterea slujbei ce le este încredințată. Iar îndată ce va dovedi pă vreunul, îl va face cunoscut negreșit cinsti(tei) Mari Dvornicii.

⟨1⟩837 iulie 1^{iu}

Pentr(u) D(umnealui) ocârmuitorul, secret(a)r A(ndrei) Prejbeanul

Secsiia 1^{iu}

Masa 1^{iu}

No. 3015

Orașu Caracal

Priimit iulie 5

Spre știință, iulie 29

C(onstantin) F(ălipescu)¹²³

Fila 114, original.

60. 1837 iulie 4. Ocârmuirea Argeș către Departamentul Dinlăuntru (raport).

Cinsti(tei) Mari Dvornicii Dinlăuntru
Ocârmuiria județului Argeșu

Luând în cia mai de aproape băgare de siamă coprinderea poruncii Cinsti(tei) Mari Dvornicii de supt no. 3523, cu supunere răspunde ocârmuiria că până acum din partea suptocârmuitorilor acest(ui) jud(c)e)ț nu au cunoscut asemenea speculații de negoț sau arendarisire de moșii.

Pent(ru) ocârmuitor, Gh(iță) Enescu

Anul 1837

Luna iulie 4

No. 3621

Or(așul) Pitești

Sec(sia) 2^{hia}; Mas(a) 1^{iu}

Priimit iulie 6

¹²³ Semnături autografe.

La delă, 6 iulie

C(onstantin) F(îlipescu)¹²⁴

Fila 115. original.

61. 1837 iulie 5. Ocârmuirea Olt către Departamentul Dinlăuntru (raport).

Cinstitului Departament [al] Trebil(o)r Dinlăuntru
Ocârmuirea jud(e)țului Olt

Cu toată pătrunderea au înțeles ocârmuirea porunca cinstitului departament supt no. 3535 în pricina suptocârmuitoril(o)r de plăș(i) a nu întrebuința negoțuri sau arenduri de moșii în coprinsul plăș(i)lor și [în pricina] că chear într-acest jud(e)ț s-ar fi urmând o asemenea abatere; la care plec(a)t să răspunde că această ocârmuire petrece cu neadormire cercând o asemenea punere la cale, a-și avea ființa păzită, și măcar că până astăzi nu-i iese la cunoștință ca să să fi călcat înalta poruncă din partea vreunui suptocârmuitor, dar, îndată acum de iznoavă și îndoite măsuri au luat pentru paza cu desăvârșire a aceștii puteri locale. Și [să] fie îcredințat cinst(itu)l departament că, cum va simți cea mai mică îndrăzneală din partea vreunuia dintre suptocârmuitori și va lua temeiuri, cu nici un chip nu va tăinuși și va da de față pă un asemenea îndrăzneț slujbaș, carele atunci cu totul să socotește vinovat înaintea Stăpânirii și [va fi] cu neputință de a-l uferi Ocârmuirea pentru credința și cinstea ici.

Pentru D(umnealui) ocârmuitor, s(ecretar) [...] ¹²⁵ Olănescu ¹²⁶

No. 2125

Anul 1837

Luna iulie 5

Or(a)șul Slatina

Secsiia I¹⁰

Masa I¹⁰

Priimit iulie 7

Spre știință, iulie 29

C(onstantin) F(îlipescu)¹²⁷

Fila 116. original

¹²⁴ Idem.

¹²⁵ Indescifrabil.

¹²⁶ Ar putea fi de fapt vorba de ocârmuitorul județului care semnează acest document, iar mențiunea „Pentru d(umnealui) ocârmuitor, s(ecretar)” să fi fost pusă din greșeală de scriitor.

¹²⁷ Semnături autografe.

62. 1837 iulie 5. Ocârmuirea Saac către Departamentul Dinlăuntru (raport).

Cinsti<ta> Mare Dvorniciie Dinlăuntru
Ocârmuirea județului Saac

Văzându-se cele coprinse în porunca cinsti<tului> departament no. 3526, plecat să răspunde că Oc<â>rmuirea încă de la priimirea celor de mai <i>nainte porunci nu au îngăduit a rămănea în neasigurare de cele ce a putea să înființeze pă suptocârmuitori căzuți în vină când s-ar unelti din parte-le abateri la poruncile cinsti<tului> departament ce li s-au trimis, cu îndatorire de a să feri cu totul a mișca speculații în coprinsu plășilor; după care s-au priimit de la dănși încredințări arătătoare că, sfințind poruncile Stăpâniri<i> întru această<a>, să află feriți de asemenea abateri, supuindu-să la dinpotrivă, când să va dovedi, la cea mai aspră osândă a prăvili<i>. Și cu aceste încredințări din parte-le să află întemeiată Oc<â>rmuirea.

D<i>mitric) Polizu

Secr<etar> I. Borănescu

Anul 1837
Luna iulie 5
No. 3440
Bucov

Sec<sia> I¹¹¹
Mas<a> I¹¹¹

Priimit iulie 7

Spre știință, iulie 29
C<ostantin> F<ilipescu>¹²⁸

Fila 117, original.

63. 1837 iulie 3. Ocârmuirea Gorj către Departamentul Dinlăuntru (raport).

C<institei> Marei Dvornicii
Ocârmuirea j<udețului> Gorji

Cu plecăciune priimind porunca c<institei> dvornicii de supt no. 3539, am înțeles cu scumpătate cele coprinzătoare și poruncite tot în pricina suptocârmuitorilor, a nu să specularisi cu negoțuri și arendășii în coprins plășilor unde să află orânduți. Pentru care cu supunere să face cunoscut că, cu toate că Ocârmuirea,

¹²⁸ Semnături autografe.

după scumpa priveghere ce au urmat întru aceasta, are știință că în coprins(ul) acestui județ nu să urmează de către Suptocârmuitori asemenea speculații, dar pentru ca să fie încredințată mai de aproape de adevăr, va orândui cinovnic într-adins spre aflarea ființei adevărului, pentru care iarăși va raportui Cinstitei Dvornicii.

C(ostache) Niculescu

Secret(a)r C(ostache) Mihuleț

anul 1837 iulie 3

No. 2620

Secsi(i)i I^{lu}

Priimit iulie 7

Spre știință iuli(e) 29

C(onstantin) F(îlipescu)¹²⁹

Fila 118, original.

64. 1837 iulie 7. Ocârmuirea Vâlcea către Departamentul Dinlăuntru (raport).

C(institutului) Departament Dnlăuntru

Ocârmuit(o)r(ul) județului Vâlcea

Spre răspuns la porunca cinsti(tu)lui departament supt no. 3537 plec(a)t să face cunoscut că Ocârmuirea să va afla întru toată cuviincioasa băgare de seamă că nimini din sutpocârmuit(o)rii de plăși cu orice fel de numire să nu să îndrăsnească a ținea moșii în arendă; pentru care pricină s-au mai și încunoștințat cinstitului departament înprejurarea ce au mijlocit până acum la această lucrare după raportul îndreptat supt no. [...] ¹³⁰.

(1)837 iulie 7

Pentru D(umnealui) Ocârmuit(o)r, sameș Gh(eorghe) Capeleanu

Secsia al I^{lu}

N. 4575

Priimit iulie 11

Spre știință, iulie 24

C(ostantin) F(îlipescu)¹³¹

Fila 119, original.

¹²⁹ Idem.

¹³⁰ Loc alb în original.

¹³¹ Semnături autografe.

65. 1837 iulie 26. Ocârmuirea Dolj către Departamentul Dinlăuntru (raport).

Cinstitului Departament al Trebilor Dinlăuntru
Ocârmuirea județului Dolji

Spre îndeplinirea celor coprinse în porunca c(institului) departament cu No. 3538, ocârmuirea, priimind de la toți suptocârmuii(o)ri(i) plășilor dintr-acest județ încredințări că să află cu totu depărtați de speculații de negoți sau arendarisiri de moșii în coprinsul plăși(i) la care să află slujitori, și prin urmare aceast(ă) statornicită orânduială au păzit-o și o vor păzi și pă viitorime cu toată scumpătatea; nu lipsește și Ocârmuirea, pă temeiuil unor asemenea încredințări care stau în păstrarea canțelari(i)i ei, să aducă la cunoștința acelu c(instit) departament știință că suptocârmuiorii plășil(o)r intr-acest județ sânt feriți cu tot(u)l de niște asemenea speculații.

Alexandru Rac(o)v(i)t(ă)

[secretar] Gheor(gh)e Gugiu

Anul 1837

Iulie 26

Secsiia I^{iu}

No. 4219

Priimit iul(ie) 28

Spre știință, iulie 2

C(onstantin) F(ilipescu)¹³²

Fila 120. original.

66. 1837 noiembrie 15. Ocârmuirea Prahova către Departamentul Dinlăuntru (raport).

Cinstitului Departament al Pricinil(o)r Dinlăuntru
Ocârmuirea județului Prahova

Asemănat temeiuil porunci(i) cinstitului departament dă supt No. 3527, asigurându-să ocârmuirea prin luare dă însrisuri de la cei dă supt dânsa Suptocârmui(o)ri dă plăși pentru păzirea posturilor lor fără cătuși de puțină abatere la arendarisiri dă moșii sau alte spiculații în parte ori înclinați cu vreuni(i) din particulari, care toate aceste însrisuri s-au depus la dela pricinii, ca pă viitorime să stea drept sinet, și măcar că din partea Ocârmuiori(i) au fost luate niște asemenea măsuri, dar și după aceasta va întoarce mai cu osebire băgarea ei de seamă asupra unor asemenea necuviințe ce ar cugeta să să amerințeze împotriva doritului sfârșit al

¹³² Idem.

⟨i⟩naltei Stăpâniri. Pentru care, după datorii, nu lipi a supune la cunoștința Cînstitului Departament ceruta știință.

1837 noemv⟨rie⟩ 15

Pent⟨ru⟩ D⟨umnealui⟩ Ocărmuitoru, secret⟨a⟩r N⟨icolae⟩ Verieceanu

Secsiia 1^{iu}

No. 3936

No. 5544;

Priimit noemv⟨rie⟩ 17

Spre știință, noemvr⟨ie⟩ 22

C⟨onstantin⟩ F⟨ilipescu⟩¹³³

Fila 121, original.

67. 1840 mai 18. Ocărmuirea Mehedinți către Departamentul Dinlăuntru (raport).

Cînstitul⟨ui⟩ Departament Dinlăuntru
Ocărmuit⟨o⟩r⟨ul⟩ județului Mehed⟨in⟩ți

La 16 ale luni⟨i⟩ marti⟨e⟩ au întrat cu jalbă la ocărmuire Gheorghe Petrovici, neguțatoru ot Tâamna, înpotriva pitarului Ioan Caramzulea, suptocărmuitorul plăși⟨i⟩ Dumbăvi⟨i⟩ din acest județ; prin care arată că în leat ⟨1⟩839 iulie 29 au legat contract a-i da 45 mii ocă grău și să i-l facă teslim la schela Izvoarale. Și dintr-această sumă i-au rămas datori ocă 7300, cerând despăgubire. După aceasta, făcându-să punere la cale, s-au adus numitul și, înfățișându-i, au dat jăluitorul de față contractul ce au încheiat cu pomenitul suptocărmuitori. Și fiindcă unor asemenea amploiati nu este ertat a specularisi negoță, nu lipsese plecat a raportui cînstitului departament, alăturând în copie atât jalba numitului Gheorghie cât și contractu. Și mă rog a să chibzui cele de cuviință pentru înpotriva sa urmare, spre bilda și ⟨a⟩ altora, cât și pentru despăgubirea reclamantului, să am cînstită poruncă de urmare.

C⟨ostache⟩ Glagoveanu

anul 1840 luna mai 18

Secsia 1^{iu}, Masa 1^{iu}

No. 2848

No.2323; 1169

Priimit maiu 22, [...] ¹³⁴

Fila 131, original

¹³³ Idem.

¹³⁴ Indescifrabil.

68. (1840 martie 16). Negustorul Gheorghe Petrovici către Ocârmuirea Mehedinți (jalbă).

Plecat supui în cunoștința cinstitei ocârmuiri pentru d(umnealui) pitar Ioan Caramzulea dintr-acest județi, că în anul (1)839 luna iulie 29 am tocmii cu d(umnea)lui patruzeci și cinci mii ocă grău, cu înscris unu la mână altuia, coprinzători că toată suma să mi-o îndeplinească cu trap și portuirea dumisale la Schela Izvoarele, în soroc până la viitorul Sfântului Dimitrie al trecutului an, numărându-i și bani, după învoire. Și din suma pomenită a grăului, me-au rămas cusur ocă șapte mii și trei sute, osebit peste suma pomenită. Ori, cât prisos de grău va mai avea, să fie datori a mi-l da tot mie tot cu prețul tocmeli(i), iar nu să-l vânză la altă part(e). Făcându-i cerere pentru îndeplinirea sumi(i), du(umnea)lui m-au încredințat prin grai că în primăvara aceasta mi-l va îndeplini. Eu, silit am fost de am cumpărat lipsa sumi(i) cu preț suit și am pornit șaica, pricinuindu-mi-să și alte pagubi. Acum mă depărtează, în cuvânt că nu are grău să-m(i) dea. Pă lângă aceasta mai fac arătare că, mai având o sumă ocă grău cumpărat prin osăbiți scăunași, văz că nu mi să îndeplinește suma și sânt la bănuială că d(umnealui), ca un dregători, au vorbit secret cu pomeniți(i) scăunași, fiind în coprinsul plăși(i) dumisale, de m-au zmintit din negoți. De aceia mă rog Cinstitei Ocârmuiri să fiu înfățișat.

iscălit Gheorghe Petrovici jăluitoari

după original
C. Glogoveanu¹³⁵

Fila 132, copie.

69. 1839 iulie 29 – octombrie 8. Ion Caramzulea (subocârmuitorul de Blahnița, jud. Mehedinți) către negustorul Gheorghe Petrovici (zapis de tocmeală).

Dau acest înscris al meu la mână d(umnea)lui chir Gheorghe Petrovici ot Blahnița, fiindcă am tocmii cu d(umnea)lui ca să-i dau la schela Izvoarele patruzeci și cinci mii ocă grău, după foile care le voi lua de la scăunași, cu numele fieșcăruia lăcuitoari. Și de să va întâmpla a face mai multă sumă peste suma sus numită, să fie datori a o priimi. Și am tocmii suta de ocă grău cât lei optsprezece, pă că(tă) sumă va eși la priimirea D(umnea)lui în Schela Izvoarele. Însă grău să fie curat, după cum și eu am tocmii doi lăcuitoari, iar care nu-i va plăcea, să nu-l priimească, nefiind grău nou. Și când îm(i) va face cunoscut atunci, să zoresc scăunași(i) a-l porni și până la Sfântu Dimitrie să să istovească. Și am iscălit.

(1)839 iulie 29

iscălit Ion Caramzulea

¹³⁵ Semnătură autografă.

lei dooă mii dooă sute cincizeci am priimit acum înnainte.

(1)838 iulie 29

Ion Caramzulea

lei dooă mii dooăzeci și cinci am priimit din datoria grăului.

(1)838 septemv(rie) 20

Ion Caramzulea

lei una mie cinci sute șaptezeci și cinci am priimit.

(1)839 octomv(rie) 8

Ion Caramzulea

După original,
C. Glagoveanu¹³⁶

Fila 133, copie.

70. 1840 mai 30. Departamentul Dinlăuntru către Ocârmuirea Mehedinți (poruncă).

Ocârmuiri(i) jud(e)ț(u)lui Mehedinți

Pre cât să socotește abătut suptocârmuitorul plășii Dumbravii pentru spiculația urmată de dânsul în¹³⁷ anul trecut, ecspusă departamentului prin raportul acei(i)¹³⁸ ocârmuiri supt no. 2848, cu atât învinovățirea nu mai puțin privește asupra Ocârmuiri(i), căci neîngrijirea sa, numai, au putut da prilej a să întinde cele de supt dânsa în niște asemenea neiertate urmări, fără a fi popriți și arătați Stăpâniri(i) la vreme, spre pilduire; fiind dar că nu să deslușește departamentul de au urmat numitul aciastă spiculație în coprinsul plășii sale sau nu și de mijlocește vreo reclamație împotrivă-i din partea lăcuitoril(o)r pentru¹³⁹ întrebuițare de slinlcie la cumpărătoarea sau la transportu acei(i) câtățimi de grâu, ocârmuirea îl va suspendarisi numai din slujbă și, însărcinând vremelnicește cu a sa căutare¹⁴⁰ pă pomoșnicul plășii supt de aproape(a) ci privighere, să cerceteze apoi înprejurările¹⁴¹ a cumpărătoarii și a transportului. În grabă să raportuiască Departamentului spre a să hotără cele de cuviință.

1840 maiu 30

Ioan M(anu)¹⁴²

No. 2797

Fila 134, concept.

¹³⁶ Idem.

¹³⁷ Post: „porun(ca)”, barat.

¹³⁸ Ad. interlinear.

¹³⁹ Post: scurt fragment ilizibil, barat.

¹⁴⁰ „cu a sa căutare”, barat.

¹⁴¹ Post: „sus”, barat.

¹⁴² Semnătură autografă.

71. 1840 iunie 26. Ocârmuirea Mehedinți către Departamentul Dinlăuntru (raport).

Cînstitului Departament Dinlăuntru Ocârmuirea jud(e)țului Mehedinți

Cu plecăciune primind porunca Cînstitului Departament no. 2797 și luându-i copriinderea în cunoștință, nu lipsesc plec(a)t a face cunoscut că, suspendarisindu-să suptocârmuit(o)ru plăși(i) Dumbrăvi(i), am eșit însum(i) ocârmuit(o)ru în copriinsul plăș(ii) sale, unde, după arătarea ce me-au făcut neguțătoru Petrovici, adunând toți prin care au făcut cumpărătoare de grâu, am dovedit de la dâși că, în adevăr, întrebuițarea acestui negoț au săvârșit-o în copriinsul plăși(i) sale, însă cu bună tocmeală, și cu preț de la lei noaă până la lei unsprezece suta de ocă, dusă la schela Izvoarale, priimindu-și toți banii de la numitu Suptocârmuit(o)r pã cât grâu i-au însumat. Am cercetat în urmă și pã toți acei lăcuiori de la carei s-au cumpărat grâu, de au primit și ei prin scăunași plata cuviincioasă lor după tocmeală, și me-au arătat și aceia că au priimit pã deplin toți banii tocmeli(i).

Iar pentru învinovățirea ce să pune asupra ocârmuiri(i) pentru înpotriva urmare a pomenitului suptocârmuit(o)r, plec(a)t răspunz că ia s-ar fi socotit întru aceeași învinovățire când ar fi trecut cu vederea vreo reclamație ce i s-ar fi ivit înpotriva vreunuia din amploiați(i) de supt dânsa; dar, când însum(i) ocârmuit(o)r(ul), cu pârleju deselor eșiri în jud(e)ț nu am scăpat din îngrijire a cerceta și a ispiti pã lăcuiori pent(ru) verice înpotrivă urmări ale suptocârmuitorilor, nimini nu s-au arătat cu vreo plângere; socotesc că nici poate fi abătută din ale ei datorii. Având cînstitul departament de temeii că îndată de s-au arătat cu reclamație neguțătoru Gheorghe Petrovici și am luat știință despre urmarea acelu Suptocârmuit(o)r, nu am lipsit a o face cunoscut(ă) cînstitului departament. Acestea fiind înprejurările cercetări(i) ce am săvârșit, mă rog plec(a)t ca, chipzuindu-să cele de cuviință, să aibă ocârmuirea cînstită poruncă de urmare.

C(ostache) Glagoveanu

S(ecretar) A(lecu) Budișteanu¹⁴³

anu 1840 iunie 26

Sec(sia) 1^{iu}; M(asa) 1^{iu}

No. 3862

N. 2999; 1527

Priimit iunie 30; [...] ¹⁴⁴

Fila 135, original.

¹⁴³ Semnături autografe.

¹⁴⁴ Indescifrabil.

72. 1840 iulie 2. Departamentul Dinlăuntru către Ocârmuirea Mehedinți (poruncă).

Otcârmuirii jud(e)țului Mehedinți

La raportul acei(i) otcârmuiri supt No. 3862, Departamentul răspunde că, de vreme ce asupra suspendarisitului suptocârmuitor al plăși(i) Dumbrăvi(i) nu să înfățișiază vreo reclamație din partia vânzătorilor sau a transportatorilor acelor producturi, întemeiată acea¹⁴⁵ [descoperire] pe rezultatul cu dinadinsul săvârșit de însuși D(umnealui) ocârmuitor, să va înființa îndată în postul său, chezășuindu-să însă că pă viitorime nu va îndrăzni a întreprinde vreo urmare împotriva legiuiril(o)r, căci atunci nu numai să va depărta din slujbă ci să va și pedepsi, spre pildă și altora.

M. Ghica¹⁴⁶

1840 iulie 2

No. 3530

Fila 136, concept.

SANIC, Vornicia Dinlăuntru, 562/1835

FROM THE CORRESPONDENCE OF THE DOMESTIC DEPARTMENT OF WALLACHIA
ON THE FIGHT AGAINST THE CONFLICT OF INTERESTS (1835–1840)

Abstract

The documents published here are administrative acts, issued after the princely command from 1835, according to which no prefecture clerk was allowed to be involved in commerce (including land lease). Certainly, the motivation behind this decision was to prevent the abuse of power. The princely command was followed by measures taken in order to strengthen this principle, and most of these documents concern this issue. In 1837 there was a pressure that the sub-prefects would declare on their own responsibility that they do not practice any form of trade. There was also required that prefectures would be attentive to the practice of trade through intermediaries or associates. This letters also include a few cases of conflict of interests, only two being followed by the instant loss of the position. Even so, one of the cases was a withdrawal, and not an actual punishment. It is easy to presume that this principle, specific to modern administrations, was difficult to be put into practice. These documents fully prove this, as they reflect characteristics of the reform attempts during the Organic Regulation period: the relativity (or generality) of instructions (without concern for details), the absence of an actual plan of translating theory to practice, the tense relationship between centre and territory, the lack of uniformity in the answer of local authorities. Last but not least, we notice the prevalence of the power relations which eroded the rule of law, as in the situation when Prince Alexandru Dimitrie Ghica formally allowed one of his familiars to be excluded from the application of the law. The present 72 documents are not the only ones which may enable the study of the idea of the conflict of interests, yet we publish them together as they were archived in a single file.

Keywords: corruption; administration; Organic Regulation.

¹⁴⁵ Post: „desc(operire)”, barat.

¹⁴⁶ Semnătură autografă.

EUFROSIN POTECA ABOLIȚIONIST*

VENERA ACHIM

(Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”)

Deși despre Eufrosin Poteca s-a scris destul de mult de-a lungul timpului¹, ideile sale cu caracter aboliționist sunt puțin cunoscute. Ele au fost prezente cu precădere în predicile ținute în fața domnitorului, a mitropolitului și a boierilor, în cuvântările rostite în școala de la Sfântul Sava, în scrisorile destinate autorităților politice sau bisericești și în învățăturile transmise elevilor săi.

Teologul, predicatorul, egumenul, filosoful și pedagogul Eufrosin Poteca s-a născut la Nucșoara, în fostul județ Saac/Săcuieni, foarte probabil în 1786², într-o familie de țărani, primind la botez numele Radu³. Educația și-a început-o cu dascălul din sat. Copil sărac, a ajuns la București nu ca elev la Academia grecească, cum ar fi vrut tatăl său, ci ca ucenic în prăvălia unui negustor grec. Acest negustor, sesizând istețimea copilului și dorința lui de a învăța, l-a înscris la școală, alături de băieții săi. Așa și-a continuat Poteca studiile la școala grecească din București, apoi la mănăstirea Neamț, unde a ajuns singur, pe jos, în 1806. După câțiva ani a revenit

* Acest studiu a fost realizat cu sprijinul financiar al Consiliului Național al Cercetării Științifice, CNCS-UEFISCDI, cod proiect PN-II-ID-PCE-2011-3-0655.

¹ Bibliografie selectivă: I. Bianu, *Întâii bursieri români în străinătate. Scrisori de ale lui Eufrosin Poteca. 1822-1825*, în „Revista Nouă”, an I, 1888, nr. 11, p. 421-431; Gabriel Cocora, *Din corespondența arhimandritului Eufrosin Poteca*, în „Mitropolia Olteniei”, an XI, 1959, nr. 3-4, p. 207-213; idem, *Cîteva cuvîntări ale arhimandritului Eufrosin Poteca*, în „Mitropolia Olteniei”, an XVI, 1964, nr. 9-10, p. 758-768; Nicolae Isar, *De la ortodoxie la rededeptare națională. Viața și opera lui Eufrosin Poteca*, București, Editura Universitară, 2008; Gheorghe I. Moiescu, *Din corespondența arhimandritului Eufrosin Poteca 1825-1858*, în „Mitropolia Olteniei”, an X, 1958, nr. 11-12, p. 807-834; idem, *O sută de ani de la moartea arhimandritului Eufrosin Poteca, egumenul Minăstirii Gura Motrului, † 10 decembrie 1858 - 10 decembrie 1958*, în „Mitropolia Olteniei”, an X, 1958, nr. 11-12, p. 767-779; Eufrosin Poteca, *Însemnări autobiografice*, Ediție critică, text stabilit, studiu introductiv și bibliografie de Adrian Michiduță, Craiova, Editura Aius, 2005; C. Rădulescu-Motru, *Din autobiografia lui Eufrosin Poteca*, extras din „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Literare”, s. III, t. XII, 1943, p. 13-40; G. Dem. Teodorescu, *Viața și operele lui Eufrosin Poteca*, București, Tipografia Academiei Române, 1883; Ion Vîrtosu, *Pagini din autobiografia lui Eufrosin Poteca*, București, Tipografia Cărilor Bisericești, 1937; idem, *Eufrosin Poteca, egumen la Mănăstirea Motru. Acte și scrisori*, în „Revista de Istorie Bisericească”, an I, 1943, nr. 2, p. 65-91.

² Exegeții vieții lui Eufrosin Poteca nu au căzut niciodată de acord în legătură cu anul nașterii; opiniile lor, fiecare dintre ele argumentate, menționează 1785, 1786, 1787 sau chiar, la modul general, sfârșitul secolului al XVIII-lea. Vezi discuția la Nicolae Isar, *op. cit.*, p. 8.

³ G. Dem. Teodorescu susținea că numele de botez ar fi fost Dumitru; s-a convenit însă că Dumitru era numele tatălui cărturarului. Discuția la Nicolae Isar, *op. cit.*, p. 9.

în București, la Academia grecească, unde a fost student strălucit. În această școală a funcționat ca profesor de religie din 1816 până în 1818, când a fost numit profesor de geografie „în limba patriei” la Școala românească de la Sfântul Sava („Școala lui Gheorghe Lazăr”). În primăvara anului 1820 a plecat, ca bursier al Eforiei Școalelor (unul dintre cei patru primi bursieri ai Țării Românești⁴), la studii la Universitatea din Pisa (3 ani) și Universitatea din Paris (2 ani), unde s-a specializat mai ales în filosofie, dar a făcut și cursuri de teologie, istorie, geografie, logică, morală, drept, fizică experimentală, limbile latină, italiană, franceză etc.⁵. Revenit în țară, a fost numit profesor de filosofie la Sfântul Sava între 1825–1828 (în 1828 școala s-a închis din cauza intrării rușilor în oraș⁶ și a ciumei) și apoi din 1829 până în 1832, când a fost înlăturat din învățământ, folosindu-se ca pretext vârsta înaintată⁷ (avea doar 46 de ani), în realitate pentru ideile moderne cu care venise din Occident: dreptatea socială, eliberarea robilor, educația prin școală, egalitatea

⁴ I. Bianu, *op. cit.*, p. 421; Gh. I. Moiescu, *Cei dintâi bursieri ai lui Eufrosin Poteca la Colegiul Național din București*, în „Raze de Lumină”, anul V, 1933, nr. 1 și 2, p. 6. Lipsa de profesori se simțea acut în Țara Românească în acea epocă. În acest context, Dionisie Lupu, mitropolit al Țării Românești între 1819 și 1823, a venit cu ideea trimiterii unor tineri la studii în „școlile Occidentului”, ca bursieri ai statului român. Propunerea sa a fost aprobată de domnitorul Alexandru Suțu, în februarie 1820. Chiar în acea primăvară au fost trimiși primii patru tineri bursieri ai statului român în Italia, la Pisa, unde urmau să-și desăvârșească educația în 4 ani, apoi să se întoarcă și slujească cel puțin 8 ani ca profesori în școlile din țară. Alături de Eufrosin Poteca, „însărcinat și cu observarea celorlalți”, au plecat la studii Constantin Papa Dumitru zis Constantin Moroiu, Ioan Pandelescu și Simeon Marcu/Marcovici. Stipendiul lui Poteca era plătit de Eforia Școalelor prin negustorul sibian Zenovie Pop.

⁵ Ion Vîrtosu, *Pagini din autobiografia lui Eufrosin Poteca*, p. 18: „m-am străduit cu mai mult decât toți, de am învățat mai bine și carte rumânească și grecească și ellinească cu gramatica ei, și latinească și italienească și franțuzească, cu gramaticile lor; și din științe: gheografia, istoria, loghica, morala, filosofia, fizica, cu toate ramurile ei; știința legilor cu dreptul roman civil, dreptul firesc și dreptul politic, și, preste toate, theologia...”

⁶ În 1828–1829, în timpul războiului ruso-turc, trupele țariste au ocupat Moldova și Țara Românească, instalând administrația militară rusă.

⁷ Prin adresa din 9 septembrie 1832, generalul Pavel Dmitrievici Kiselev, președintele plenipotențiar al divanurilor Țării Românești și Moldovei, îi comunica lui Neofit, episcopul Râmnicului și vicar al Mitropoliei, că: „L'Éphorie des écoles [...] porte à ma connaissance les services rendus par le père Euphrosinne Potéca, comme Professeur à l'école St. Sava, et son âge avancé qui ne lui permet plus de vaquer à ses pénibles fonctions”. Kiselev îi solicita episcopului să-i acorde lui Eufrosin Poteca unul dintre posturile vacante de egumen, „en désirant, en récompence de ses services, assurer une retraite paisible au susdit père”. V.A. Urechia, *Istoria școalelor de la 1800–1864. Cu o scurtă introducere coprinzând note din istoria culturii naționale anterioare secolului al XIX-lea și cu numeroase facsimile de documente, semnături, autografe, etc.*, tomul I, București, Imprimeria Statului, 1892, p. 192. C. Rădulescu-Motru consideră că la 1832 „acordul pentru a-l țineca veșnic în singurătate era așa de unanim luat, încât nici înaintarea ca episcop la o eparhie, fie cât de depărtată de București, nu-i fu îngăduită, deși această înaintare era pe deplin îndreptățită. La alegerile ce avură loc în 1850 pentru trei locuri de episcop, vacante la eparhiile din Râmnic, din Argeș și din Buzău, față de concurenți cu mult inferiori lui, el nu izbuti să întrunească un singur vot măcar.” (C. Rădulescu-Motru, *op. cit.*, p. 17.) De altfel, catedra de filosofie de la Colegiul Sfântul Sava a rămas mulți ani neocupată. Abia în 1842 August Treboniu Laurian a reușit să obțină postul de profesor de filosofie.

în fața legilor și impozitul progresiv pe venit. Nu vârsta, ci propagarea noilor idei a dus la înlăturarea sa din învățământ.

Anul în care Colegiul Sfântul Sava a fost închis (1828–1829) l-a petrecut la Budapesta, unde și-a tipărit cursurile de filosofie, adică traducerea cărții lui Johann Gottlieb Heineccius, *Filosofia cuvântului și a năravurilor, adică loghica și itica elementare, cărora se pune înainte istoria filosoficească* (Buda, 1829), contribuind decisiv la fixarea terminologiei filosofice în limba română.

În ceea ce privește viața monahală, Poteca s-a călugărit în anul 1806 la mănăstirea Neamț, primind numele Eufrosin. În 1809 a fost hirotonit ierodiacon, în 1813 ieromonah, abia în 1829 arhimandrit, iar în 1832 a devenit egumen al mănăstirii Gura Motrului, din județul Mehedinți, unde a rămas până la moarte, la 10 decembrie 1858.

Originea modestă și ajutorul primit pentru continuarea studiilor, de la negustorul grec și de la Eforia școlilor, i-au influențat întreaga viață. Cărturar și patriot, Eufrosin Poteca a luptat „să se înfăptuiască dreptate pentru toți fiii acestei țări” și „să trezească mințile spre învățătură românească”, cum scria chiar el⁸.

Precursor al ideologiei pașoptiste, realist în fapte, dar idealist în tendințe, Eufrosin Poteca și-a expus încă din 1819 programul de reforme sociale și politice, când, în calitate de profesor la Sfântul Sava, a fost ales să țină cuvântarea de Paști în fața domnitorului Alexandru Suțu, a mitropolitului Dionisie Lupu și a boierilor mari ai țării. Aceste reforme includeau înființarea de școli în limba română și apărarea celor existente, desființarea tiraniei și a robiei. În *Autobiografie*, el își amintește acest moment: „Așa dar eu am alcătuit un cuvânt atuncea, în care arătam că Taina cea mare a întrupării Domnului Hr[isto]s n-are alt scopos decât să surpe obiceiurile varvaricești, tirânia, și robia, făcând prin botez pre toți oamenii frați între sine, frați cu Domnul Hr[isto]s, și cu toți cunoscându-să de fii ai lui Dumnezeu. O fericită Taină! Dar cum putea să fie cunoscută și folositoare această Taină? Prin învățatura filosofiei. Pentru aceasta dar eu îndemnam pre D[omnitorul] A[lexandru] Suțul, ce ocârmuia atunci, să întemeze și să apere școalele în limba

⁸ Gh. I. Moisescu, *Cei dintâi bursieri ai lui Eufrosin Poteca*, p. 3–27. Poteca gândea că „Eforia a cheltuit odinioară cu mine spre învățătură în Europa: aduc acum banii înapoi cu dobânda lor”. Prin urmare, el a instituit, din bani proprii (dobânda a 1200 galbeni depuși în contul Eforiei Școalelor), o bursă pentru „copii scăpătați stipendiști în pensionat”, de care au beneficiat, între 1846 și 1858, șapte tineri: Nicu Gărdăreanu din Cerneți, Andrei Jianu/Ionescu din Târgu-Jiu, Anania Popescu din Nucșoara, Nicolae Hristescu din Cerneți, Alexandru și Gheorghe Moroiu (nepoți de frate ai fostului coleg de studii la Pisa și Paris al lui Poteca, Constantin Moroiu), Costache Ionescu (nepot de soră al lui Poteca), Eufrosin Poteca a mai lăsat Colegiului Național Sfântul Sava, prin testament, alți 4000 galbeni (G. Dem. Teodorescu, *op. cit.*, p. 46–48; Gabriel Cocora, *Din corespondența arhimandritului Eufrosin Poteca la Colegiul Național din București*, p. 207–213; Nicolae Isar, *op. cit.*, p. 216–218), precum și biblioteca sa (Gheorghe I. Moisescu, *Din corespondența arhimandritului Eufrosin Poteca*, p. 832–834, publică un *Catalog de cărțile pâr. Eufrosin Poteca arhimandrit și igumen al sf. monastiri Motru din județul Dolj, rominești, grecești, latinești, franțuzești și italienești, pre care le hărăzește la Biblioteca Națională din sf. Sava a Collegiului din București*).

românească”⁹. Se pare că discursul a avut răsunet („Acest fel de idei noo la Curtea țării noastre atunci făcură mare sunet și pentru care pă mine toți mă lauda și mici și mari”, scria el în *Autobiografie*) și a contribuit la obținerea bursei de studii din 1820 în Italia, bursă pe care până atunci o ceruse, dar nu-i fusese acordată¹⁰.

Ajuns în Italia și apoi în Franța, Poteca își îmbogățește programul reformator cu ideile noi liberale care frământau apusul Europei în „acele vremi de prefaceri în rânduiești și în cugetare”. Prima reformă necesară, scrie el într-o scrisoare adresată de la Paris, la 15 septembrie 1824¹¹, mitropolitului Grigorie¹² și boierilor efori ai școlilor, este răspândirea învățaturii la sate, altfel „norodul nu e cu puțință să se lumineze”. A doua reformă era întocmirea unei „legi politicești” privind plata impozitelor „fără deosebire de la divaniți până la plugari și la hrănitorii de dobitoace”, deci egalitate în fața legilor și desființarea privilegiilor de clasă. A treia reformă era desființarea robiei țiganilor. În această ultimă chestiune, Poteca afirmă, ferm și amenințător în același timp: „Voți voi să fiți creștini cu adevărat? Slobозиți robii creștini ce țineți, căci fiind voi creștini, nu vi se cade să țineți robi creștini, pentru că între noi creștinii nu este rob și slobod, ci toți suntem una în Hristos Isus Domnul nostru. Acestea vă poruncește Domnul Dumnezeu, cel atotputernic, aceasta este voea lui cea sfântă, acest adevăr dar de la Dumnezeu eu am fost silit să vi-l spui într-acest chip, precum vi-l scriu, pe carele dumneavoastră urmându-l, Dumnezeu vă va slăvi, vă va mări și va face pe tot norodul Valahiei fericit. [...] De vă veți împotrivi la adevărul mai sus zis, va veni vremea care nu este departe, când altora se va da volnicie de la Dumnezeu, ca să ajute și să lumineze pre norodul rumânesc, iar pre d[omniile]-voastre să vă metahirisească [=întrebuințeze] ca pre cei ce d[omniile]-voastre nu voți să-i slobозиți, pentru că judecata lui Dumnezeu este nestrămutată”¹³.

După anii petrecuți în străinătate, discursurile rostite de Poteca capătă un conținut ideatic mai bogat, ele sunt o adaptare a ideilor receptate în Italia și Franța la realitățile din Țara Românească.

⁹ C. Rădulescu-Motru, *op. cit.*, p. 21–22; Eufrosin Poteca, *op. cit.*, p. 27. Capitolul II, *Întâmplarea cu cuvântul dela Paști*, se deschide cu un comentariu: „Nu știu de când au fost rămas obiceiul la București, ca dascălii de la școlile de obște să meargă la Curte la Crăciun și la Paști a doua zi după zioa Nașterii, ori după zioa Învierii, și să ducă engomie [= elogiu, laudă prin discurs] care să se zică de unul din ucenicii înaintea Domnului Voievod și înaintea boierilor celor mari”. Menționăm că, după întoarcerea de la studii, între 1825 și 1828, ca profesor la Sfântul Sava, Eufrosin Poteca a fost delegatul corpului profesoral pentru susținerea discursului festiv cu ocazia marilor sărbători bisericești (Crăciun și Paști) și de deschidere a cursurilor școlare.

¹⁰ C. Rădulescu-Motru, *op. cit.*, p. 22; Eufrosin Poteca, *op. cit.*, p. 28.

¹¹ I. Bianu, *op. cit.*, [scrisoarea] XI, p. 427–429.

¹² Grigorie Dascălul, mitropolit al Țării Românești între 1823–1834.

¹³ I. Bianu, *op. cit.*, p. 429. Tot în această scrisoare apare o referire tangențială la robi, la condiția lor de executați umili ai poruncilor primite. Poteca scrie: „Ne porunciți să învățăm matematica curată și aplicată în soroc de doi ani; la aceasta noi răspundem că de s-ar putea învăța din poruncă, Dumneavoastră ați porunci robilor dumneavoastră și așa ați face lesne mulți matematici și filosofi”. *Ibidem*, p. 428.

Întors în țară și numit profesor de filosofie la Colegiul Sfântul Sava din București, Poteca și-a deschis cursul la 1 octombrie 1825 cu o cuvântare îndrăzneată, rostită în fața mitropolitului Grigorie, eforilor Școlilor și a numeroși boieri și școlari¹⁴. El arată că „acum slujba mea este, Prea luminate Doamne, a paradosi [=a preda] tinerilor filosofia spre cunoștința adevărului, dreptății, buna credință la Dumnezeu și supunerea către Stăpânire”, și că „filosofia învață pe om să viețuiască după vrednicia cuvântului încât nu numai faptele sale, ci și dogmele voirilor sale să se poată aplica ca o lege la toți vecinii săi”¹⁵. Este în același timp conștient că „de nu se va putea învăța tot ce ne trebuiește, cel puțin veți pricepea măcar tot ce ne lipsește, pricina pentru carea ne lipsește, și mijloacele prin care se dobândește”¹⁶. Cu tact pedagogic deosebit, Poteca strecoară anumite referințe la organizarea socială și politică, la rolul autorităților în raport cu masele și încheie arătând că școala și domnia sunt elementele fundamentale ce pot garanta înnoirea societății și progresul ei.

Și în corespondența particulară, programul de reforme al profesorului Poteca a rămas la fel de radical. Într-o scrisoare trimisă în 1827 stolnicului Voicu Periețeanu, boier muntean aflat la Iași, nu uită să menționeze, ca punct principal în acest program, „că a mai ținea robii, aceasta e împotriva firii, împotriva politicii cei sănătoase și împotriva sfintei noastre credințe”¹⁷.

Anii următori poziția lui Poteca rămâne neschimbată în privința celor „săraci și asupriți” și a necesității eliberării robilor. S-au păstrat două documente edificatoare în acest sens: scrisoarea adresată de el la 17 august 1826 mitropolitului Grigorie Dascălul și cuvântarea rostită în ziua de Înviere a anului 1827 [3 aprilie], în fața domnitorului Grigore Ghica, a mitropolitului și boierilor țării.

SCRISOAREA DIN 17 AUGUST 1826 CĂTRE MITROPOLITUL GRIGORIE DASCĂLUL

Din cauza epidemiei de ciumă, în iulie 1826 Eufrosin Poteca a părăsit Bucureștiul și s-a retras la Curtea de Argeș. De aici i-a scris mitropolitului Grigorie Dascălul¹⁸. Respectând tipicul, ieromonahul Poteca a cerut vești despre sănătatea ierarhului, despre ceea ce se întâmpla în București și despre proiectele privitoare la

¹⁴ Cuvântarea a fost publicată chiar de autor, la București, în 1826, alături de alte două cuvântări (din decembrie 1825 și aprilie 1826), în *Cuvinte panighirice și moralnice, de Eufrosin Poteca, ieromonah și profesor de filozofie*, București, Tipografia Sfintei Mitropolii, 1826, p. 24–45; a fost reluată de Nicolae Isar, *op. cit.*, p. 93–103.

¹⁵ Nicolae Isar, *op. cit.*, p. 93.

¹⁶ *Ibidem*, p. 103.

¹⁷ Gheorghe I. Moisescu, *Din corespondența arhimandritului Eufrosin Poteca*, p. 811; preluare la N. Isar, *Trei scrisori ale stolnicului Voinescu adresate lui Eufrosin Poteca (1826)*, în „Revista de Filozofie”, tom 20, 1973, nr. 6, p. 678. În ceea ce privește identificarea stolnicului, Voicu Periețeanu sau Voinescu, vezi Nicolae Isar, *De la ortodoxie la redeșteptare națională*, p. 25, 41–42.

¹⁸ Gh. Nicolaiasa, *Trei scrisori ale lui Eufrosin Poteca*, în „Convorbiri Literare”, an 57, 1925, p. 816–817; Nicolae Isar, *De la ortodoxie la redeșteptare națională*, p. 131–132.

funcționarea școlilor în acel an. În acest punct al scrisorii, autorul ei nu a mai respectat tipicul și i-a scris mitropolitului despre viața grea a celor săraci și asupriți („Săracii rumâni, săracii rumâni! Ei deaca au oi, plătesc pentru ele; deaca porci, plătesc pentru dâșșii; deaca stupi, deaca vii, tutun, plătesc pentru toate, dau și dijma și vamă pentru orice vând, și apoi pă deasupra plătesc și altă dajdie neîncetat, supt deosebite chipuri”), comparând-o cu viața de huzur a celor bogați („treaba lor e să stoarcă pre rumâni”). Mai mult, a insistat apoi asupra pedepsei divine ce-i va lovi pe cei bogați și nepăsători („răotătea lor însă îi va prăpădi și netrebncia lor îi va face ca praful ce-l spulberă vântul de pre fața pământului”). Singurul mod de a obține iertarea divină era, în credința lui Poteca, ca acești oameni să se îndrepte și „să cunoască pre rumâni și pre țigani frați ai lor și după omenire, și după botez, și după politică; pentru că trăiesc din sudorile lor”. Și numai așa se va putea îndrepta societatea. Pentru că, scria el cu amar: „Noi suntem hristiani ortodoxi și apoi ținem robi ca în vremea păgânătății!”. În acest context, ultima frază sună ca un verdict: „Dar amar noă, de nu ne vom înțelepți mărturisind adevărul, lucrând dreptatea și dobândindu-ne dragostea de la ceriu și de la oameni”.

CUVÂNTAREA ROSTITĂ ÎN ZIUA DE ÎNVIERE A ANULUI 1827

În 1827, Eufrosin Poteca a fost ales pentru a doua oară să țină discursul de Paști în fața domnitorului¹⁹ și a boierilor țării. Discursul, care poartă titlul *Către Înălțimea Sa Grigorie Ghica, Prinț Împărățitoriu Valahiei*²⁰, a fost rostit în ziua de 3 aprilie. Tema abordată cu această ocazie a fost iubirea de oameni: „O! iubire de oameni, înclinație vitează și înaltă, care te arăți în pruncia noastră, prin porniri de o dragoste curată; în tinerețe prin îndrăzneala unii oarbe încredințări; în tot cursul vieții noastre prin lesnirea cu care ne facem prieteni!”²¹.

Ieromonahul Poteca a insistat în discursul său asupra egalității oamenilor în fața lui Dumnezeu și a necesității impunerii acestei legi și pe pământ. Numai iubirea creștinească față de semeni poate aduce fericirea în inimile tuturor, oriunde pe pământ: „Nu trebuie să treceți preste mări și preste țări ca să aflați fericirea: aceasta se poate afla în toate țările, în toate vremile, în toate locurile, întru voi înșivă, împrejurul vostru, pretutindenea, unde voiți să purtați cu iubire de oameni, cu dreptate și cu dragoste cătră voi înșivă și cătră frații lui Hristos”²².

¹⁹ Grigore Dimitrie Ghica (Grigore al IV-lea Ghica), domn al Țării Românești între 1822 și 1828. Adept al absolutismului luminat, Eufrosin Poteca vedea în domnitor „steaua cea povățuitoare”, „părinte” care „nu mai voiește să fie despot robilor, ci tată norodului său” și întrebuințează puterea „numai pentru fericirea norodului său”. Nicolae Isar, *De la ortodoxie la redeșteptare națională*, p. 35.

²⁰ Gh. I. Moisescu, *Două cuvântări ale arhimandritului Eufrosin Poteca, starețul minăstirii Gura Motrului*, în „Mitropolia Olteniei”, an VI, 1954, nr. 4–6, p. 250–255; Nicolae Isar, *De la ortodoxie la redeșteptare națională*, p. 112–118.

²¹ Gh. I. Moisescu, *Două cuvântări ale arhimandritului Eufrosin Poteca*, p. 251.

²² *Ibidem*, p. 252.

Pornind de la exemplul împăratului Constantin, care în 313 acorda Bisericii dreptul de eliberare a sclavilor („mila dumnezească pătrunzând inima sfântului Costandin, l-au hotărât să erte pă robi în zioa Paștelor, așzând încă o lege împărătească tot spre ertarea robilor în zioa de Paști!”), și amintind de asemenea de transformările petrecute în Rusia lui Petru cel Mare și în Franța, Poteca spunea: „Fericiți sunt și prinții carii au urmat acea lege și carii astăzi să fălesc a nu mai avea robii în staturile lor!”²³.

În acest context, Poteca a insistat pentru emanciparea robilor în Țara Românească: „Fericit vei fi dar și Înălțimea ta [domnitorul Grigore Ghica] cu slăviții boeri, de veți urma paradigma sfântului Costandin și a împăraților Europei din zioa de astăzi, mișcați de iubirea de oameni”. Căci, spunea el, „toți oamenii suntem, pentru că este Dumnezeu. Toți avem același început și același sfârșit, pentru că toți venim de la Dumnezeu și iarăși la Dumnezeu voim să mergem. Toți hristianii suntem una, pentru că toți suntem îmbrăcați în Hristos și frați ai lui prin botez”. Dacă nu înțeleg acest lucru, cei ce dețin puterea pe pământ, nu vor rămâne nepedepsiți: „Pentru că Hristos deaca va să lovească cu urgie pre cei ce au lăsat flămânzi și însetați pre frații lui, sau goli și nu i-au îmbrăcat, sau în temniță și nu i-au cercetat, sau streini și nu i-au priimit, au nu cu mult mai vartos va zice: Duceți-vă de la mine blestemaților în focul cel vecinic, pentru că am fost născut după fire slobod asemenea cu voi și m-ați ținut rob ocărându-mă și necăjindu-mă în toate zilele. Au nu v-am spus, că cu ce măsură veți măsura, cu aceia să va măsura voo?”²⁴. Iar de vor trăi în iubire de oameni, își asigura auditoriul Poteca, „fericit vei fi dar și Înălțimea ta cu slăviții boeri, de veți urma paradigma sfântului Costandin și a împăraților Europei din zioa de azi, mișcați de iubirea de oameni.”²⁵

Acest discurs a fost „forfecat de censură”²⁶ și nu a mai fost publicat în epocă din cauza opoziției autorităților față de ideile sociale exprimate. Doi ani mai târziu, Poteca a scris în *Autobiografie* acest comentariu: „Un acest feliu de cuvânt, vai mie, fu lepădat de d-lor Eforii Școalelor²⁷ [...] și Mitr[opolitul] Grigorie²⁸. Un acest

²³ *Ibidem*, p. 251. Poteca greșește aici. Nu putem vorbi, pentru anul 1827, despre abolirea sclaviei în coloniile franceze și în Imperiul rus. Emanciparea a avut loc mai târziu, în 1848, respectiv 1861. Poteca revine ei, la 6 decembrie 1848, într-o cuvântare rostită de sărbătoarea sfântului Nicolae, cu prilejul onomasticii țarului Nicolae al Rusiei, vorbind despre misiunea acestuia, sublinia că: „Petru cel Mare fu un monarh din cei dintâi, dar Nicolae moștenitorul său poate să-l întrecă, pentru că supușii săi sunt încă robi. Împăratul Nicolae nu e stăpân desăvârșit decât pentru ca să facă bine.” (Gheorghe I. Moisescu, *Din corespondența arhimandritului Eufrosin Poteca*, p. 818). Poteca era filorus și, chiar dacă nu a fost de acord cu multe dintre prevederile Regulamentului organic, nu l-a criticat pe țar în mod public. În 1848 chiar, el vorbea, în cuvântarea sus-menționată, de „luminatul nostru prezident, gheeneralul Kiselef”, deși P. D. Kiselev nu mai conducea din 1834 administrația militară rusească din principate.

²⁴ Gh. I. Moisescu, *Două cuvântări ale arhimandritului Eufrosin Poteca*, p. 252.

²⁵ *Ibidem*, p. 251.

²⁶ *Ibidem*, p. 254.

²⁷ Constantin Bălăceanu, Gheorghe Goleșcu și Ștefan Bălăceanu.

²⁸ Iată cum descrie Poteca relația mitropolitului Grigorie Dascălu cu enoriașii, în general, și cu el, în particular: „Dar ce făcuse? Pentru că el prea curvariu nu era, hoț nu era, ucigătoriu nu era, bețiv

feliu de cuvânt puțin de nu-mi primejdui atuncea viața mea. Și e foarte de crezut că acei întunecați și răi m-ar fi pus la pedeapsă deacă ar fi fost puterea în mâna d-lor [...]. Iată cei ce zac în întunerecul neștiinței în ce idei varvaricești să afli! Aceștia se tem de lumina adevărului”²⁹.

Tot în *Autobiografie*, vorbind despre plecarea la Budapesta în anul 1828, când colegiul a fost închis, reia subiectul: „Scoposul meu era să scap odată din București și să nu mă mai întorc niciodată în patria mea. Eu isprăvisem de a arăta patrioților mei toate mijloacele spre mântuire și spre fericire; dar ei nu arăta nici un semn de îndreptare politicască. În cea din urmă eu le hotăram într-un cuvânt de la Paști la 1827 (pre care nu l-au primit) că mai înainte de a se așeza legea lui Dumnezeu, care este legea dreptății, în patria noastră, – prin care lege mai întâiu să slobozească robii, să nu mai poată nimenea nici a ținea rob, nici a vinde rob, nici a cumpăra rob; pentru că cum ar putea cineva să zică că el este om, viețuitor cuvântătoriu, după chipul lui Dumnezeu, când ține pre fratele său în robie? pre fratele său zic, carele este născut după fire om, ca și dânsul; născut într-aceiaș țară sau nu, destul să trăească supt acelaș soare; născut prin botez ca și dânsul; înbrăcat întru Hristos și frate a lui Hristos, ca și dânsul”³⁰.

Într-o cuvântare de Crăciun, tot în 1827, Poteca arăta: „dacă voim să fim desăvârșiți, să protimisim binele de obște mai mult decât toate binele nostru în parte [...] căutând înfrățirea, dreptatea și dragostea între înșine și atunci toate celelalte bune se vor adăuga nouă”³¹.

Iată deci cum, cu mai bine de 20 de ani înaintea revoluției de la 1848, în 1827, Eufrosin Poteca predica împotriva robiei: „Oricine poate să înțeleagă nobilitatea de obște a omenirii, nu mai poate suferi nici a fi rob el însuși și nici a ținea pe alții în robie. Așa știe religia creștină să civilizeze neamul omenesc. Însă și numai politicește socotindu-se, robia e un lucru foarte vătămător și barbar”³².

La 24 iunie 1848, în timpul revoluției, Poteca i-a scris mitropolitului Neofit³³, cu două zile înainte de *Proclamațiunea nr. 118* a guvernului provizoriu³⁴, prin care

nu era: el în toate zilele la biserică; el carne nu mânca; el mai înscurt petrecea viață călugărească. Ce dar făcuse, pentru care îl ura oamenii? Ce alt, decât ura pe oameni. [...] Cu ce măsura el oamenilor, cu aceea oamenii îi măsura lui. El nu suferea lumina filosofiei, nici a celorlalte științe. [...] Eu eram foarte păcătos înaintea lui [a mitropolitului Grigorie]; nu atâta pentru că mâncam și beam; nu pentru că nu păzeam la biserică băbește; nu pentru că mă uitam cu dragoste la fete, pentru că așa trăesc toți oamenii cei înțelepți; ci pentru că propoveduiam neîncetat legea dreptății, ertarea robilor și învățătura preoților”. C. Rădulescu-Motru, *op. cit.*, p. 27.

²⁹ *Ibidem*, p. 23.

³⁰ *Ibidem*, p. 32.

³¹ Eufrosin Poteca, *Predici și cuvântări*, Studiu introductiv și note de Arhim. Veniamin Micle, Sfânta Mănăstire Bistrița, Eparhia Râmnicului, 1993, p. 58.

³² *Ibidem*.

³³ Neofit al II-lea (Geanoglu), mitropolit al Țării Românești între 1840 și 1849.

³⁴ Despre *Proclamațiunea nr. 118* din 26 iunie 1848, pentru emanciparea țiganilor particulari în timpul revoluției de la 1848 din Țara Românească, a se vedea Venera Achim, *Emanciparea țiganilor și programul legislativ al guvernului provizoriu din 1848*, în „Revista Istorică”, t. XX, 2009, nr. 1–2, p. 63–72.

era desființată robia: „la 21 ale acesteia (=luna iunie), când am citit noua constituție și acea Proclamație cu deslușirile ei, precum și ieri în 23, când am citit amărunturile acelor eroicești întâmplări, am lăcrămat de bucurie că m-a învrednicit Dumnezeu a trăi până s-au împlinit cele ce de mulți ani am dorit: dreptate, dragoste, fericire”³⁵. O lună mai târziu, guvernul revoluționar i-a cerut egumenului de la Motru, printr-o adresă specială, publicată în „Monitorul Oficial” din 30 iulie 1848, binecuvântarea asupra Patriei³⁶.

Cum emanciparea robilor la 1848 a fost doar vremelnică, Poteca a reluat subiectul, cu mai puțin ecou, în anii următori.

Eufrosin Poteca a considerat că Biserica trebuie să-și asume un rol în eliberarea robilor: „Pentru că această sfântă și mântuitoare învățătură [Biblia] ori pe unde s-au înțeles desăvârșit, a încetat idolatria, antropofaghia și robia fraților lui Hristos, care nu este alt decât o prelungită antropofaghie. Așadar, câte noroade au înțeles bine Evanghelia, au ajuns la punctul cel mai înalt al civilizației”³⁷. Așa se face că prima voce care s-a ridicat public împotriva robiei a venit din rândurile Bisericii. Tema eliberării robilor apare des în predicile și scrierile lui Poteca, de la începutul anilor '20 ai secolului al XIX-lea până spre sfârșitul vieții. El poate fi socotit primul aboliționist român³⁸. Poteca a adus în fața societății românești problema robiei și

³⁵ Gheorghe I. Moisescu, *Din corespondența arhimandritului Eufrosin Poteca*, p. 817; Nicolae Isar, *De la ortodoxie la redesteptare națională*, p. 204. Singurul regret al egumenului de la Motru era acela că: „eu, ori mai nenorocit, ori mai păcătos, n-am fost nici în București să mă fi împărțit de acea înspăimântare și cutremur [=revoluția], nici apoi după izbiture de acea bucurie în proporție. N-am fost nici măcar în Craiova, când au intrat dd. membri guvernului provizoriu”.

³⁶ C. Rădulescu-Motru, *op. cit.*, p. 15.

³⁷ Eufrosin Poteca, *Cugetație de felitățile religiei și clirului pravoslavnic*, [1838], în Gheorghe I. Moisescu, *Din corespondența arhimandritului Eufrosin Poteca*, p. 812.

³⁸ O trecere în revistă a curentului aboliționist din principatele române, în Viorel Achim, *Țiganii în istoria României*, București, Editura Enciclopedică, 1998, p. 83–90, unde se face referire și la Eufrosin Poteca (p. 85). Dintre celelalte lucrări privitoare la aboliționismul românesc, amintim: Venera Achim, *Dezrobirea țiganilor – prima reformă socială în principatele române în epoca modernă*, în Ioan Bolovan, Sorina Paula Bolovan (coord.), *Schimbare și devenire în istoria României*, Cluj-Napoca, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, 2008, p. 241–248; eadem, *Proprietarii de robi și dezrobirea*, în Venera Achim, Viorel Achim (coord.), *Modernizare socială și instituțională în principatele române 1831–1859*, București, Editura Academiei Române, 2016, p. 179–191; Viorel Achim, *Asimilarea țiganilor în preocupările aboliționistilor români*, în Venera Achim, Viorel Achim (coord.), *Minoritățile etnice în România în secolul al XIX-lea*, București, Editura Academiei Române, 2010, p. 91–105; idem, *Romanian Abolitionists on the Future of the Emancipated Gypsies*, în Viorel Achim (ed.), *Identity Projects and Processes in the Romanian Space, 19th–20th Centuries*, Cluj-Napoca, Romanian Academy, Center for Transylvanian Studies, 2010 („Transylvanian Review”, vol. XIX, Supplement No. 4), p. 23–36; Raluca Tomi, *Aboliționismul românesc la 1848. Influențe, trăsături*, în „Revista Istorică”, t. XX, 2009, nr. 1–2, p. 47–61; eadem, *Mișcarea aboliționistă din principate și impactul ei asupra legislației de dezrobire 1849–1856*, ibidem, t. XXI, 2010, nr. 1–2, p. 57–71; eadem, *The French influence over Abolitionism in the Romanian Principalities*, în Viorel Achim (ed.), *Identity Projects and Processes in the Romanian Space, 19th–20th Centuries*, Cluj-Napoca, Romanian Academy, Center for Transylvanian Studies, 2010 („Transylvanian Review”, vol. XIX, Supplement No. 4), p. 9–22.

necesitatea desființării acestei instituții. Argumentele lui au fost de ordin moral, istoric și religios: imoralitatea robiei, învățătura creștină și mândria românilor de a fi urmași ai romanilor, ai sfântului Constantin care i-a slobozit pe robi.

Eufrosin Poteca și-a expus în mai multe rânduri convingerile abolitioniste, dar nu a fost urmat de alți învățați ai Bisericii. Conducerea Bisericii nu a fost de acord cu atitudinea arhimandritului Poteca, pe care l-a marginalizat. Unele dintre scrierile lui nu au fost publicate în epocă din cauza opoziției autorităților față de ideile sociale exprimate de autor.

EUFROSIN POTECA AS ABOLITIONIST

Abstract

This study deals with the less known abolitionist activity of theologian, philosopher, and pedagogue Eufrosin Poteca (1786-1858). After receiving a scholarship from the School Administration of Wallachia, in order to study at the Universities of Pisa and Paris from 1820 until 1825, he returned to the country with modern ideas. Among these ideas one may find social justice, freedom of slaves, education through school, equality in front of the law, and progressive taxation. The topic of liberation of the slaves appeared in the sermons and writings from the early 1820s to the end of his life. Eufrosin Poteca may be regarded as the first Romanian abolitionist. He raised the issues of slavery and the necessity of the abolition of this institution within the Romanian society. His arguments were both moral and religious: the immorality of slavery, the Christian law and the pride of the Romanians as descendants of Saint Constantine, whom freed the slaves. Some of Eufrosin Poteca's writings were not published due to the opposition of the authorities towards his social ideas.

Keywords: Eufrosin Poteca; slavery; Romanian abolitionism; slave emancipation.

EXPRESII ALE AFILIERII ȘI CONTESTAȚIEI POLITICE ÎN MODĂ

RALUCA ALEXANDRU PARTENIE

(Doctorand, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”)

Acest eseu își propune să coreleze gândirea și viața politică din diverse epoci cu moda specifică acestora, să găsească semnificații politice în manifestările istoriei costumului. Se cuvine făcute anumite precizări privind aria de studiu: 1. exemplele sunt alese din perioada cuprinsă între Revoluția franceză și finalul secolului al XIX-lea; 2. acest studiu nu are pretenția de a acoperi toate formele relației dintre modă și istoria politică, și nici măcar de a studia în mod egal aceste exemple; 3. cu toate că uniforme sunt expresia oficială a regimurilor politice în vestimentație, nu voi face un studiu al uniformelor (nici militare, nici civile); 4. voi face referire doar la moda occidentală, incluzând și spațiul românesc, pe măsură ce moda apuseană a fost adoptată aici.

Rareori un regim politic își întinde autoritatea și asupra costumului, dând indicații precise despre ce și cum să poarte cetățenii în materie de haine/accesorii (putem vorbi atunci de o haină ideologică¹). Cel mai adesea, nu este vorba despre o dependență tip cauză–efect, directă și absolută între regimurile politice și fenomenul modei, ci despre o legătură incidentală. Moda se leagă, în viziunea mea, de un spirit² al unei epoci, un context socio-cultural (incluzând valori, mentalități etc) care primește și mixează influențe formatoare din multe domenii ale activității umane. Factorul politic este un ingredient esențial al acestui context complex, iar moda este un produs al său. Pentru costum, rolul de comunicare socială și cel estetic³ sunt esențiale, și din acest punct de vedere a fost cel mai adesea studiată moda. Dar, observând faptul că, în istorie, „de îndată ce ideologia socio-politică s-a schimbat, veșmântul s-a schimbat și el”⁴, înțelegem că există o legătură directă între viața politică și evoluția modei, că ideile politice își găsesc materializare în veșminte. Așadar, studierea acestei relații este ofertantă ca semnificații.

¹ Shoshana-Rose Marzel, Guy G. Stiebel, *Dress and Ideology. Fashioning Identity from Antiquity to the Present*, Editura Bloomsbury, 2015, p. 4.

² Concept inspirat de Max Weber, *Etica protestantă și spiritul capitalismului*, București, Editura Humanitas, 2007.

³ Adina Nanu, *Artă, stil, costum*, București, Editura Noi Media Print, 2007, p. 12.

⁴ Shoshana-Rose Marzel . Guy G. Stiebel. *op. cit.*, p. 4.

1. MODA IDEOLOGICĂ A REVOLUȚIEI FRANCEZE

Simptomatică pentru perioada Revoluției este marea încărcătură simbolică a hainelor (oglundire a supralicitării ideatice), demonstrând că „haina este un instrument important în serviciul politicii”⁵. Ținuta revoluționarului este una de frondă, eminentamente ideologică. Revoluționarii din categoriile populare erau cunoscuți drept *les sans culottes*. Ei nu s-au definit prin pantalonii lungi, ci prin opoziția față de pantalonii până la genunchi (moda rococo), și deci opoziția față de autoritatea celor care purtau *culottes*. Cele două tabere se defneau după haine: cei îmbrăcați în haine extravagante, de mătase, se numeau dușmani ai revoluției, și hainele lor puteau să le pecetluiască soarta⁶. Revoluționarii, pe de altă parte, purtau pantaloni lungi, jacheta carnagnole, basca frigiană – simbolul sclavilor eliberați, cocarda tricoloră și saboți (ținuta claselor de jos, revoluționarul fiind republican plebeu, țaran-soldat⁷). Pantalonii lungi (alături de tricolor) reprezentau năzuințele revoluționarilor: libertate și egalitate, republica democratică, progres. Pantalonii *culottes* erau simbolul Vechiului Regim, ai monarhiei absolutiste, a Versailles-ului, a opresiunii și nedreptății sociale, a opoziției față de progres, a disprețului față de individ, a stărilor privilegiate, a guvernărilor „abuzive [...] care aveau drept resort arbitrarul și drept scop înjosirea speciei umane”⁸. Sanculoții și-au pierdut importanța după execuția lui Jaques Hébert.

Au fost date mai multe decrete ce priveau hainele. Astfel, pe 29 octombrie 1793, un edict revoluționar prevedea ca nicio persoană să nu constrângă o alta să se îmbrace într-un anumit fel, sub amenințarea de a fi judecat pentru tulburarea liniștii publice. „Toată lumea este liberă să se îmbrace cu orice haină sau podoabă aparținând sexului său, care i se pare potrivită”. Acest decret venea în urma plângerii că un grup de revoluționare pline de zel au încercat să impună altor femei boneta roșie⁹. Interesantă este și revendicarea femeilor de a purta pantaloni în timpul revoluției, lucru refuzat¹⁰.

Pe 10 Floreal anul II (29 aprilie 1794) ziarul „La Décade philosophique, littéraire et politique” publica un articol intitulat *Considérations sur les avantages de changer le costume françois*, care spunea: „Hainele prezintă considerații fizice și politice demne de o rezonabilă atenție republicană... Îmbrăcați în haine mai raționale decât ale noastre, bărbații ar deveni mai puternici, mai agili, mai capabili să apere libertatea; femeile ar dărui statului copii mai sănătoși. Un costum național ar îndeplini funcțiile care merită cu adevărat considerațiile omului liber, cum ar fi proclamarea și rechemarea constantă a patriei și distingerea cetățenilor francezi de

⁵ *Ibidem*, p. 11.

⁶ *Ibidem*, p. 10.

⁷ Adina Nanu, *op. cit.*, p. 182.

⁸ Benjamin Constant, *Despre libertatea anticilor comparată cu cea a modernilor*, în *Despre libertate la antici și la moderni*, Iași, Editura Institutul European, 1996, p. 11–12.

⁹ Shoshana-Rose Marzel, Guy G. Stiebel, *op. cit.*, p. 172.

¹⁰ *Ibidem*, p. 173.

cei din țări încă stigmatizate de lanțurile servituții. Ar deveni mai simplu să semnalizezi vârsta și funcția publică a cetățenilor, fără să atingi fundamentul sacru al egalității¹¹. Tocmai în acest sens, pictorul Louis David a fost însărcinat să deseneze costumele noii societăți franceze, fără deosebire de rang¹² – așadar o uniformă, care însă nu a fost pusă în practică.

Un alt exemplu din timpul Revoluției Franceze este circulația unor evantaie cu imagini satirice imprimare. Un astfel de evantai are imaginea unei urne funerare simbolizând distrugerea Vechiului Regim, înconjurată de bilete de ordin și *assignats*, bancnote sau obligațiuni ipotecare emise între 1789 și 1796, care au dus la inflație și teama de depreciere¹³.

Societatea haotică de după Revoluție a creat mode excentrice care se succedau rapid și care coexistau totodată cu mode mai vechi, reflectând situația politică schimbătoare¹⁴, oglindind în vestimentație „imposibilitatea în care s-a găsit Revoluția de a elabora instituții politice adecvate. [...] Ea oferea spectacolul inedit al unei schimbări politice de o amploare nemaivăzută care nu are efecte politice stabile, al unei răsturnări politice imposibil de *fixat*, al unui eveniment interminabil”¹⁵.

Una dintre modele lansate după Revoluție este cea *à la victime*, influențată de Teroare și de execuțiile publice. Părul era tăiat și împărțit în două, de-o parte și de alta a gâtului (așa cum călăul dădea la o parte de pe ceafă părul victimelor în momentul execuției), panglici roșii erau purtate în jurul gâtului, încrucișate peste piept sau pe brațe, apăruseră podoabe mici în formă de ghilotină. Rudele celor ghilotinați participau la „baluri ale victimelor”, unde dansau dansuri *à la victime* și purtau panglici negre înfășurate în jurul gâtului și brațelor¹⁶. În 1793 a apărut o bonetă de inspirație țărănească, numită Charlotte Corday (după numele ucigașei lui Pierre Marat), care va deveni boneta tipică Directoire¹⁷.

Moda tinerilor muscadini (numiți astfel pentru că își dădeau în păr cu mosc) era bizară, frivolă, radicală. Trendul impus de ei a continuat în Directorat (1795–1799), o perioadă relativ calmă, care a readus petreceri și vesele excese. Ele – *merveilleuses* („minunatele”) – erau în fruntea modei, împreună cu companionii regaliști numiți *Incredibles* („incredibili”). Moda lor era una de frondă la adresa noului regim. Se identificau prin codul 17 (de la Ludovic al XVII-lea), purtau peruci sau părul zburlit, pantaloni bufanți strânși sub genunchi, redingota cu revere foarte mari, cravate exagerate, lorgnon, și bastoane noduroase cu care îi băteau pe

¹¹ *Ibidem*, p. 1.

¹² Adina Nanu, *op. cit.*, p. 183.

¹³ Shoshana-Rose Marzel, Guy G. Stiebel, *op. cit.*, p. 117–118.

¹⁴ Tamami Suoh, *18th Century. Fashion in the Revolutionary Period*, în *Fashion. The Collection of the Kyoto Costume Institute – A History from the 18th to the 20th Century*, vol. 1, Taschen, 2005, p. 30.

¹⁵ Pierre Manent, *Istoria intelectuală a liberalismului*, București, Editura Humanitas, 1992, p. 128.

¹⁶ Sara Pendergast, Tom Pendergast, *Fashion, Costume, and Culture: Clothing, Headwear, Body Decorations, and Footwear through the Ages*, vol. 3, Thomson Gale, 2004, p. 563–564.

¹⁷ Susan Langley, *Vintage Hats & Bonnets. 1770–1970*, Paducah, Collector Book, 2009, p. 12.

iacobini¹⁸, și pe care le numeau „puterea executivă”¹⁹. Pe cap purtau enorme pălării bicorn. Redingotele nu mai purtau broderiile florale ale roccoco-ului, ci dungile (semn distinctiv al repudiaților – leproși, pușcăriași)²⁰. Tineretele *merveilleuses* purtau rochii tunică/chemise à la greque inspirate de antichitatea clasică, din muselină semitransparentă foarte fină, rochii decoltate, cu talii înalte, trene lungi care se purtau pe braț. Două modele au influențat acest tip de rochie: primul – neoclasicismul care a dominat arta și filosofia politică la finalul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea. Al doilea model – îndemnul lui Jean-Jacques Rousseau „înapoi la natură” (a cărui filosofie a fost și fundamentul Revoluției), care s-a tradus în modă prin simplificarea și decorsetarea corpului feminin. Părul era tuns scurt după frizura Titus, încrețit (buclele lui Apollo), sau prins în coc tot după moda antică, și era decorat cu podoabe precum cele văzute în frescele de la Herculanum – săgeți, sfedone, bijuterii. Bărbații tineri au renunțat la buclele și codița rococo, și purtau părul scurt pieptănat spre tâmpile, inspirat tot de modelele antice. Silueta promovată era, la femei, cea de zeiță antică (Venus) sau de cariatidă, iar cea bărbătească era herculeană, cu un voit aer de brutalitate. Revoluția s-a făcut sub semnul acestui „ideal eroic, viril, reviviscentă a ideologiei spartane și romane”²¹.

Tineretele *merveilleuses* erau cele mai admirate frumuseți ale zilei, femei cu soți și prieteni printre liderii politici ai epocii, de pildă Mme. Tallien (supranumită Notre-Dame de Thermidor, pentru implicarea ei și a soțului în eliminarea lui Robespierre). La ea în salon apare, de altfel, stilul vestimentar Directoire, de inspirație greacă antică. Alte exemple celebre sunt Mme. Recamier (amică cu Benjamin Constant), Joséphine Beauharnais (căsătorită cu Napoleon Bonaparte în 1796).

În timpul Revoluției, moda feminină a devenit mai simplă, renunțându-se la mătase (simbol al nobilimii) în favoarea bumbacului. Întrucât cererea de materiale din bumbac, de proveniență englezească, era imensă, în defavoarea mătăsii de la Lyon, Napoleon a luat mai multe măsuri de mărire a taxelor la importurile din Anglia, interzicând chiar muselina²².

Campania din Egipt, în 1798, a adus în modă diverse elemente exotice (turban cu pene de struț, șalul din cașmir). Războaiele purtate de el au adus de asemenea în modă influențe militare (jacheta feminină spencer, bicornul etc). După încoronarea lui Napoleon ca împărat în 1804, s-au impus veșmintele de mătase la ceremoniile formale, reînviind astfel fastul extravagant al Curții de dinaintea Revoluției (plus că se dorea și revitalizarea producției interne de textile, astfel încât să crească veniturile statului).

Rochia ceremonială din mătase și mantaua de curte, purtate de Joséphine și Napoleon la încoronare, marchează trecerea de la stilul neoclasic la Empire. Dacă

¹⁸ Jean Gall, *Histoire de la France*, Paris, Éditions Molière, 2005, p. 150.

¹⁹ Susan Langley, *op. cit.*, p. 18.

²⁰ Adina Nanu, *op. cit.*, p. 183.

²¹ Mona Ozouf, *Scena a II-a: Revoluția*, în Dominique Simonnet (coord.), *Cea mai frumoasă istorie a iubirii*, București, Editura Paralela 45, 2004, p. 69.

²² Sara Pendergast, Tom Pendergast, *op. cit.*, p. 149.

Imperiul a fost regimul politic spre care a deturnat Napoleon revoluția, stilul Empire a fost expresia sa în modă. Acest stil s-a răspândit în toată Europa, depășind granițele Imperiului, ajungând și în Rusia. Pe această filieră, rochiile Empire au ajuns inclusiv în țările române, în timpul războiului ruso-turc dintre 1806–1812, fiind adoptate de către boieroaice drept „haine de modă”²³. Mantaua imensă din catifea roșie dublată cu hermină arată cum ideologia Revoluției a fost dată deoparte. Cei care văzuseră în Napoleon eliberatorul Europei și campionul libertății au înregistrat o mare deziluzie (Beethoven fiind doar unul dintre ei). Benjamin Constant spunea în 1819: „Cuvântul iluzie nu poate fi găsit în nici o limbă veche”, modernitatea fiind o vârstă a maturității, chiar a bătrâneții, care spulberă entuziasmul și inocența²⁴.

Cuplul imperial a introdus în modă purtarea mănușilor, modă care a ținut tot secolul al XIX-lea. Se spune că în 1806 Napoleon ar fi avut 240 de perechi de mănuși²⁵. Joséphine purta mănuși foarte lungi, pentru că rochia Empire avea mânecute scurte, lăsând brațele dezgolite. Ea a inițiat curentul *Le Bon Genre*, punând capăt extravaganțelor extreme. Curtea imperială a adus deci o notă mai conservatoare în moda de inspirație antică. Dar cum gânditorii politici se află înaintea curentelor din modă, denunțarea modelului antic deja se anunța în discursul lui Benjamin Constant: „Cei care au fost împinși de valul evenimentelor în fruntea revoluției noastre erau [...] dominați de tezele antice, devenite eronate [...] Edificiul reînnoit al anticilor... s-a prăbușit. [...] Să nu ne încredem, domnilor, în această admirație pentru anumite reminiscențe antice”²⁶. Extremele răsturnări de situație din timpul Revoluției au demonstrat că „principiul reprezentativ putea să decadă în despotism, că suveranitatea poporului putea fi confiscată de o mână de oameni, pe scurt, că această concepție liberală a ordinii politice era plină de pericole mortale la adresa libertăților”²⁷.

2. ROMANTISMUL, ÎNCĂPĂȚÂNAREA DE A VISA ÎN PLINĂ INDUSTRIALIZARE

Odata cu Restaurația, dar mai ales la venirea lui Carol al X-lea pe tron, în 1824, spre bucuria ultraregaliștilor, politica s-a mutat pe pozițiile Contrarevoluției (exemple de măsuri: indemnizațiile acordate nobililor emigranți, pedeapsa cu moartea pentru sacrilegiu)²⁸. Revenirea regimului la poziții conservatoare s-a văzut imediat și în modă: abandonarea totală a modei Empire și revenirea la silueta cu talia încorsetată, fusta voluminoasă și la inspirația din Vechiul Regim.

²³ Adrian-Silvan Ionescu, *Modă și societate urbană în România epocii moderne*, București, Editura Paideia, 2006, p. 88.

²⁴ Pierre Manent, *op. cit.*, p. 138.

²⁵ Sara Pendergast, Tom Pendergast, *op. cit.*, p. 649.

²⁶ Benjamin Constant, *op. cit.*, p. 14, 17.

²⁷ Pierre Manent, *op. cit.*, p. 126.

²⁸ Jean Gall, *op. cit.*, p. 171.

În 1830, decizia regelui de a guverna prin ordonanțe, de a cenzura presa și de a restrânge corpul electoral a dus la revoluția din iulie, cele „Trei zile glorioase”, la abdicarea lui Carol și venirea pe tron a lui Ludovic-Filip, regele-barcadelor, regele-burghez, simbol al clasei sociale și politice care este definitorie pentru întregul secol al XIX-lea. Un nou tip de reacție apare: generația romantică a artiștilor, care este contestată prin excelență, împotriva culturii Antichității (specific Imperiului), burgheziei, industrializării, mercantilismului. „Să nu-ți faci iluzii! Această epocă, care este epoca revoluției mașinismului, nu mai aparține visătorilor, ci inginerilor și marilor industriași. [...] Bursa este templul noului cult, închis versificatorilor”²⁹.

Întinzându-se între cele două revoluții, de la 1830 și 1848, moda romantică a favorizat stiluri flamboyante³⁰, cu forme contrastante: ștrangulări și supradimensionări succesive, care dădeau un aer dramatic. Atenția s-a mutat din lumea reală în cea fantastică, cea istorică (povești cavalierești, Evul Mediu), precum și în cea exotice. Toate au devenit surse de inspirație în modă. Un aer de tragism și dramă (în sensul de teatralitate), de exacerbare a emoționalului s-a instalat, care se observă și în aspectul oamenilor. „Se declanșează brusc o intensă nevoie de efuziune [...]. Se face apel la elanurile inimii, se fuge departe de corp, către un angelism diafan și totul e abandonat unor visuri de iubire eterată”³¹.

Ceea ce atrage atenția imediat în modă sunt mânecile imense ale rochiilor (*gigot*, sau picior de berbec, ce au atins marimea maximă prin 1835), devenite dificil de purtat, limitând mișcările și atrăgând critici („mânecile imbecile”) ³². Talia strânsă, gulerașul de dantelă (numit *Bentsy*, după Elisabeta I, încă o dovadă a inspirației istorice), decolteul adânc, mânecile umflate, fusta în forma de clopot, susținută de juupoane, părul carlionțat la tâmpile, cu coc în varful creștetului, boneta cuminte, înflorată pe cap – aceasta este imaginea clasică a eroinei romantice: delicată, melancolică, visătoare, fragilă, pasivă, supusă, neajutorată – „un înger de puritate și de virginitate”³³. „Între 1830 și 1840, scrie Arsène Houssaye, se vedeau rătăcind prin saloane, pe promenade, femei romanțioase sau romantice, lovite de dezesperanță; le recunoașteai după înfățișarea vapoasă, după ochii umezi și cercetători, după părul în dezordine. Pasiunea le făcuse pe toate palide, pasiunea pentru poezie, ideal sau dragoste”³⁴. În rochia epocii romantice „corpul este ascuns, încorsetat, protejat de noduri, agrafe, butoane...”³⁵. Hainele feminine, extrem de complicate, ascund „pudoarea obsedantă”³⁶.

²⁹ Pierre Labracherie, *Parisul literar în veacul al XIX-lea*, București, Editura Univers, 1974, p. 141.

³⁰ Sara Pendergast, Tom Pendergast, *op. cit.*, p. 625.

³¹ Alain Corbin, *Scena a III-a: Secolul al XIX-lea*, în Dominique Simonnet (coord.), *op. cit.*, p. 82.

³² Sara Pendergast, Tom Pendergast, *op. cit.*, p. 626.

³³ Alain Corbin, *op. cit.*, p. 82.

³⁴ *Apud* Pierre Labracherie, *op. cit.*, p. 26.

³⁵ Alain Corbin, *op. cit.*, p. 83.

³⁶ *Ibidem*.

În moda bărbătească, tonul îl dă Anglia, țara cu veche tradiție burgheză, care capătă cu atât mai mult prestigiu după înfrângerea napoleoniană. Costumul bărbătesc nu suferă multe schimbări în decursul secolului al XIX-lea. Peisajul acestei eleganțe sobre este condimentat de două tipologii masculine, specifice epocii: *dandy*-ul și boemul. Campionul eleganței este *dandy*-ul (George Beau Brummell fiind modelul). Fără nicio decorație, costumul bărbătesc are cămașa cu guler înalt, cravata scrobită elaborată, redingotă, vestă, pantaloni în culori complementare (uneori carouri), valoarea sa estetică constând în calitatea materialelor și croiala impecabilă³⁷. Mănușile sunt nelipsite, devenind simbol prin excelență al ținutei formale („mănușa galbenă”)³⁸. Cei mai eleganți (și avuți) nu își scoteau mănușile nici în casă, fapt care i-a făcut pe revoluționarii republicani să strige, pe 16 aprilie 1848, „Jos cei cu mănuși!”³⁹. În Franța, trendul acesta ajunge odată cu nobilii reînțorși în timpul Restaurației. Edward Bulwer-Lytton, romancier, om politic și francmason englez, este cel care impune negrul, la mijlocul veacului, culoare ce devine emblema burghezului înstărit, a beneficiarului industrializării.

În ciuda discursului romantic, viața rămâne organizată de constrângerea socială, iar morala dublă a societății este vizibilă: „La fumoar, barbații în negru, care vorbesc despre treburile națiunii; la budoar, femeile în alb”⁴⁰. „Întotdeauna a existat un mare decalaj între imaginar și realitatea purtărilor private, uneori chiar o adevărată opoziție. E o distanță serioasă între literatură și realitate, între discurs și alcov”⁴¹. Filosofia politică și moda sunt, din acest punct de vedere, asemănătoare – sunt aspirații, discursuri, mai mult decât realitate.

Romanticul prin excelență este artistul boem, cel care suferă de răul secolului, de disperarea romantică, cel care înregistrează toate tensiunile epocii, cel neliniștit de neîmplinirea revoluției. Ținuta boemilor, opusă celei a burghezilor, este o frondă asumată menită să îi scandalizeze pe filistini⁴². Nu lipsește nota de efect teatral! „Toți s-au împoțonat cu nume și costume excentrice”⁴³. Tenul palid, livid, era cartea de vizită a romanticului: „E ceea ce-ți dă, scria Théophile Gautier, o înfățișare fatală, de ghiaur devorat de pasiuni și de remușcări. Femeile sensibile te găsesc interesant și, înduioșându-se de sfârșitul tău apropiat, nu te lasă să aștepți prea mult fericirea, pentru ca cel puțin pe lumea asta să te bucuri de ea.”⁴⁴.

Acești boemi au purtat mai multe denumiri: *les Jeunes-France*, *bousingots* – nume dat după pălăria din piele lustruită pe care o purtau. Erau adversari hotărâți ai

³⁷ Miki Iwagami, *19th Century*, în *Fashion. The Collection of the Kyoto Costume Institute – A History from the 18th to the 20th Century*, p. 210.

³⁸ Pierre Labracherie, *op. cit.*, p. 67.

³⁹ *Ibidem*, p. 143.

⁴⁰ Mona Ozouf, *op. cit.*, p. 78.

⁴¹ Dominique Simonnet, *op. cit.*, p. 83.

⁴² Pierre Labracherie, *op. cit.*, p. 29.

⁴³ *Ibidem*, p. 30.

⁴⁴ *Apud ibidem*, p. 26–27.

lui Ludovic-Filip, căruia nu-i iartă că a făcut să triumfe partidul „burtoșilor”. *Bousingots* sunt republicani, adoptă vesta *à la Marat*, părul *à la Robespierre* și poartă o garoafă roșie la butonieră⁴⁵. Theophile Gautier apare cu „marea pălărie andaluză, pantalonii verzi, tiviți cu catifea neagră, vesta strălucitoare, care, ca și satinul, catifeaua, sutașurile și brandenburgurile sălbaticilor săi camarazi de luptă, se opuneau vitejește fracului cu coadă, cravatei scrobite și ochelarilor de aur”. Bouchardy „poartă o haină albastră cu nasturi auriți, pantaloni cadrilați cu gri și negru”⁴⁶, Eugène Devéris – „mantaua largă după moda spaniolă”⁴⁷. Cu „vestele roșii și părul ca o salcie curgătoare”⁴⁸, artiștii boemi „își afișează disprețul față de ceea ce e burghez și dragoste de lux, grijă față de eleganță, cinismul afectat, gustul pentru mistificare”⁴⁹. Studentul „poartă o beretă, ca să economisească cei șaisprezece franci, cât costă o pălărie de mătase”⁵⁰. Pentru Baudelaire (care avea părul vopsit albastru-verzui și purta costum ca al lui Goethe) și Barbey d’Aureville, dandismul este arma împotriva filistinilor⁵¹. Byron purta haine albaneze, brodate, și turbane turcești⁵².

Pălăria din fetru moale (țărănească), adoptată de revoluționari, intra în ținuta boemilor odată cu momentul 1848. În 1853, Liszt a avut un conflict cu poliția din pricina pălăriei datorite de Wagner, care era pentru autorități sinonimă cu tulburările publice⁵³. Pletele și barba întregă a romanticilor vor fi adoptate de revoluționarii de la 1848 (inclusiv în țările române), ca semn de recunoaștere între ei, dar și ca „indiciu de radicalism și subversivitate pentru autorități. Mulți dintre pașoptiști vor purta barbă tot restul vieții, precum Ion C. Brătianu, Cezar Bolliac, Christian Tell, Ion Ghica, Costache Negri, C.A. Rosetti”⁵⁴.

Tot în perioada romantică se înregistrează și primele fronde ale feminismului în materie de modă: George Sand fumează și poartă haine bărbătești, iar Amelia Bloomer creează, în SUA, prima ținuta feminină cu pantalonii: e vorba de șalvari de fapt, acoperiți de o rochie până la genunchi. Ea nu pleda pentru extravagantă, ci pentru haine mai comode. Cu toate că șalvarii feminini au fost puternic ridiculizați pe moment, ei au fost folosiți ulterior în călătoriile cu trenul spre Vestul Sălbatic, au devenit populari ca lenjerie de corp, pe sub rochii, iar la aproximativ 50 de ani după apariția lor au pătruns oficial în moravurile vremii, ca ținută sport pentru ciclism⁵⁵.

În 1840, tânăra regină Victoria se căsătorește cu Albert, purtând o rochie de mireasă albă, din dantelă – de factură romantică. Rochia albă de mireasă era un

⁴⁵ *Ibidem*, p. 27.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 32.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 34.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 47.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 67.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 91.

⁵¹ *Ibidem*, p. 130.

⁵² Adina Nanu, *op. cit.*, p. 190.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ Adrian-Silvan Ionescu, *op. cit.*, p. 416.

⁵⁵ Sara Pendergast, Tom Pendergast, *op. cit.*, p. 611–612.

lucru neobișnuit la acel moment. Nunta a fost îndelung prezentată în ziarele lumii, și prin exemplul reginei moda rochiilor albe de mireasă a devenit o tradiție de neînlocuit, până în ziua de astăzi.

3. FRACUL, MUSTĂȚILE ȘI DEMOCRATIZAREA

„Parcurgând timp și spațiu, oameni din toată lumea se îmbracă pentru a purta ideologii. Prin urmare, veșmintele exprimă valori universale”⁵⁶. Țările române nu fac excepție, astfel încât, în al doilea sfert al secolului al XIX-lea, moda este ilustrativă pentru evoluția politicii – ieșirea graduală de sub tutela otomană și îndreptarea atenției către Occident, către capitalism. Mulți dintre boieri, domnitorii, dar mai ales tinerii – coconii, au adoptat moda apuseană („costumul nemțesc”).

În conformitate cu vorba „interesul poartă fesul”, unii boieri, precum coconul Andronache, oscilează între ținuta orientală și cea occidentală, în funcție de „vreme și împregiurări. Așadar, până acum de cinci ori își schimbă hainele. Întâi, la 1812, și-a ras barba și s-a îmbrăcat europenește” – în timpul ocupației rusești. „Pe urmă, în vremea d. Calimah, luă iar costumul lung. La 1821, bejănărind, îmbracă iarăși fracul și își rase și mustețile, înturnându-se, iar luă ișlicul. Apoi, la 1828, apucă din nou fracul, își lăsă favoriți mari și barbetă, și puse și ochilari” – în timpul guvernării lui Pavel Kisseleff. „Zice că nu se mai schimbă, dar putem să-l credem?”⁵⁷. Iar Alecsandri spune „Românii se fac turci cu turcii, francezi cu francezii, englezi cu englezii”⁵⁸. Alianțele și jocurile de putere influențează în mod direct moda: „Și-mi aduc aminte că mai mulți boieri mari cari Dumnezeu știe toate mijloacele ce întrebuițaseră ca să intre în protipendadă și să dobândească dreptul de a-și lăsa barbe, în epoca de metamorfosă completă în idei ce avu loc la noi, în urma tractatului de la Adrianopol. și-au ras barba și au adoptat portul european”⁵⁹.

Costumul acesta de tip englezesc, „hainele egalității” cum le numește Alecu Russo, comportă o notă de democratizare, de ștergere a diferențelor specifice stărilor din secolul al XVIII-lea. Faptul este mai vizibil în cadrul societății românești decât în țările occidentale, prin contrastul cu haina orientală. Alecu Russo povestește cu umor cum un vizitiu l-a luat drept căruțaș pe un boier îmbrăcat după moda europeană: „Pas de cunoaște acum care-i boier și care nu-i dacă s-a nemțit și stăpânul meu!... Vezeteul luasă pe boier sade de carățaș! O, egalitate! Iată faptele tale...!”⁶⁰.

Tocqueville este cel care percepe democratizarea sub forma sa de creștere, de proces: „noua egalitate nu este o stare, ci un proces – egalizarea crescândă

⁵⁶ Shoshana-Rose Marzel, Guy G. Stiebel, *op. cit.*, p. 12

⁵⁷ Costache Negruzzi, *apud* Adrian-Silvan Ionescu, *op. cit.*, p. 102–103.

⁵⁸ Vasile Alecsandri, *apud* Adrian-Silvan Ionescu, *op. cit.*, p. 103.

⁵⁹ Nicolae Cretzulescu, *apud* Adrian-Silvan Ionescu, *op. cit.*, p. 105.

⁶⁰ Alecu Russo, *Studie moldava*, *apud* Adrian-Silvan Ionescu, *op. cit.*, p. 97.

a condițiilor – al cărei sfârșit este foarte greu de conceput⁶¹. Dacă acest proces a însemnat revoluții succesive în Franța și o cale a reformelor în Anglia, el capătă echivalență și în modă: cea franceză a înregistrat pe parcursul secolului al XIX-lea schimbări mai mari, orientări mai radicale, în timp ce în spațiul anglo-saxon moda a evoluat lin, prevalând caracterul utilitar și social al hainelor. Moda englezească era mai simplă⁶². În Franța, „modul în care egalitatea a fost cucerită – printr-o revoluție devastatoare, urmată de constante lovituri de stat – i-a făcut pe francezi periculos de inapți să întemeieze și să facă să funcționeze instituții liberale: oscilând întotdeauna între revolta violentă și supunerea rușinoasă, ei nu știu decât să disprețuiască puterea”⁶³. De aici și caracterul contestatar (și în același timp creativ) al diverselor mode. „Democrația este mai întâi o stare socială”⁶⁴.

După mijlocul veacului se înregistrează o și mai puternică tendință de democratizare a costumului bărbătesc, prin adoptarea unor forme mai accesibile, mai comode, mai puțin formale pentru ținuta de zi, în conformitate cu o societate tot mai activă: pălăria melon (*bawler*) va câștiga tot mai mult teren față de țilindrul (*jobenul*) care era incomod de înalt și greu de întreținut. Apare și costumul făcut de-a gata („uniforma civilă a celor care fac bani”⁶⁵), cu toate componentele din același material textil, care era mai accesibil și nu pune problema asortării. Silueta bărbătească este unitară indiferent de ținută, și amintește direct de industrializare: forma este de furnal, iar culoarea prevalentă este negrul. „În timp ce femeile au monopolul parfumului, al fardului, al culorii, al dantelei, bărbății sunt condamnați la veșminte negre și gri în forma de burlan. Sexul acesta este în doliu, scrie Baudelaire”⁶⁶. Costumul era preferat de clasa medie și de cei care munceau. Și ținuta de seară câștigă prin forme mai comode: haina tuxedo (*smoking*), fără pulpanele fracului.

Prin compensație la austeritatea hainelor, bărbații aveau la dispoziție o varietate foarte mare de modalități de a-și personaliza părul facial. Cu ocazia războiului din Crimeea (1853–1855), mustața a intrat în moda publicului larg european⁶⁷. Mustățile, bărbile și favoriții purtau numele liderilor politici ai momentului: favoriți Franz Joseph, mustață Kaiser (după Wihelm al II-lea), barbă imperială (în timpul lui Napoleon al III-lea), *à la* Gambetta sau Victor Emmanuel. Militarii sunt cei care au lansat moda mustăților și favoriților, lucru cerut de regulamentele mai multor armate. (Forțele armate franceze, garda prusacă, hussarii britanici etc.). Tunsoarea, mustățile și bărbile erau „revelatoare pentru alianțele politice”⁶⁸: Alexandru Ioan Cuza, Kogălniceanu și alți miniștri purtau mustață și barbă precum Napoleon al III-lea.

⁶¹ Pierre Manent, *op. cit.*, p. 156.

⁶² Susan Langley, *op. cit.*, p. 11.

⁶³ Pierre Manent, *op. cit.*, p. 158.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 160.

⁶⁵ Adina Nanu, *op. cit.*, p. 197.

⁶⁶ Alain Corbin, *op. cit.*, p. 84.

⁶⁷ Sara Pendergast, Tom Pendergast, *op. cit.*, p. 637.

⁶⁸ Adina Nanu, *op. cit.*, p. 206.

Cuza a reglementat tunsorile pentru armata: infanteria, artileria, genii și vânătorii pedestri urmau tot moda imperială. Iar odata cu venirea lui Carol de Hohenzolern și orientarea către o alianță cu spațiul german, în modă au intrat bărbi și favoriți ca ale cancelarului Bismarck sau ca ale împăratului Franz Joseph.

Interesant mi s-a părut să arăt paliere și feluri diferite în care moda oglindește, în mod specific ei, viața politică – doctrine, alianțe politice, revoluții, războaie, legislație, etc. Haina poate exprima puterea politică (costumul regal, uniforma militară), poate exprima afilieri politice și opoziții⁶⁹. Putem constata exemplificări vizuale în vestimentație ale unor principii teoretice din gândirea politică (de pildă, moda Empire în contextul revirimentului scrierilor și valorilor antice).

O altă manieră prin care politicul impregnează moda este preluarea în terminologia ei particulară a numelor unor conducători (exemplu: ghete Blucher, după Gebhard Leberch von Blücher). Felul în care moda reușește să traducă reflexele politicului poate fi la nivel profund (fenomenul democratizării modei, în paralel cu democratizarea regimurilor politice, de-a lungul secolului al XIX-lea) sau, din contra, într-un mod frivol.

Problema poate fi abordată și din perspectiva analizei hainelor unor personalități aparținând diverselor orientări politice. Astfel, observăm că binomul revoluție – contrarevoluție își găsește reflexul în pendularea modei între ținute progresiste și ținute conservatoare. Dar între modă și ideologie există și dezacorduri de substanță. Ideologia predică valori veșnice (singurele adevărate – de fiecare dată) și are ca scop crearea societății perfecte – care nu are de ce să se schimbe. Aceste valori sunt alocate unui veșmânt, care nu ar trebui să se schimbe nici el, lucru contrar însăși naturii fenomenului modei⁷⁰.

EXPRESSIONS IN FASHION OF THE POLITICAL AFFILIATION AND CONTEST

Abstract

This essay aims to correlate the political life to fashion, to find political meaning in the different forms that the attire takes in history. Essential for dress is the social and aesthetic purpose. But, given the fact that the changes of polity and ideology always brought changes in fashion, we understand that there is a direct bond between them, and that study of this relation may reveal interesting meanings. The first example offered is that of the French Revolution, a time when clothes bear great ideological and ideational significance (the long trousers of *sans-culottes*, the Phrygian beret, fashion *à la victime*, *à la greque*, *Empire*). The instability of the political situation was reflected by eccentric changing trends in fashion. The second example is the Romantic fashion. The Restoration brought a conservatory fashion style, inspired by the fashion of the Ancien Régime. The romantic fashion favoured dramatic contrasting forms: successive straits and over-sizes (corset and huge mutton-leg sleeves, and dome skirts), a reflection of the emotional exacerbation. The third example is that of the Western men fashion of the 19th Century, the English bourgeois "uniform" that spread

⁶⁹ Shoshana-Rose Marzel, Guy G. Stiebel, *op. cit.*, p. 10.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 3–4.

across Europe, creating a more democratic attire. Fashion was illustrative for the political alliances, and the powerful men of the moment lend their names to a great variety of fashion items.

Keywords: ideological fashion; revolutionary dress; Romantic fashion; clothes and politics.

FEMEI-ARTIST ÎN PERIOADA 1917–1942. IPOSTAZE ALE CONTESTĂRII IMAGINARULUI TRADIȚIONAL FEMININ

ANCA IRINA DUMITRESCU

(*Doctorand, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”*)

ARTA ROMÂNESCĂ INTERBELICĂ. CREAȚIA ARTISTICĂ FEMININĂ

Arta românească în perioada interbelică a fost caracterizată prin câteva direcții majore de evoluție: o linie tradițională, de continuitate cu limbajele artistice din perioada *la Belle Époque*, direcția noilor curente din arta occidentală și interpretarea în cheie modernă a tradiției populare, în contextul disputelor teoretice referitoare la „specificul național” în artă. Sunt abordate echilibrat toate genurile artei, cu unele aspecte particulare referitoare la popularitatea crescută a unor genuri – natura moartă și peisajul – a căror frecvență scăzuse mult în Europa occidentală¹.

Reprezentarea figurii umane primește interesul pentru portret și autoportret desfășurat în secolul al XIX-lea și îl predă primelor decenii ale secolului următor.

Aspecte mai conservatoare, dar și noi concepții care rup brusc cu tradiția își fac loc în arta portretului. Chiar dacă folosesc limbaje moderne precum cubismul sau expresionismul, aceste dezvoltări prezintă aspecte specifice doar spațiului românesc, amprentat de dispute ideologice și de situația socială și economică a României Mari. Comparativ, în vestul Europei în anii '20, portretul propriu-zis și autoportretul sunt mult mai puțin reprezentate. Excepții notabile sunt postexpresioniști precum Oskar Kokoschka, Otto Dix și Max Beckmann cu celebrele sale autoportrete, realizate în perioada interbelică.

Deși insuficient expuse sau cunoscute astăzi, lucrările artistelor care au activat în această perioadă – parte integrantă a artei interbelice românești – prezintă în ansamblu aceiași vectori de creație întâlniți în arta masculină². Prezenta lucrare propune punerea în evidență a numeroaselor ipostaze de contestare a imaginarii tradițional feminin, așa cum apar ele într-o tipologie a autoportretelor feminine din perioada 1917–1942. Diferențe și detalii semnificative sau doar subtile au fost

¹ Amelia Pavel, *Pictura românească interbelică – un capitol de artă europeană*, București, Editura Meridiane, 1996, p. 31.

² *Ibidem*, p. 32.

investigate prin raportarea la reprezentările de sine ale artistelor din spațiul occidental în aceeași perioadă.

Cu unele excepții, creația artistelor a fost infuzată puternic de anumite aspecte: greutatea accesului în învățământul academic de profil, direcțiile de studiu specifice unei grile masculine în cadrul acestuia și mișcarea generală de emancipare a femeilor din epocă. În acest context, o analiză complet independentă de contextul creației masculine nu se poate face, deci raportarea la autoportretul pictorilor se impune de la sine.

Câteva opere analizate aparțin unor artiste din Transilvania, datorită influențelor și originalității modernității din aria central-europeană.

Capetele decupajului temporal depășesc cu câțiva ani limitele interbelicului, deoarece câteva opere selectate pentru analiză se încadrează tematic, stilistic și prin conținut de idei în perioada menționată.

DE LA VOCAȚIE CĂTRE PROFESIE. AUTOPORTRETUL DE ȘEVALET

Autoportretul de tip profesional s-a impus în imaginarul cultural, asociat de regulă unui pictor, cu o imagine cvasiuniversală, aproape standardizată a momentului creației artistice. Această imagine clasică, parte a *canonului masculin* din învățământul academic, a fost exploatată diferit de către artistele interbelice, în ceea ce privește limbajul pictural sau mesajul.

Autoportrete în care creatoarele se oferă privitorului în plin ritual pictural, cu paleta, mânuind pensula în fața șevaletului, întâlnim la: Rodica Maniu, Mina Byck Weper (vezi dosarul de imagini, **Fig. 1**), Florența Pretorian, Lola Schmierer Roth, Coca Mețianu etc. În unele cazuri, lucrări prestigioase din creația masculină, așa cum a fost autoportretul lui Ștefan Luchian din 1907 (vezi dosarul de imagini, **Fig. 2**), au influențat creația feminină. Cel mai apropiat de acest model pare a fi autoportretul Rodicăi Maniu (1920–1926) – (vezi dosarul de imagini **Fig. 3**).

Există afinități de cromatică, atmosferă picturală și atitudine interioară.

Tonurile sumbre ale vestimentației și instrumentarului pictural sunt echilibrate de fundalul deschis, în culori calde. Psihologia personajului este un amestec incert de sobrietate și sensibilitate melancolică, cu ochii semideschiși și privirea ușor oblică îndreptată de fapt către obiectul profesiei sale – șevaletul –, nu înspre privitor. Un batic cu model floral colorat, legat cochet în jurul capului ușor înclinat, o ancorează pe artistă în moda vremii și în propria feminitate. Deși a făcut studii atât la Paris, cât și la Munchen³, totuși tonul general al acestui autoportret realist este cel al picturii franceze.

³ Valentina Iancu, Monica Enache, Adina Nanu, *Egal. Artă și feminism în România modernă*. București, Editura Vellant, 2015, p. 72.



Grete Csaky-Copony – Autoportret ca pictoriță – 1928.

O reprezentare de sine mult mai puternică, ce indică *profesionalizarea vocației artistice*, găsim în autoportretul din 1928 al unei artiste din Brașov cu studii la Munchen și la Berlin, unde a studiat cu Arthur Segal.

Creatoarea Grete Csaky-Copony, într-un scurt moment de pauză din universul artistic, ni se înfățișează în halat de lucru, cu bonetă neagră și pensule în ambele mâini. Fundalul geometric în romburi albastre și roșii se completează rafinat cu aceeași tonalitate cromatică din cămașa albastră și eșarfa roșie. Acest ultim accesoriu colorat îndulcește austeritatea lipsită de cochetărie a personajului.

Privirea dârză impune privitorului ideea de independență și depășirea unor mentalități tradiționale referitoare la femei. Chiar titlul în germană indică subiectul real al tabloului: *condiția de creator* a femeii pictor. Și nu este vorba doar de o aspirație colorată de sensibilitatea feminină mult discutată în epocă. Imaginea din autoportretul în care feminitatea pare să se fi refugiat doar în numele artistei ne avertizează clar: este un *statut social asumat* și practicat. Linia psihologică și elementele de limbaj plastic dau nota de expresionism central european.

CHIPURILE TIMPULUI. AUTOPORTRETUL MONDEN

Implicarea în țesătura socială a perioadei interbelice dezvăluie modul în care artiste și artiști își asumă *condiția de personaj monden în societatea interbelică*.

Perioada interbelică prinde punctul de maximă înflorire a stilului Art Deco (1920–1930) și finalul acestuia, după al Doilea Război Mondial. Anumite caracteristici centrale ale acestui stil funcțional și decorativ total, cu adevărat reprezentativ pentru secolul al XX-lea, sunt foarte bine exprimate în pictura artistelor din spațiul occidental.

Lucrarea emblematică intitulată *Tamara în her green Bugatti (Autoportret)* – 1925 – este un tablou iconic pentru anii Art Deco, deoarece a surprins mai mult decât autoreprezentarea de sine a artistei Tamara de Lempika, adevărată chintesență a mondenității și modernității în epoca respectivă.



Tamara de Lempika, *Autoportret (Tamara în Her Green Bugatti)* – 1925.

Tabloul concentrează mentalități și valori social culturale ale epocii. Autoarea este femeia emancipată a anilor 1920, la volanul bolidului Bugatti, simbol al progresului care a dat chiar denumirea perioadei: Machine-Age. Automobilul, casca de pilot și conceptul de viteză, toate legate la apariția lor de un imaginar asociat masculinității, sunt confiscate fără multe menajamente de femeia Art Deco.

În 1929, pictorița de origine scoțiană Doris Zinkeisen (vezi Dosarul de imagini, **Fig. 4**) se reprezintă într-o splendidă rochie amplă, făcând din autoportret aproape doar un pretext pentru rafinata desfășurare decorativă a vestimentației.

Lucrarea este tipică pentru stilul Art Deco, pasionat de utilizarea materialelor scumpe și de costumele realizate de Leon Bakst pentru baleturile rusești (compania lui Serghei Diaghilev). Influența este una orientală în artele decorative, design textil și grafic, bijuterie, modă.

Artiste autohtone s-au autoreprezentat mult mai puțin ca personaje mondene, înțelegând prin acest termen implicarea într-o mondenitate străbătută de frivolități de societate și mode vestimentare. Stilul Art Deco a fertilizat mai puțin pictura autohtonă, rămânând cu realizări notabile în domeniul graficii, arhitecturii și artelor decorative. Nu avem nici imagini evocatoare ale progresului tehnic. Este o alegere la care nu ne-am fi așteptat, având în vedere proaspăta Românie Mare și animata ei societate interbelică, racordată perfect din punct de vedere cultural cu dezvoltările occidentale.

O posibilă explicație a acestui aspect putea fi interesul artistelor de a nu fi receptate într-o cheie mondenă, de societate, asociată unui imaginar feminin al sferei domestice, populat de sensibilității feminine, cochetării vestimentare sau imagini ale maternității. Percepția de sine, întotdeauna mai importantă decât realitatea și diferită de aceasta, a impus creatoarelor din interbelic altă imagine: una foarte serioasă, care oglindea meterezele incomplet cucerite ale independenței și emancipării feminine.

În schimb, artiste au realizat portrete de societate foarte reușite unor personalități culturale sau membrilor familiei. Amintim aici portretele de tip cultural în care apare Cela Serghi, create de Magdalena Rădulescu și Merica Râmnicănu, dar și portretele lui Zamfir Arbore în viziunea Ninei Arbore și a Nadiei Grossman Bulighin. Totuși, putem selecta câteva opere asociate unui domeniu monden delimitat mai sus, cu precizarea că, uneori, atmosfera psihologică a chipurilor care le populează poate facilita la fel de bine includerea lor în următoare categorie propusă de această lucrare: aceea a portretelor psihologice.



Magdalena Rădulescu. *Autoportret*, 1930–1938, ulei pe pânză.

Pentru spațiul românesc, Magdalena Rădulescu este autoarea unui portret cu adevărat iconic pentru ideea de spirit feminin liber. Stilul este foarte personal, impregnat de o direcție cromatică alb cretoasă, comună sau cel mai probabil influențată de opțiunile picturale ale primului soț, italianul Massimo Campigli⁴.

Artista se înfățișează într-o mondenitate caracterizată de modernitate vestimentară împrumutată direct din dulapul masculinității, incredibil de actuală până astăzi.

⁴ *Ibidem*, p. 154.

Ovalul delicat al capului așezat drept pe gâtul subțire este în complet contrast cu forma suprardimensionată, geometrizată și ușor înclinată a taiorului.

Opțiunea pentru ovalul feței și gâtul alungit amintește de expresivele portrete feminine ale unui alt italian: Amedeo Modigliani. Privirea directă, sigură și aerul relaxat, conștient de propria valoare, domină complet și sugestiv tectonica masivă a taiorului. Feminitatea chipului și masculinitatea vestimentației într-un dozaj perfect!

Această vestimentație este clar echivalentă cu un rol masculin.

La polul opus unei libertăți totale, asumată însă în mod individual de către Magdalena Rădulescu, distingem și un alt de tip modernitate feminină. Varianta Ninei Arbore este una angajată social, izvorâtă dintr-un angajament programatic, oficial, înscris în mișcarea de emanciparea femeilor în interbelic. Autoportretul realizat între anii 1920–1925 (vezi dosarul de imagini, **Fig. 5**) ne arată imaginea realistă a unei femei cu aer serios și chip auster, dar feminin.

Părul este strâns simplu la spate, iar privirea ochilor de culoare albastră direcționată lateral indică fermitatea unui caracter marcat de tensiuni interioare.

Artista a plasat în fundal o draperie decorată cu romburi roșu intens care contrastează cu albul gălbui al șalului cochet purtat pe umeri. Acest joc cromatic e menit să lumineze punctul central al compoziției: chipul unei artiste activist sau, invers, activistă artist, termenii par a fi egal de potriviți imaginii de sine.

În altă lucrare, intitulată *Autoportret cu Pudel*, aceeași Nina Arbore, personalitate purtătoare în epocă a unui discurs feminist și anarhist orientat către o puternică critică socială, se portretează foarte monden am putea spune, alături de un pudel pufos pe care îl protejează ocrotitor cu mâna dreaptă. Costumul este tipic interbelic – un sacou cu mâneci lungi peste o bluză sau rochie dreaptă, pe care o bănuim continuându-se în jos fără talie, tunsoare bob ușor ondulată, ascunsă sub baticul legat cu fundă la spate. Pe chip, seriozitate interioară ancorată în socialul momentului.

O imagine de sine mai originală găsim în autoportretul Mariei Ciurdea Steurer.

Artista poartă bluză tradițională românească, o frumoasă ie cu râuri roșii. Mărgelele în aceeași cromatică accesoriează în mod fericit alegerea vestimentară. Cochetărie și specific național într-o singură imagine. Stilul lucrării și gravitatea atmosferei psihologice sunt marcă a influențelor expresioniste. La aceeași artistă găsim și o altă imagine a feminității, într-un portret cu subtilă nuanță erotică (vezi dosarul de imagini, **Fig. 6**).

Trude Schullerus, artistă din Sibiu care se înscrie în linia tradițional conservatoare a picturii transilvane, se autoportretează în 1921. Imaginea este rafinată, cu atmosferă psihologică, iar detaliile vestimentare și limbajul stilistic plasează lucrarea în ambianța *Jugendstil* vienez.

Un frumos portret grafic al artistei la tinerețe este cel al Margaretei Depner (vezi dosarul de imagini, **Fig. 7**). Născută în Brașov, artista a evoluat în aria stilistică a expresionismului german ca pictor, sculptor și grafician.



Nina Arbore. Autoportret cu pudel,
creion și cărbune.



Maria Ciurdea Steurer,
Autoportret.



Trude Schullerus, Autoportret,
litografic.

INTERIOARE. PORTRETUL PSIHOLIC

În general, autoportretele cu dominantă psihologică accentuată derivă din expansiunea artistelor la mediul artistic din țările germanice. Peisajul interior este unul străbătut de însingurare, neliniști și distorsiuni psihologice majore.

Maria Ciurdea Steurer a realizat o serie mare de portrete personale cu linie psihologică puternică, în intervalul dintre 1925 și 1942. Unul dintre acestea apare în cōsarul de imagini din prezenta lucrare – **Fig. 8**. În grade diferite, toate sunt amprentate de dramatism, gravitate și zbcium interior, având o caracteristică comună, marcă a expresionismului: fixitatea, straniețateea privirii. Foarte percutant pentru psihicul privitorului, de dincolo de timp artista ne privește hipnotic, cu răceala aceleiași priviri multiplicată redundant în toate autoportretele. Cromatica lucrărilor este comună: culori închise, teme în acord cu psihologia personajului.



Maria Ciurdea Steurer, *Autoportret*.



Lola Schmierer Roth , *Autoportret*, 1919–1922.

În plastica Lolei Schmierer Roth, artistă participantă la viața artistică vieneză și berlineză, întâlnim o abordare mai originală, în opoziție stilistică cu șantierele psihologice axate pe severitatea figurii, propuse de artista anterioară. Fundalul autoportretului realizat între anii 1919–1922 este unul abstracționist, cu o cromatică vie, tributară influențelor datorate lui Vasili Kandinski, aflat în 1921 la Berlin⁵. Pe fondul decupajului abstract viu colorat, sugerând probabil atelierul de lucru, creatoarea plasată ușor oblic în compoziție, așezată pe scaun, își susține cu mâna stângă cealaltă mână, cu palma larg deschisă și degetele răsfirete. Posibil este o sugesție a actului creator ce urmează a fi performat cu mâna dreaptă sau o simplă delimitare a spațiului propriu, încărcat de tensiuni. Ochii artei nu evită privitorul, dar se delimitează de acesta prin gestul simbolic al mâinii. O formă rotundă aflată în proximitatea mâinii drepte sugerează șevaletul. În fond, este un *alt tip de portret profesional*, dar cu același mesaj: *condiția creatorului de artă*. În ciuda cromaticii vii și a dinamicii compoziționale, chipul măcinat de gânduri și gestul mâinii impun contrastant o amprentă expresionistă.

În lucrarea dedicată picturii interbelice din spațiul românesc, Amelia Pavel remarcă o anumită caracteristică a portretelor masculine din opera artiștilor, caracteristică inexistentă în arta occidentală din aceeași perioadă, sau cel puțin nu în aria convulsiv psihologică a expresionismului german. Acest aspect, transferat decopotrivă și autoportretelor, se referă la existența unui *aer de colocvialitate cordială*,

⁵ *Ibidem*, p. 104.

care permite o *familiaritate prietenoasă* cu privitorul. O serie de autoportrete masculine devine astfel canal de comunicare și dialog⁶.

Autoarea propune toate autoportretele lui Camil Ressu ca exemple.

Acest tip de portrete personale, complet diferite ca mesaj și atmosferă de tipul psihologic menționat mai sus, nu se regăsesc în creația feminină. Nici autoportretul monden feminin nu are această direcție. Probabil că o astfel de familiaritate cordială nu era în acord cu fenomenul de emancipare feminină și noutatea statutului de creatoare de artă. Se potrivea mai bine cu siguranța și tradiția unui statut artistic masculin îndelung exersat.

PLONJAREA ÎN ALTE IDENTITĂȚI. UN ALT FEL DE AUTOPORTRET

Spirit liber și rebel, Magdalena Rădulescu îmbracă cu lejeritate alte identități, într-o frumoasă serie de autoportrete (vezi dosarul de imagini, **Fig. 9**, **Fig. 10**).



Margareta Sterian,
Autoportret – (1930–1933).



Magdalena Rădulescu, *Autoportret în costum oriental* – (1940–1944).

Pe fundalul alb cretos specific stilului personal inconfundabil, creatoarea poartă cu mândrie, am spune, vestimentație și bijuterii specifice etniei rome. Imersia în identitatea exotică a etniei rome ne oferă o altă latură a cameleonice sale personalități artistice.

⁶ Amelia Pavel, *op. cit.*, p. 35.

NAIVITĂȚI ARTISTICE. AUTOPORTRETUL LUDIC

Portretele personale ale Margaretei Sterian sunt realizate tot într-un stil foarte personal, rezultat din fuziunea unor direcții suprarealiste, expresioniste sau primitiviste.

Chipul ușor alungit are trăsături simplificate, într-o încercare de a prinde exact esența caracteriologică.

Privirea este cea a sufletului, orientată spre interior. Simplificat este redat și modelul alb-negru al bluzei. Figura este o imagine a interiorității artistei în cheie ludic fantastică, de o cu totul altă factură decât direcția expresionistă⁷.

AUTOPORTRET FEMININ. IMAGINAR MASCULIN

Autoportretele artistelor interbelice ni le înfățișează pe acestea *modele* în propriile tablouri.

Aflată în opoziție completă cu rolul tradițional într-o societate încă imaginată și condusă de bărbați, profesionalizarea treptată a vocației artistice a atras după sine achiziția unui nou statut social: artista în calitate de *creator de artă*.

În ciuda acestui statut cu greu câștigat, precum și a aspectelor de contestare a imaginarului tradițional de gen, în autoportretul feminin autohton din interbelic, *imaginea femeii creată de femei nu se deosebește în mod esențial de aceea din opera artiștilor*. Chiar în condițiile emancipării feminine, un astfel de fenomen nu ar fi fost posibil și nici viabil, deoarece indiferent de gen, artiștii au trăit același context istoric și au traversat aceleași curente artistice ale perioadei. Privind retrospectiv, o abordare complet diferită de cea masculină a temelor artistice nu ar fi contat deloc. Pentru femei – nu doar pentru cele din spațiul românesc – adevărata emancipare socială, cu efect în câmpul artistic, a reprezentat-o accesul la un statut social rezervat până atunci doar bărbaților: acela de *creator de artă*. Iar acest nou statut, cu *caracter de excepționalitate în secolele anterioare*, va urma treptat drumul democratizării.

Genurile artistice și limbajele picturale, comune și acestea cu cele din creația masculină, au fost diverse și sincronizate destul de bine cu arta marilor capitale europene: modernism francez, direcții artistice din aria germanică (expresionism și postexpresionism), dar și abordări mai conservatoare, tradiționaliste (academism, *Jugendstil*).

Indiferent de poziționarea geografică a interbelicului (una autohtonă sau europeană), noile statute tradițional masculine în care debutau femeile – printre care și acela de *creator de artă* – au antrenat în mentalul colectiv restructurarea imaginarului clasic feminin pe seama dislocărilor din cel masculin, anterior serios fisurat după Primul Război Mondial.

Ceea ce a supraviețuit din acest imaginar masculin urma să fie pierdut definitiv, alături de victime, soldați și romantice idealuri, în al Doilea Război Mondial!

⁷ Vasile Florea, *Istoria artei românești*, Chișinău, Editura Litera Internațional, 2007, p. 669.

DOSAR DE IMAGINI



Fig. 1. Mina Byck Weper, *Autoportret*, 1933.

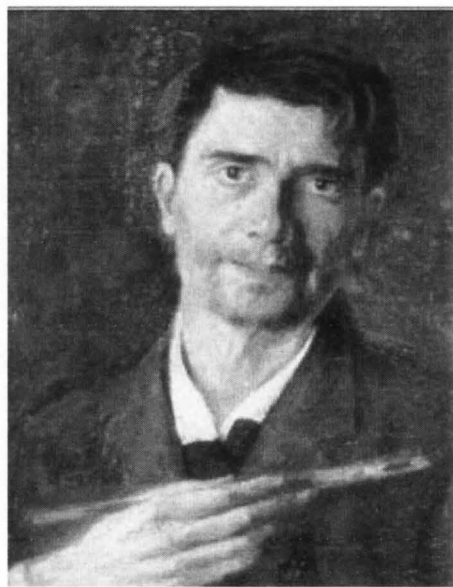


Fig. 2. Ștefan Luchian, *Autoportret*, 1907.



Fig. 3. Rodica Maniu, *Autoportret*, (1920–1926).



Fig. 4. Doris Zinkeisen, *Autoportret*, 1929.



Fig. 5. Nina Arbore, *Autoportret*, (1920–1925), ulei pe pânză.



Fig. 6. Maria Ciurdea Steurer, *Autoportret*.



Fig. 7. Margarete Depner, *Autoportret*.

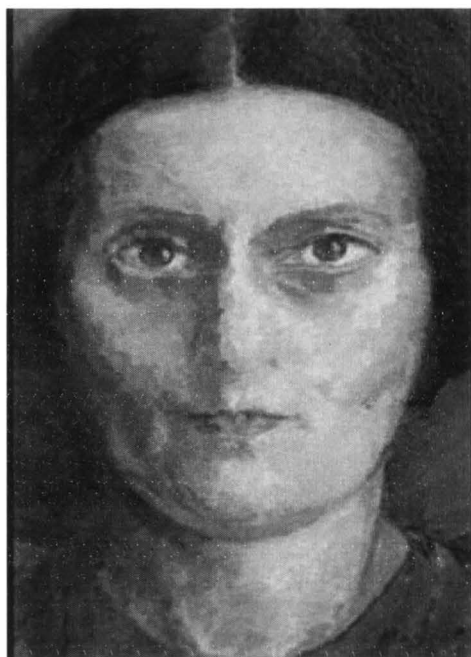


Fig. 8. Maria Ciurdea Steurer, *Autoportret*.



Fig. 9. Magdalena Rădulescu, *Autoportret*.

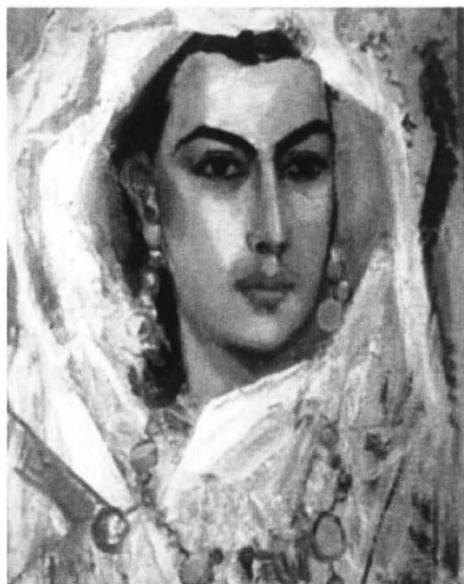


Fig. 10. Magdalena Rădulescu, *Autoportret*.

WOMEN ARTISTS, 1917–1942.

HYPOSTHASES OF THE CONTESTATION OF THE TRADITIONAL FEMINE IMAGERY

Abstract

This article aims to underline the numerous contesting ways developed in feminine traditional imagery, as they appear in women artist self-portraits, between 1917 and 1942. Major differences and significant details are investigated in comparison with self-portraits of the women artist from the West European space in the same period of time. The new social statutes in which the women were making their debut – women as art creators – were followed by a dramatic reorganization of the traditional feminine imagery, owing to dislocated parts from of classical male imagery, seriously changed after the First World War.

Keywords: traditional feminine imagery; women artist self-portraits; women as art creators.

VALEURS DES PAYSAGES AURÉSSIENS : LES RÉVÉLATIONS D'UN IMAGINAIRE ORIENTALISTE. EXEMPLE DES VILLAGES TRADITIONNELS DES GORGES DU GHOUFI (ALGÉRIE)

MANEL OUARET LADJOUZE, AZEDDINE BELAKEHAL, PHILIPPE NYS
*(Université de Bejaïa, Département d'Architecture, Université de Biskra, Département
d'Architecture, École Nationale Supérieure d'Architecture de la Vilette)*

1. INTRODUCTION

Le territoire algérien a été fortement marqué dans son espace et ses hommes durant près de trois millénaires par les civilisations qui se sont succédées et superposées. Ce patrimoine a marqué le paysage local Algérien d'une empreinte indélébile, reflet non seulement d'une organisation économique et sociale mais aussi culturelle. Beaucoup de sites villageois vernaculaires en Algérie, sont désormais abandonnées et les systèmes de production ont radicalement changé, avec des retombées directes sur l'architecture traditionnelle mais aussi le paysage. Cela est particulièrement évident dans les régions à caractère traditionnel. Par conséquent, en termes de paysage et d'architecture vernaculaire, le patrimoine culturel demeure fortement menacé non seulement par la négligence et l'abandon mais aussi et surtout par les nouvelles réhabilitations à des fins résidentielles, qui impliquent des risques évidents pour le bâti et le paysage. Il importe alors de faire en sorte que toutes les formes du patrimoine soient respectées, étudiées, conservées et transmises aux générations futures. C'est ainsi que la question de la considération du paysage culturel est abordée ici en tant que patrimoine, qui s'appuie sur l'idée que la connaissance et la valorisation des valeurs culturelles des paysages d'Algérie, essentiellement ceux de l'Aurès, peuvent devenir une ressource pour son développement local et régional.

L'objectif dans ce présent article est de chercher les valeurs matérielles et immatérielles du paysage de Ghoufi (wilaya de Batna, Algérie), à travers l'imaginaire d'une catégorie d'utilisateurs ayant le plus décrit Ghoufi, et dont il s'agit d'orientalistes modernes, qui ont exploré ce lieu pendant la première moitié du 20^{ème} siècle, et lors de la colonisation française. Ces valeurs sont puisées dans leurs récits de voyages, les comptes rendus d'explorations, mais aussi l'image représentée qu'ils font de ce paysage, en termes de photographies et de cartes postales.

Il est connu que les paysages auréssiens ont commencé à devenir des objets de description, de peinture et de photographie, au moment où les explorateurs et voyageurs sont rentrés en contact avec celui-ci, il était devenu donc, une « figuration

picturale »¹. Nous reconnaissons aujourd'hui que cette figuration picturale serait représentée par le monde de l'image mentale (texte/image).

Le paysage n'est pas qu'exercice de l'appréhension visuelle, produit du regard et de la perception, celui-ci relève aussi de l'imaginaire. L'individu qu'il soit créateur, habitant ou visiteur se crée des images du monde². Chaque image et chaque idée vis-à-vis du monde environnemental est composée d'une expérience d'un apprentissage et d'une mémoire. En 1995, Augustin Berque avait mis en évidence les critères d'existence du paysage ; pour que celui-ci existe, il faudrait : « le mot ou les mots pour le dire, une littérature, orale ou écrite, qui le décrive, des représentations picturales ayant pour thème le paysage »³. Le paysage serait donc, l'interprétation que fait l'œil du spectateur, en le regardant, celui-ci reconnaît des objets, traite les informations recueillis qui transforme en image.

2. OUTILS ET METHODES

2.1. Paysage : un modèle conceptuel comme outil méthodologique

L'identification des valeurs paysagères, reposerait d'abord sur la compréhension des aspects que revêt le concept de « paysage ». Il est important d'expliquer cette notion et de définir le sens dans lequel nous l'utiliserons dans ce présent article. D'abord, une liste des définitions du concept « paysage » a été répertorié selon les différentes disciplines, cette première partie a permis de préciser le sens du concept et de dissiper les incertitudes quant au cadre conceptuel. Ensuite une structuration du concept a été établis, c'est-à-dire ; l'ensemble des mots clés retenus dans les définitions et à travers la revue de la littérature, ont été répartis selon leur commune appartenance significative, et classés selon leurs fréquences d'utilisation dans les textes de définitions (Fig. 1). Nous précisons, qu'il a été retenu 123 définitions de 36 auteurs spécialisés en paysage et toutes disciplines confondues, publiées de 1950 à 2008.

Comme le démontre le constat du calcul de la fréquence des mots clés dans les définitions du paysage, il s'agit d'un concept aux multiples facettes, et dépend de la dynamique de ces composantes. Les résultats ont permis de constater quatre grandes dimensions qui se dégagent : la dimension cognitive, la dimension naturelle, la dimension anthropique, et la dimension temporelle (Fig. 2).

¹ Karine Guihard, Fabienne Lincet, *Parcours « la peinture de paysage »*, Musée des beaux-arts de Caen. Service des Publics, 2012, p. 34.

² André-Louis Sanguin, *La géographie humaniste ou l'approche phénoménologique des lieux, des paysages et des espaces*, „Annales de Géographie”, 90 (501), 560–587. Sanguin cite David Lowenthal, qui souligne que : « chaque image et chaque idée vis-à-vis du monde environnemental est composée d'une expérience d'un apprentissage et d'une mémoire ». David Lowenthal, *Geography, Experience and Imagination: towards a geographical epistemology*, „Annals of the Association of American Geographers”, 51 (3), p. 241–260.

³ Augustin Berque, *Les Raisons du paysage. De la Chine antique aux environnements de synthèse*, Paris, Hazan, 1995, p. 34.

Mots clés	Occurrences
A – Manière de voir, sens et perception, regard	33
B – Valeurs culturelles. Patrimoine. Culture	25
C – Rapport homme – nature Interaction	21
D – Image et imaginaire. Voyage	14
E – Formes et composantes naturelles.	11
F – Temporalités. Histoire.	9
G – Action sociale. Action économique. Pratiques culturelles et événements	7
H – Mémoire, Identité	7
I – Structures physiques construites.	6
J – Agents et objets.	4
K – Espace fonctionnel.	3

Fig. 1. Thématisation des mots clés retenus depuis les définitions du « paysage ».

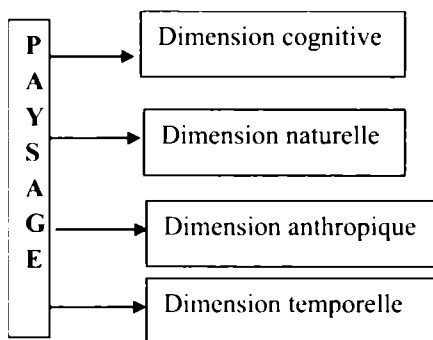


Fig. 2. Les dimensions du paysage.

La dimension cognitive est supérieure aux autres, mais il s'avère qu'elle repose sur l'interaction des deux dimensions naturelle et anthropique, c'est-à-dire ; les valeurs, les comportements, les perceptions, les cultures, l'identité, les significations, qui structurent les rapports de l'homme à la nature et l'organisation des sociétés, pour ainsi produire un paysage. La dimension anthropique s'appuie sur la dimension naturelle comme base essentielle à son existence ; la population, l'activité humaine, usage des sols, l'agriculture, l'habitat, les infrastructures construites, tout cela contribue à la production mais aussi au façonnement du paysage, tout comme l'histoire, l'identité, la culture, les valeurs. Toutefois, la dimension naturelle influe sur les dimensions cognitive et anthropique, cette dimension constituée de composantes biotique et abiotique, est en constante dynamique et subit des changements : climat, inondations, sécheresse, densité végétale, humidité, soleil, topographie, séisme, et conditionnent l'établissement de l'homme et donc de l'usage qu'il fait de cette nature. La dimension temporelle, quant à elle, représente un autre facteur qui interagit dans le système du paysage, qu'il s'agisse de transformation ou de bouleversement (guerre, catastrophe naturelle), ou de processus naturel (écosystème, évolution naturelle) tous, contribuent au façonnement du paysage.

Cette étape a permis la construction du modèle conceptuel du «paysage» (Fig.3), qui sert d'outil pour l'analyse de contenu littéraire et iconographique, et à l'identification des valeurs paysagères qu'elles soient matérielles ou immatérielles.

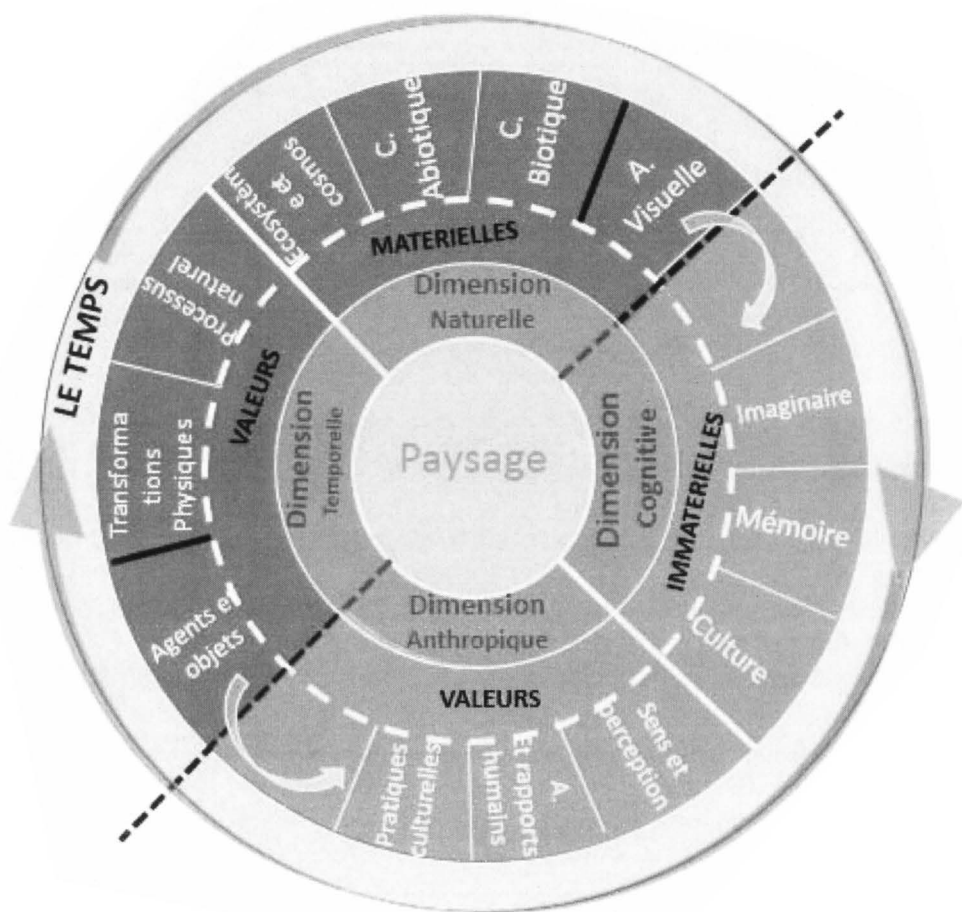


Fig. 3. Le modèle conceptuel du « Paysage ».

3. PAYSAGE DE GHOUFI : CAS D'ETUDE

Le choix du cas d'étude s'est porté sur le paysage des balcons du Ghoufi, ceci revient, entre autres, à son histoire qui remonte très loin dans le temps. En effet, plusieurs civilisations se sont succédées et ont marqué de leurs passages ce canyon dont les traces existent jusqu'à présent. Des écrivains, poètes, ainsi que peintres orientalistes et voyageurs ont tous été impressionnés par les caractéristiques de ce paysage.

Son histoire, son inscription au patrimoine national en 2005, et les différents écrits à son sujet nous laissent dire que la région abrite plusieurs atouts naturels, archéologiques, culturels, qui auraient pu faire de Ghoufi un site classé patrimoine mondial de l'UNESCO. Mais déserté par les familles en 1990⁴, ce paysage reste néanmoins inexploité voire complètement à l'abandon.

Situé dans le mont des Aurès, une région de l'est Algérien, c'est une grande unité géographique délimitée au nord par les hauts plateaux, et au sud par une zone présaharienne, le paysage de Ghoufi se présente sous forme d'un plateau rocheux accidenté, profondément raviné. C'est dans la roche sédimentaire que l'eau s'est creusée, donnant ainsi vie au canyon, un lit profond sur lequel s'allonge une continuité de palmeraie qui suit minutieusement la forme de ce dernier et qui s'étend sur une longueur d'environ 30 km partant du village de Ghassira (Ath Abed) arrivant à M'chouneche (Biskra)⁵.

D'une superficie de 393 ha et 40A, Ghoufi détient une grande valeur patrimoniale (Journal Officiel, n°30, 2010)⁶, qui peut toutefois être considérée comme un atout touristique, notamment à travers son canyon, son parcours dans l'oued, sa palmeraie, ses maisons accrochées au flan des falaises, ses maisons semi-troglodytes (creusées dans la roche), ou encore le *foundouk* emblématique du site, appelé le transatlantique. Ces éléments ont toujours frappé et éveillé l'attention du spectateur, de l'écrivain, et surtout du peintre, et les ont rendus sensibles à ce paysage. Effectivement, Ghoufi par sa nature et son architecture ne font pas état d'absence dans la plupart des descriptions littéraires et poétiques telles que les récits de Claude-Maurice Robert (1938), d'Odette Keun (1919), de Suzanne Frémont (1928), le poème de Djamel Amrani (1975) et de beaucoup d'autres. Une partie de son histoire est immortalisée dans des textes littéraires écrits par plusieurs écrivains.

3.1. Méthode d'analyse

La méthode adoptée pour l'analyse des textes est l'analyse de contenu catégorielle⁷. Elle est définie par Berelson (1952) comme étant « une technique de recherche pour la description objective, systématique et quantitative du contenu manifeste de la communication »⁸. L'analyse de contenu est composée de plusieurs phases consécutives : l'identification des dimensions et catégories selon le modèle conceptuel, l'énumération des extraits et définition des unités d'enregistrement, le découpage et codage des extraits, et enfin l'analyse et l'interprétation. Après

⁴ Farid Alilat. « Envoyé spécial Algérie ». Dans les Aurès, chez les oubliés de la révolution, article de presse, 10/07/2013 à 07 :51. Disponible sur : <http://www.jeuneafrique.com/Article/JA2738p068-070.xml0/>.

⁵ Jean Despois J., R. Raynal. *Géographie de l'Afrique du Nord-Ouest*, Paris, Payot, 1967, p. 192.

⁶ Décret Exécutif n°10-131 du 14 Joumada El Oula 1431 correspondant au 29 avril 2010 portant délimitation, déclaration et classement de zones d'expansion et sites touristiques.

⁷ Raymond Quivy, Luc Van Campenhoudt. *Manuel de recherche en sciences sociales*, Paris, Dunod, 1995.

⁸ Howard Raymond. *Une méthode de dépouillement et d'analyse de contenu*, Paris, Institut de Sociologie Urbaine, 1968, p. 13.

avoir énuméré les extraits jugés intéressants (révélant des descriptions paysagères), ces derniers sont découpés en unités d'enregistrement, qui seront par la suite catégorisées et classées selon leur forme manifeste ou latente. Il est dit d'un contenu qu'il est « latent » lorsque le message est exprimé de manière implicite. Il est selon H. Raymond « toujours présent, à la fois montré et caché »⁹. Contrairement à cela, le contenu manifeste est tout ce qui est explicitement exprimé. L'identification des valeurs paysagères du canyon de Ghoufi, a été effectué à travers différents textes d'orientalistes qui ont vécu le lieu, notamment des récits de voyages et d'explorations scientifiques effectuées pendant la colonisation française, et qui décrivent bel et bien ce paysage. Nous avons retenu des récits de voyages, notamment ; les missions dans l'Aurès de Julia Dona¹⁰ en 1915, l'exploration de Odette Keun¹¹ qui a parcouru le massif de l'Aurès jusque dans ses parties les plus difficilement accessibles¹² et a émis une enquête détaillée des villages d'Oued Labiodh notamment le village de Ghoufi, le récit descriptif du circuit fait à pied au mont Chélia de Suzanne Frémont en 1928¹³ (61 pages), et le récit du voyage dans l'Aurès de Claude-Maurice Robert¹⁴ de 1938.

Quant aux images, elles seront analysées comme des récits écrits sur la base du modèle d'analyse retenu, pour extraire l'information relative aux caractéristiques du paysage. La banque photographique est composée d'un ensemble de photographies anciennes et de cartes postales, celles-ci retrouvées dans les sites internet, dans les pages de collectionneurs de cartes, ou les illustrations d'ouvrages monographiques. Nous procéderons en première étape, selon la méthode du code dénотatif par dénombrement de tout ce qui peut être compté dans une image¹⁵, en second lieu, on étudiera, les distances, les positions, les plans de la photo, les couleurs, les formes, et les relations entre ces éléments. Mais surtout, on identifiera le recul et les points de prise de panoramas, et vérifiera une éventuelle répétitivité dans le choix des panoramas photographiés, pour connaître les préférences des auteurs accordées aux endroits photographiés.

4. DISCUSSIONS

4.1. Analyse du contenu littéraire

Les résultats issus du calcul des occurrences et de leur degré d'apparition dans les textes ont permis de constater que la majorité des descriptions paysagères sous leur

⁹ *Ibidem.*

¹⁰ Julia Dona, *Missions dans l'Aurès*, Bruxelles, La Renaissance du Livre, 1928, p. 138–145.

¹¹ Odette Keun, *Les oasis dans la montagne*, Paris, Calmann-Lévy, 1919, p. 72–107.

¹² Pierre Morizot, ital. 1990, « Aurès ». Aurès-Azrou, Aix-en-Provence, Edisud (8). [En ligne], mis en ligne le 20 avril 2011, consulté le 06 mars 2015. URL : <http://encyclopedieberbere.revues.org/258>.

¹³ Suzanne Frémont, S., *L'Afrique inconnue, l'Aurès*, Paris, Frazier-Soye, 1928.

¹⁴ Claude-Maurice Robert, *Le long des oueds de l'Aurès*, Alger, Editions Baconnier, 1938, p. 73–96.

¹⁵ Laurence Bardin, *Le texte et l'image*, „Revue Persée. Communication et Langues”. 26, 1975, p. 103.

forme manifeste, concerne la dimension cognitive, et enregistre un taux de 809 fois, et représente plus de la moitié des descriptions à un pourcentage de 61.85% de degré d'apparition manifestée dans les textes. Celle-ci est suivie par la dimension naturelle à 354 occurrences et enregistre un pourcentage de 27.06%, soit presque le tiers des descriptions. La dimension anthropique est notamment la troisième du classement, et se dessine avec un taux enregistré de seulement 103 occurrences, soit 7.87% d'apparitions descriptives. Et en dernier lieu, la dimension temporelle est très peu citée, et se classe avec 42 occurrences enregistrées, soit un pourcentage de 3.21% (Fig. 4).

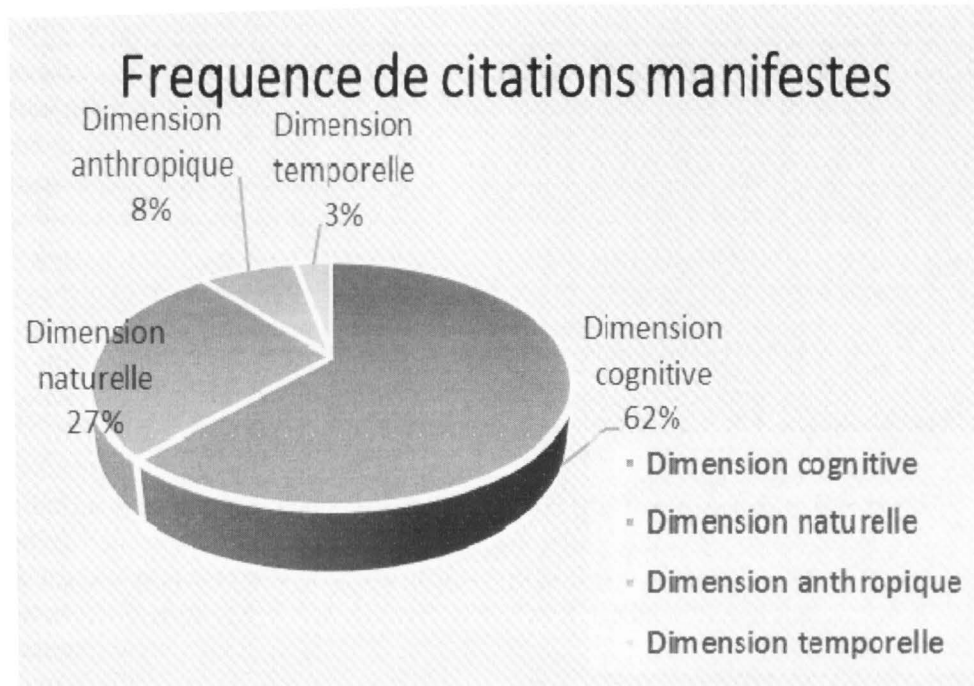


Fig. 4. Résultats d'apparition en pourcentages.

Ces résultats démontrent l'importance accordée aux éléments visuels et compositionnels de Ghoufi. Les auteurs ont employé les catégories relatives à la topographie, sa forme, sa couleur, ces dimensions. Ces caractéristiques sont employées d'une manière très récurrente dans les textes. Force, était aussi de constater l'emploi remarquable de descriptions poétiques notamment : « *Rhoufi vaisseau-mirage de fraîcheur et de bien-être* », « *féerie de mes yeux* », « *grandeur cyclopéenne* », « *prestige inépuisable de Ghouffi* », « *poésie idyllique* »... etc.

L'importance a été accordée à la description du caractère formel de la composition abiotique et biotique. Ceci a servi de matière pour alimenter l'imaginaire des auteurs, et arriver à figer des scènes et images poétiques du paysage. La catégorie « culture » bien qu'elle soit tout aussi présente dans la

description littéraire de Ghoufi, elle ne nie pas son étroite relation avec les éléments compositionnels du paysage. Cela dit : le mode constructif (excavation de la roche) pour avoir des habitations troglodytes, l'édification d'abri pour la conservation des récoltes en haut de falaise (*Guelaa*), la manière de *pêcher*¹⁶ les oiseaux, le travail de la laine provenant d'animaux pour fabriquer des habits traditionnels, les fêtes pratiquées sous les palmiers, la préparation du *Kouskous*, un plat traditionnel à base de semoule de blé, etc¹⁷.

A Ghoufi, le paysage est décrit souvent d'une manière flatteuse, des citations élogieuses viennent chanter le site. La description des couleurs du paysage est très récurrente dans les textes, celles-ci sont censés rappeler le caractère du site, par exemple, la richesse floristique et nous citons : « ... *vert luxuriant, vert majestueux, intensément vert...* », ce qui renvoi à la qualité des jardins. Le vert est qualificatif d'une bonne qualité du végétal, les auteurs accordent une valeur esthétique aux arbres, aux fleurs, et aux palmiers, et dressent des portraits comme suit ; « *palmiers arrosé par la rivière, s'élèvent puissants et droits... et leurs palmes semblent vouloir tendre la main au gardien solitaire* ». Ou encore pour les fleurs, « *couleur de bougainvillée* », « *écumeux de fleurs crème... saturé de l'arôme de figuier...* ». La nature topographique semble aussi ne pas échapper à la description élogieuse, et met en avance la grandeur et la monumentalité du site, en citant : « *un éperon au profil de navire... l'illusion devient hallucinante... les rayons lunaires accentuent les reliefs, ponts superposés...* ».

La topographie du site est décrite en rapport à sa grandeur et ses dimensions monumentales, mais il n'est pas à écarter que les auteurs produisent un autre portrait en contraste lorsque celle-ci est détachée de son environnement végétal. Cela va jusqu'à procurer parfois une impression de peur et de nostalgie, il est dit que « *rien n'émeut la farouche morosité du roc* » ; « *de cette arche fantôme* » ; « *grandeur cyclopéenne du paysage pétré* », et parfois certains auteurs comme Claude-Maurice Robert, celui-ci emploi des termes violents qui stimulent le contraste et l'opposition dans l'imaginaire du lecteur, nous citons : « *Dante et Virgile* », « *L'Arcadie et l'Enfer* », « *les chèvres ont le crin couleur d'Erebe et d'Ebène* ». Il est dit pour Ghouffi qu'elle est « *somptueuse, merveilleuse, fantastique, prestigieuse, puissante, luisante, joyeuse, monumentale, miraculeuse, charmante, féconde, fraîche, prodigieuse, magnifique, formidable, harmonieuse, extraordinaire, etc.* », mais aussi et en même temps : « *austère, farouche, vertigineuse, bruyante, désertique, récalcitrante, mélancolique, navrante, sordide, vieille, rustique, etc.* ». Pour Pierre Sonsot¹⁸, l'utilisation de certains de ces

¹⁶ Terme utilisé par l'auteur Claude-Maurice Robert (1938). pour expliquer l'action de chasser les oiseaux.

¹⁷ Claude-Maurice Robert, *op. cit.*, p. 93–95.

¹⁸ Pierre Sonsot, *Poétique de la ville*, Paris, Méridiens Klincksieck. Paris, 1994, p. 276.

qualificatifs renvoyait à l'état de conscience de l'auteur. Nous avons constaté que ces qualificatifs mêlaient des valeurs esthétiques, visuelles, formelles, à des valeurs d'usage liés à l'architecture, l'espace et la culture.

4.2. Qualificatifs paysagers de Ghoufi

Il s'agit ici d'une analyse syntaxique thématique des qualifiants utilisés par les auteurs. Celle-ci consiste à calculer et à reconnaître des adjectifs qualificatifs dans le texte, relatifs aux termes apparentés au « paysage », et en rapport aux catégories classées, et il est important que le classement des catégories soit fait sur la base du modèle conceptuel construit à cet effet. Nous rechercherons des mots équivalents ou synonymes, qui ont une signification voisine au concept de paysage, et identifier les qualités paysagères auxquelles les auteurs se sont attachés pour la description de Ghoufi, celles-ci se traduiront en valeurs et significations.

Nombreux sont les substantifs et les adjectifs qualificatifs de qualité qui ont été employés par les auteurs à l'égard de ce paysage. En effet, un nombre de 145 adjectifs de nature appréciative a été relevé, et 44 de nature négative (Fig. 5). Le décompte enregistre le plus grand nombre de 76 adjectifs positifs retrouvés dans l'ensemble des textes, et qui qualifient l'aspect esthétique du paysage. En deuxième lieu se classe l'aspect de la grandeur avec 32 adjectifs qualificatifs, et nous citons : « *colossale (6), énorme (5), monumentale (2), puissante (2), titanesque, inépuisable, immense, vertigineux, grand (2), récalcitrante, cyclopéenne, grandissante, écrasant, culminant, dominant, haute (3), dense, rigide* ». Tous ces adjectifs visent deux catégories essentielles : « **naturelle** » et concernent la végétation, le relief et l'eau ; « **architecturale** » et ciblent dans ce cas, toutes les structures constructives comme la *Guelaa*, la *Sguifa*, le *Foundouk*¹⁹, les passerelles et les abris troglodytes, sauf les maisons destinées à l'habitation, celles-ci ont été exclu de la liste appréciative des auteurs. Effectivement, outre la maison traditionnelle, certains éléments du paysage de Ghoufi ont provoqué l'effroi et le désintéressement des auteurs, à travers des qualifications négatives. Si toutefois, l'aspect esthétique et les dimensions de grandeur du relief rocheux ont provoqué l'admiration chez les auteurs ; la matière qui le compose vue de plus près, par contre, et notamment la pierre rocheuse n'a pas eu autant d'éloges. Ceci se justifie dans les textes par la présence d'adjectifs négatifs qui se situent juste après les termes : pierre, pierre rocheuse, roche. Par exemple : « *Pierre friable, pierres vieilles et stériles, morose, d'une apparence laide et pale* ».

¹⁹ La *Guelaa* est un abri ou sont réservées les récoltes, la *Sguifa* est une terrasse couverte située à l'étage de la maison, le *Foundouk* est l'hôtel troglodyte dit transatlantique construit par les français.

Termes apparentés au Paysage	Adjectifs qualificatifs positifs	Adjectifs qualificatifs négatifs
1- Paysage	Rugide, fécond, charmant, humain.	Renfoncé, pétré
2- Gheuf	Fascinante, somptueuse, prodigieuse, prestigieuse, inépuisable.	
3- Image Apparence Décors Vision Mirae Perspective Feerie Illusion (3); Aspect Magnificence Grandeur beauté	Merveilleuse, merveilleuse, hallucinante, robe (2), frais, brillant, grave beauté.	
4- Vallée étendue Nature lieu	Triomphique, haut	
5- Topographie et relief : Canon, roc, muraille, falaise, rochers, pierres, paroi rocheuse, baillades, bloc, fondations, declivité, rampe, torrent, sommet, piton, pente, thalweg	Enorme (2), tarabud, stratiée, lisse, alveolée, farouche, sauvage , écrasant, formidable, terrible, grand, immobile, dominant, tubulaire, culminant, très haute, compacte, striée, monumentale, colossaux, puissantes, vertigineux, nacrée.	Bouleversé, abrupte, sombre irréguliers, morne, farouchement désertique, vieilles, stériles, ardent, méchants, laid et pale, perilleux, raidés, farouche morosité, houleux, friable
6- Hydrographie : eau, rivière, oued	Blanche, miraculeuse, véhément, joyeuse, limpide, mugissante.	
7- Forêt Verdure Végétation Jardins Palmeraie Palmiers dattiers Arbres fruitiers Légumes Plantes Parure Fruits Feuillage verts sous-bois	Magnifique, denses, luxueux, luxurants, majestueux, frais, jeunes, épanouis, brillantes, éclatante, gracieuse, sinuose, radieux, argentés, écumeux, charmés, dressés, bel.	Ratatinée, violente.
8- Sol terre terrain		
9- Cosmos Soleil Air Etoiles Ciel Lumière Crépuscule Rayonnement, Chaleur Lune.	Flamboyant, laiteuse, éclatant, diffuse, parfait, chaud, beaux, magiques, mystérieuse, fraîche, délicieuse, saturé d'arome de fleur.	Pierreux, récalcitrant, bouleversé, moucheté, aride Grs, ardent, torride.
10- Village, groupe de maisons,	Canonnié, perché, enclavés et incrustés	
11- Structures construites non résidentielles : Guelaa (Citadelle, Bon), Sguifa (L'aggia, Veranda), Hôtel (Pétufe trozlobvte, Foudouk)	Admirable, imprenable, grande, pittoresque (Sguifa), sauvage , vitale, aeren, forteresse, vermineuse, pittoresque (Guelaa), pittoresque (hôtel transatlantique), troglodyte.	Archaïque.
12- Maison Tanere des hommes Abn trozlobvte (grotte), enclous, Gourbis, demeure, matériaux	Grèce creusée dans la roche : son caractère : Creuse, béante, naturelle, troglodyte, fraîche	Maisons : Pauvres, ternes, frêles, ecaillees, petit, malsaines, vils
13- Culture Habitants (Genures, chaouias, enfants), tribu, peuple	Belles (3), droites, bendirs majestueux, youyou brillant, belle assiette de couscous, refractaire, loques éclatante, sauvage (peuple), roulement balant de tambourin.	Pauvre

Fig. 5. L'ensemble des adjectifs qualificatifs tels que retrouvés dans les textes

Contrairement à cela, le roc, les falaises, la muraille rocheuse, les blocs rocheux, les rochers, sont considérés dans les textes comme source d'émerveillement. Il semblerait que lorsque ces derniers se fondent dans la masse de pierres, et qu'ils sont vue de loin, et de par leur homogénéité et grandeur, ils deviennent plus attirants. Nous citons : « *Blocs colossaux, muraille énorme, roc sauvage, roc formidable, terrible roc, piton culminant, falaises accores, falaise très haute, muraille monumentale...* ».

Dans ce sens, nous avons également analysé la nature des adjectifs qui ont qualifié l'architecture. Ces derniers sont positifs lorsqu'ils décrivent le groupement d'habitations, les maisons creusées dans la roche (troglodytes), la *Guelaa* cette citadelle qui servait à la réserve des aliments, la *Sguifa* qui est une loggia qui sert au séchage des dattes à l'abri du soleil, ou encore l'hôtel troglodyte surnommé le transatlantique, qui se situe sur la rive gauche de l'oued. Nous avons relevé quelques exemples tels que : « *groupes de maisons enkystées et incrustés, Guelaa vertigineuse, Guelaa vitale, Guelaa forteresse, intérieur de la Guelaa est pittoresque, citadelle imprenable, Guelaa admirable, façades de Sguifa pittoresques, loggia sauvage, hôtel troglodyte, hôtel pittoresque* ».

Les adjectifs négatifs ont été utilisé pour décrire l'architecture lorsque celle-ci est vue de très près, c'est-à-dire pour décrire les matériaux qui la composent, l'aspect extérieur des patines et textures, de la nature des structures. Par exemple : « *pauvres maisons, maison de pierres ternes, frères et écaillés, maisons malsaines, petit enclos, matériaux vils..., d'un rouge pale et laid, poutres enfumées* ». Nous constatons donc, que le paysage de Ghoufi provoque l'attrance et l'émerveillement des auteurs, dans la condition où il est vu de loin, c'est-à-dire lorsque le relief et l'architecture semblent former qu'un, et que leurs dimensions imposantes sont visibles. Par ailleurs, la forte fréquence de certains adjectifs positifs, fait que le paysage de Ghoufi soit attractif, et il serait ainsi caractérisé à travers les mots qualificatifs et qui se situent juste après ce dernier dans une phrase descriptive. Certains adjectifs ont été répétés plusieurs fois (de 3 à 6 fois), notamment : « majestueuse (5), magnifique (4), colossale (6), énorme (5), pittoresque (4), belle/beau (6), frais/fraiche (6), éclatant (4), sauvage (3) », et ce pour décrire « les rochers, les palmiers, la végétation, l'eau, la culture constructive ». En effet, la nature a été estimée à sa valeur esthétique, à ces dimensions, mais aussi à sa capacité de se reproduire.

L'architecture quant à elle, a été qualifiée de pittoresque et de sauvage en rapport à la nature. Le mot paysage a été cité six fois dans les textes étudiés, quatre fois suivis par des adjectifs positifs « rigide, fécond, charmant, humain », et deux fois situé avant un qualificatif négatif « renfrogné, pétré ». Selon le dictionnaire le Grand Larousse²⁰ (2017), l'adjectif rigide désigne la capacité de ne pas se transformer, l'adjectif fécond correspond à la capacité de se reproduire, et donc,

²⁰ Dictionnaire Larousse en ligne : <https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais>.

le paysage de Ghoufi serait charmant (agréable à regarder) à travers la force et la rigidité de son roc, l'existence d'une source de vie (eau, végétation, palmiers) apte à se reproduire, et l'existence humaine (culture, architecture).

Dans la liste des adjectifs positifs les plus utilisés par les auteurs, toutes les définitions semblent avoir le même degré appréciatif, mais reflètent trois grands caractères : i) **l'étrange** et regroupe le pittoresque, le prodigieux et le sauvage, ii) **la grandeur** qui regroupe le majestueux, l'énorme, et le colossal, et iii) le **vital** qui incarne le frais, le beau, l'éclatant et la magnificence. Nonobstant à cela, le paysage de Ghoufi été aussi jugé comme repoussant en utilisant les deux adjectifs pétré et renfrogné (rude), et là on parle du matériau qui compose les falaises et les maisons, mais aussi les détails qui qualifient la demeure habitable. Ce qui renvoie au quatrième caractère constaté, qui est ; **l'effroi**. (Fig. 6).

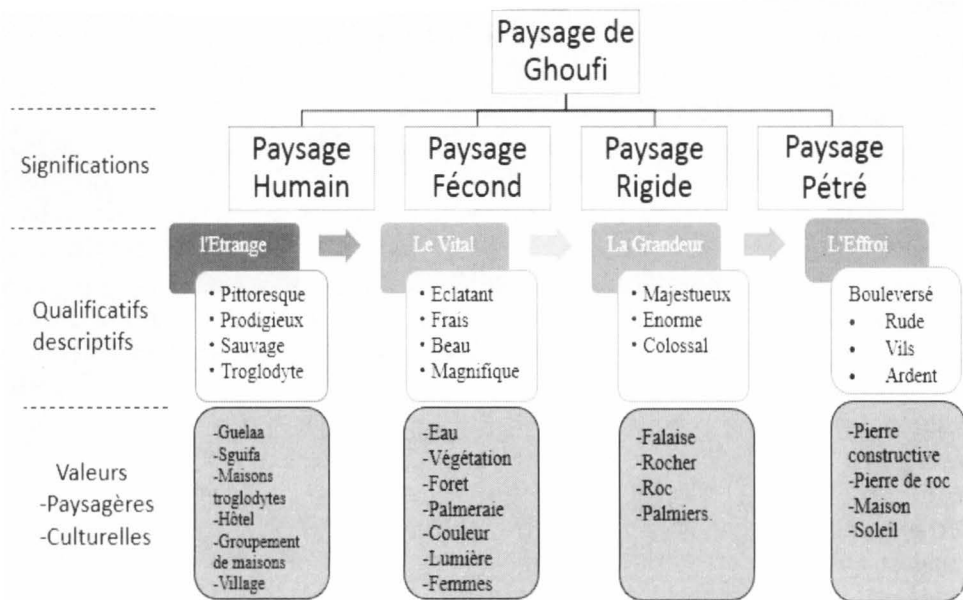


Fig. 6. Les valeurs **paysagères** de Ghoufi selon les textes.

4.3. Valeurs iconographiques : les révélations des images

La banque iconographique ayant servi à l'analyse de contenu est constituée d'une vingtaine de photographies et de cartes postales (Fig. 7)²¹. Toutes sont organisées et classées par thématique, c'est-à-dire selon la nature de l'objet photographié, et le point de prise. La majorité des photos représente des vues plongeantes sur l'établissement de Ghoufi ainsi que le canyon, il semblerait qu'elles ont été prises depuis le même point

²¹ La Fig. 7. Représente un extrait thématique de la banque photographique servant à l'analyse de contenu iconographique.

situé en haut de la falaise. Seulement dans cette catégorie, deux groupes se distinguent, l'un concerne que la nature (composantes biotique et abiotique), l'autre par contre, témoigne du rapport architecture / nature. D'autres photographies sont l'illustration de plans plus rapprochés, il s'avère qu'elles ont été prises frontalement (de face) à l'objet photographié et ce depuis des points du contre-bas.

L'architecture en est la cible, et dans ce cas, l'intérêt est porté au groupement des maisons et l'hôtel, tous les deux de type troglodytique, ce qui est typique au lieu. Quelques autres photos témoignent d'une prise de vue en contre-plongée (de bas en haut), et ce depuis le cours d'eau et la palmeraie, celles-ci nous indiquent la route qu'empruntent les habitants à dos de mulet, et notamment les rives du lit d'oued, la culture agricole ainsi que les palmiers se situent aussi en premier plan.

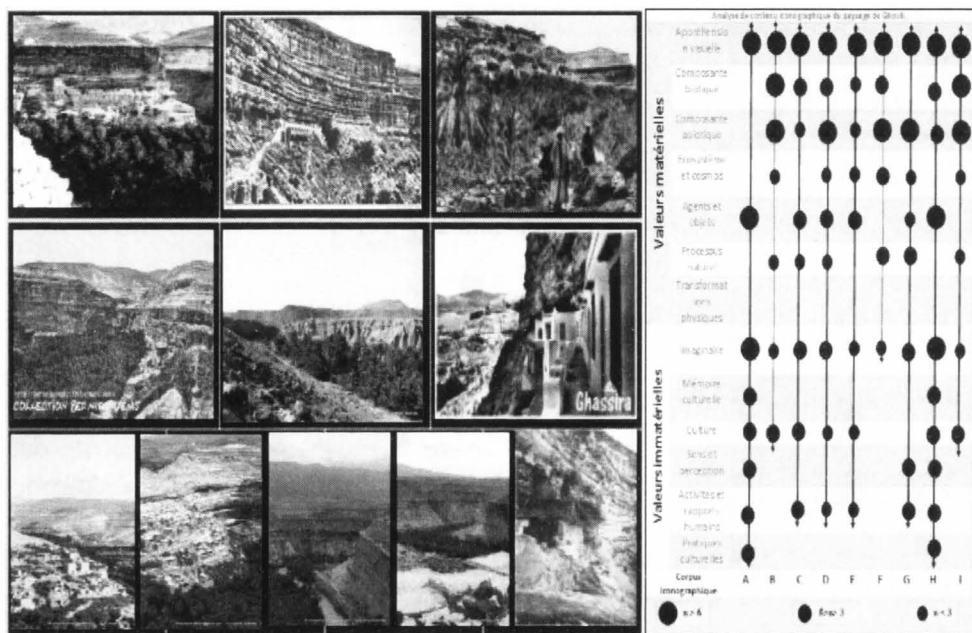


Fig. 7. Méthode de dénombrement des valeurs iconographiques.

Les photos prises de Ghoufi témoignent rarement de la présence humaine, de leurs activités ou pratiques culturelles, elles dévoilent plutôt la composante naturelle floristique et topographique, et de l'établissement troglodyte. Les photos transmettent une image unique et globale des caractères emblématiques du lieu, c'est-à-dire, un paysage composé d'éléments naturels attrayants et spécifiques, dans lequel une architecture se fond. L'homme en est exclu, mais pas son produit, l'établissement humain est la preuve de sa présence, et de sa culture. Au-delà des maisons, des greniers, des murs, les photographies de Ghoufi nous livrent une mémoire fidèle qui témoigne d'une culture, qui ne se limite qu'au savoir construire

des habitants, de l'intégration de l'établissement dans la roche et de sa fonte dans le paysage. Le mode de vie et les pratiques culturelles y sont rarement représentés.

En comparant l'image aux textes, l'analyse du contenu littéraire relative à Ghoufi, dévoile avec récurrence des descriptions poétiques se rapportant aux caractéristiques formelles et compositionnelles, mais aussi aux activités et pratiques culturelles, parmi elles, le mode constructif. Un constat global se dessine : peu importe le photographe ayant pris les photographies de Ghoufi, il semblerait qu'elles répondent aux normes de représentation de paysage, c'est-à-dire ; le premier plan se consacre au produit de l'homme (l'architecture), toujours presque à la même échelle, renseigne des fonctions et des usages des espaces conçus en rapport au site mais aussi au climat. La composante floristique est omniprésente et signifie l'abondance et la fertilité, mais aussi présence de l'eau, et le palmier en est l'élément principal. La composante topographique cadre les prises, et reflète une nature rocheuse caractérisée de résistante, au point de vouloir accrocher toutes les constructions, et de les protéger. Il en est aussi que le paysage de Ghoufi soit d'autant plus apprécié par les photographes lorsque celui-ci est vide de la présence humaine.

5. LA CONFRONTATION TEXTE / IMAGE

L'observation des photographies de Ghoufi, révèle tant d'informations ; les prises de vue des auteurs sont chargées de sens certes, mais la signification que dégagent ces dernières dépend de l'objectif à atteindre par l'auteur, et de quoi vouloir transmettre. Elles découleraient d'un côté de la subjectivité de la perception de l'auteur et de l'objectivité du paysage comme objet de connaissance, de l'autre.

Après une observation minutieuse des éléments visuels composants les photos, ainsi que l'étude de modalités de prise de vue, force était de constater que la photo a complété ce que les mots n'ont pas su dire dans les textes, c'est-à-dire, la comparaison des résultats issus des analyses littéraire et iconographique, nous démontre bien que les deux outils descriptifs sont complémentaires. Dans les photos sont révélés les éléments compositionnels et matériels du paysage, qu'ils soient biotiques, abiotiques, ou anthropiques, mais surtout des spécificités culturelles des habitants ou des utilisateurs de ces paysages.

Contrairement à l'iconographie, les textes littéraires se sont consacrés à la description formelle et esthétique des villages et des maisons, des caractéristiques topographiques et floristiques, et le détail polychromique. En effet, la couleur est un détail plutôt prononcé dans les textes, mais elle n'est pas dévoilée par la photo monochrome, les formes et les lignes par contre sont plutôt attrayants. Les activités

et pratiques culturelles ont été exprimé différemment dans les textes et les photos, mais s'avèrent en effet significatifs ; dans les textes ont été décrit des pratiques culturelles, la photo par contre informe de l'espace dédié à celles-ci, et des objets et détails utilisés à cet effet.

C'est-à-dire les pratiques culturelles et collectives et les scènes de vie quotidiennes – observés sur la photo – n marquent bien un espace propre, à travers le produit du rapport homme/nature, et c'est ce qui est représenté par l'établissement du village sur le site, et son organisation spatiale intérieure que font les habitants pour des célébrations, des réunions, de l'intimité etc. (Fig. 8)

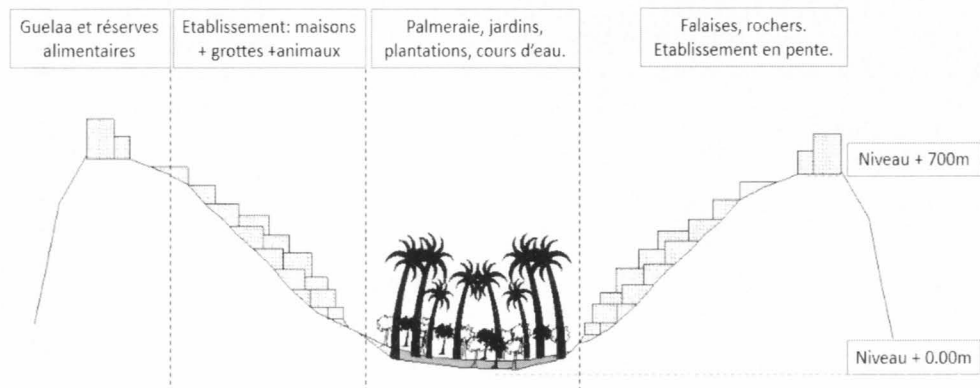


Fig. 8. Les valeurs spatio-culturelles de Ghoufi puisées des photographies.

5.1. Lectures de texte : lectures d'architecture

Parmi les textes étudiés, certains représentent des récits descriptifs de l'architecture du village, il sera donc question, de réunir toutes les informations nécessaires pour la restitution de la culture constructive chez les habitants de Ghoufi sous une forme de graphiques (plans, coupes, profils, volumétrie) que nous appellerons ici « cartes des valeurs architecturales ». Nous retenons seulement les trois textes de ; de Odette Keun (1919), de Suzanne Frémont (1928), et de Claude-Maurice Robert (1938). Ceux-ci font la description détaillée des éléments architecturaux composant le paysage, notamment ; l'établissement villageois, la *Guelaa*, la *Sguifa*, l'abri troglodyte, le *Foundouk*, et la maison traditionnelle .

Dans ce qui suit, trois niveaux de cartes sont établis à partir de textes (Fig.9, Fig. 10, Fig.11), afin de restituer d'une manière fidèle les valeurs architecturales et constructives de l'espace, de la fonction dédiée à chaque espace, mais aussi des matériaux employés à cet effet. A partir d'un profil paysager dessiné sur site, et qui regroupe l'ensemble des éléments compositionnels, nous avons procédé au développement individuel de ces derniers, et cela en plan, en coupe et en volumétrie, accompagnés d'un argumentaire qui résume la culture constructive telle que décrite par les auteurs.

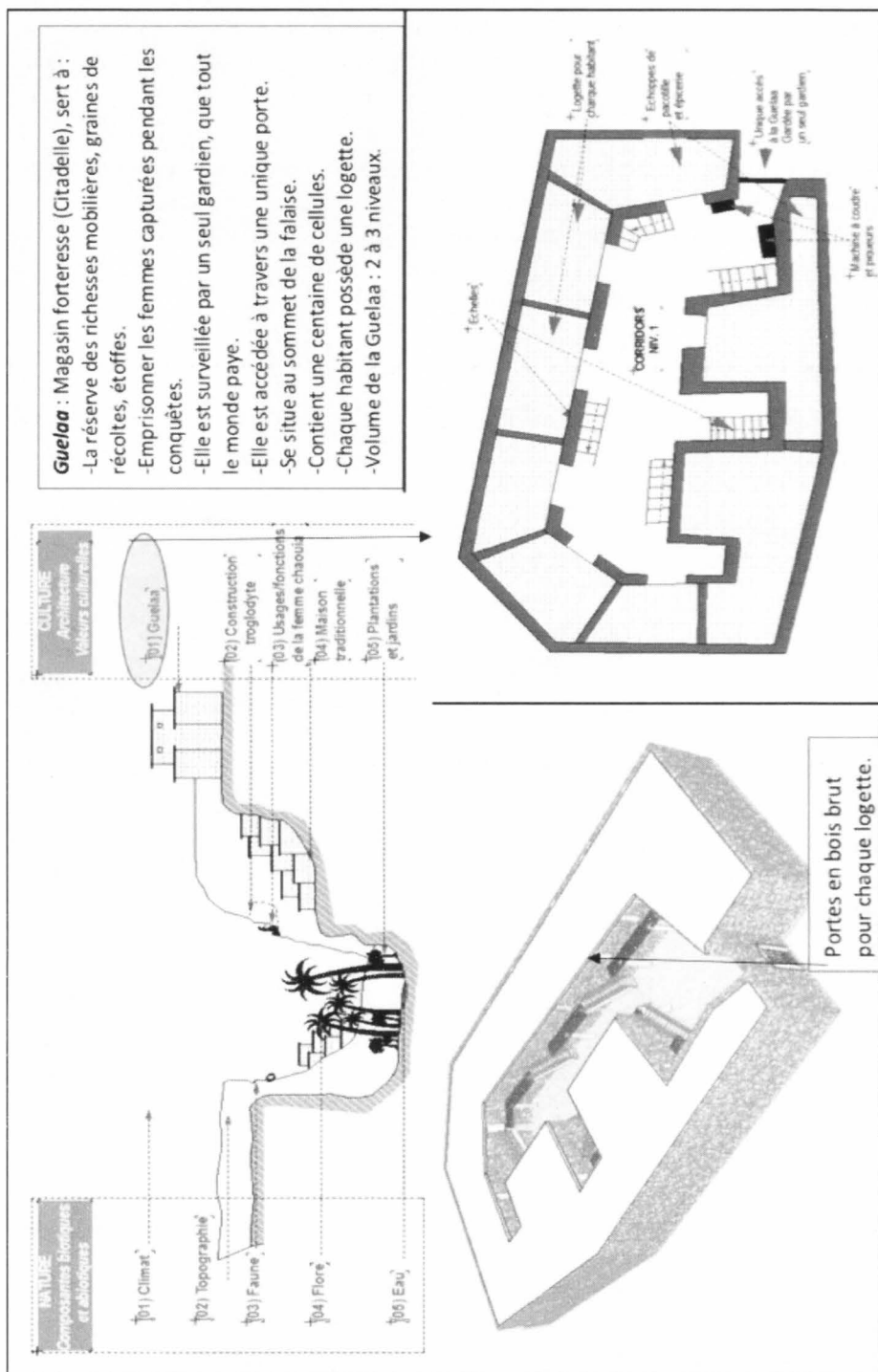


Fig. 9. Carte des valeurs architecturales : développement du niveau 1 : la Guelaa.

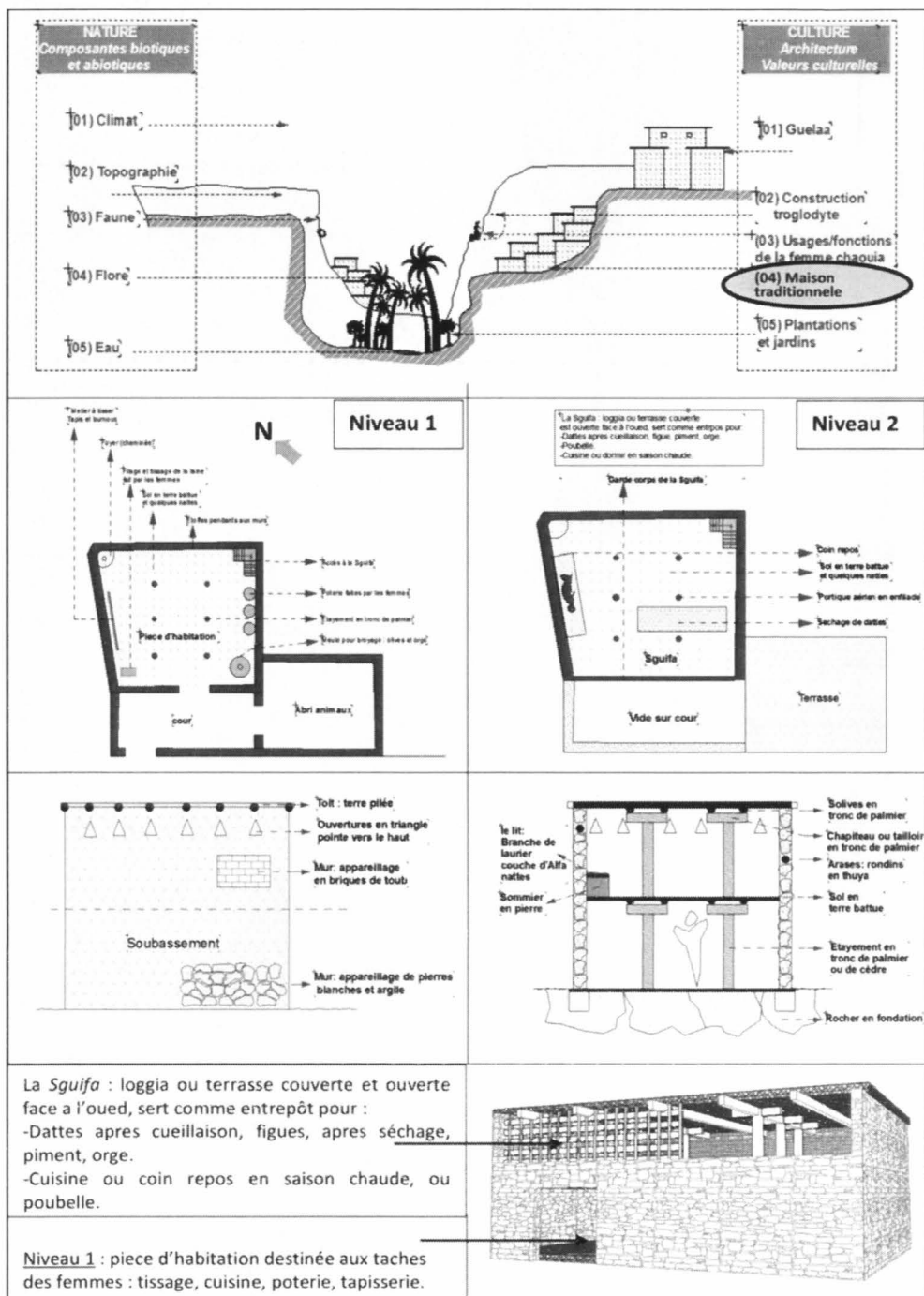


Fig. 11. Carte des valeurs architecturales : développement du niveau 4 : la maison.

6. CONCLUSIONS : VERS LA CONSTRUCTION DE SIGNIFICATIONS

Rappelons-le, le paysage est pour nous, l'interaction de quatre dimensions ; cognitive, naturelle, anthropique et temporelle, c'est-à-dire la nature est d'abord humanisée pour qu'elle devienne paysage culturel. Nous avons démontré que le paysage de Ghoufi en tant que phénomène et objet d'étude de ce présent article, dispose de significations, et dans les précédentes analyses, les résultats sont parvenus à mettre en lumière des valeurs fondamentales auxquelles s'identifie ce paysage. Ces valeurs telles que puisées des représentations qu'ont fait les auteurs orientalistes, nous semblent conjuguées pour révéler d'une culture propre à Ghoufi.

En se basant sur les résultats des trois analyses littéraire, iconographique et syntaxique, ainsi qu'à travers les cartes culturelles établis plus haut, les valeurs matérielles et immatérielles de Ghoufi se voient complémentaires et opposées en même temps, et se présentent sous forme de quatre niveaux :

1. La grandeur du rigide : les valeurs verticales

Topographie (falaises, rocher), palmier.

2. La vitalité de la nature féconde : les valeurs horizontales

Eau, végétation (palmeraie, plantations), couleurs, lumière, fraîcheur, femmes.

3. L'importance du rôle de l'homme dans la nature : les valeurs transversales

Le savoir-faire culturel en respect à la nature : l'intégration du groupement à la falaise, la toiture-terrace en cascade servant de rue, de passage et de seuil, et la construction troglodyte.

4. La dualité du groupe / unité

Une seule unité ne formera pas le paysage de Ghoufi, un groupe déclenchera l'interaction des trois valeurs principales.

L'existence du paysage de Ghoufi s'appuie sur la coexistence vitale des deux niveaux ; horizontal et verticale, leurs valeurs révèlent et définissent des articulations à des échelles différentes, en d'autres termes les moyens facilitant l'installation de l'être humain et l'animal.

Par son expérience, l'habitant de Ghoufi satisfait ses exigences en puisant de la nature à condition de la reproduire, il trouve sa sécurité entre les deux niveaux de valeurs ; afin d'explorer ces capacités culturelles. Comme par exemple son savoir faire à façonner la nature, notamment les falaises, l'eau, la lumière, le soleil, l'animal, pour répondre à ses besoins en termes d'habitation et de subsistance.

Il est aisé de constater que le paysage de Ghoufi ne s'est réalisé que par la création du groupe à travers la multiplicité de l'unité. La maison traditionnelle est l'unité de départ, d'où l'importance des interactions de la nature biotique, abiotique, et de la culture. C'est cette unité qui une fois multipliée fait que les trois niveaux de valeurs fondamentales soient conjugués pour produire un tel paysage.

Bien entendu, la dualité entre le groupe et l'unité existe dans le paysage de Ghoufi, telle que ressenti par l'imaginaire orientaliste, elle est due au fait que l'unité n'atteint de valeur qu'à travers le groupe, pour déclencher l'interaction entre des niveaux de valeurs. Le groupe qui est somme de plusieurs maisons, crée le besoin de survie à travers l'humanisation d'une nature féconde. C'est-à-dire: construction de maisons depuis le site et avec le site, ouverture des façades avec et contre le soleil, création de toitures comme seuil, rue et passage. Installation verticale des *Guelaas* sur le niveau le plus haut et le plus sec de la falaise, création d'abris creusés dans la roche en quête de fraîcheur pour animaux. Prédominance des cultures horizontales le long du cours d'eau, et sous l'ombre de la palmeraie, et qui représente aussi le parcours de déplacement des habitants en saison chaude. Ceci dit, cette dualité ne nie pas le fait que la disparition de l'unité, enclenchera sans doute la transformation du paysage culturel en nature. C'est-à-dire, les matériaux provenant du site servant à la réalisation de l'unité, redeviennent nature lors de la disparition de la culture. L'unité est donc objet de la nature, qui revient à la nature une fois que la culture disparaît.

REMERCIEMENTS

Ma reconnaissance toute particulière va à Madame Daniela Zaharia, directrice du Département d'Histoire Ancienne de l'université de Bucarest, pour son soutien et pour l'efficace contribution qu'elle a apporté aux différentes étapes de la préparation de cet article. J'exprime aussi mes plus sincères remerciements à tous les membres du comité du collège doctoral « Patrimoine dans le pourtour méditerranéen » dirigé par l'AUF (Agence Universitaire de la Francophonie). Ils ont donné de leur temps précieux, de leurs conseils, et de leurs critiques qui ont guidé à l'achèvement de ce présent travail. J'exprime aussi mes plus sincères remerciements aux lecteurs de cet article pour leurs conseils extrêmement utiles.

LANDSCAPE VALUES OF THE AURÈS: REVELATIONS OF AN ORIENTALIST IMAGINARY. THE TRADITIONAL VILLAGES IN THE GHOUFI GORGES (ALGERIA)

Abstract

Starting from a case-study of the cultural landscapes of the Aurès: the traditional villages of the Ghoufi gorges, this article proposes to check the functioning of the 'image / text' couple and to show how these two elements are articulated to reveal ancient values of culture, architecture and landscape. The objective is to recognize the material values according to an ancient visual framework, and to identify the heritage and cultural interest of the place in relation to the intangible values revealed by the imagination of the orientalists who lived this landscape during the first half of the 20th century.

It is a question of researching the values relating to the landscape of Ghoufi within two categories of sources: iconographic, and there it will be a question of analysing the content of old

photographs and postcards, and also literary (accounts of travels, or scientific exploration) describing this landscape. A content analysis is applied to these sources in order to decipher the image components, identify visual values, and then verify their correspondence with literary texts. It will therefore be a question of restoring and identifying the tangible and intangible values of a landscape lived and observed in the same period.

Keywords: Landscape; Ghoufi; architecture; imaginary; orientalists; landscape values; cultural values.

NAȚIONALISMUL CA REACȚIE A SPAȚIULUI ORTODOX LA MODERNITATE

REMUS BRIHAC

(*Doctorand, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”*)

Ortodoxia și modernitatea – o temă care a suscitat în ultima perioadă un viu interes în cadrul diverselor dezbateri referitoare la spațiul est-european. Întrebări precum „A rămas ortodoxia în premodernitate?” ori „Au ortodocșii nostalgia trecutului bizantin imperial idealizat?”, „Sunt compatibile drepturile omului cu ethosul ortodox?”, „Se exclud reciproc ortodoxia și iluminismul?”, „Este ortodoxia o ideologie naționalist-religioasă, legată strâns de anacronismul social și cultural, sau un mod de viață propus tuturor oamenilor, având dimensiuni ecumenice?”¹ încearcă să primească un răspuns din varii perspective ale unor autori implicați foarte activ în dezbaterile referitoare la problematica relației dintre democrație și creștinismul răsăritean, mai ales din SUA, precum Pantelis Kalaitzidis, Aristotle Papanikolaou, Vladimir Moss, Andrew Louth, Daniel P. Payne, Lucian N. Leuștean, Lucian Turcescu, dacă este să menționăm doar câțiva dintre ei. Importanța acestei dezbateri este evidențiată și de ultimul mare eveniment al ortodoxiei: Sinodul din Creta, din 18 iunie – 27 iulie 2016, când s-a încercat să se dea, din punct de vedere ecleziologic, posibile răspunsuri la întrebări ca acelea de mai sus.

În contextul acestor dezbateri, în cele ce urmează vom discuta, nu într-un mod exhaustiv, dată fiind complexitatea subiectului, despre naționalism și reacția spațiului ortodox la acesta, ca manifestare a modernității, jalonând câteva aspecte.

Lupta între „primatul spiritualului” și cel al „temporalului” a lăsat urme adânci în decursul istoriei europene (în mentalul european). Dacă Biserica romană (catolică) a ales calea unei manifestări temporale susținute, intrând în competiție cu puterea civilă în baza așa-numitului ideal al „libertății” față de puterea laică, urmată de Bisericile protestante care, rupte fiind din romano-catolicism, au păstrat în structurile lor fundamentale viziunea romană a „prezenței în istorie”, Biserica ortodoxă a ales o altă cale, mai precis a păstrat viziunea antică a creștinismului privind relația cu orice tip de putere civilă.

În sinteza bizantină, statul juca un rol religios important. Biserica sprijinea statul, iar acesta oferea Bisericii sprijin în toate chestiunile ce o priveau. Astfel, putem vorbi de o Biserică imperială, iar după prăbușirea imperiului de Biserici

¹ Pantelis Kalaitzidis, *Ortodoxie și modernitate. O introducere*, Cluj-Napoca, Editura Eikon, 2010, p. 21–22.

naționale, datorită implicării adânci a Bisericii în salvarea națiunilor în care există. Însă întotdeauna a existat în ortodoxie o limită a implicării statului în problemele Bisericii, chiar dacă anumiți împărați au dorit o politică „cezaro-papistă” în relația cu Biserica. Pentru bizantini, „Biserica era, înainte de toate, comuniune sacramentală cu Dumnezeu în Hristos și în Duhul Sfânt, ai cărei membri – întregul Trup al lui Hristos – nu se limitează la o eikoumena pământească («pământul locuit»), unde legea guvernează societatea, ci include oștile îngerilor și sfinții, precum și Capul dumnezeiesc. Administrarea Bisericii pământești era, cu siguranță, recunoscută ca o răspundere necesară, iar în această privință folosirea termenilor și a conceptelor juridice era inevitabilă; dar aceste concepte niciodată nu epuizau realitatea supremă a Bisericii lui Dumnezeu. Ele puteau fi determinate ocazional de către sinoade, sau chiar puteau fi lăsate în grija, de obicei binevoitoare, a împăraților creștini. [...] Principiul enunțat mai sus, privitor la semnificația relativă și tranzitorie a legii din organizarea bisericească, poate sluji acum drept cheie pentru înțelegerea acceptării ușoare și practic necontestate în Răsărit a legislației imperiale din domeniul administrației bisericești, din momentul în care însuși împăratul a devenit credincios al Bisericii și a acceptat să protejeze principiile doctrinare și sacramentale de bază pe care s-a zidit Biserica. Nici un text nu a conferit vreodată împăratului puterea de a defini sau de a formula aceste principii; dar s-a acceptat în mod universal că el, împăratul, avea responsabilitatea de a le pune în legătură cu realitățile concrete ale istoriei, și astfel să administreze, unde era necesar, treburile practice ale Bisericii văzute. Acesta și este sensul celebrelor cuvinte atribuite împăratului Constantin – «Am fost rânduit de Dumnezeu ca episcop al treburilor din afară ale Bisericii» –, principiu aplicat în mod consecvent în legislația lui Justinian. [...] De fapt, este întotdeauna important să ne amintim că, în ciuda întregii puteri ce li s-a acordat în problemele bisericești, împărații nu erau mai presus nici de dogme, nici de canoanele Bisericii. Negarea explicită a autorității doctrinare a împăraților de către scriitori anti-iconoclaști ca Sfântul Ioan Damaschin și Teodor Studitul, și opoziția patriarhului Nicolae I Misticul (901–907, 912–925) față de căsătoria a IV-a necanonică a împăratului Leon al VI-lea (886–912) sunt printre multele exemple de care dispunem. [...] Epanagoga («Recapitularea Legii») este bine cunoscută pentru caracterizarea împăratului și a patriarhului de Constantinopol drept «cei mai impunători și mai necesari membri ai societății». [...] Schema sa, a unei diarhii a împăratului și a patriarhului, rânduită de Dumnezeu – în acord cu teoria lui Justinian despre «simfonia» (armonia) dintre Biserică și stat, dar exaltând îndeosebi poziția unică «a patriarhului ecumenic» de Constantinopol ca înalt demnitar al imperiului – este apropiat de ideologia care a prevalat în Bizanț în secolul al IX-lea, după victoria asupra iconoclasmului imperial. Ulterior, această schemă a devenit program normativ în țările slave (și nu numai, e valabil și în cazul Bisericilor ortodoxe din țările române – n.n.), unde «patriarhul» național împărțea diarhia cu diverși conducători legali².

² John Meyendorff, *Teologia bizantină. Tendințe istorice și teme doctrinare*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1996, p. 107–113.

După căderea imperiului și investirea patriarhului de Constantinopol ca „etnarh” al populațiilor ortodoxe cucerite de otomani, Biserica și-a asumat atât administrarea anumitor chestiuni politico-sociale ca reprezentantă a ortodocșilor în fața sultanilor, cât și prezervarea sentimentului național al popoarelor ortodoxe cucerite. „În viața popoarelor ortodoxe, statul joacă un rol religios deosebit. Pe când Biserica romano-catolică desfide și combate statul, căci ea nu l-a conceput decât aservit, subordonat, Biserica ortodoxă s-a organizat în cadrul dat și recunoscut al statului, Biserica Ortodoxă ajută statul și este ajutată de el, dă și primește. Ea s-a integrat în viața de stat, și-a însușit idealurile poporului, a împărțit cu el bune și rele”³. Protejarea mult timp a sentimentelor naționale de către Biserică a adâncit conștiința că aceasta are dreptul la o manifestare în viața politică.

Așadar, conceptul de simfonie bizantină se baza pe ideea că Biserica contribuie de-a lungul existenței sale istorice la transformarea instituțiilor statului prin intermediul energiilor sale interioare transfiguratoare.

Dreptul canonic ortodox afirma că, în cazul în care statul și suveranul său dovedesc prin fapte că sunt „buni creștini”, Biserica se poate apropia de stat revărsând asupra acestuia binecuvântarea sa. Biserica a perceput puterea temporală inclusiv ca o reprezentare a voinței divine, alegerea suveranului înscriindu-se într-o logică extramundană. Din această cauză, din punct de vedere teologic o contestare a puterii temporale de către cea spirituală sau o supremație a uneia asupra celeilalte este de neconceput. Datorită acestui fapt, disciplina ecleziastică impusă clerului ortodox, deși destul de strictă, a lăsat întotdeauna posibilitatea alegerii politice.

Dezbaterile doctrinare cu Biserica occidentală din secolele al XI-lea–al XV-lea, dispariția Imperiului bizantin prin cucerirea otomană, Reforma și Contrareforma din Occident nu au pus mari probleme ecleziologice ortodoxiei, întrucât problemele aduse de aceste evenimente erau într-un fel regăsite *in nuce* în teologhisirile creștine ale primului mileniu. Dezvoltările aduse de iluminism și de Revoluția franceză unor mai vechi preocupări privind raporturile dintre om, drepturile lui și libertate, ce își au originea în dezbateri și mai vechi ale Bisericii catolice privind raportul dintre har și libertate, au pus la încercare poziționarea ortodoxiei în noua lume ce lua ființă. Amintim în special dezbaterile dintre teologul Molina și Suarez, din care reieșea că harul care condiționa libertatea omului era ceva exterior lui, un *frenum aureum* – frâu de aur, ce strunea ființa omului căzută ontologic în păcat, această grație creată făcând ca libertatea omului să fie exterioară ființei sale.

Dacă iluminismul a confruntat Biserica ortodoxă cu o ideologie seculară universalistă, permițând totuși ortodoxiei să-și mențină fundamentul său universal, naționalismul derivat din Revoluția franceză a dat naștere unui conflict acerb între universalismul credinței și îngustimea naționalismului. În Răsărit, istoria acestui

³ Theodor M. Popescu. *Misiunea creștină a statului în probleme actuale în biserică și stat*, București, Tipografia Cărilor Bisericești, 1935, p. 116.

conflict a devenit similară cu istoria Bisericii ortodoxe pe tot parcursul secolului al XIX-lea⁴.

Naționalismul secolului al XIX-lea, așa cum s-a manifestat el în Occident, a schimbat întrucâtva direcția câtorva idei iluministe. Pentru iluminiști, statul sau națiunea reprezentau o asociere de indivizi uniți între ei printr-un contract social explicit sau implicit. Scopul guvernării era acela de a asigura bunăstarea generală și de a apăra populația împotriva invaziilor din afară. Accentul cădea pe definirea relației dintre individ și autoritățile statului, respectiv pe supravegherea puterii acestuia. Statul era o organizație rațională de cetățeni liberi. Cetățenii, indiferent de originea lor socială sau etnică, în mod teoretic trebuia să aibă aceleași drepturi în stat. Accentul era pus pe libertatea individului. Deși se sprijinea egalitatea politică, nivelarea socială sau economică, intervenția statului pentru ajutorarea unei părți a populației nu era sprijinită⁵. Națiunea revoluției franceze era alcătuită din toți cetățenii cu conștiință politică, pe fundamentul ideii de egalitate a tuturor și de suveranitate a poporului. Ea îi oferea statului constituția din care se nășteau toate puterile în stat, fiind sub forma poporului liber suverană, conform articolului 3 din Declarația Drepturilor Omului și Cetățeanului, din 26 august 1789⁶.

Ideea națiunii populare suverane a revoluției franceze s-a întâlnit cu un alt concept, venit din spațiul german, nu mai puțin revoluționar, cu care s-a contopit, anume națiunea ca o colectivitate culturală și lingvistică⁷. Ideile filosofului german Johann Gottfried Herder, cum că în cadrul societății individul este doar o parte a *volk*-ului, cu sensul de grup național, popor, și că formele vieții culturale și politice sunt manifestări ale spiritului unic al fiecărui popor, au găsit un răsunset aparte în zona Europei centrale și răsăritene⁸.

Cum în zona Europei de est nu exista un cadru statal, instituțional sau ideologic, în care să se poată defini națiunea în acel prezent, popoarele ortodoxe fiind sub dominația otomană, națiunea era doar o viziune de viitor, recognoscibilă numai în limba și cultura ei comune. Aceste două concepte privind naționalismul, cel subiectiv politic al Revoluției franceze și cel obiectiv cultural al romantismului german, s-au intersectat și potențat reciproc, reprezentând provocarea la care a trebuit să facă față ortodoxia secolului al XIX-lea, atrăgând cel mai mult ideatic popoarele ortodoxe⁹. Astfel, ortodoxia s-a mișcat în decursul secolului al XIX-lea

⁴ Paschalis N. Kitromilides, *The legacy of the French Revolution: Orthodoxy and nationalism*, în Michael Angold (coord.), *The Cambridge History of Christianity: Eastern Christianity*, Cambridge, Cambridge University Press, 2006, p. 250.

⁵ Barbara Jelavich, *Istoria Balcanilor. Secolele al XVIII-lea și al XIX-lea*, volumul I, Iași, Editura Institutului European, 2000, p. 162.

⁶ Hagen Schulze, *Stat și națiune în istoria europeană*, Iași, Polirom, 2003, p. 154.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Barbara Jelavich, *op. cit.*, p. 162.

⁹ Hagen Schulze, *op. cit.*, p. 156.

pe patru mari direcții ce priveau naționalismul: modernismul, etnosimbolismul, perenitatea și primordialitatea¹⁰.

Răspunsul Patriarhiei de Constantinopol la provocările modernității prin dezvoltarea învățământului, făcând din educație un factor prioritar în susținerea Bisericii, a dus la dezvoltarea educației nu numai religioase în țările ce țineau de Constantinopol. Dezvoltarea învățământului de toate gradele în zona ortodoxă a facilitat contactul cu ideile inovatoare venite din vest. Această situație a potențat de fapt naționalismul, asigurând o perspectivă unificată a imaginarului privind națiunea. Educația a asigurat declinul schimbării paradigmale a ortodoxiei înspre naționalism, ca o nouă poziționare a Bisericii în istorie. Această mișcare se va accentua pe tot parcursul secolului al XIX-lea, alimentând mișcările politice de factură națională.

Faptul că majoritatea ierarhilor numiți de către Constantinopol, în eparhiile ce țineau jurisdicțional de acesta, nu cunoșteau limba popoarelor pe care le păstoreau, a făcut ca dorința acestora de a se elibera de jurisdicția constantinopolitană să crească constant. Educația a forjat ideologic aspirația fiecărui popor ortodox de a avea o biserică independentă de Constantinopol, venind în sprijinul ideologiei naționale. Aceasta se poate vedea în cazul dorinței de a scăpa de ierarhia superioară greacă în Principatele Române, Serbia, Bulgaria. De asemenea, venalitatea acestor clerici a forjat o adeziune populară crescândă pentru naționalismul bisericesc¹¹.

Conceptele revoluționare de patrie, libertate, rațiune au fost revalorificate din perspectiva situațiilor concrete din țările ortodoxe. Astfel, vechiul concept de simfonie bizantină și-a păstrat legătura cu puterea politică, numai că această putere politică era una nouă, cea care dorea ridicarea patriei strămoșilor, elitele bisericești colaborând din plin cu elitele politice în dobândirea independenței naționale. Independența națională aducea cu sine nu numai libertatea națiunii populare, ci, totodată, și libertatea jurisdicțională a Bisericii naționale în autocefalie. Autocefalia nu era ceva nou în ecleziologia Bisericii, doar că primea acum o mai mare importanță din perspectiva dezvoltării unei Biserici locale, valorizând identitatea etnică. Autocefalia se regăsește în multe dintre canoanele Bisericii din perioada bizantină, cum ar fi canonul 6 de la Sinodul I ecumenic, canoanele 2 și 3 de la Sinodul II ecumenic, canonul 8 de la Sinodul III ecumenic, canonul 36 de la Sinodul VI ecumenic¹².

Bisericile ortodoxe au influențat procesul creării statelor naționale, revitalizând un vechi vis al creștinilor, statul creștin. Astfel, elitele bisericești și cele politice s-au întâlnit pe o direcție comună, folosind simbolistica religioasă și națională pentru a da coerență programelor politice naționaliste. Pe de o parte, Biserica venea cu simbolurile

¹⁰ Lucian N. Leuștean, *Orthodox Christianity and Nationalism. An Introduction*, în Lucian N. Leuștean (coord.), *Orthodox Christianity and Nationalism in Nineteenth-Century Southeastern Europe*, New York, Fordham University Press, 2014, p. 6.

¹¹ *Ibidem*, p. 8.

¹² Ioan N. Floca, *Drept canonic ortodox. Legislație și administrație bisericească*, vol. II, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1990, p. 414.

și întregul său ritual liturgic, pe de altă parte, conducătorii politici veneau cu mitologia referitoare la națiune. Astfel, Biserica oferea o puternică legitimitate noilor state naționale, asigurându-le un generos suport la nivelul populației. Ortodoxia devenea un liant moral al națiunii, revalorizând modelul bizantin al simfoniei.

Procesul de mitologizare, venit atât din partea statului, cât și din cea a Bisericii, a dat naștere, spre exemplu în Grecia, la așa-numita „Mare Idee”, ce se referea la restabilirea Imperiului bizantin ca stat național grec. În Principatele Române, figuri istorice ca Ștefan cel Mare au căpătat caracteristici ale sfințeniei, fiind protectori ai statului național. În Serbia, prințul Rastko Nemanjić, întemeietorul Bisericii autocefale sârbești din secolul al XIII-lea, a devenit Sfântul Sava, reperul conștiinței naționale sârbești. În Bulgaria, Ferdinand de Coburg-Gotha va primi titlul de țar, cu trimitere către trecutul glorios al Imperiului bulgar și pretinzându-se descendent al împăraților bizantini¹³.

Perenitatea, paradigma prin care naționalismul pretinde că națiunile se pot regăsi încă din timpuri străvechi, este un subiect drag gândirii Bisericilor ortodoxe din această perioadă. Grecia se va regăsi în promovarea continuității elenismului antic prin Adamantios Korais, cel care va și fonda noua limbă literară greacă – *katharevousa* – ca limbă oficială în instituțiile și învățământul statului grec, respectiv prin Konstantinos Paparrigopoulos, autorul monumentalei istorii a mării nații, publicată între 1860–1867 în cinci volume, care lega Grecia antică de statul modern trecând prin Imperiul bizantin. Elita bisericească și politică românească va apela la rememorarea trecutului roman și la descendența limbii române din limba latină, care a prezervat unitatea națiunii de-a lungul secolelor. Biserica bulgară și-a revendicat descendența directă de la Patriarhatul bulgar de Preslav și Ohrid (927–1018) și de la cel de Târnovo (1235–1393), în timp ce Biserica ortodoxă sârbă s-a revendicat de la Patriarhatul de Peci (1346–1463, 1557–1766) și de la Mitropolia de Karlowitz (începând cu 1691), precum și de la legăturile lor religioase cu Bisericile ortodoxe din Muntenegru, Dalmația¹⁴.

Primordialitatea, ca paradigmă a naționalismului, s-a pliat cel mai bine pe gândirea teologică ortodoxă. Concepția lui Herder, cum că lumea este o grădină imensă în care națiunile cresc după legi divine, că nicio națiune nu este privilegiată, ci doar diferită în felul ei, că fiecare individ aparține poporului său, participând de la naștere la ființa națiunii sale și că rămâne legat pe viață de limba sa maternă¹⁵, a sunat cumva cunoscut teologilor ortodocși. Înțelegerea naționalismului din punct de vedere teologic ca primordialitate se potrivea gândirii răsăritene, căci în dezbaterile trinitare și hristologice ale secolelor al IV-lea–al VII-lea se folosise de către Sfântul Maxim Mărturisitorul conceptul potrivit căruia fiecare natură (fire) își are propria energie sau manifestare existențială. Logosul fiecărei creaturi îi este dat ei nu ca un element static, ci ca un scop etern pe care este chemată să-l atingă.

¹³ Lucian N. Leuștean, *op. cit.*, p. 9.

¹⁴ *Ibidem*, p. 10.

¹⁵ Hagen Schulze, *op. cit.*, p. 155.

Astfel, fiecare făptură posedă propriul său sens și scop, reflectând Logosul dumnezeiesc „prin care toate s-au făcut”¹⁶.

Aceste idei vor sta la baza formării unei teologii a persoanei umane. În secolul al XX-lea, teologi precum Dumitru Stăniloae vor încerca o explicare a naționalismului din această perspectivă, valorificând o relație binomică persoană–comunitate națională, revalorizând conceptul de etnicitate în cadrul ortodoxiei. Pentru Stăniloae, umanul este o realitate concretă, cu o identitate dinainte stabilită întrucât este creată de Dumnezeu, fiecare om venind cu o schemă originală apriorică, determinată numai în parte de trecut și în cadrul căreia își va manifesta libertatea creatoare, umplând-o cu un conținut sau altul. Ipostasul fiecărui om vine de la Dumnezeu, dar vine străbătând prin mediul unui trecut acumulat în părinții trupești, acest drum integrându-se în actul constituirii sale după imaginea ce o are în ceruri. Particularitățile individuale se adaugă la cele cu care omul se naște, însă aceste particularități sunt ființiale, nu adăugate, periferice sau exterioare, pentru că ele sunt încorporate în actul constitutiv al creației¹⁷.

Conceptul de națiune se regăsește încă din primele scrieri ale creștinismului, pornind din Noul Testament: „mergând învățați toate neamurile” (Matei 28, 19; Marcu 16, 15–16), Faptele Apostolilor 2, 5 și ajungând până la canonul 34 apostolic, care stabilea relațiile dintre clerici: „se cade ca episcopii fiecărui neam să cunoască pe cel dintâi dintre dâșii și să-l socotească pe el drept căpetenie și nimic mai de seamă să nu facă fără încuviințarea acestuia și fiecare să facă numai acelea care privesc eparhia sa și satele de sub stăpânirea ei. Dar nici acela (cel dintâi) să nu facă ceva fără încuviințarea tuturor, căci numai astfel va fi înțelegere și se va mări Dumnezeu prin Domnul în Duhul Sfânt: Tatăl și Fiului și Sfântul Duh”¹⁸.

Noțiunea de ethnos a fost revalorizată din perspectiva naționalismului, căci atât în Noul Testament, cât și în scrierile părinților Bisericii și în canoane ca avea alte semnificații religioase referitoare la creștinii neevrei, indiferent de originea lor etnică. Înțelegerea ethnosului din perspectiva naționalismului modern a condus la schisme în cadrul ortodoxiei secolului al XIX-lea¹⁹.

Fortărea ecleziologică ortodoxă din perspectiva naționalismului modern a dus la condamnarea în 1872, în cadrul Sinodului de la Constantinopol, a ethno-filetismului ca erezie. Ethno-filetismul era corolarul naționalismului de factură ortodoxă. Acesta susținea că Biserica poate fi organizată teritorial pe principii etnice, rasiale sau pe baze culturale, astfel că într-un anumit spațiu geografic pot exista mai multe jurisdicții bisericești care să poarte de grijă duhovnicește doar membrilor dintr-un anumit grup etnic²⁰.

¹⁶ John Meyendorff, *op. cit.*, p.54.

¹⁷ Dumitru Stăniloae, *Ortodoxie și românism*, București, Editura Albatros, 1998, p. 1–24.

¹⁸ Ioan N. Floca, *Canoanele Bisericii Ortodoxe Române. Note și comentarii*, 1992, p. 26.

¹⁹ Lucian N. Leuștean, *op. cit.*, p. 11.

²⁰ Georgiadou Vasiliki, *Greek Orthodoxy and the Politics of Nationalism*, în „International Journal of Politics, Culture, and Society”, vol. 9, No. 2, 1995, p. 306.

Sinodul de la Constantinopol din 1872 venea să lămurească această problemă după o serie de schisme, unele dintre ele actuale în momentul convocării sinodului, care afectaseră grav comuniunea de credință ortodoxă. Declanșat de reacția violentă a clericilor bulgari, ce expulzaseră din eparhii pe titularii numiți de către Patriarhia ecumenică, Biserica bulgară a rămas în schismă un timp îndelungat, până în 1945, spre deosebire de celelalte două Biserici, cea greacă și cea română, care odată cu consolidarea statului național au împlinit din punct de vedere canonic procedurile în urma cărora Patriarhia ecumenică le-a acordat tomosul de autocefalie. Condamnarea ethno-filetismului reafirma faptul că Biserica reprezenta comuniunea tuturor credincioșilor, că era deasupra diferențelor rasiale, că națiunea nu o putea circumscrie și că doar în *eschaton* națiunile își vor manifesta întregul lor potențial pus de Dumnezeu în ele în momentul creației.

O manifestare a naționalismului bisericesc găsim nu numai în spațiul balcanic, astfel că după Congresul din 1861, ținut la Karlowitz, în care se decisese reorganizarea Bisericii ortodoxe din Imperiul habsburgic, episcopul Eugeniu Hacman a refuzat să-și unifice eparhia sa cu cea condusă de Andrei Șaguna, mitropolitul Transilvaniei²¹.

Cu toate lămuririle dogmatice aduse de Sinodul din Constantinopol de la 1872, sinod acceptat de întreaga ortodoxie, spectrul naționalismului a continuat să bântuie Biserica ortodoxă. Atitudinea naționalistă a unor patriarhi ecumenici, care au considerat scaunul constantinopolitan drept loc de manifestare a naționalismului grec, a dus la un teribil deznodământ, martirajul și exilul pentru comunitățile ortodoxe din Asia Mică și estul Traciei. Exodul acestor comunități, impus prin tratatul de la Lausanne din 1923, a fost o tragedie pentru întreaga creștinătate. Dispăreau 2000 de ani de creștinism din locurile pe unde propovăduise însuși sfântul apostol Pavel și în care trăiseră mulți dintre părinții răsăriteni ai Bisericii. Naționalismul bisericesc a condus la schimbul de populații, privând creștinătatea ortodoxă de arealul geografic unde se dezvoltase în atâtea secole²².

Inclusiv astăzi, viziunea de secol XIX privind naționalismul bisericesc însângerează trupul ortodoxiei prin dispute păguboase, inutile și sterile referitoare la jurisdicția comunităților ortodoxe din diaspora. Nici acum creștinii arabi din Palestina nu au episcopi ortodocși, multe dintre sfintele locuri fiind în mâna episcopatului grec ce a uitat că Biserica depășește limitele înguste ale etnicității.

NATIONALISM AS REACTION OF THE ORTHODOX WORLD TO MODERNITY

Abstract

This article briefly presents the answer of the orthodox world to the modernity with a reference to the problem of nationalism. The ecclesiological and historical differences determined the orthodox world to specifically react towards the challenges brought by the Enlightenment thought and the

²¹ *Ibidem*, p. 11–12.

²² Paschalis N. Kitromilides, *op. cit.*, p. 246–247.

French Revolution. The concepts of the French Revolution were revalued from the perspective of the actual situations from the orthodox countries. The Orthodox Church has revalued main concepts like the autocephalous principle, which from the perspective of the development and evolution of a local church, now received a greater importance revaluing in this way the ethnic identity and giving from this point of view a theological justification for the concept of the primordialism as a paradigm of nationalism. The forcing of the orthodox ecclesiology, from the perspective of the modern nationalism, led to the schisms within the orthodox world from the nineteenth century and to its condemnation like an ethno-philetism heresy, according to the Synod of Constantinople from 1872. The conflict between the universalism of the Orthodox Christian faith and the narrowness of this nationalism gave birth both to the new theological developments, respective ecclesiological doctrinary clarifications, and to a new positioning of the Orthodox Church in history.

Keywords: Orthodox Church; modernity; symphonia; nationalism; autocephaly, ethno-symbolism; perennialism; primordialism; ethno-phyletism.

LEGITIMITĂȚI CONCURRENTE: STAT ȘI BISERICĂ ÎN ROMÂNIA MODERNĂ

ȘTEFAN IONESCU-BERECHET

(*Doctorand, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”*)

Problema raporturilor dintre statul român și Biserica Ortodoxă Română în epoca de constituire a statului național modern este una extrem de complexă și dificil de analizat în multitudinea aspectelor sale. Aceste raporturi, care au făcut obiectul a numeroase studii de specialitate, atât în istoriografia Bisericii, cât și în cea laică, nu au fost întodeauna cordiale, ci de multe ori au generat polemici pătimașe și confruntări deschise între reprezentanții statului și membrii ierarhiei ecleziastice. În repetate rânduri, în fața ingerințelor statului care vizau modernizarea și uneori chiar subordonarea sa, Biserica, printr-o serie de exponenți de seamă ai ei, a căutat să-și (re)afirme o anumită independență derivată dintr-un alt tip de legitimitate decât cea politică, o legitimitate bazată pe dreptul divin și pe tradiția sa dogmatică, canonică și liturgică.

Controlul asupra artei bisericești. Un elocvent exemplu în acest sens îl constituie o interesantă dezbatere polemică purtată în primăvara și în toamna anului 1892 în plenul Sinodului Bisericii Ortodoxe Române, între câțiva ierarhi și ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Tache Ionescu, dezbatere readusă la lumină în perioada interbelică de marele nostru istoric Nicolae Iorga¹.

„Mărul discordiei” l-a constituit pictura Catedralei *Sfinții Petru și Pavel* din Constanța, realizată între 1889–1891 de pictorul G. Demetrescu-Mirea². Profund deranjat de faptul că pictura respectivă este „străină în cea mai mare parte stilului bizantin, adoptat în marea și sfânta Biserica noastră creștină Ortodoxă de răsărit”, și mai ales de faptul că fețele sfinților reproduc chipuri de oameni vii, chiriarhul locului, episcopul Partenie Clinceni al Dunării de Jos, refuză să sfințească catedrala și cere Sfântului Sinod să se pronunțe asupra chestiunii³. În replică, ministrul Tache Ionescu îi asigură mai întâi pe sinodali că pictorul a lucrat după tradițiile bizantine,

¹ Nicolae Iorga, *Mai vechi apărători ai stilului monumentelor bisericești*, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, XXVII, 1934, p. 91–97.

² Pentru detalii, a se vedea George Dragomirescu, Ion Frunzetti, *G. Demetrescu Mirea*, București, Imprimeria Națională, 1940, p. 15–17.

³ *Dezbaterile S-lui Sinod din sesiunea de primăvară, anul 1892*, în „Biserica Ortodoxă Română”, XVI, 1892, 4, p. 42–43.

iar apoi, transferând discuția din sfera canonic-bisericească în cea administrativă și invocând criteriile pur estetice și rolul Ministerului ca finanțator, el declină dreptul autorității bisericești de a se amesteca în chestiunea picturii de la Constanța: „Că pictura PS Tale nu ți-a plăcut, însă mie îmi place; poți să te amesteci la partea canonică, dacă e conformă cu stilul bisericesc, dar la aceasta nu trebuie să te amesteci. Eu o plătesc, nu PS Ta”. Respingând logica discursivă a interlocutorului său, episcopul Partenie reafirmă în mod ferm preeminența criteriului canonic-bisericesc în evaluarea picturii eclesiastice și totodată limitele ingerinței Statului în viața Bisericii: „Aici nu poate fi vorba de plăcerea cutăruia sau cutăruia dintre noi. Noi episcopii avem datoria sfântă să dăm creștinilor spre închinare imaginile sfinților precum le-au stabilit tradițiunile sfintei noastre Biserici cu multe veacuri înainte de noi, iar nu chipuri cunoscute care au locuit în orașul Constanța și care pot să placă unuia sau altuia... D-voastră, d-le ministru, sunteți chemat de lege să administrați departamentul Cultelor și Instrucției Publice și ca atare puteți să ne acordați sau să ne refuzați cererile de cheltuieli ce am solicitat, dar ca să spuneți că cutare pictură vă place d-voastră și trebuie să o primim... pentru că așa voiți d-voastră care plătiți, noi, membrii Sf. Sinod, nu vom putea primi în ruptul capului unele ca acestea, dacă nu vor fi conforme cu canoanele Sfintei noastre Biserici”⁴. Partenie, după cum pertinent remarcă N. Iorga spicuiind câteva afirmații-cheie din discursul episcopal, se simte în Biserica lui „stăpân absolut, aș putea zice chiar un fel de autocrat, care nu dă socoteală de sufletele ce i s-au încredințat decât lui Dumnezeu”, iar în chestiunile mari „sfatul îl are cu colegii în păstorire la Sinod și atât”⁵.

Tocmai chestiunea picturii bisericești era una dintre chestiunile importante asupra căreia Sinodul se pronunțase cu doar trei ani înainte, prin decizia din 22 noiembrie 1889 cu privire la „icoanele, arhitectura, pictura și ornamentațiunea bisericilor din toată țara”, și pe care o invocă tacit episcopul Partenie în pledoaria lui. Asumându-și în mod ferm controlul artei eclesiale, Sfântul Sinod hotărăște ca episcopii eparhioți să supravegheze ca aceasta „să fie conform stilului bizantin deja în uz în Biserica noastră română autocefală” și să oblige pe preoți, sub pedepsa caterisirii, să primească la sfințire doar icoane recomandate de chiriarhie. Decizia este motivată de preocuparea autorității bisericești de a stopa înlocuirea artelor frumoase bizantine cu altele necunoscute și străine poporului nostru, care nu corespund nici exigențelor estetice, nici cerințelor liturgice ale cultului ortodox⁶. Peste aproape un deceniu, în ședința sa din 18 mai 1898, Sfântul Sinod adoptă o altă importantă hotărâre cu privire la arta bisericească din România, și anume un „Regulament pentru zugrăvirea bisericilor”, care prevede că în pictarea și restaurarea bisericilor „este admis numai stilul bizantin, întrebuițat în Biserica Ortodoxă și cu deosebire în Muntele Athos”.

⁴ *Dezbaterile S-lui Sinod din sesiunea de toamnă, anul 1892*, în „Biserica Ortodoxă Română”, XVI, 1893, 10, p. 33–34.

⁵ Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 93.

⁶ Textul deciziei este publicat în „Biserica Ortodoxă Română”, XIII, 1890, 2, p. 577–580, fiind reeditat pe tot parcursul anului respectiv în numerele succesive ale acestei publicații oficiale.

Totodată, Regulamentul aduce precizări importante și în privința arhitecturii bisericești, vădind aceeași preocupare de păstrare a tradiției⁷.

Extrem de semnificativ este faptul că Sinodul își dispută cu statul controlul asupra artei bisericești. Cu doar câțiva ani mai înainte, în 1883, regele Carol I promulgase *Regulamentul școalelor de belle-arte, galeriilor de tablouri și muzeelor de sculpturi*, în care se prevedea dreptul de supraveghere și aviz al Consiliului Școlii de belle-arte în materie de arhitectură și pictură bisericească⁸. Erau reiterate astfel unele prevederi similare din vechiul regulament aprobat în 1864 de către Alexandru Ioan Cuza, care conferea atunci Comitetului Academic al Școlii dreptul de control, pe linia orientării moderniste, asupra picturii și restaurării bisericești, „în interesul îmbunătățirii gustului artistic în țară”⁹.

Liberalismul românesc și reformele lui Cuza. Tocmai în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza raporturile dintre stat și Biserică încep să se deruleze pe coordonate noi, determinate de concepțiile liberale moderne, cunoscând momente extrem de tensionate, în care unii membri ai clerului au adoptat o atitudine contestatară față de regimul politic. Liberalismul, sinonim cu ideea de modernitate și de progres, încrezător în perfectibilitatea omului și în evoluția instituțiilor, atotprezent în spațiul politic și social european la finele secolului al XVIII-lea și în cel următor, a pătruns încă de timpuriu și în principatele române, ca o reacție critică la valorile „anacronice și reacționare” ale regimului fanariot, într-un climat deja pregătit de ideile luminate și de valorile umaniste autohtone¹⁰. Aspectul original al liberalismului românesc constă în faptul că „el nu s-a conturat în opoziție cu structurile statului, ci a urmărit consolidarea acestora, ca reacție critică față de dominația străină... Preluat pe coordonata ideii naționale, învăluit în însăși ideea națională, liberalismul românesc, la începuturile sale, nu a pus problema reformării societății în sensul schimbării raporturilor de clasă, ci problema creației unei patrii. El s-a confundat cu libertatea și patriotismul”¹¹. În ciuda faptului că a fost realizată prin mijloace antiliberale, reorganizarea națiunii române pe baza ideilor liberale europene a fost preocuparea principală a domniei lui Alexandru Ioan Cuza, pregătind

⁷ Regulamentul a fost promulgat abia peste 14 ani, prin decretul regal nr. 4316 din 11 octombrie 1912, și publicat în „Monitorul Oficial” din 17 octombrie 1912, iar apoi în revista „Biserica Ortodoxă Română”, XXXVI, 1912, 7, p. 703-709.

⁸ Cf. articolului 60 din *Regulamentul școalelor de belle-arte, galeriilor de tablouri și muzeelor de sculpturi*, aprobat prin decretul regal din 28 februarie 1883 și publicat în „Monitorul Oficial” din 3 martie 1883, p. 4357.

⁹ În articolul 17 al Regulamentului aprobat prin decretul domnesc al lui Alexandru Ioan Cuza din 23 octombrie 1864 și publicat în „Monitorul Oficial” din 2 noiembrie același an, se prevedea că „bisericele vor putea fi pictate doar de pictorii autorizați de Comitetul Academic de Belle Arte”, iar în articolul 18 se preciza că „orice modificare a picturii vreunei biserici trebuie autorizată de Comitet”. Cf. Eleonora Costescu, *Începuturile artei moderne în sud-estul european*, București, Editura Litera, 1983, p. 68-69.

¹⁰ Norocica-Maria Cojescu, *Liberalismul european și liberalismul românesc în secolul al XIX-lea*, în „Studii și Materiale de Istorie Modernă”, XIX, 2006, p. 7, 10, 13.

¹¹ *Ibidem*, p. 9.

„condițiile pentru instaurarea regimului monarhic constituțional, în timpul căruia liberalismul politic a devenit doctrină de guvernământ”¹².

Amplul proces de reorganizare a vieții statale românești a inclus și o serie de măsuri privind reorganizarea vieții bisericești, urmărind desprinderea celor două mitropolii de Patriarhia de Constantinopol și unificarea lor într-o singură Biserică românească, condusă de o autoritate bisricească unică, corespunzătoare României unite și noii ei organizări politice¹³. Unele legi vizau în mod direct interesele statului, precum secularizarea averilor mănăstirești, Codul civil sau Legea comunală; altele, precum obligativitatea limbii române în biserică și legea înmormântărilor, sunt expresia „patriotismului luminat” de care era animat Cuza. Legea monahală interesa deopotrivă statul și Biserica, fiindcă legiuitorul pornea de la premisa că oricare membru al Bisericii este în primul rând cetățean al statului. Legea sinodală și cea pentru numirea ierarhilor implicau intervenția statului în mod direct în organizarea Bisericii, prin urmare au stârnit cea mai puternică opoziție din partea unor reprezentanți ai clerului înalt¹⁴. Principalele reglementări ale vieții bisericești, aplicate începând cu anul 1863, au fost luate de Cuza și guvernul său în mod deplin legal, căci „pentru fiecare măsură se promulgă o lege specială”¹⁵.

Măsuri de ordin administrativ. Primele măsuri ce vizau viața bisericească au fost adoptate între 1859-1860 în Moldova, dar nu pe tărâm legislativ, ci doar în plan administrativ. Averile unor mănăstiri chinoviale au fost trecute în administrarea Ministerului Cultelor, au fost desființate două mănăstiri și 31 de schituri, bisericile lor fiind prefăcute în biserici de mir, au fost desființate atelierile mănăstirești, precum și tipografiile de la Neamț și de la Mitropolie, și s-a instituit un impozit de 10% asupra venitului net al proprietăților bisericești „nemișcătoare”¹⁶. Reformarea monahismului „după condiții folositoare statului și religiei, potrivit sfintelor canoane”, era justificată de Mihail Kogălniceanu, pe de-o parte, prin necesitatea de a pune capăt abuzurilor și administrației deficitare bisericești, iar pe de altă parte, prin dorința de a restabili legalitatea în cazul unor schituri ce funcționau necanonice pe moșii particulare și unde viețuiau numeroși monahi care „abdicând de la menirea lor, făceau opoziție guvernului”¹⁷. „Monahul ortodox, afirma Kogălniceanu, nu trebuie să uite niciodată că este și cetățean și ca atare trebuie să ia parte la toate interesele națiunii... căci un patriot rău cu greu poate fi un monah bun”¹⁸.

¹² *Ibidem*, p. 23.

¹³ Ștefan Berechet, *Reformele bisericești sub Cuza-Vodă după presa străină*, în „Biserica Ortodoxă Română”, XLIII, 1923, 1, p. 475.

¹⁴ C. Drăgușin, *Legile bisericești ale lui Cuza Vodă și lupta pentru canonicitate*, în „Studii Teologice”, IX, 1957, 1-2, p. 103.

¹⁵ *Ibidem*, p. 89.

¹⁶ Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 3. București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al BOR, 1994, p. 110-111.

¹⁷ V. Palade, *Probleme de organizare și administrație bisericească în opera lui Mihail Kogălniceanu*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, L, 1974, 1-2, p. 40-41.

¹⁸ *Ibidem*, p. 41.

Confruntat cu aceste măsuri ale autorității civile, mitropolitul Moldovei, Sofronie Miclescu, a scris domnitorului în septembrie 1859 protestând energic „în contra actului arbitrar al guvernului”, care, prin confiscarea averilor mănăstirești, „vătămă drepturi bisericești”¹⁹. Scrisoarea i-a fost returnată prin Ministerul Cultelor, care l-a avertizat că dacă nu se va „mărgini cu aceasta”, capul statului îl „va trata ca pe un călugăr de rând”²⁰. Nici protesul înaintat în martie 1860 către Adunarea țării, nici altele ulterioare nu au avut efectul scontat, ci, dimpotrivă, i-au atras o aspră mustrare din partea lui Cuza. Într-o fulminantă alocuțiune, ocazionată de o recepție în octombrie 1860, domnitorul îi atrăgea atenția bătrânului mitropolit că „dacă în treburile bisericești el este suveran, în cele lumești nu poate fi decât ascultător și supus... De un timp încoace clerul înalt a părăsit cu totul misia sa... În loc ca el să fie cel dintâi în a da exemplul respectului către lege și autoritate, el s-a pus în stare de adevărată revoltă și... provoacă la anarhie”. În final, domnitorul, invocând faptul că „nația i-a delegat suveranitatea sa”, face apel la dreptul de coerciție al statului care trebuie să restabilească ordinea, și îi pune în vedere ministrului Cultelor, M. Kogălniceanu, să ia „măsurile cele mai energice, pentru ca legea și autoritatea să fie respectate de toți fără osebire”²¹. La scurt timp după „cumplita filipică” a domnitorului, a fost emis un decret de suspendare a mitropolitului din funcție, acuzat că a abuzat de puterea sa spirituală, urmat de trimitere în surghiun la mănăstirea Slatina.

În aceste grave împrejurări, Adunarea țării instituie o comisie însărcinată să investigheze cazul, comisie care depune în ianuarie 1861 un raport întocmit de Lascăr Catargiu, în care Kogălniceanu este acuzat că a recurs la măsuri de forță împotriva mitropolitului fără a se întemeia pe o sentință judecătorească, fapt ce duce la demisia acestuia chiar în aceeași zi. Interesantă este argumentația raportului, în care se arată că mitropolitul, asemenea domnitorului, nu este un funcționar al statului, încât să poată fi demis sau revocat din funcție de către capul statului²².

Legea secularizării averilor mănăstirești. Pe 13/25 decembrie 1863 guvernul Kogălniceanu a prezentat Adunării legislative proiectul de lege privind secularizarea averilor mănăstirești (închinat și pământene), care a fost aprobat cu 93 de voturi pentru și 3 împotriva²³. Luată în discuție de Conferința de la Paris din 1858, care prevedea în „protocolul 13” ca guvernul român și clerul grec să se înțeleagă printr-un compromis în privința averilor mănăstirilor închinat²⁴, această spinoasă problemă fusese intens dezbătută atât în presa românească, ce semnală numeroasele abuzuri comise de administratorii greci, cât și într-o serie de studii ale lui Cezar Bolliac.

¹⁹ Nicolae Șerbănescu, *150 de ani de la nașterea lui Alexandru Ioan Cuza*, în „Biserica Ortodoxă Română”, LXXXVIII, 1970, 3–4, p. 355.

²⁰ *Ibidem*, p. 355.

²¹ *Ibidem*, p. 356–357.

²² A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. XIII, partea I (*Domnia lui Cuza Vodă 1859–1866*), București, Editura Cartea Românească, p. 95–96.

²³ Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 115.

²⁴ C. Drăgușin, *op. cit.*, p. 91.

Pe lângă intensul efort diplomatic depus de statul român, toate aceste publicații aveau menirea de a pregăti terenul pentru introducerea Legii secularizării, iar un asemenea demers fusese prefăcut cu două decenii în urmă de către arhimandritul Eufrosin Poteca, profesor la Colegiul Sfântul Sava, cu studii strălucite la Pisa și Paris. În precuvântarea sa la *Istoria monastirilor Valachiei*, compusă în 1842, eruditul monah arată că „o evlavie nemăsurată și necumpănită cu dreptul public național” a făcut ca majoritatea mănăstirilor românești să fie înstrăinate. A primi pe străini și a-i ajuta este lucru creștinesc, dar „a înstrăina pământuri din sânul patriei... aceasta este împotriva dreptului public, aceasta e mare abuz de stat”²⁵. Același argument al suveranității naționale este invocat și de M. Kogălniceanu, care consideră că „pământul pe care egumenii greci îl reclamă ca proprietate a nației grecești este pământ românesc, pământ stropit cu sângele strămoșilor noștri... Ar fi un păcat național, ca atâtea averi să fie lăsate în mâinile unor călugări străini și pururea rebeli la legile țării... Voința unanimă a unui popor, pururea va produce lucruri mari. Chestiunea secularizării este una dintre cele mai vitale și naționale ce se cuvine a fi rezolvată în interes național”²⁶.

Voința unanimă a poporului este invocată și de preotul Grigorie Musceleanu, pașoptist și cunoscut publicist, în două articole publicate în decembrie 1863: „Nu credem să fie vreun român care să nu se bucure și de s-ar găsi vreunul constat că acela nu poate fi român”. Poporul, care este „cel mai mare tribunal și cel mai drept, a sancționat acel vot cu entuziasm”, manifestat prin iluminatii, tarafuri de lăutari și retrageri cu torțe, cerând chiar proclamarea acelei date ca sărbătoare națională²⁷.

Cele trei legi bisericești și „lupta pentru canonicitate”. Dacă Legea secularizării averilor mănăstirești s-a izbit de o puternică opoziție pe plan extern, la nivel diplomatic, din partea Înaltei Porți, a Rusiei, Angliei, Austriei și Prusiei, în schimb un pachet de legi privitoare la viața monahală și la organizarea Bisericii, adoptate de stat în decurs de doar câteva luni (noiembrie 1864 – mai 1865), au stârnit o vie contestație din partea unor ierarhi români, declanșând așa-numita „luptă pentru canonicitate”.

Pe 30 noiembrie 1864 este promulgată *Legea călugăriei* sau *Decretul organic pentru reglementarea schimei monahicești*, ce prevedea că de acum înainte vor putea primi tundera monahală, pe baza unei aprobări speciale din partea Sinodului și a Ministerului Cultelor, doar absolvenții de seminarii, dintre care se vor recruta viitorii ierarhi, precum și persoanele în vârstă (bărbații de peste 60 de ani și femeile de peste 50 de ani), excepție făcând invalizii și bolnavii incurabili²⁸. Peste numai câteva zile, pe 3 decembrie 1864, era adoptat *Decretul organic pentru înființarea unei autorități*

²⁵ Gabriel Cocora, *Cum a fost privită de preoțime secularizarea averilor mănăstirilor închinute*, în „Glasul Bisericii”, XXII, 1963, 11–12, p. 1051.

²⁶ V. Palade, *op. cit.*, p. 43, 45.

²⁷ Gabriel Cocora, *op. cit.*, p. 1052–1053.

²⁸ Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 118.

sinodale centrale, care conținea două prevederi foarte importante: 1. afirma autocefalia Bisericii Ortodoxe Române, adică independența sa față de orice autoritate bisericească străină în chestiuni de organizare și disciplină; 2. hotăra formarea unui „Sinod general”, menit să delibereze în probleme bisericești de natură legislativă, administrativă și judecătorească, prezidat de mitropolitul Ungrovlahiei, ce primea titlul de „primat al României”. Membrii Sinodului erau cei doi mitropoliți, episcopii eparhioți, arhierii titulari români, decanii Facultăților de Teologie din București și Iași, precum și trei deputați din fiecare eparhie, aleși de clerul de mir dintre preoții de mir și laicii cu studii teologice²⁹. Pe 11 mai 1865, domnitorul Al. Ioan Cuza promulgă cea mai controversată lege, *Legea pentru numirea de mitropoliți și episcopi eparhioți în România*, care aducea două importante inovații în legislația bisericească: numirea de către domn și judecarea ierarhilor, pentru alte delictes decât cele bisericești, de către Curtea de Casație³⁰.

Adoptarea acestor profunde reforme a fost precedată, în primăvara anului 1864, de o consultare a centrelor eparhiale de către Ministerul Cultelor. În propunerile lor, acestea au susținut ideea unui Sinod mixt, care să nu fie compus exclusiv din ierarhi, precum și ideea alegerii mitropoliților și episcopilor de către o „Adunare extraordinară a țării”³¹. Totuși, printr-o decizie autoritară, Cuza a impus prin Legea din 1865 procedul numirii ierarhilor de către domn, justificând decizia într-o scrisoare către episcopul Melchisedec Ștefănescu, în care afirma că prin Legea decretată „nu a avut alt scop decât a smulge episcopii din sistema îndătinată de a ajunge la episcopie prin simonie și corupțiune, care a scandalizat pe toată lumea”, dar că la vremea potrivită „va reveni și asupra alegerilor, rămânând cazul de față ca o excepție”³².

Adoptarea celor trei legi bisericești, cu precădere ultima, a determinat polarizarea episcopatului român în două tabere opuse: una favorabilă lui Cuza și măsurilor sale, compusă dintr-o serie de episcopi numiți prin decret domnesc, precum Dionisie Romano, Melchisedec Ștefănescu, Calinic Miclescu, Iosif Gheorghian și alții; a doua, compusă fie din episcopi demisionari, fie din arhierii titulari, precum frații Neofit și Filaret Scriban, Iosif Bobulescu și Ioanichie Evantias, care contestau ferm politica bisericească a statului, calificând legea sinodală și cea pentru numirea ierarhilor drept anticanonice și împotriva obiceiurilor țării, susținând că alcătuirea Sinodului este o chestiune a Bisericii și a episcopilor, nicidecum de competența autorităților civile³³. Într-o scrisoare trimisă domnitorului pe 9 decembrie 1864, episcopul Neofit Scriban îi cere acestuia să lase Bisericii „drepturile și autoritatea sa neatinsă”, și consideră că Sinodul ar putea funcționa în formula prevăzută de legea lui Cuza doar în cazul în care ar dispărea Ministerul Cultelor ce-și arogă drepturile

²⁹ *Ibidem*, p. 118–119.

³⁰ *Ibidem*, p. 121.

³¹ Gabriel Cocora, *Legea sinodală din 1864, sinteză a concepției clerului contemporan*, în „Biserica Ortodoxă Română”, LXXXVII, 1969, 3–4, p. 400–402.

³² Nicolae Șerbănescu, *op. cit.*, p. 398.

³³ C. Drăgușin, *op. cit.*, p. 96.

episcopatului în parte și ale Bisericii în general”³⁴. La rândul său, episcopul Filaret Scriban, fratele lui Neofit, va contesta măsurile guvernului, adresându-se în iunie 1865 consulului rus la Iași, prin două epistole în care cere intervenția Sinodului și guvernului rus pentru apărarea Bisericii Române din Principatele dunărene. El îl cataloghează pe Cuza drept „dușmanul de moarte al Bisericii de Răsărit, care în legile promulgate a pus articole ce duc la treptata distrugere a sentimentului creștin în popor și la înjosirea clerului”, considerând că dacă patriarhul constantinopolitan ar arunca blestemul asupra lui Cuza, atunci poporul auzind acestea ar face ca „toate gândurile și planurile lui rele să cadă paralizate”³⁵.

Protestului fraților Scriban, i se alătură și doi reprezentanți ai marii boierimi. Chiar în ajunul votării Legii sinodale, pe 2 decembrie 1864, Nicolae Rosetti-Roznovanu, rusofil convins, se adresează mitropolitului Filaret al Moscovei printr-o epistolă în care condamnă „despotismul și teroarea care ucid orice protest” și deplânge situația Bisericii Ortodoxe din Principate, împinsă spre schismă și erezie de „cei care stau în fruntea țării” și care ar trebui să fie „apărătorii firești ai credinței noastre”. Este descris pe larg planul meșteșugit al guvernului în decursul ultimilor patru ani, începând cu înlăturarea brutală a mitropolitului Sofronie, pentru crima de a-și fi îndeplinit curajos sacra sa datorie de păstor, apărând „interesele Bisericii naționale, împotrivindu-se luării averilor bisericesti, pe care guvernul a pus mâna fără nici o formă procedurală”. Mănăstirile au fost pustiite, călugării izgoniți și, ca să prevină orice protest, guvernul „în chipul cel mai îndrăzneț, abuzând de autoritatea sa, a numit cu de la sine putere la catedrele vacante creaturile sale” și a început să deștepte în popor „ură și dispreț față de coreligionarii noștri din Rusia și din Biserica greacă din Constantinopol, mama noastră obștească”³⁶. La votarea în Senat a Legii de numire a ierarhilor, pe 5 februarie 1865, Scarlat Rosetti a combătut în plen proiectul de lege, susținând că procedeu prevăzut în acesta „nu este conform nici cu spiritul și litera canoanelor, care cer riguros alegere prin cler și popor, nici cu vechile obiceiuri ale țării, potrivit cărora ierarhii erau aleși de Obșteasca Adunare împreună cu clerul și apoi confirmați de către domn”³⁷.

Sinodul general constituit pe baza Legii din 1865 s-a întrunit în trei sesiuni: decembrie 1865 – ianuarie 1866, iulie–august 1867 și iulie 1869, fiind contestat din punct de vedere canonic de către grupul episcopilor ostili legiuirilor bisericesti ale lui Cuza. Astfel, la începutul primei sesiuni (1865–1866), episcopul Neofit Scriban a depus un aprig protest prin care contesta dreptul Sinodului de a ființa legal,

³⁴ Constantin Erbiceanu, *Note asupra Istoriei Bisericești a Românilor pentru secolul al XIX-lea*, în „Biserica Ortodoxă Română”, XXX, 1907, p. 468–469.

³⁵ Ștefan Berechet, *Dovezi noi asupra secularizării averilor mănăstirești*, în „Biserica Ortodoxă Română”, XLI, 1923, p. 1042.

³⁶ Ștefan Berechet, *Un nou document privitor la reformele bisericesti ale lui Alexandru Ioan Cuza*, în „Biserica Ortodoxă Română”, XLIII, 1923, 2, p. 76–77.

³⁷ C. Erbiceanu, *op. cit.*, p. 111–112.

argumentând că a fost constituit printr-o lege necanonică și este compus din episcopi ajunși în scaunele lor în mod necanonic. Sinodul a răspuns cu excluderea episcopului contestatar din sânul său³⁸. La încheierea primei sesiuni, episcopii Filaret Scriban și Iosif Bobulescu au adresat la rândul lor un protest oficial, pe de-o parte, guvernului și Sinodului, pe de altă parte, consulilor puterilor garante, în care reclamau caracterul necanonic al Sinodului și cereau restabilirea dreptului canonic în Biserica Ortodoxă Română, încălcat grav de puterea civilă. Pedepsa aplicată a fost aceeași ca și în primul caz: excluderea lor din Sinod³⁹. Situația s-a repetat și în a doua sesiune (1867), marcată de demisia și protestul episcopului Ioanichie Evantias, precum și de protestul preotului Ioan Păunescu, cei doi fiind pedepsiți cu excluderea din Sinod, respectiv cu caterisirea. În sentința sinodală, ei sunt acuzați că au defăimat Sinodul țării și că profesează „idei de dezordine și anarhie” prin care atacă „ordinea legală stabilită în țară, prin legi votate în puterea autonomiei țării noastre române”⁴⁰.

Dar politica bisericească a lui Al. Ioan Cuza nu a fost contestată doar pe plan intern, ci a fost condamnată sinodal și de către patriarhul Sofronie al III-lea al Constantinopolului în 1865, deja ostil guvernului român datorită Legii secularizării averilor mănăstirești⁴¹. În răspunsul său epistolar către patriarh, Cuza, invocând argumentul suveranității naționale, respinge „orice amestec al oricărui sinod și al oricărei Biserici străine și al oricărui cap al unei Biserici străine în afacerile dinlăuntru și în disciplina Bisericii Române”, precizând că a procedat la numirea episcopilor pentru scaunele vacante în virtutea dreptului său de „mandatar al întregii națiuni, cler și popor”⁴².

Atât conflictul diplomatic, cât mai ales „lupta pentru canonicitate” se încheie odată cu promulgarea de către principele Carol I, pe 14/26 decembrie 1872, a *Legii organice pentru alegerea mitropoliților și episcopilor eparhioți, cum și a constituirii Sfântului Sinod al Bisericii Autocefale Ortodoxe Române*, care modifica legile bisericești ale lui Cuza din 1864–1865 (Legea sinodală și Legea pentru numirea ierarhilor), în sensul că Sinodul era compus acum doar din arhieriei (doi mitropoliți, șase episcopii titulari și opt arhieriei titulari), aleși de către un Colegiu electoral bisericesc (compus din sinodali și parlamentarii ortodocși) și întăriți de către domn⁴³. Noua lege ținea seama de dorința exprimată de sinodali din 1867, care cereau „ca atunci când se vor revedea legile făcute sub Cuza, să se consulte Sinodul general în toate materiile care privesc Biserica”⁴⁴.

³⁸ Nicolae Șerbănescu, *op. cit.*, p. 390–391.

³⁹ *Ibidem*, p. 313–314.

⁴⁰ Stelian Izvoranu, *Sinouadele de sub regimul lui Cuza Vodă. Importanța lor pentru viața bisericească*, în „Biserica Ortodoxă Română”, LXXVIII, 1960, 7–8, p. 678–679.

⁴¹ Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 122–123.

⁴² C. Drăgușin, *op. cit.*, p. 101.

⁴³ Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 126–127.

⁴⁴ Stelian Izvoranu, *op. cit.*, p. 663.

„**Criza bisericească**” (1909–1911). Peste câteva decenii, polemicile s-au reaprins, atunci când ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Spiru Haret, a întocmit un proiect de lege privitor la modificarea Legii organice din 1872, votat de Parlament și sancționat de regele Carol I în data de 20 martie 1909. Cunoscută sub numele de *Legea Consistoriului Superior Bisericesc*, noua reglementare prevedea, în spiritul Legii sinodale a lui Cuza, crearea unei instituții distincte de Sinod, numită Consistoriul Superior Bisericesc, menită să înfrățescă clerul superior cu cel inferior. Acesta prelua o parte din atribuțiile administrative și judecătorești ale Sinodului, fiind compusă din toți membrii Sinodului, doi profesori de teologie, doi stareți de mânăstire și 17 preoți sau diaconi de mir. Legea a dat naștere la așa-numita „criză bisericească” (1909–1911), în care s-au implicat și factorul politic, și propaganda catolică. Exponentul crizei a fost episcopul de Roman, Gherasim Saffirin, care a aruncat anatema asupra membrilor Sinodului și asupra autorilor legii, demascată de el drept necanonică. Apriga dispută s-a încheiat cu depunerea din scaun a episcopului Gherasim și cu demisia mitropolitului primat Atanasie Mironescu, dar și cu modificarea Legii în sensul limitării rolului Consistoriului Superior Bisericesc la unul exclusiv consultativ⁴⁵.

Ceea ce interesează în mod deosebit studiul nostru este modul în care s-au conturat argumentele pro sau contra Legii Consistoriului. Pentru Spiru Haret, alcătuitorul Legii, aceasta era menită să faciliteze accesul clerului mirean și monahal la conducerea Bisericii și apropierea sa de clerul înalt, singurul factor de conducere până atunci, scopul ultim fiind transformarea clerului într-o forță socială activă, pusă în serviciul națiunii. Ministrul trasează o distincție foarte clară între autonomia Bisericii față de stat și separația lor, susținând că o colaborare între stat și Biserică este „fatală și inevitabilă, câtă vreme și statul și Biserica au datoria de a lucra asupra poporului și spre binele lui”. O separație a celor două instituții ar avea implicații nefaste în ambele sensuri: Biserica lipsită de sprijinul statului ar fi condamnată la pieire, iar statul ar fi lipsit de concursul puternic al Bisericii în opera de regenerare a maselor pe care el este dator să o facă. Totodată, Spiru Haret își arată profunda dezaprobare față de protestul episcopului Gherasim, care a încercat să provoace o adevărată stare de anarhie, cu care un guvern conservator se acomodează, dar pe care un guvern liberal nu o poate tolera⁴⁶.

Poziția contestatară a episcopului Gherasim Saffirin pornește de la principiul evanghelic: „Dați Cezarului ce este al Cezarului și lui Dumnezeu ce este al lui Dumnezeu”, înțeles în sensul unor drepturi și obligații reciproce. El arată că Biserica „recunoaște statului, pe teritoriul căruia ea trăiește și dreptul și datoria ca să legiuască, să facă orice legi care i-ar fi de trebuință și de folos pentru realizarea scopului său, care este respectarea dreptății, legalitatea”. Dar în același timp, statul la rândul său e dator să recunoască Biserica, să recunoască membrilor ei dreptul și

⁴⁵ Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 138–139.

⁴⁶ Spiru Haret, *Criza bisericească*, București, Institutul de Arte Grafice Carol Gobl. 1912, p. 13, 15–16, 20, 23.

datoria de a respecta și alte obligații decât cele cetățenești, și anume datoriile față de Dumnezeu în calitate de creștini. De aceea, având în vedere că Biserica este o instituție divină, al cărei cap este Hristos, în ea dătători de legi nu pot fi decât Dumnezeu și Biserica însăși⁴⁷.

În apriga dispută se implică și marele nostru istoric Nicolae Iorga, care într-un lung discurs rostit în plenul Camerei Deputaților, pe 23 martie 1909, formulează câteva importante argumente privitoare la raportul dintre Biserică și stat, în care contestă justetea politicii liberale cu privire la viața bisericească. El își începe excursul argumentativ referindu-se la reformele bisericești din anii 1860 ce l-au inspirat pe Spiru Haret, și arată cum, trecând peste meritele seculare ale Bisericii și peste aportul ei la Unirea din 1859, Cuza și guvernul său au căutat să prefacă Biserica potrivit intereselor statului, pornind de la premisa greșită că „Biserica nu poate să meargă de la sine, ci trebuie să intervină statul cu conștiința sa deplină ca să-i fixeze rostul cum se cuvine”⁴⁸. Urmarea nu a fost însă cea scontată, căci „reforma lui Cuza n-a produs o Biserică mai bună, ci a produs o Biserică desbinată”, aflată în schismă cu Patriarhia de Constantinopol. Autocefalia Bisericii noastre nu trebuie confundată cu independența țării, căci ea are la bază Sinodul, singurul în măsură să hotărască orice reformă în viața Bisericii⁴⁹. Starea de schismă bisericească și dezbinare a fost stinsă atât pe plan intern, cât și pe plan extern, de regele Carol I, prin Legea din 1872, care „a păstrat pe episcopii lui Cuza, dar a părăsit dreptul ce-și luase Cuza de a numi pe episcopi și mitropoliți”, lege pe care ministrul Spiru Haret caută să o înlăture⁵⁰. Orice episcop trebuie să fie conștient că alegerea lui vine de la Dumnezeu și nu prin sprijinul unui partid politic sau altul, iar prin prezența deputaților și senatorilor în Consistoriul bisericesc disciplina de partid este introdusă în Biserică, ce este o instituție de ordin divin care are principiile sale imuabile și forme de cârmuire proprii⁵¹. Asumându-și o „neuzită atribuțiune de drepturi care nu i se cuvin”, autoritatea civilă „egalizează ceea ce nu se poate egaliza în Biserică”, adică treptele ierarhice deosebite, și astfel strică rosturile profunde ale Bisericii⁵².

Concluzii. Urmărite pe fundalul istoric al epocii moderne, de constituire a României ca stat național, raporturile dintre stat și Biserică pot fi înțelese în sensul confruntării dintre două tipuri de legitimitate aflate în concurență. Statul, legitimat politic (civil), a căutat să implementeze încă din timpul domniei lui Cuza, atât în

⁴⁷ *Documente privitoare la turburarea bisericească pricinuită de Legea sinodală din 1909 și apărarea Prea Sfințitului Episcop al Romanului, D.D. Gherasim Saffirin, în procesul sinodal din vara anului 1911*, București, Tipografia Profesională Dimitrie C. Ionescu, 1911, p. 5–6.

⁴⁸ Nicolae Iorga, *Tulburările bisericești și politicianismul (1909–1911). O cuvântare și articole*, Vălenii de Munte, Tipografia Neamului Românesc, 1911, p. 14–16.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 24–25.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 26–27.

⁵¹ *Ibidem*, p. 32, 40, 42.

⁵² *Ibidem*, p. 53–54.

teorie, cât și în practică, o serie de principii politice fundamentale, majoritatea de sorginte liberală, precum constituționalismul, respectarea legii, drepturile naturale. El a exercitat un control constant în viața Bisericii în perioada analizată, intervenind fie prin măsuri autoritare de ordin administrativ, fie prin măsuri legislative. La baza intervențiilor sale au stat ideea suveranității naționale (în cazul mănăstirilor închinată și al autocefaliei), convingerea că orice membru al Bisericii este înaintea de toate cetățean al statului, precum și afirmarea dreptului de control și legiferare în viața Bisericii, al cărei impact social major se cuvine a fi exploatat în interes național, dar care este considerată incapabilă de a se autoadministra și autoreforma într-un sens compatibil cu exigențele societății moderne. Biserica, întrucât își întemeiază legitimitatea tradițională pe dreptul divin și pe tradiția multiseculară, a căutat să se opună acestei imixtiuni a statului. O serie de reprezentanți ai săi au contestat de multe ori vehement politica religioasă a autorității civile, negând dreptul acesteia de a legifera în chestiuni ce aparțin în mod canonic Bisericii, care trebuia să aibă o independență limitată față de autoritatea publică, diferită însă de separația impusă de statul laic.

LÉGITIMITÉS CONCURRENTES: ETAT ET EGLISE DANS LA ROUMANIE MODERNE

Résumé

Par rapport au processus de développement de la Roumanie en tant qu'Etat-nation, les relations entre l'Eglise et l'Etat peuvent être comprises dans le sens d'une confrontation entre deux types de légitimités. Face aux ingérences de l'Etat, légitimes du point de vue politique (civil), qui cherchaient à moderniser l'Eglise et parfois même de la subordonner, l'Eglise, par ses représentants de marque, a réaffirmé une certaine indépendance provenant d'une légitimité d'autre type, fondée sur le droit divin et sur sa tradition historique.

L'étude surprend la manière dont le vaste processus de réorganisation de l'Etat roumain, entamé par le prince Alexandru Ioan Cuza à partir des conceptions libérales modernes, incluait également une série de mesures pour la réorganisation de la vie ecclésiastique, qui ont provoqué plusieurs réactions contestataires de la part du haut clergé. L'Etat roumain, animé par le principe de la souveraineté nationale, voulait surtout à détacher les deux Métropoles roumaines du Patriarcat de Constantinople et la création d'une seule Eglise Roumaine, gérée par une seule autorité ecclésiastique, conformément à la nouvelle organisation de l'Etat. La Loi synodale et celle pour la nomination des hiérarches, qui impliquaient l'intervention directe de l'Etat dans l'organisation de l'Eglise, ont suscité l'opposition la plus véhémente de la part du haut clergé. La „lutte pour la canonicité” s'est achevée en 1872 par la promulgation du prince régnant Carol I de la Loi organique, mais elle a été reprise à l'occasion de „la crise ecclésiastique” en 1909-1911, déclenchée par la promulgation de la Loi du Consistoire Supérieur Ecclésiastique, initiée par le ministre Spiru Haret dans l'esprit des réformes de Cuza.

Mots-clés: légitimité; réformes d'Alexandru Ioan Cuza; Synode de l'Eglise Orthodoxe Roumaine; „la lutte pour la canonicité”; réactions contestataires.

OAMENI ȘI LOCURI DIN DOBROGEA ANILOR 1877–1878 ÎN RELATĂRILE UNOR MARTORI STRĂINI

DANIELA BUȘĂ

(*Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”*)

Conflictul dintre Rusia și Imperiul otoman, ce se prefigura la mijlocul anilor '70 ai secolului al XIX-lea, a atras o dată în plus atenția europenilor asupra sud-estului continentului. Diplomați, militari, istorici, geografi, jurnaliști, scriitori, industriași, profesori, juriști, artiști, dar și turiști, aflați în trecere de la Viena spre Constantinopol, cu misiuni politice, diplomatice sau din considerente de natură personală, au străbătut spațiul locuit de români și au lăsat posterității, pe lângă impresii superficiale sau informații disparate, scrise în grabă, relatări sau descrieri ample, de o certă valoare documentară, ce includ date statistice, analize referitoare la viața politică și economică a României, aspecte sociale, etnice, culturale, urbanistice, considerații despre importante personalități ale epocii, despre intrigile și orgoliile acestora, despre învățământ, starea căilor și mijloacelor de comunicație, descrieri ale lucrărilor de fluidizare a circulației navale la gurile Dunării, critici, dar și sugestii și, foarte important, considerații despre schimbările ce se prefigurau. În același timp a sporit interesul și curiozitatea de a cunoaște în detaliu și la fața locului provinciile românești aflate sub dominație străină, componența populației, relațiile dintre membrii ei, dar și cele cu autoritatea, drepturile și libertățile de care se bucurau sau de care erau privați aceștia, religia, ocupațiile etc.

În pofida numărului mare de peregrini care au străbătut spațiul locuit de români în intervalul 1852–1878¹, puține sunt mărturiile privind spațiul dintre Dunăre și mare în comparație cu cele referitoare la Principatele române, respectiv România. Perceput ca parte a Imperiului otoman, ca urmare a statutului politico-administrativ, relatările călătorilor străini privind Dobrogea au fost o vreme disparate și foarte sumare, fapt explicabil prin lipsa de interes a occidentalului. Cursele regulate dintre Viena și Constantinopol, efectuate de vasele cu aburi ale Companiei austriece de navigație pe Dunăre, ce scurtau considerabil distanța și timpul dintre cele două capitale, nu constituiau întotdeauna o garanție privind

¹ În perioada 1852–1878 spațiul locuit de români a fost vizitat de 158 de călători, și anume 46 între 1852–1856, 28 între 1857–1861, 19 între 1862–1866, 16 între 1867–1871, 19 între 1872–1876, 30 între 1877–1878. Vezi în acest sens *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, vol. VI (1852–1856), București, Editura Academiei Române, 2010; *Ibidem*, vol. VII (1857–1861), 2012; *Ibidem*, vol. VIII (1862–1866), 2013; *Ibidem*, vol. IX (1867–1872), 2015; *Ibidem*, vol. X (1872–1876), 2017; vol. XI (1877–1878) se află sub tipar.

siguranța circulației și aceasta din cauza navigației dificile de la gurile fluviului, menținute în parte impracticabile prin întârzierea și chiar neefectuarea lucrărilor de dragare a brațului Sulina de către Rusia, după 1840. Astfel, vasele de tonaj mijlociu și mare erau obligate să transbordeze mărfurile pe șleपुरi, iar pasagerii erau nevoiți să suporte rigorile carantinei. Pentru a fi scutiți de aceste neplăceri, nu puțini peregrini au ales, în drumul spre mare, varianta voiajului pe uscat, trecând Dunărea pe la Hârșova sau Cernavodă sau, dacă veneau din Moldova, pe la Isaccea și de acolo prin Babadag spre Constanța. Aceleași rute erau folosite și în sens invers. După încheierea războiului Crimeii, interesul pentru Dobrogea a sporit în contextul construirii căii ferate care lega Dunărea de mare. Astfel, treptat, referirilor succinte, reduse la câteva rânduri, li se adaugă pagini sau capitole despre Dobrogea, despre clima, vegetația, populația și orașele ei. Cu toate acestea, informația privitoare la provincie continuă să fie sumară, inconsistentă, superficială, multe dintre referiri preluând date deja cunoscute sau inserând lungi descrieri ale vestigiilor din epoca romană, completate cu observații privind unele localități de pe malul Dunării.

La începutul anilor '70 ai secolului al XIX-lea, Dobrogea și locuitorii ei au făcut obiectul observațiilor istoricului și publicistului elvețian James de Chambrier, în lucrarea *Un peu partout. Du Danube au Bosphore*². Descendent al unei familii nobiliare, cunoscut și apreciat în epocă pentru volumele sale de călătorie³, dar mai ales pentru scrierile sale istorice⁴, cavaler al Legiunii de Onoare și medaliat cu ordine și medalii ale diferitelor state europene, Chambrier a cunoscut Dobrogea în drum spre Constantinopol. Văzută din goana trenului ce lega Cernavodă de Constanța, într-o perioadă în care Dunărea inundase mari suprafețe, provincia i se pare tristă, monotonă, nepopulată și neprimitoare. „Călătoriile pe calea ferată în Dobrogea nu sunt ca în alte părți – nota elvețianul; credeam că suntem în vagon și acesta se află pe vapor. Dunărea, care inundase țara și acoperise șinele, mângâia încă treapta trenului, ceea ce lungea drumul prin aceste singurătăți de o poezie sălbatică. Este încă deșert; este, precum în Valahia, o viață primitivă și pastorală. Neroditoarelor câmpuri de ovăz, săracelor câmpuri de porumb și grâu le succed degrabă păpuși, bălării și ierburi înalte... Priveliștile sunt triste; este grandoarea infinitului”.

Cei câțiva tătari zăriți prin fereastra vagonului, locuințele lor și tot ceea ce-i înconjură nu au schimbat nimic din prima impresie. Ci au întărit-o și i-au adus un plus de tragism, chiar de lugubru. „Bordeie acoperite cu pământ și stuf adăpostesc câteva familii tătare, pe care le vedem stând în jurul puțurilor și care par liniștite, când nu le prinde cheful de a tâlhări un pic. Ciobanii, în veșminte de pânză, își păzesc oile:

² James de Chambrier, *Un peu partout. Du Danube au Bosphore*, Paris, Deuxième édition, 1873.

³ Din literatura sa de călătorie menționăm cele 5 volume, grupate sub titlul *Un peu partout: De Neuchâtel au Bosphore*, Paris, 1872; *Du Bosphore aux Alpes*, Paris, 1874; *Du Jura à l'Atlas*, Neuchâtel – Genève, 1883; *D'Alger à Madrid*, Neuchâtel, 1886; *De Tolède à Grenade*, Neuchâtel, 1892.

⁴ Amintim câteva dintre operele istorice: *Marie-Antoinette, reine de France*, Paris, 1868; *Rois d'Espagne. De Charles IV à Alphonse XII*, Neuchâtel–Paris, 1888; *La Cour et la Société du second Empire*, Neuchâtel, 1902; *De Sevastopol à Solférino. Apogée du second Empire*, Neuchâtel, 1906; *Second Empire. Entre l'apogée et le déclin*, Neuchâtel, 1908; *Second Empire. Avant et après Sadowa*, Paris, 1910.

mânjii aleargă liberi pe platouri. Căruțe cu bivoli înhâmați înaintea pașnic; câteva femei, în ținută complet tătară, scot apă din puțuri. În spațiu se profilează călăreți nestăpâniți, care tulbură meditația berzelor și bătlanilor; prin cursa lor năvălaşă însuflețesc acest peisaj melancolic, presărat cu cranii de vaci și schelete de animale albite de soare”⁵.

Ajuns la Constanța, consemnează amuzat și în același timp interesat pregătirea pasagerilor musulmani de pe vaporul austriac pentru rugăciunea de seară: „Turci și levantini în robe de culoarea fisticului, cu cingătoarea plină de arme, își întinseseră covoarele, își instalaseră ibricile, își etalaseră obiectele necesare osmanlăilor. Cum soarele apunând îmbrățișa orizontul și aurea falezele, ei se pregăteau de rugăciune cu ajutorul conștiințioaselor abluțiuni. Apoi, orientându-se spre Mecca, trecând de la gesturi solemne la balansări puternice, se prosternază cu o umilință potrivită tuturor cultelor. Meditația lor oprea zâmbetul pe cale de a se ivi la vederea mișcării degetelor lor mari, foarte ocupate să treacă de la urechi la brâu și de la brâu la urechi. O masă silențioasă și bucate necunoscute, cu desert de alune și nuga, urmă rugăciunea; ciubucul urmă masa, pâlparea pipelor lumina câteva secunde în umbră. Apoi turbanele se răspândesc, puntea se mobilează cu baloturi vii, în întregime încredințate discreției publice”.

Constanța i se înfățișează ca un oraș trist, bătut de vânturile dinspre mare, cu case făcute din pietrele vechii cetăți Histria, „originea antică a capitalei Pontului Euxin” fiind atestată doar de „câteva fragmente de coloane, de câteva dărâmături nobile ascunse printre mărcinișuri”. În port, tabloul oriental era dominat de „vameșii cu turban, în papuci, cu pipa între buze”⁶.

Odată cu redeschiderea chestiunii orientale, în 1875, lumea occidentală constata cât de puțin cunoștea realitatea din provinciile stăpânite de Imperiul otoman. Apariția, în 1876, a lucrării *Between the Danube and the Black Sea, or Five Years in Bulgaria*, semnată de inginerul englez Henry C. Barkley, venea să umple golul informațional, mai cu seamă că autorul cunoștea îndeaproape realitățile zonei unde, așa cum mărturisea, locuise „mai bine de 12 ani”. Cartea a stârnit un viu interes în rândul publicului avid de informații referitoare la regiunea Balcanilor, mai cu seamă că unele din întrebările ce stăruiau își găseau răspunsul sau explicația în cele peste 300 de pagini. Implicat direct în construcția căii ferate Cernavodă–Constanța⁷, Henry Barkley a locuit între 1857–1861 și „s-a format pe teritoriul dobrogean nu numai ca inginer, ci și ca om și literat”⁸.

Primul contact cu oamenii și locurile din Dobrogea îl contrariază pe englez. Satele, „unele turcești, altele tătarăști, dar cele mai multe bulgărești”, erau „situate la

⁵ James de Chambrier, *Puțin de pretutindeni. De la Dunăre la Bosfor*, în *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, vol. X (1872–1876), și urm., p. 88.

⁶ *Ibidem*, p. 89.

⁷ Henry Barkley a venit în Dobrogea în 1857, împreună cu frații săi George Andrew și Robert Barkley, la solicitarea fratelui lor mai mare, John Trevor Barkley, care răspundea de coordonarea și executarea lucrărilor de construcție a liniei ferate Cernavodă – Constanța.

⁸ *Între Dunăre și Marea Neagră sau cinci ani în Bulgaria*, în Henry C. Barkley, *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, vol. VII, și urm., p. 138.

o distanță de cel puțin zece mile⁹ unele de altele”, toate nefiind altceva decât „o adunătură jalnică de case din lut, strânse la un loc pentru mai multă siguranță”. Nici Constanța nu face excepție și, în pofida așteptărilor de a găsi aici „un mare oraș oriental”, englezul constata că nu este decât un sat „așezat pe o limbă îngustă de pământ”, ce ieșea în Marea Neagră, „o mică adunătură amărâtă de case din lut, din mijlocul cărora se ridica minaretul unei moschei”¹⁰. La Medgidia, o mică așezare recent apărută, avea să găsească numai o colonie de tătari, „*avant couriers* ai miilor <de confrăți> ce trebuiau să ajungă curând din Crimeea”¹¹. Munca în condiții deosebit de grele, aventurile la tot pasul, problemele întâmpinate de-a lungul traseului, neprevăzutul sau chiar nesiguranța traiului zilnic, bolile, dar și plăcerea vântului, capriciile climei, relațiile cu reprezentanții diferitelor etnii, obiceiurile, dar și superstițiile lor, toate acestea sunt descrise cu un deosebit apetit pentru detaliu, cu mult talent literar, cu înțelegere și umor. Cu toate acestea, după cinci ani de la sosirea pe pământ dobrogean, bilanțul era unul pozitiv. „Viața pe care o dusesem în aceste câmpii fusese una foarte plăcută, în ciuda arșițelor teribile din timpul verii și a gerurilor intense iarna, a călătorilor obositoare, a mâncării rele, a adăposturilor proaste și atacurilor constante de febră. Ne bucurasem de munca noastră și de pasiunea noastră. Ne-am făcut mulți prieteni și, sper, puțini dușmani. Din băieți devenisem bărbați și ne sădisem tinerețea într-un sol foarte bun, adică în terenuri bine pregătite prin muncă, și nu erau motive să ne temem la coacerea recoltei”¹².

În plin conflict în Balcani, în 1877, un alt volum al lui Henry Barkley vedea lumina tiparului¹³, în care autorul descria aventura construcției căii ferate Varna – Ruse, începută în mai 1864, implicarea sa fiind de această dată mult mai puternică, în calitate de director executiv și de proiectant al gării din Ruse.

Tot în 1876, consulul-general al Franței la București, baronul Louis Marie Adolphe Léveque d’Avril, ce-și încheia misiunea după zece ani de rezidență în capitala României¹⁴, cunoscător îndeaproape și nemijlocit al societății românești, ale cărui rapoarte au influențat politica Franței la gurile Dunării, publica la Paris, sub pseudonimul Cyrille, lucrarea *De Paris à L’Ile de Serpents, à travers la Roumanie, la Hongrie et les bouches de Danube*¹⁵. În răstimpul petrecut pe meleaguri românești

⁹ Unitate de măsurare a distanței, egală cu 1609,3 metri.

¹⁰ Henry C. Barkley, *op. cit.*, în *Ibidem*, p. 139.

¹¹ *Ibidem*, p. 141.

¹² *Ibidem*, p. 186.

¹³ Henry C. Barkley, *Bulgaria before the War, during Seven Years Experience in European Turkey and Its Inhabitants*, London, John Murray, 1877.

¹⁴ Louis Marie Adolphe Léveque d’Avril (1822–1904) a fost numit consul-general al Franței la București în 1866, fiind socotit un cunoscător al realităților românești după căsătoria sa cu Maria Odobescu, dar și ca urmare a misiunilor îndeplinite în țările Mediteranei orientale și în timpul războiului Crimeii. În perioada rezidenței în capitala României a fost delegatul Franței în Comisia Europeană a Dunării de la Galați și a reprezentat Franța la Conferința de la Constantinopol, din 1873, când au fost fixate tarifele navigației pe Canalul de la Suez. După terminarea misiunii în România a fost trimis în Chile, ca ministru plenipotențiar, unde a rămas până în 1882.

¹⁵ Cyrille, *De Paris à L’Ile de Serpents, à travers la Roumanie, la Hongrie et les bouches de Danube*, Paris, Ernest Leroux Editeur, 1876.

călătorise în Muntenia, Moldova, Transilvania, Banat, dar și în Dobrogea și Delta Dunării. Atmosfera ce se degajă din notele sale de călătorie este asemănătoare cu cea întâlnită la James de Chambrier, dar într-un alt registru. Delta se rezuma la întinderi nefârșite de apă, mlaștini întretăiate de lacuri mici, păpuși, pădurile Letea și Caraorman, câteva sate, diferite între ele prin etnie și religie. Cu toate acestea, nota diplomatul francez, peisajul „nu este lipsit, până la urmă, de un anumit farmec. Dimineța, în josul fluviului, păsările par negre, pentru că soarele răsare în spatele lor. Seara digurile, farul de la nord par scăldate într-o lumină puternică; păsările au atunci o albeață orbitoare, marea este albastră, verde sau galbenă, depinde de distanță, adâncime sau timp. La stânga, pădurea Letea se zărește la orizont. Navele intră cu avânt în curent, împinse de un vânt favorabil. Sunt câte șapte, opt sau zece. Admirăm dispunerea armonioasă a grupului de nave cu toate pânzele umflate de o briză binefăcătoare”¹⁶.

În peregrinările sale trece prin satele Cedirlez (azi Sfântu Gheorghe), „format din șazeci de căsuțe de pescari ruși”, unde a mâncat caviar proaspăt abia pescuit, „Beștepe, care se numește oficial Mahmudia”, Prislav¹⁷, Malcoci, „un sat german”¹⁸, face o scurtă excursie pe Insula Șerpilor și constată că nu este locuită și nu există nici șerpi, de existența căror este legată, în opinia sa, denumirea insulei. La Tulcea și Sulina diplomatul francez a remarcat multitudinea etniilor și a cultelor religioase și a fost contrariat de existența a tot atâtea lăcașuri de cult ortodox câte etnii erau, încercând să găsească o explicație acestei realități. „Separarea dintre naționalități este elementul cel mai izbitor în Tulcea și Sulina. Grecii, bulgarii, rutenii, moldovenii, deși toți ortodocși, nu s-au putut înțelege asupra cultului și și-au construit fiecare propria biserică. Nu este din cauza limbii, pentru că toate limbile sacre nu sunt inteligibile (exceptându-i pe români). Este din cauza naționalității. Acolo se află întreaga explicație a problemei orientale. Această idee a naționalității distruge pretinsa unitate religioasă, care i-a speriat pe occidentali, ce credeau că împăratul Rusiei este papa bulgarilor, grecilor și chiar al armenilor și nestorienilor, în timp ce ultimele două sunt anatimizate în toți anii”¹⁹.

Un alt diplomat francez, Gabriel Aubaret, consul al Franței la Rusciuc, ne oferă informații prețioase despre numărul și componența populației din sangeacul Tulcea, denumire sub care era cunoscută Dobrogea înainte de războiul din 1877–1878. El consemnează existența, în cele șapte cazale: Sulina, Babadag, Măcin, Constanța, Hârșova, Medgidia și Tulcea, a 200 000 suflete, ceea ce înseamnă 16–17 locuitori pe kilometru pătrat²⁰. Cele mai multe sate erau în cazaua Babadag (57), urmată de

¹⁶ Cyrille, *De la Paris la Insula Șerpilor, traversând România, Ungaria și gurile Dunării*, în *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, vol. X, și urm., p. 296.

¹⁷ Localitate atestată de săpăturile arheologice în apropierea satului Nufărul de astăzi, pe brațul Sfântu Gheorghe.

¹⁸ *Ibidem*, p. 297–298.

¹⁹ *Ibidem*, p. 293.

²⁰ G. Aubaret, *Province de Danube*, în „Bulletin de la Société de Géographie”, sixième série, tom XII, juillet/décembre, Paris, 1876, p. 150–151. Vezi textul tradus în *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, vol. X, și urm., p. 351–354.

Medgidia (55), Hârșova (38), Constanța (33), Tulcea (27), Măcin (25) și Sulina (11). Aubaret ne oferă date și despre numărul caselor fiecărei cazale și componența etnică a populației. Astfel, în cazaua Sulina marea majoritate a locuitorilor erau creștini, emigranți din Rusia, și locuiau în 585 de case, în vreme ce musulmanii aveau doar 10 case²¹; în cazaua Tulcea numărul caselor creștinilor era de 4 610 față de 1 050 case ale musulmanilor, două treimi dintre primele fiind „alcătuite în exclusivitate din vechi alsacieni catolici care au un mare atașament față de Franța”²², iar în cazaua Măcin creștinii locuiau în 2 001 de case și musulmanii în 1 230 de case²³.

În restul cazalelor predominau musulmanii. Astfel, cazaua Babadag număra 3 099 de case musulmane, locuite în mare majoritate de tătari veniți din Crimeea după războiul din 1853–1856 și care au „contribuit în mare măsură la desecarea și la cultivarea câmpurilor până atunci necultivate în Dobrogea”, față de 2 622 case ale nemusulmanilor²⁴; cazaua Constanța avea 4 445 case musulmane față de numai 62 de case ale nemusulmanilor; cazaua Medgidia 4 342 case ale tătarilor musulmani și 431 ale nemusulmanilor; cazaua Hârșova 2 653 de case musulmane și 963 ale nemusulmanilor²⁵.

Dintre reședințele acestor unități administrative cea mai importantă era Tulcea, ce număra de la „10<000> la 12 000 de locuitori”, care „vorbesc douăzeci de dialecte diverse”. În opinia diplomatului francez, Tulcea era un oraș „mai mult european decât turcesc, o adunătură de rase și secte diverse”, unde trăiau laolaltă „musulmani turci, tătari, nogai, cerchezi, persani, albanezi, curzi, musulmani bosniaci și musulmani țigani. Dintre creștini, care sunt majoritatea, rasele sunt încă mai diverse; aceștia sunt: greci, bulgari, greco-bulgari, moldo-valahi, albanezi creștini, armeni catolici și schismatici, europeni, unguri, sârbi, muntenegreni, cazaci și, mai ales, ruși aparținând diverselor secte ale răscolnicilor. În ultimul timp populația cazalei a crescut prin noua emigrare a valahilor și a vechilor coloniști germani din Basarabia, fugiți de noua lege militară promulgată de Rusia”, consemna consulul francez²⁶.

Tot din aceeași sursă aflăm că în târgul Babadag trăiau 7 300 de suflete, Constanța și Măcin aveau 5 000 de suflete fiecare, în Medgidia trăiau 3 200, iar în Hârșova 2 000. Cei mai puțini locuitori avea Sulina, numai 1 200.

Răscoalele populației din Balcani, declanșate încă din 1875, extinse și acutizate în anul următor, i-au încurajat pe musulmanii din regiune să întreprindă acțiuni împotriva populației creștine. Trupele turcești, cantonate la Tulcea, au primit ordin să se deplaseze la Isaccea, Măcin, Hârșova. Totodată, guvernul otoman a dat ordin guvernatorului să distribuie arme voluntarilor mahomedani: cerchezi, albanezi și

²¹ Gabriel Aubaret, *Provincia Dunării*, în *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, vol. X, și urm., p. 352.

²² *Ibidem*, p. 354.

²³ *Ibidem*, p. 353.

²⁴ *Ibidem*, p. 352.

²⁵ *Ibidem*, p. 353.

²⁶ *Ibidem*, p. 354.

tătari, pentru a preîntâmpina izbucnirea unei răscoale a populației creștine din regiune, fapt ce a multiplicat abuzurile împotriva acesteia. Declanșarea conflictului dintre Rusia și Imperiul otoman, informațiile lacunare, trunchiate, lipsite de acuratețe despre etniile ariei, despre drepturile și aspirațiile lor la libertate și unitate națională au născut o adevărată emoție în rândul politicianilor și al opiniei publice din Europa centrală și apuseană. Cele mai mari și mai influente publicații străine au trimis în teatru de luptă un număr mare de corespondenți și reporteri de război. Potrivit unor contemporani, ei înșiși reporteri de front sau prezenți la fața locului cu diferite misiuni, numărul acestora s-ar fi ridicat la 80, dintre care 75 acreditați pe lângă comandamentul armatei ruse. Cei mai mulți erau trimișii unor reviste prestigioase din Paris, Londra, Berlin, Viena, New York, Milano, Roma, Napoli, Bruxelles, unii dintre ei însoțind armata rusă până la sfârșitul ostilităților²⁷.

Trebuie precizat că nu oricine putea îndeplini misiunea de corespondent, reporter de război și trimis special al unei gazete străine. Acest slujitor al presei trebuia să fie înzestrat cu abilități deosebite atât fizice, cât și artistice și cu mult simț practic, adică să fie: bun călăreț și țințaș, rezistent la oboseală, care se adapta rapid la condițiile de campanie, oricând gata să facă deplasarea în locurile unde se decidea soarta unor confruntări sau unde putea obține informații deosebite, cunoscător al mai multor limbi, dar și desenator sau pictor talentat. Într-un cuvânt, „acesta era un gazetar curajos, oțelit de intemperii și de focul luptei pe care nu-l putea evita, punându-și de mai multe ori viața în primejdie (uneori chiar pierzându-și-o) pentru a trimite corespondențe senzaționale redacției”²⁸.

Parcursul obținerii acreditării de corespondent de război pe lângă trupele ruse nu era simplu. Solicitantul avea nevoie în primul rând de o scrisoare de recomandare din partea publicației al cărei trimis era și de o serie de acte și dovezi emise de serviciul de presă rus, condus de colonelul Mihail Alexandrovici Hesenkampf, șeful biroului de informații și secretar al marelui duce Nicolae, vorbitor fluent de franceză și germană. De asemenea, jurnalistul trebuia să răspundă față de un diplomat atașat în Rusia, să deponă trei portrete carte de vizită, unul rămas la purtător, ce avea scris numele, publicația al cărei trimis era și numărul autorizației de liberă trecere, cea din urmă întărită cu un sigiliu din ceară roșie al statului-major rus. Un alt portret era păstrat în albumul comandamentului, iar al treilea intra în arhiva Ministerului de Război²⁹. După semnarea cererii, era pus timbrul oficial, iar solicitantul primea

²⁷ Vezi, în acest sens, Daniela Bușă, *Militari și reporteri de front străini, martori ai războiului de independență*, în „Studii și Materiale de Istorie Modernă”, vol. XXX, 2017, p. 35–47; Adrian Silvan Ionescu, *Penel și sabie. Artiști documentariști și corespondenți de front în Războiul de independență (1877–1878)*, București, Biblioteca Bucureștilor, 2002; ; Idem, *România în vreme de război. Observațiile unui corespondent de front de la 1877*, în *Vers l'Orient européen: voyages et images*, București, 2009, p. 251–264.

²⁸ Adrian Silvan Ionescu, *Penel și sabie. Artiști documentariști și corespondenți de front în Războiul de independență (1877–1878)*, și urm., p. 17.

²⁹ Fr. Kohn-Abrest, *Zig-zag en Bulgarie*, Paris, Editeur G. Charpentier, 1879, p. 106. Vezi și Adrian Silvan Ionescu, *op. cit.*, p. 23.

placheta de corespondent cu însemne imperiale, ce trebuia pusă pe mâneca stângă a îmbrăcăminte³⁰. Acreditarea pe lângă unul din regimentele armatei ruse era primită după 8 zile. Reporterul de război avea obligația să trimită de fiecare dată un exemplar din ziarul în care apărase corespondența sa, „să nu dezvăluie nici o mișcare a trupelor pentru că noi suntem jurnaliști și nu spioni”, cum specifica unul dintre ei și mai ales să se documenteze numai „de la comandamentul rus”³¹.

Unul dintre cei mai activi corespondenți de război, prezent în multe puncte fierbinți ale conflictului și autor a numeroase desene și schițe de la fața locului, a fost francezul Georges Hardouin, cunoscut sub numele de Dick de Lonlay, scriitor și publicist, trimis special al celebrei reviste „Le Monde Illustré”. Dorind să-și informeze cu cât mai multă acuratețe cititorii, el a însoțit trupele ruse pe tot parcursul luptelor, fiind martor la ocuparea Măcinului, după atacul furibund din noaptea de 22 spre 23 iunie 1877, dar și la jafurile și atrocitățile comise de o parte sau de alta. Dacă inițial „cei 10 000 de creștini din oraș” trecuseră timp de două zile prin „momente groaznice, puțând să fie masacrați în fiecare clipă de bașbuzuci” și alți mahomedani cărora guvernatorul le distribuise arme, intrarea în oraș a trupelor ruse de recunoaștere, alcătuite din cazaci, nu a adus liniștea³². Chiar în dimineața zilei de 23 iunie, consemna Dick de Lonlay, cu puțin înainte de intrarea trupelor ruse, guvernatorul turc și funcționarii otomani plecaseră, orașul fiind părăsit cu multe luni înainte și de „familiile turce cam 3–4 000 de suflete”. Pentru scurt timp, cerchezii au luat în stăpânire Măcinul comportându-se la fel ca bașbuzucii și circazienii guvernatorului, adică „s-au răspândit în oraș, jefuind magazinele și casele. Au incendiat doar o singură clădire, dar s-au mulțumit de a prăda altele. Din nefericire au fost comise multe barbarii. Într-o casă am găsit trupurile unei mame și ale fiicelor ei, care după ce au fost pângărite, au fost martirizate cu o cruzime de neimaginat. Este de știut numai că aceste nefericite au fost legate cu bucăți de carne, pe care cerchezii le-a tăiat de pe brațele lor”³³. Sosirea primelor detașamente ale armatei ruse, întâmpinate cu cruci, icoane și steaguri, cu rugăciuni și urări de viață lungă adresate țarului, a produs „mare bucurie” în rândul creștinilor. „Câțiva exaltați au vrut să dărâme două moschei, dar nu au fost lăsați de ruși; singura răzbunare a populației creștine a fost devastarea arhivelor Conacului (reședința guvernatorului)”³⁴.

În vara anului 1877, un personaj oarecum bizar a ținut să călătorească prin Dobrogea, măcinată de abuzurile administrației și ale trupelor otomane. Este vorba de viconte Alfred de Caston, pe numele său adevărat Antoine Aurifeuille, prestidigitator celebru, jurnalist, „vechi elev al Școlii politehnice”, cum se autointitula, originar,

³⁰ A. Mlochowski de Belina, *De Paris à Plevna*, Paris, 1878, p. 43–44.

³¹ Fr. Kohn-Abrest, *op. cit.*, p. 107.

³² Dick de Lonlay, *En Bulgarie 1877–1878. Souvenirs de guerre et de voyage*, Paris, 1883, p. 132. În privința numărului creștinilor din oraș, autorul exagerează, dacă avem în vedere că diplomatul francez Gabriel Aubaret menționa în 1876 existența în localitate a „5 000 de suflete”.

³³ *Ibidem*, p. 131.

³⁴ *Ibidem*, p. 132.

potrivit unor contemporani, din Guyanna (probabil franceză), căpitan în timpul revoluției de la 1848. El mai călătorise în spațiul locuit de români la sfârșitul anilor '60, în drum spre Constantinopol³⁵.

Incitat de evenimente și de faptul că la București „jurnalele discutau foarte doct” despre provincie, dar „mărturiseau deschis că nu cunoșteau Dobrogea decât prin reputația ei proastă”, la fel „ca o duzină de orbi ce se adunaseră să discute despre culori”³⁶, Alfred de Caston pornea spre Tulcea, înarmat cu scrisori de recomandare către viceconsulul Franței de acolo. Un an mai târziu vedea lumina tiparului lucrarea sa *Voyage dans la Dobroudcha. La vérité sur les hommes et les choses*, în care ne oferă informații despre ultimele zile ale administrației și stăpânirii otomane a provinciei și despre trecerea ei sub administrația rusă. În acest sens, după ce prezintă ultimii șase guvernatori otomani ai sangeacului Tulcea din intervalul 1867–1877, Caston consideră că o mare vină pentru situația explozivă din provincie, dar mai ales pentru atrocitățile comise asupra populației creștine, o are ultimul guvernator, Said pașa, care a tolerat și chiar a încurajat abuzurile și jafurile bașbuzucilor și circazienilor, multe petrecându-se sub oblăduirea și cu știrea lui. Aparent „un bătrân foarte fin, foarte spiritual, vorbind admirabil limba franceză, dar atins de oftalmic din cauza căreia ochii săi ardeau în fiecare dimineață, ceea ce a avut o anumită influență asupra afabilității lui înnăscute”, guvernatorul a trezit multe semne de întrebare asupra caracterului său adevărat, care „a rămas o adevărată enigmă” pentru toți din Tulcea. O explicație ar fi, potrivit lui Caston, aceea că Said pașa a trebuit să se conformeze ordinelor primite de la superiorii din Constantinopol „de a face, la primul semn, vid în fața armatei ruse și de a incendia și de a distruge tot ce putea servi inamicului”, de a lua „cu el, vrând-nevrând, toată populația nemusulmană până dincolo de zidurile lui Traian!”³⁷.

Înconjurat de oameni fideli, ca de pildă Ahmed aga, șeful <unităților> neregulate, „un fanatic înrăit, un om sângeros care a luat ca auxiliari doi hoți teribili, care timp de zece ani au comis crimele cele mai atroce”, respectiv Kara Mustafa și Hadji aga, „doi *bin-bași* improvizați”, Said pașa a închis ochii la crime, violuri, jafuri, comise „chiar înainte de declanșarea războiului”³⁸. Însuși viceconsulul Franței³⁹, citat de Caston, s-a convins, în urma unei cercetări pe teren, de temeinicia plângerilor locuitorilor creștini: „Într-o noapte, însoțit de un servitor și având acru că merge să se plimbe, dl. Langlais a luat drumul satelor unde refugiații pretindeau că au văzut cum se prăda cu ochii lor. Ce orori! Realitatea

³⁵ Detalii privind personalitatea lui Alfred de Caston și traducerea însemnărilor de călătorie (1869) privind spațiul românesc și pe români, în *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, vol. IX, și urm., p. 171–194.

³⁶ <icom>te Alfred de Caston, *Voyage dans la Dobroudcha. La vérité sur les hommes et les choses*, Bucharest, Imprimerie Thiel & Weiss, Palais „Dacia”, 1878, p. 6.

³⁷ *Ibidem*, p. 13.

³⁸ *Ibidem*, p. 14.

³⁹ Viceconsul al Franței la Tulcea era Aimé Adrien Langlais. La acea vreme consulatul ținea de ambasada Franței din Constantinopol.

întreaga tot ce se putea închipui. Principalele biserici prădate erau cele de la Yeni-Keoy, Congaz, Hadjilar, Hadjad-Keui etc. La Hadjilar circazienii au comis asupra marelui altar cea mai ignobilă și mai infamă profanare. În satul Cataloi, pastorul protestant, dl. Liebing, a fost biciuit de către turci pentru că a vrut să apere tinerele fete de a fi supuse celor din urmă ofense. După profanare, jaf și viol, masacru și incendiu! Acesta era felul de a acționa al circazienilor și bașbuzucilor”, care „nu luptă, ei jefuiesc”⁴⁰, conchidea francezul.

Multe dintre abuzuri și jafuri au continuat și după retragerea administrației și trupelor otomane. Astfel la Kasap-Keui și la Nasseff au fost masacrați toți locuitorii⁴¹, iar „circazienii veniți de la Tulcea și bătuți la Babadag de cazacii colonelului Izmailov, s-au repliat la Kargalik, unde au reînceput masacrele; femeile și copiii s-au salvat <ascunzându-se> în stuf pentru a încerca să scape de moarte!”⁴². La fel la Mangalia, descris de Caston ca „un oraș încântător și înfloritor”, trupele cazacilor ruși „au găsit numai șase persoane <în viață>”⁴³.

Informațiile despre Dobrogea sunt completate cu date despre populație, venituri, cheltuieli, instrucție publică, siguranță generală, salubritate. Bazate pe statistica rusă, datele privind veniturile și cheltuielile demonstrează cât de profitabilă s-a dovedit provincia pentru administrația imperială. Astfel, doar într-un an, septembrie 1877 – septembrie 1878, din dări s-a strâns o sumă ce „a depășit 2 900 000 <franci> aur”, din care „după plata costurilor administrației, a lucrătorilor telegrafului și poștei, a transportului trupelor etc., etc., Exc<elența> S<a> dl. Belotercovici a vărsat încă 1 500 000 de franci în casieria guvernului rus”⁴⁴. Sursa principalelor venituri o constituiau drepturile de vamă, adică 1 600 000 franci, restul reprezentând „zeciuiala, în jur de 600 000 franci, impozitul pe oierit, 255 000 franci și taxele asupra imobilelor și drepturilor comerciale, 140 000 franci, toate însumând 2 155 000 franci. Restul provenea din impozitele pe porci, dreptul de pășunat, dreptul de a vinde tutun, cel de banderolă, cele asupra vinului, hârtiei, a biletelor de trecere, veniturile din bunurile statului, veniturile din carantine”⁴⁵.

Preluând datele oferite de aceeași sursă, ce aveau la bază registrele întocmite de preoții fiecărui cult, Caston estima populația Dobrogei la „cel puțin 150 000 suflete”: ruși, bulgari, români, armeni, germani, tătari și alții⁴⁶. Numai în ultimele două luni (autorul nu specifică la care face referire), 12 000 de suflete, adică 3 259 de familii de turci și tătari se reîntorseseră la casele părăsite la izbucnirea războiului, cele mai multe în cazaua Constanța (1 429)⁴⁷.

⁴⁰ V<icom>te Alfred de Caston, *op. cit.*, p. 16.

⁴¹ *Ibidem*, p. 36.

⁴² *Ibidem*, p. 38.

⁴³ *Ibidem*, p. 39–40.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 47.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 48.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 50.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 51.

O ultimă mărturie asupra căreia vom face referire este cea a francezului Armand Belin, care, mânat probabil de curiozitatea de a vedea eventualele schimbări produse de starea de beligeranță, a voiajat prin Europa în intervalul 12 iunie – 7 august 1878, ajungând și în Dobrogea. Călătorind cu vaporul pe Dunăre, are prilejul de a vedea orașele Galați, Tulcea și Sulina, ultimul fiind socotit „unul din târgurile cele mai complexe ale Dobrogei”, un port animat cu un aspect plăcut, „sediul administrației instituită de Comisia internațională pentru ameliorarea trecerii Dunării și principalul ei depozit”⁴⁸.

Profitând de răgazul de timp oferit de operațiile de descărcare și încărcare a mărfurilor, el nu pierde prilejul de a vedea la fața locului „lucrările făcute de ruși pentru a apăra intrarea pe braț”. Totodată, constată cu surprindere că, dacă până la Galați rușii erau văzuți doar de la distanță, imediat ce părăsești portul și înaintezi pe brațul Sulina, „ocupăția rusă prezintă în orice caz caracterele unei permanente”. Rușii ocupau nu numai „militar întreaga țară ce se întinde pe unul și pe celălalt mal al Dunării, în aval de Galați, dar ei și-au asumat și administrația. Poliția lor își exercita competența până la bordul <vasului> nostru: trebuie să spun, pentru a fi just, că procedeele agenților moscoviți, întrucât au fost investiți de guvernul lor cu depline puteri până la cel mai de jos funcționar, nu se simt prea mult; am fost asigurați de locuitori, de spiritul și omnipotența militarilor. Dacă în România, simplul loc de trecere pentru trupe, rușii păstrează atitudinea și mobilitatea unei armate de campanie, în Bulgaria, dimpotrivă, unde se consideră la ei <acasă>, au luat-o în posesie completă. Ei s-au transformat inevitabil în guvernanți și administratori mai curând decât învingători și cuceritori”⁴⁹.

Însemnările călătorilor străini ne dezvăluie o Dobrogea ale cărei realități țineau, în deceniul al optulea al secolului al XIX-lea, mai degrabă de Evul Mediu decât de epoca modernă. În vreme ce România făcuse pași decisivi și ireversibili spre Europa, ținutul dintre Dunăre și mare continua să fie descris ca un loc opus civilizației, un loc în care zorii modernității nici nu se întrezăreau. Acutizarea crizei orientale și conflictul dintre Rusia, România, pe de o parte, și Imperiul otoman, pe de altă parte, au stâmit interesul și curiozitatea lumii occidentale față spațiul sud-est european și au crescut dorința de cunoaștere a spațiului dintre Dunăre și Marea Neagră.

PEOPLE AND PLACES IN 1877-1878 DOBRUDJA IN SOME FOREIGN TRAVEL ACCOUNTS

Abstract

The 1877-1878 conflict between Russia and the Ottoman Empire made the Central and Western European public opinion attentive towards the South-Eastern part of the continent. The Romanian declaration of Independence and the war attracted the interest of diplomats, soldiers,

⁴⁸ După A<mand> B<clin>, *De Paris à Constantinople par le Danube. Esquisses et souvenirs de voyage*, Paris, Imprimerie de Jouaust, 1878, p. 43.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 44.

aristocrats, physicians, professors, artists, reporters, photographers, press correspondents, actors, and tourists. All these let written accounts on the events and realities they encountered in Romania, as well as the battles from Dobrudja. They also witnessed the last days of the Ottoman administration in Dobrogea and the transition towards the Russian administration, as well as the abuses and the lootings of the Bashibazouks and Circassians against the Christian population.

Keywords: Dobrudja; Independence War; Foreign Travellers; Travel Accounts; Ottoman and Russian administration; population.

MĂRTURII ITALIENE DESPRE SOCIETATEA ROMÂNEASCĂ DIN TIMPUL MARELUI RĂZBOI

RALUCA TOMI

(Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”)

La începutul anului 1926, Vasile Pârvan surprindea trăsăturile spiritului italic într-una din conferințele organizate de Institutul Italian de cultură din București. Sinceritatea, spontaneitatea, „înclinarea nereținută pentru exprimarea zbuciumului lăuntric”, „profunda preocupare pentru real și amănunt” în artele plastice, sensibilitatea care a transformat Italia în leagănul poeziei lirice¹. La rândul său, Nicolae Iorga aprecia cultura italiană și spiritul solidarității², iar Ramiro Ortiz scria despre îmbinarea armonioasă, în creațiile artistice din peninsulă, a pragmatismului cu iubirea față de frumos³.

Emigrația italiană în nordul Dunării, începută sporadic în prima jumătate a secolului al XIX-lea, căpăta noi coordonate spre sfârșitul veacului amintit, când se remarcă un aflux constant al populației din nordul peninsulei spre regatul României. Muncitori, arhitecți, ingineri constructori, sculptori, pictori, publiciști, profesori italieni și-au lăsat amprenta în modernizarea infrastructurii, în ridicarea unor impresionante edificii, care înobilează și astăzi arhitectura urbană, au sprijinit formarea spiritului antreprenorial, au întemeiat publicații ce au ajutat la constituirea presei moderne, au influențat prin activitatea lor pedagogică formarea unor personalități ilustre ale culturii române.

În preajma Primului Război Mondial existau în România colonii permanente sau temporare de italieni stabiliți în marile orașe (București, Craiova, Iași, Târgoviște, Constanța, Galați, Brăila, Turnu-Severin etc.) sau în mediul rural (în Dobrogea amintim comunitățile stabilite în Cataloi, Iacobdeal, Greci, Turcoaia etc.)⁴. În București

¹ Vasile Pârvan, *Despre spiritul italic*, „Roma”, an VI, nr.2, februarie 1926, p. 5–6.

² Nicolae Iorga, *Fazele istoriei Italiei și ale poporului italian*, în „Roma”, an IV, nr. 4, aprilie 1924, p. 3–5.

³ Ramiro Ortiz, *Institutul de cultură italiană*, în „Roma”, an IV, nr. 4, aprilie 1924, p. 1–3.

⁴ Emigrației italiene de la sfârșitul secolului al XIX-lea și din secolul al XX-lea i-au fost închinat mai multe lucrări, dintre care amintim: Ecaterina Negruți, *Travailleurs italiennes en Roumanie avant la première guerre mondiale*, în „Revue Roumaine d’Histoire”, 1986, no. 3, p. 225–239; Rudolf Dinu, *Appunti per una storia dell’emigrazione italiana in Romania nel periodo 1878–1914: il Veneto come principale serbatoio di piccole comunità in movimento*, în Grigore Arbore Popescu (a cura di), *Dall’Adriatico al Mar Nero: veneziani e romeni tracciati di storie comuni*, Roma, Consiglio Nazionale delle Ricerche, 2003, p. 245–261; Antonio Ricci, *Gli italiani in Romania: migranti cattolici tra Ottocento e*

se constituiau de la sfârșitul secolului al XIX-lea societăți culturale ce aveau drept scop promovarea culturii și limbii italiene: Societatea „Dante Alighieri”; din inițiativa lui Luigi Cazzavillan lua ființă școala „Regina Margherita”; se constituia o Societate italiană de ajutor reciproc, care pe lângă sprijinirea membrilor coloniei se va implica, odată cu intrarea Italiei în război în 1915, și în adunarea de ajutoare pentru soldații italieni⁵. Există și un Cerc italian⁶, iar din 1916 comunitatea din București va avea și o biserică construită după proiectul arhitecților Mario Stoppa și Giuseppe Tiraboschi, având drept model celebra catedrală milaneză Santa Maria delle Grazie⁷.

În lucrarea de față, ne propunem să prezentăm activitatea unor personalități italiene care au cunoscut nemijlocit drama românească din timpul Marelui Război și au lăsat mărturii mai puțin cunoscute despre aceasta: Benedetto De Luca, Cesare Fantoli, Iginio Vignali, Ramiro Ortiz.

În 1899, la Roma, lângă Columna lui Traian, un avocat italian vorbea despre nevoia organizării unei „cruciade pentru cauza sfântă a latinității” și amintea că la temeliei Columnei s-au pus bazele unei alianțe italo-române cu scopul de apărare a spiritului național⁸. Era Benedetto De Luca, acela care la invitația lui V.A. Urechia sosea în România în 1901 și conferenția la Ateneu, cucerind audiența și făcându-și astfel intrarea în cercurile intelectuale ale capitalei, dar și ale coloniei italiene.

Benedetto De Luca s-a născut la 20 august 1869 în localitatea Serracapriola, provincia Foggia⁹. A studiat la liceul Leopardi din Macerata, pe care îl termina în 1888, dovedind, conform notelor obținute, un talent aparte pentru literatură, istorie, filosofie¹⁰. În anul următor s-a înscris la Universitatea din Macerata, la Facultatea de drept, pe care a absolvit-o în 1892, conform certificatului semnat de rector. Arhivele dezvăluie legăturile avocatului italian cu Nicolae Iorga¹¹, Barbu

Novecento, în Ion Cârja (a cura di), *I romeni e la Santa Sede. Miscellanea di studi di storia ecclesiastica*, București-Roma, p. 206–255; Renzo Francescani și Paolo Tomasella, *Emigranti friulani in Romania dal 1860 ad oggi: un protagonista ritrovato: Geniale Fabbro maestro costruttore*, Pordedone, 2007; Roberto Scagno, Paolo Tomasella, Corina Turcu, *Veneti in Romania*, Regione del Veneto, Longo Editore Ravenna, 2008, p. 54–59; Alina Dorojan, *L'importanza dell'emigrazione italiana nel processo di modernizzazione della Romania (1859–1918)*, în Ion Cârja (a cura di), *Unità nazionale e modernità nel Risorgimento italiano e romeno*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2011, p. 81–96 etc.

⁵ Alina Dorojan, *Colonia italiană din București (II)*, în „Revista Arhivelor. Archives Review”, LXXXVII, no.1, (2010), p. 161–162.

⁶ *Ibidem*, p. 163–164; eadem, *L'emigrazione italiana nelle terre romene (1861–1916)*, teză de doctorat, [www.http://dspaceroma3.caspar.it/bitstream/2307/4187/1/L'emigrazione%20italiana%20nel%20terre%20romene%20\(1861-1916\).pdf](http://dspaceroma3.caspar.it/bitstream/2307/4187/1/L'emigrazione%20italiana%20nel%20terre%20romene%20(1861-1916).pdf), ultima consultare 22 iunie 2018, p. 249–251.

⁷ Alina Dorojan, *Colonia italiană din București (II)*, și urm., p. 173.

⁸ V.A. Urechia, *România la Roma în XII octombrie 1899*, București, 1899, p. 83–85.

⁹ Raluca Tomi, *Un publicista italian e il problema delle nazionalità della Monarchia austro-ungarica all'inizio del Novecento: Benedetto de Luca*, în Ion Cârja (a cura di), *Imperi e nazioni nell'Europa centro-orientale alla vigilia del Prima Guerra Mondiale*. Atti del Convegno internazionale, Cluj-Napoca, 21 febbraio 2014, Roma, Cluj-Napoca, Argonaut, 2016, p. 107.

¹⁰ *Ibidem*, p. 108.

¹¹ Benedetto de Luca către Nicolae Iorga, Biblioteca Academiei Române (BAR), Corespondență Nicolae Iorga, vol. 180, f. 163.

Ștefănescu Delavrancea, Titu Maiorescu, Ion Bianu, Ion Luca Caragiale, cu personalitățile culturale implicate în activitatea Ligii pentru Unitatea Culturală a Tuturor Românilor¹². Treptat, numele său s-a asociat cu inițiativele de răspândire a limbii și culturii italiene în România, fiind un susținător al panlatinismului. Va fi profesor, publicist, inițiator sau reprezentat al unor asociații italiene de cultură, un organizator de excursii în Italia.

Devenea cunoscut în cercurile universitare prin cursul liber de literatură italiană ținut la Universitatea București, între anii 1901–1902 și 1902–1903¹³. Prelegerile au fost susținute în limbile italiană și franceză, bucurându-se de aprecierea studenților. Benedetto De Luca s-a integrat în cadrul coloniei italiene, prin numeroasele inițiative de promovare a culturii și civilizației peninsulare, dar și prin căsătoria în 1907 cu Ana Maria Rădulescu, nepoata gravorului Paolo Mercuri¹⁴. Este cunoscută implicarea sa în organizarea Societății „Dante Alighieri” din București.

Contactele lui Benedetto De Luca la nivelul elitei politice a României se înmulțeau în perioada refugiului din Iași, în anii 1917–1918, când publicistul a devenit funcționar al legației Italiei, ocupându-se de publicarea buletinelor de presă și de corespondența diplomatică în cadrul Agenției Telegrafice Italiene. Scrisorile lui Benedetto De Luca din ianuarie–august 1917, adresate soției sale, aflată la Sankt Petersburg, alcătuiesc un adevărat jurnal din perioada refugiului la Iași.

„Tânăr plin de calitate, muncitor și foarte activ, se bucură în București de încredere, stimă și simpatia persoanelor influente” se scria în 1902, într-o lucrare dedicată italienilor din București, despre Cesare Fantoli. Născut în 1868 la Pallanza, comuna Verbania, provincia Novarra, a făcut liceul la Genova și studiile universitare la Torino, unde s-a specializat în construcții civile și electrotehnică. În 1893–1894 sosea în România în calitate de inginer la căile ferate române¹⁵. A creat mai multe firme de construcții, fiind implicat în ridicarea mai multor clădiri importante din capitală: palatul arhiepiscopiei romano-catolice din București, unele lucrări de reamenajare ale Gării de Nord și ale palatului regal. Antrepriza sa construia leagănul Sfânta Ecaterina și clădirea nouă a Spitalului Brâncovenesc. În 1914, la moartea lui Carol I, a fost însărcinat de Ion I.C. Brătianu să amenajeze mormântul regal după planurile simple, severe, dar elegante ale arhitectului Mario Stoppa. Mărturisirea că a lucrat continuu 65 de ore. Tot el a supravegheat și lucrările finale, de zidărie, ale mormântului regal. La sfârșit a primit, lucru mai puțin cunoscut, din partea unui curier special al regelui Germaniei, Wilhelm al II-lea,

¹² Raluca Tomi, *op. cit.*, p. 110.

¹³ Benedetto de Luca către Titu Maiorescu, Bârlad, 4/17 iunie 1909, BAR, corespondență Benedetto de Luca, S 6/XV.

¹⁴ Enrichetta Mercuri s-a căsătorit cu Tudor Rădulescu și s-a stabilit în România, unde în 1880 l-a adus și pe tatăl său, ilustrul gravor Paolo Mercuri. În 1926, „Corriere della Sera” amintea decesul Enrichettei și transmitea condoleanțe ginerelei acesteia, Benedetto De Luca, Arhivele Naționale Istorice Centrale (ANIC), fond Paolo Mercuri, dos. 102.

¹⁵ A. Frangini, *Italiani in Bucarest. Strenna nazionale*, București, Tipografia Curții Regale Carol Gobl & Fii, 1902, p. 27.

o coroană, pentru a fi depusă la mormântul lui Carol I¹⁶. Pentru activitatea sa a primit distincția de cavaler al Coroanei României. În 1915, împreună cu antrepriza Vignali&Gambara, construia Biserica italiană din București, fără a pretinde nicio plată. A fost un membru stimat al coloniei italiene din București, fiind, în perioada 1909–1910, directorul școlii italiene, iar în 1911 conducea Societatea italiană de ajutor reciproc. A fost și expert pe lângă legația italiană în problemele emigrației¹⁷. Fantoli a publicat în 1918 lucrarea memorialistică *Romania, Russia e Italia*, scrisă în beneficiul Crucii Roșii române, în care sunt descrise episoade ale experienței sale din timpul Marelui Război.

Un alt membru al coloniei italiene din București, care a lăsat mărturie despre societatea românească în primele zile de război, este Iginio Vignali¹⁸. Născut în 1866 la Traversetolo, a făcut studii la Politehnica din Torino, obținând diploma de inginer arhitect. Sosea în București în 1893, apoi îl regăsim în Iași, unde devenea arhitect-șef al orașului¹⁹. S-a căsătorit cu Sofia Tuduri, dintr-o veche familie de boieri moldoveni, și a căpătat împământenirea²⁰. După 1906, se stabilea în București, unde împreună cu Enrico Gambara întemeia o firmă de construcții, care devenea renumită prin realizările sale. Dintre construcțiile ridicate, amintim palatul administrativ și clădirea Băncii comerciale din Craiova, biserica italiană din București, numeroase case particulare. Experiența sa din anii războiului este documentată de scrisorile trimise fiului său cel mai mare din prima căsătorie, care rămăsese în Italia.

„Plec cu inima împăcată că mi-am făcut datoria pentru strângerea relațiilor culturale între Italia și România și promit că voi continua să fac în Italia pentru România, ceea ce am făcut în România pentru Italia. Cu mine voi lua, ca simbol de tot ceea ce are mai de preț această țară, un ghiveci de pământ bun românesc și cu o mușcată, floarea caracteristică a vieții de la țară, cu doinele sale, horele săltărețe, minunata-i poezie populară, covoarele și țesăturile în care culorile se îmbină în cele mai delicate armonii”²¹. Sunt cuvintele rostite de Ramiro Ortiz, în 1933, când se pregătea să plece din România, după 24 de ani de profesorat la catedra de limbă și literatură italiană a Universității bucureștene. Întemeietor al Institutului italian de cultură, autor al mai multor lucrări ce argumentau influența italiană asupra culturii și civilizației românești, membru de onoare al Academiei Române, decorat cu Coroana Italiei și Coroana României, Ramiro Ortiz a influențat destinele și carierele unor

¹⁶ Cesare Fantoli, *Romania, Russia e Italia*, Milano, Casa Editrice Risorgimento, 1918, p. IX–XI.

¹⁷ Alina Dorojan, *L'emigrazione italiana nelle terre romene (1861–1916)*, teză de doctorat, și urm., p. 381.

¹⁸ Filip-Lucian Iorga, *Un cântec de lebedă. Vlăstare boierești în primul război mondial*, București, Corint, 2016, p. 248–256; Petru Vignali, *Popas în amintiri. România 1910–1974*, București, Editura Vremea, 2016.

¹⁹ Petru Vignali, *op. cit.*, p. 11.

²⁰ Filip-Lucian Iorga, *op. cit.*, p. 248; Petru Vignali, *op. cit.*, p. 11–12.

²¹ Ramiro Ortiz, *Despărțire*, în „Roma. Revistă de Istorie și de Cultură Italiană”, an XIII, nr. 3, 1933, p. 4.

italieniști de marcă: Alexandru Marcu, George Călinescu, Alexandru Ciorănescu, Nina Facon, Mia Frollo etc.²².

Din corespondența și lucrările memorialistice ale personalităților amintite, distingem câteva etape ale experienței acestora din perioada Marelui Război: anii neutralității, primele zile de război, drumul spre Iași, anii refugiuului în capitala Moldovei.

Despre anii neutralității României, cele mai multe informații le găsim în lucrarea semnată de Cesare Fantoli. Constructorul italian a fost un apropiat al cercurilor liberale și s-a manifestat deschis în favoarea aderării României la Antantă²³. Îl admira pe Ion I.C. Brătianu că a rezistat în fața presiunilor Puterilor Centrale, considerându-l un om inteligent, ferm, abil, încăpățânat, răbdător, energic. La rândul său, Vintilă Brătianu muncea neîncetat pentru regenerarea și independența țării sale, însă era mai intransigent decât fratele său²⁴. Emil Costinescu era la rândul său un finanțist redutabil²⁵.

În primăvara lui 1915, colonia italiană din București era neliniștită din cauza zvonurilor referitoare la atitudinea Italiei față de război. Fantoli zugrăvește atmosfera de suspiciuni, știri false răspândite abil de reprezentanții Puterilor Centrale, care încercau să inducă neîncrederea în relațiile româno-italiene. Se spunea că premierul Antonio Salandra ar fi fost asasinat, iar Bernhard von Bülow, ambasadorul german la Roma, ar fi fost ucis de italieni²⁶. Însă din convorbirile cu Barbu Știrbey, cu George Cretzianu, ministrul român la Madrid, și mai ales după întâlnirea cu Take Ionescu din 10 mai 1915, care îi spusese confidențial că în următoarele zile Italia va semna tratatul de alianță cu Antanta, Fantoli era convins că drumul țării sale natale era decis²⁷.

Încredințat că și România va face același pas, Fantoli adresa o propunere Ministerului de Război din București, în 14 mai 1915, pentru constituirea unei echipe care ar fi trebuit să întrețină lucrările militare de pe front. Acțiunea sa izvoră din dorința de a fi util celor două țări, Italia și România. Condițiile sale erau: mână liberă în executarea lucrărilor, asigurarea materialelor necesare, muncitorii să fie obligați să presteze orice fel de lucrări, chiar și pe cele mai umile²⁸.

²² Despre activitatea lui Ramiro Ortiz, vezi: I.E. Toruțiu, *Studii și documente literare*, vol. VII, București, Institutul de Arte Grafice Bucovina, 1935, p. 444–450; Carmen Burcea, *Ramiro Ortiz*, București, Editura Noua Alternativă, 2004.

²³ Despre atitudinea tranșantă a lui Cesare Fantoli stă mărturie și episcopul Netzhammer care, în jurnalul său, descria o întâlnire cu inginerul italian în care acesta i-a cerut să intervină pe lângă regele Carol I, pentru a-l convinge să intre în război de partea Rusiei. Raymond Netzhammer, *Episcop în România într-o epocă a conflictelor naționale și religioase*, vol. I, București, Editura Academiei Române, 2005, p. 522.

²⁴ Cesare Fantoli, *op. cit.*, p. 10.

²⁵ *Ibidem*, p. 12.

²⁶ *Ibidem*, p. 225.

²⁷ *Ibidem*, p. 218–221.

²⁸ *Ibidem*, p. 223.

Semnarea tratatului dintre Italia și Antantă a fost sărbătorită la București. În fața legației italiene a avut loc o manifestație. Colonia italiană a împărțit afișe cu imnul lui Goffredo Mameli și cel al lui Giuseppe Garibaldi, stegulețe cu drapelul Italiei și stema casei de Savoia. Au ținut discursuri din balconul legației: baronul Carlo Fasciotti, ministrul Italiei la București, Take Ionescu, Nicolae Filipescu, C. I. Istrati, Vasile Lucaci, Nicolae Antonescu²⁹.

O parte dintre italienii din România s-au întors în patrie, pentru satisfacerea obligațiilor militare³⁰. Fantoli descria entuziasmul celor 40 de tineri italieni din Cataloi, care s-au prezentat la legația din București pentru a fi repatriați. Însă amintea și dramele celor rămași în România, văduve, orfani, victime nevinovate, în fața cărora se simțea neputincios.

Intrarea României în război la 14/27 august 1916 a fost întâmpinată cu entuziasm de italieni. Iginio Vignali, aflat la Iași, scria: „România a învins toate înșelătoriile teutonice, regele ei a uitat că este născut în Germania și a păstrat în minte numai faptul că este cel dintâi dintre români; poporul urmează impulsul sângelui latin care îi curge în vene și aleargă la strigătul de ajutor al fraților care se află dincolo de Carpați”³¹. Copiii italianului au avut o altă percepție asupra acelor evenimente. Petru, fiul cel mai mic, rememora acele zile când se afla împreună cu frații săi la via de lângă Socola, proprietatea familiei, și se bucura de întreruperea școlii: „pentru noi copii, războiul a însemnat mai ales o vacanță prelungită: întâi s-a amânat deschiderea școlilor cu o lună, apoi cu încă o lună, apoi la calende”³².

După izbucnirea războiului, colonia italiană din București a organizat un spital cu 60–70 de paturi în localul școlii „Regina Margherita”. Inițiatori au fost: Enrico Gambara, care era și delegatul la București al Crucii Roșii Italiene, Cesare Fantoli, contesa Maria Lazzarini, baroneasa Fasciotti³³, doctorul Bolzani, farmacistul Giovanni Locatelli³⁴. Ramiro Ortiz, care căpătase cetățenia română, a dorit să se înscrie voluntar în armată, dar a fost respins de un maior de vânători, care i-a spus „să-și caute de treabă că România n-are atâția intelectuali ca să-și poată permite luxul de a-i prăpădi”³⁵. Profesorul a lucrat o perioadă la Serviciul de Supraveghere al Știrilor de la Iași. La rândul său, arhitectul Angelo Viecelli (1884–1948) s-a înrolat în armată în cadrul structurii tehnice a Ministerului Sănătății, ajutând la construcția unor unități sanitare în zona de război sau în cea de frontieră³⁶. În același context amintim de imnul *La Arme!*,

²⁹ *Ibidem*, p. 232.

³⁰ Roberto Scagno, Paolo Tomasella, *Veneti in Romania*, p. 54. Conform documentelor, în perioada 24 mai 1915 – 3 decembrie 1918 s-au repatriat 1 657 italieni.

³¹ Filip-Lucian Iorga, *op. cit.*, p. 251.

³² Petru Vignali, *op. cit.*, p. 29.

³³ Jean Noël Grandhomme, *La Romania in Guerra e la missione militare italiana (1916–1918)*, în „Anuarul Institutului de Studii Italo-Român”, Cluj-Napoca, V, 2008, p. 22–23.

³⁴ Cesare Fantoli, *op. cit.*, p. 55.

³⁵ I.E. Toruțiu, *op. cit.*, p. 448.

³⁶ Paolo Tomasella, *Angelo Viecelli architetto (1884–1948): architettura e sanità pubblica in Romania tra le due guerre mondiali*, în „Territori”, 1, 2007, p. 48–57.

compus de muzicianul Alfonso Castaldi (1874–1942)³⁷ pe versurile lui Șt.O. Iosif, și de marșul *Înainte, spre Carpați*, compus de Enrico Mezzetti pe versurile lui Victor Eftimiu³⁸.

Capitala în primele zile de război este descrisă de Fantoli și Vignali. Primul, convalescent după o operație de apendicită, reușea să-și înfrângă slăbiciunea fizică și, împreună cu arhitectul Mario Stoppa, a încercat să fie util în timpul bombardamentelor. În noiembrie, Bucureștii au fost ținta mai multor raiduri aeriene. „Îmi voi aminti toată viața acele zile, în care alergam de la un măcel la altul”³⁹. Fantoli a văzut când au fost bombardate fabrica Wolf, parcul Carol, plin de mașini militare, gara Filaret, fabrica Bragadiru. În același timp fuseseră atacate proprietățile familiei Știrbey de la Buftea, unde se aflau membrii familiei regale a României⁴⁰. Fantoli narează despre metodele germane de a semăna teama în populația civilă: încercarea de a răspândi boli contagioase, prin fiolele cu bacterii ascunse la legația Germaniei din București sau prin aruncarea dulciurilor otrăvite din mașini ce aveau inscripționate simbolul Crucii Roșii⁴¹. În acele zile se afla în București și Ignazio Vignali, martor și el al bombardamentelor, dar și al încercărilor medicilor de la spitalul italian de a oferi sprijin și alinare răniților⁴². La rândul său, Ortiz scria despre camioanele pline de cadavre care străbăteau orașul⁴³.

Cauzele înfrângerii României în campania din 1916 sunt analizate de Fantoli și Vignali. Primul, care frecventa cercurile politice și cunoștea nemijlocit luptele dintre ele, scria despre oportunismul liderilor și despre exageratul spirit de partid care submina intențiile laudabile ale premierului Brătianu. Neîncrezător în oamenii din jurul său, acesta a fost obligat să cumuleze funcția de premier cu cea de ministru de război și de externe. Corupția și lipsa de organizare administrativă erau alte cauze, la care se adăuga incompetența unor generali români, printre care îl menționa pe generalul Dumitru Iliescu, om „inteligent, energic, dar fără caracter”, și pe generalul Grigore Crăinicanu, care avea un comportament inconsecvent. Îi aprecia în schimb pe generalii Alexandru Averescu și Ioan Dragalina.

La rândul său, Vignali explica starea de confuzie și de panică din zilele premergătoare ocupației germane a Bucureștilor prin lipsa de responsabilitate a unor reprezentanți ai clasei conducătoare, care în loc să îmbărbăteze populația și s-o liniștească au fost primii care au părăsit capitala: „Bogații, persoanele de rang înalt, aceia care prin statutul lor ar fi trebuit să ofere un bun exemplu... se prăbușesc de fapt primii, disperă și umplu trenurile, în încercarea de a se depărta cât mai mult de pericol, chiar și dincolo de frontieră”⁴⁴. Față de cei care au rămas în

³⁷ Ramiro Ortiz, *Alfons Castaldi*, „Roma”, an I, nr. 8, p. 4–5.

³⁸ Viorel Cosma, *Muzicieni români în texte și documente*, în „Muzica”, nr. 1/2014, p. 135.

³⁹ Cesare Fantoli, *op. cit.*, p. 58.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 60.

⁴¹ *Ibidem*, p. 62–63.

⁴² Filip Lucian Iorga, *op. cit.*, p. 179.

⁴³ BAR, Ramiro Ortiz, A 3616 c.

⁴⁴ Filip-Lucian Iorga, *op. cit.*, p. 253–254.

București în timpul ocupației germane, Fantoli are o atitudine diferită de majoritatea susținătorilor Antantei. Nu-i blama, îndemna la înțelepciune și la o atitudine rezonabilă. Îl aprecia pe P.P. Carp, om onest, caracter integru, însă din păcate lipsit de viziune, în opinia sa. Scria că o parte dintre cei care au rămas în capitală vor reuși să limiteze abuzurile administrației militare germane și că își vor schimba părerile când vor cunoaște direct barbaria ocupantului. Inginerul italian admira curajul doamnelor din înalta societate, implicate în acțiuni ale Crucii Roșii și care erau de o „generozitate angelică, active, modeste, doritoare de a face bine, independente de orice ambiție, partid sau biserică”⁴⁵.

„Soldatul român e teribil când atacă la baionetă”, iată o afirmație pe care o regăsim în mărturiile italienilor. Fantoli a fost în mijlocul unei baterii din corpul de armată condus de generalul Constantin Prezan. Majoritatea soldaților erau rezerviști în vârstă de 35–40 de ani, mânuiau tunuri vechi, însă au reușit să captureze 300 de prizonieri germani⁴⁶. Soldații, în majoritatea lor țărani, erau neobosiți în marșuri, aveau o forță extraordinară, rezistență deosebită, dormeau în aer liber în condiții vitrege, erau respectoși și luptau cu seninătate și calm⁴⁷. Nu același lucru se putea spune despre soldații ruși. Fantoli și Vignali îi caracterizează drept lipsiți de energie, indisciplinați, alcoolici⁴⁸.

Un grup important de italieni pleca din București în ziua de 26 noiembrie 1916, retrăgându-se spre Iași: Cesare Fantoli, Enrico Gambaro, Iginio Vignali, Mario Stoppa, Domenico Beteo, împreună cu familiile lor. Aveau permise de liberă trecere din partea Crucii Roșii. Au făcut cea mai mare parte a călătoriei într-o căruță încăpătoare și priveau cu durere trenurile supraîncărcate, adevărate ținte în mișcare pentru raidurile aeriene germane. Vagoanele erau pline, lumea stătea pe scări sau acoperișuri, un adevărat infern în care se distingeau, pe lângă refugiați, grupuri de turci înlănțuiți, acuzați de spionaj, alături de răniți, transportați din oraș în oraș în căutarea unor spitale mai puțin aglomerate⁴⁹. Evocarea drumului spre Iași este edificatoare pentru confuzia, teroarea, suferințele unei populații nevoite să-și lase agoniseala strânsă cu sacrificiile unei vieți și să se retragă în grabă spre Moldova: „Călătoria a fost foarte anevoioasă din cauza numărului enorm de automobile, a șirurilor nesfârșite de camioane militare și a mulțimii de oameni care mergeau pe jos, încărcăți cu traiste și valize... Orașele prin care trecem sunt toate copleșite de tristețea războiului”⁵⁰.

La Iași, Fantoli se simțea neputincios în fața tragediei populației. „Când te întâlnești cu cunoștințe, prieteni, bolnavi sau bogați, care acum sunt săraci, săraci în curaj și îndrăzneală sau disperăți pentru că au pierdut un fiu, mamă sau tată și soră

⁴⁵ Cesare Fantoli, *op. cit.*, p. 76.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 47.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 56; Filip-Lucian Iorga, *op. cit.*, p. 253.

⁴⁸ Cesare Fantoli, *op. cit.*, p. 31, Filip-Lucian Iorga, *op. cit.*, p. 179.

⁴⁹ Cesare Fantoli, *op. cit.*, p. 67, 77.

⁵⁰ Filip-Lucian Iorga, *op. cit.*, p. 255.

și nu poți face nimic, absolut nimic pentru ei, nici măcar să le spui o vorbă de alinare, care în condițiile date ar fi fost o glumă crudă... vă asigur că este un adevărat supliciu”⁵¹.

Înainte de a pleca în Italia, prin ruta ocolitoare: Rusia, țările nordice, Marea Britanie, Franța, italienii trăiau zile de restriște. Petru Vignali descria suprapopularea orașului, care era plin de „refugiați, nu mai găsești un pat liber, noi, copiii Vignali, dormim în biroul-muzeu al unchiului Leon printre borcane cu șerpi, păsări împăiate și fluturi în ac; școlile nu s-au mai deschis, se găsește din ce în ce mai greu de mâncare”⁵².

Benedetto De Luca a trăit în Iași un timp al suferinței, pe care îl descria soției sale Ana-Maria. Activitatea legațiilor străine refugiate se desfășura în condiții vitrege: iarnă grea, lipsa alimentelor vitale, lipsa lemnului, epidemia de tifos exantematic. Benedetto scria despre gerul cumplit, în casă erau temperaturi de minus 10 grade. Nu existau făină, pâine, cartofi, mălai, cofetăriile și patiseriile erau închise, iar la restaurante principalul meniu era fasole cu fidea. Prețurile au explodat la ouă, iar o găină se vindea cu 25 de franci⁵³. Era totuși fericit că fusese invitat de Didina Musceleanu, cu ocazia sărbătorilor pascale, la moșia acesteia.

Mulți italieni refugiați în Iași s-au îmbolnăvit de tifos, fiind mângâiați numai de cuvintele de îmbărbătare ale părintelui Antonio Mantica, parohul bisericii italiene din București. De Luca a asistat la înmormântarea doctorului Bolzano, care alături de alți medici francezi și români a căzut pradă epidemiei⁵⁴.

De Luca o înștiința pe soția sa despre sosirea la Iași a legației americane, despre ruperea relațiilor diplomatice dintre SUA și Germania și descria plecarea a 25 de italieni spre Rusia, printre aceștia numărându-se și Ramiro Ortiz, Cesare Fantoli, Iginio Vignali etc. Chiar baronul Carlo Fasciotti, ministrul plenipotențiar al Italiei, se gândea să mute legația în Rusia, iar el intenționa să devină corespondentul publicației „Corriere della Sera” în Sankt Petersburg. Scria și despre numeroasele întâlniri cu Luciano Ferigo, colonel, atașatul militar al Italiei, și despre convorbirile avute cu Take Ionescu referitoare la situația favorabilă Italiei în Asia Mică, după ce i se încredințaseră vilaietele Smirna, Konia, Adana⁵⁵. Scrisorile din mai–iunie 1917 amintesc despre situația încordată de la Iași. Dezorganizarea și incertitudinea domneau peste tot, iar Parlamentul discuta reformele esențiale ale statului român: agrară și electorală. Disputele politice erau analizate de Benedetto De Luca în articolele trimise prestigioasei publicații milaneze „Corriere della Sera”⁵⁶.

⁵¹ Cesare Fantoli, *op. cit.*, p. 85.

⁵² Petru Vignali, *op. cit.*, p. 29.

⁵³ ANIC, fond Paolo Mercuri, dos. 130, Benedetto De Luca către Ana-Maria, 9/22 ianuarie 1917, f.2.

⁵⁴ *Ibidem*, 9/22 martie 1917, f.3.

⁵⁵ *Ibidem*, 21 aprilie/ 4 mai 1917, f.5.

⁵⁶ *Ibidem*.

Aflat și el la Iași, pentru o perioadă scurtă, Ramiro Ortiz îi scria lui Nicolae Iorga despre situația ingrată în care se afla. Se temea că îi va fi luată catedra de limba italiană, în condițiile în care Ion Gh. Duca îl sfătuisese să plece în Italia, deși situația sa era delicată, mai ales după ce renunțase la cetățenia italiană. Aflat în Sankt Petersburg la sfârșitul lui ianuarie 1917, își mărturisea afecțiunea pentru România îndurerată și martiră, intenția sa fiind să scrie despre „această campanie română atât de eroică, atât de nefericită și atât de puțin cunoscută”⁵⁷. Se referea la campania din vara-toamna lui 1916.

Destinul personalităților pe care le-am prezentat mai sus a fost marcat de întâlnirea cu România. Cesare Fantoli s-a reîntors în România și a continuat să lucreze în construcții, la fel și Iginio Vignali, care a continuat activitatea în cadrul firmei Vignali & Gambarà până la decesul său în 1925. Benedetto De Luca a făcut parte din delegația română la Congresul de la Roma, din aprilie 1918. Alături de Simion Mândrescu, Dumitru Drăghicescu, Nicolae Lupu, Gheorghe Mironescu s-a implicat în activitatea comisiei aliate de propagandă cu sediul la Padova, a acționat și pentru constituirea legiunii române din Italia, vizitând mai multe lagăre de prizonieri români din Italia, pentru recrutarea acestora. Ramiro Ortiz revenea și el în România, unde a avut o carieră frumoasă în învățământul universitar și ca prim director al Institutului Italian de Cultură. În 1933 se reîntorcea în Italia, unde înființa la Padova un seminar de limbă și civilizație românească.

Putem concluziona că italienii din România s-au implicat în evenimentele primului război prin înrolare directă în armata italiană, în cea română, prin activitatea în serviciile de Cruce Roșie, de construcții militare și civile (spitale), prin activități artistice, care au ajutat la ridicarea moralului soldaților;

Personalitățile pe care le-am prezentat au fost membrii de seamă ai coloniei italiene din București, o parte fiind căsătoriți cu românce (Vignali, Gambarà, Benedetto De Luca) sau căpătând cetățenia română (Ramiro Ortiz și Iginio Vignali). Activitatea lor a marcat viața științifică și culturală a societății românești.

ITALIAN TESTIMONIES ABOUT THE ROMANIAN SOCIETY DURING THE GREAT WAR

Abstract

Among the immigrants who contributed to the modernization of the Romanian state one finds the Italians. Settled after 1829 in the Danube ports, also in the main Romanian cities, the Italians contributed to the development of trade, to the construction of railways and roads, building of important edifices, foundation of publications that marked the history of the press, and also through the work of illustrious university professors they have contributed to the consolidation of Latin spirituality. Artists, writers, publicists, construction engineers, the Italians settled in Romania left testimonies about the dramatic years that marked the generation of the Great War. Based on press articles, unpublished correspondence, and memoirs, this article presents the experiences of several

⁵⁷ Petre Țurlea (editor), *Scrisori către Nicolae Iorga*, vol. 5, București, Editura Minerva, 1996, Ramiro Ortiz către Iorga, Petrograd, 28 ianuarie 1917, p. 53.

personalities of the Italian colony in Bucharest during the Great War. Benedetto de Luca (publicist, founder of Romanian-Italian cultural associations, press attaché of the Italian legation during the War). Ramiro Ortiz (well-known university professor, translator, first director of the Italian Cultural Institute in Bucharest), Cesare Fantoli (renowned builder) and other members of the Italian community observed the Romanian realities and were also involved either in the propaganda, or with the Red Cross during the war.

Keywords: Great War; Romanian traumas; Italians in Romania; War testimonials.

VINOVĂȚIE ȘI MESIANISM: TRĂSĂTURI PSIHOLOGICE ÎN REVOLUȚIA RUSĂ DIN OCTOMBRIE 1917*

ALEXANDRU MAMINA
(Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”)

Într-un roman de William Somerset Maugham, personajul principal feminin – Lydia, fiica unui fost profesor de științe economice la Universitatea din Leningrad, care se prostitua în emigrație la Paris, afirma la un moment dat următoarele: „Aceasta este partea cea mai tristă a tragediei noastre. Oricât am încerca să tăgăduim, ar fi imposibil ca în intimitatea sufletului nostru să nu recunoaștem, că am meritat ce ni s-a făcut”¹. Prin aceste cuvinte, autorul – de altfel martor direct al evenimentelor din Rusia în 1917 – a consemnat sentimentul de vinovăție față de popor al unei părți a categoriilor cultivate, adică al unei părți a nobilimii și intelighenției. Era un sentiment cauzat de conștiința faptului că prețul bunăstării elitei era suferința poporului obligat să muncească pentru ea, așa cum consemna încă din 1790 un nobil, Aleksandr Radișcev, în cartea sa interzisă, intitulată *Călătorie de la Petersburg la Moscova*². Aproape exact aceleași cuvinte avea să le folosească peste un secol și contele Piotr Kropotkin, atunci când arăta că nu se considera îndreptățit să se bucure de plăcerile științei câtă vreme alții erau obligați să trăiască în mizerie³. Un sentiment recognoscibil în literatură pe „durata lungă”, cel puțin până la *Calvarul* lui Alexei Tolstoi, ce poate fi interpretat ca parcurs expiatoriu al fostei elite în contextul inversiunii sociale revoluționare.

Fenomenul corespunde împrejurării specifice societăților preponderent agricole sau de la periferia sistemului capitalist mondial, în care modernizarea s-a realizat preponderent pe baza exploatării muncii țărănești. Se observă și în România, în cadrul curentelor poporanist și sămănătorist, reconvertit sub forma grijii mai mult sau mai puțin paternaliste pentru țărani, sau în ostilitatea față de arendași, de parveniți, acuzați că alterează cu spiritul lor mercantil bunele relații patriarhale dintre vechii boieri și săteni. În Rusia însă, această vinovăție a fost resimțită cu mai multă acuitate, probabil pentru că absolutismul conferea structurii sociale inegalitare o capacitate de rezistență mai mare decât într-un regim parlamentar, întreținând astfel impresia că

* Material prezentat în cadrul Sesiunii anuale a Institutului de Istorie „Nicolae Iorga” din 6–7 decembrie 2017, cu tema „Conflicte sociale, revolte, revoluții”.

¹ W. Somerset Maugham, *Vacanță de Crăciun*, Editura Contemporană, p. 259.

² A.N. Radișcev, *Călătorie de la Petersburg la Moscova*, Editura „Cartea Rusă”, (1949), p. 98.

³ P.A. Kropotkin, *Amintirile unui răzvrătit*, București, Editura Politică, 1969, p. 181.

inechitatea ar constitui cumva, dacă nu fatalitatea, cel puțin caracteristica destinului național. Relevanța colectivă a întrebării „Ce-i de făcut?”, reluată în momente diferite, certifică o dată în plus actualitatea crizei morale.

Este posibil, de asemenea, ca sentimentul culpei să fi fost amplificat și de sensibilitatea religioasă a rușilor, centrată pe conștiința păcătoșeniei personale și a responsabilității fiecăruia pentru suferința celorlalți, mai degrabă decât pe morala instituțională și pe conceptul abstract al justiției divine retributive. Astăzi, sub impactul spiritului hedonist și al priorităților consumeriste, asemenea convingeri și înclinații riscă să pară fie de neînțeles, fie simple exerciții livrești ale unor scriitori și predicatori. În secolul al XIX-lea însă, ele alcătuiau conținutul emoțional efectiv al existenței cotidiene, regăsindu-se în pelerinajele care antrenau oameni din toate clasele, în prestigiul duhovnicilor (stareților) și mai ales în compasiunea arătată celor umili și decăzuți⁴. Tocmai pe această sensibilitate s-a fundamentat subtextual dialectica literară a păcatului și răscumpărării, așa cum transpare exemplar din *Crimă și pedeapsă* ori din *Învieerea*. Mai trebuie adăugat că religiozitatea respectivă tindea să devalorizeze în mentalul colectiv posesiunea și averea, asimilabile atașamentului preponderent față de lucrurile pământești în locul celor sfinte, cu atât mai mult exploatarea semenilor. Este motivul pentru care în Rusia prerevoluționară burghezul, marele proprietar în general, nu s-a bucurat niciodată de o prețuire la fel ca în Occident, nu a devenit un etalon al succesului și un model, în sensul în care încercase să-l acrediteze etica utilitaristă a lui Benjamin Franklin⁵.

În aceste circumstanțe, însăși imaginea de sine a nobililor și burghezilor a avut de suferit, ajunge să amintim romanele scrise chiar de unii nobili, să zicem *Părinți și copii* sau *Ana Karenina*. Frații Nikolai și Pavel Krisanov, Konstantin Dmitrici Levin, de pildă, erau personaje înzestrate cu calități – bunăvoință, seriozitate, afecțiune –, totuși lipsite de anvergura inițiativelor majore, limitându-se finalmente la viața previzibilă și destul de conformistă de pe moșiile lor. O viață echivalată în mai multe cazuri cu lipsa de orizont și degradarea, predispunând la cinism sau alcoolism, din care soluția de salvare cea mai la îndemână părea să fie câteodată sinuciderea, așa cum se întâmpla în piesa *Ivanov* de Anton Pavlovici Cehov. Comparativ cu nobilii de la țară, burghezii precum Ermolai Alexeevici Lopahin și Vassa Jeleznova dădeau dovadă de mai multă energie, dar o energie ce se epuiza în registrul inferior al afacerilor, fără să implice vreun ideal moral sau orizont politic.

Nici în Occident burghezii, acuzați de filistinism, nu au fost simpatizați în mod special de către scriitori și pictori, dar stilul aristocratic a exercitat o anumită atracție asupra acestora, culminând cu estetica dandysmului și amoralismul din *Portretul lui Dorian Grey*. În Rusia dimpotrivă, traiul comod al nobililor și superficialitatea lor agrementată artistic, letargia și formalismul debil, reunite sub denumirea de oblovism, suscitau mai curând mefiență sau adversitate, și nu

⁴ F.M. Dostoievski, *Jurnal de scriitor*, Volumul I, Iași, Polirom, 1998, p. 18–20. (Articolul respectiv, *Mediul*, a fost publicat în 1873).

⁵ A se vedea și Paul Evdokimov, *Hristos în gândirea rusă*, București, Editura Symbol, 2001, p. 55.

numai în rândul criticilor nihilști⁶. Inclusiv mediile slavofile reproșau nobilimii comportamentul artificial și înstrăinarea de tradițiile autohtone autentice, până într-acolo încât să scurtcircuiteze legătura naturală de iubire dintre țar și supușii săi, analoagă aceleia dintre părinte și copii⁷.

Sentimentul vinovăției și deficitul de imagine au indus categoriilor cultivate un handicap moral în raport cu masele, în sensul că le-a fost dificil să se apropie de ele, că nu au reușit să comunice convingător, în așa fel încât să le câștige sprijinul în favoarea proiectului liberal. Separația dintre liberalii concentrați în zemstve și muncitorii organizați în soviete s-a manifestat încă din 1905. S-a amplificat după februarie 1917, în contextul conflictului de autoritate existent între guvernul provizoriu și Sovietul de la Petrograd, când i-a antrenat și pe militarii de pe front. Neîncrederea cvasiinsurmontabilă apărea consemnată elocvent în relatarea unui ofițer din regimentul Pavlovski, ce semnala faptul că pentru soldați, în majoritatea lor țărani și muncitori, toți ofițerii erau iremediabil „boieri”⁸.

Contradicția nu se rezuma la inadecvarea culturală, la deosebirea de instrucție și educație, consemnată ca atare de Pavel Milukov în lucrarea lui despre criza din Rusia. Intervenea și un conflict cu un pronunțat conținut afectiv între viziuni și așteptări, câtă vreme elita de orientare liberală susținea o schimbare eminamente politică, mai exact înlocuirea absolutismului cu parlamentarismul după model occidental, în timp ce poporul era animat de perspectiva inversiunii sociale, de împărțirea moșiilor către țărani și redistribuirea bogăției. Partidul cadet a refuzat însă concesiile sociale necesare pentru limitarea inegalității și temperarea antagonismului dintre clase⁹. S-a izolat astfel și mai mult de mase, compromițând totodată posibilitatea unei alianțe largi, împreună cu eserii și menșevicii, susceptibilă să-i marginalizeze pe bolșevici. În această conjunctură, marcată de inabilitatea constituțional-democrațiilor blocați în convenții și de inconsecvențele socialiștilor revoluționari, care dădeau semnale contradictorii soldaților de pe front, radicalismul comunist s-a inserat în mod firesc.

Deși minoritară sub aspectul susținerii populare (la alegerile pentru Adunarea Constituantă a obținut 170 de mandate din totalul de 707, față de cele 370 ale socialiștilor revoluționari)¹⁰, gruparea bolșevicilor s-a impus totuși în virtutea inteligenței tactice și adecvării la datele sociale și politice din Rusia acelei perioade, compatibile mai degrabă cu programul lor autoritar decât cu proiectul

⁶ Spre exemplu Nikolai Dobroliubov, care întrevedea în atitudinea oblomovistă cauza mentală a rezelor din societate. Jean Blankoff, *La société russe de la seconde moitié du XIX^e siècle*, Éditions de l'Université de Bruxelles, 1972, p. 15–17.

⁷ *Ibidem*, p. 52.

⁸ Geoffrey Hosking, *Rusia, popor și imperiu, 1552–1917*, (Iași), Polirom, 2001, p. 322.

⁹ Ronald Grigor Suny, *Toward a Social History of the October Revolution*, in „The American Historical Review”, Volume 88, Number 1, February 1983, p. 48–49.

¹⁰ Nicholas V. Riassanovsky, *O istorie a Rusiei*, Iași, Institutul European, 2001, p. 492.

civico-democratic promovat de liberali (cadeți)¹¹. Această adecvare le-a permis, pe de o parte, să găsească un limbaj comun cu muncitorii și soldații din orașe, iar pe de altă parte, le-a facilitat din punct de vedere structural parcursul, în comparație cu celelalte partide. Totuși, existența unei anumite compatibilități între obiectivele bolșevicilor și datele social-politice ale țării nu lămurește, ca să ne exprimăm în termeni marxști, decât condiționarea obiectivă a victoriei. Ea n-ar fi fost posibilă fără determinarea subiectivă, mai precis fără voința de acțiune, fără voluntarismul de natură a surmonta inferioritatea numerică și conjuncturile nefavorabile. Un voluntarism ce nu se putea susține decât pe încrederea categorică în justetea și măreția cauzei, corespunzând mental unei vocații mesianice. Cuprins probabil de exaltarea proprie acesteia, Nikolai Buharin ajungea în mod simptomatic la un moment dat să desemneze *Manifestul partidului comunist* drept „evanghelia revoluției”¹².

Este adevărat că Vladimir Ilici Lenin personal a fost un lider calculat și pragmatic atunci când circumstanțele o cereau, îndeajuns încât să provoace câteodată reacții de opoziție principială chiar printre bolșevici, cum s-a întâmplat cu ocazia semnării tratatului de pace cu Germania imperială. Nu împărtășea, prin urmare, nici supralicitările ideologice, nici entuziasmul inerent speranțelor eschatologice, pentru el problema fundamentală a revoluției fiind esențialmente exercitarea a puterii¹³. Partidul în ansamblu, însă, a fost dinamizat, pe lângă alte interese, și de acest angajament spiritual *sui generis*, caracteristic revoluționarilor ruși încă din secolul al XIX-lea.

După 1860, cu aproximație, numeroși tineri nobili și din intelighenție și-au reconvertit sentimentul vinovăției într-unul al datoriei față de popor. Ideea lor era ca prin sacrificiul personal să contribuie la îmbunătățirea situației poporului, răscumpărând cumva suferința îndurată de acesta pentru bunăstarea lor. Sacrificiul s-a tradus în renunțarea la condiția socială privilegiată sau măcar confortabilă, în schimbul vieții alături de oamenii simpli și al acțiunii civice, pasibilă frecvent de pedepse cu închisoarea sau deportarea. Din perspectiva conjuncturii birocratice și conformiste de mai târziu, apartenența la partid se asociază în imaginarul colectiv cu avantajele profesionale sau materiale. Sub regimul absolutist însă, adeziunea la o grupare narodnică, anarhistă sau marxistă implica îndeosebi renunțări și riscuri, compensate prioritar de satisfacția morală a datoriei împlinite. Mai mulți lideri bolșevici au trecut prin experiența detenției sau a emigrației, dar și mai elocvent ni

¹¹ Ne referim îndeosebi la conflictul social endemic, la slaba dezvoltare a societății civile și la inexistența practic a tradiției deliberării parlamentare. A se vedea în această privință observațiile lui Nikolai Berdiaev din *Reflecții asupra revoluției ruse*, în Nicolae Berdiaev, *Un nou ev mediu*, Craiova, Editura Omniscope, 1995, p. 88.

¹² N. Bucharin, *Programul comuniștilor (bolșevicilor)*, Moscova, publicată de grupul românesc al partidului comunist, 1919, p. 67.

¹³ Cum reiese explicit din articolul *Despre dualitatea puterii*, apărut în 1917. V.I. Lenin, *Opere complete*, vol. 31, București, Editura Politică, 1964, p. 147.

se pare exemplul contelui Piotr Kropotkin, om din înalta societate, aflat în anturajul țarului Alexandru al II-lea, care a ajuns să fie arestat, să evadeze și să trăiască modest în stăinătate. Expresia caracteristică a fenomenului a fost așa-numitul „mers în popor”, din anii 1873–1874, când tineri din categoriile cultivate s-au dus în număr mare la sate ca să-i ajute pe țăranii la muncă și să-i învețe carte.

Era perioada nihilismului, a conflictului dintre „părinți și copii”, dintre vârstnicii oblomoviști și tinerii bazaroviști, analoagă până la un punct celei de peste o sută de ani din Occident, când generația *flower power* s-a confruntat cu generația mării crize și a războiului mondial. Era, totodată, perioada în care cultura rusă trecea de la romantism la pozitivism, la început pe terenul criticii literare și filosofice, legată de numele lui Nikolai Cernășevski, Dmitri Pisarev și Nikolai Dobroliubov, apoi și în privința gândirii politice. În acest context de preocupări și reprezentări, contestația nihilistă și revoluționară a preluat categoriile teoretice ale materialismului, cu atât mai hotărât cu cât Biserica oficială și creștinismul erau asociate cu absolutismul și aservirea. Cum scria Mihail Bakunin în lucrarea *Dumnezeu și statul*, creștinismul reprezenta religia prin excelență deoarece în creștinism se manifesta pe deplin esența oricărui sistem religios, și anume sărăcirea și aneantizarea ființei umane în beneficiul divinității¹⁴. Ateismul, concepția științifică despre lume deveneau pe această cale condiții și în egală măsură funcții ale militantismului politic alocat emancipării poporului, în modul în care avea să le identifice mai târziu Vladimir Ilici Lenin în *Ce-i de făcut? Probleme acute ale mișcării noastre*¹⁵.

Activismul nihilistilor și revoluționarilor avea însă un conținut preponderent afectiv, fiind motivat nu atât de concluziile unei cercetări empirice detașate, cât de idealism și etica datoriei. În aceste condiții, invocarea științei și a legității sociale a survenit adeseori într-un registru pasional, în sensul că ei au făcut din determinism garanția absolută a speranțelor de schimbare în bine a lumii, sau altfel spus o eschatologie seculară, corespunzătoare sensibilității apocaliptice a rușilor, adică înclinației de a interpreta orice chestiune în lumina sensului integral al existenței¹⁶. S-ar putea avansa chiar ipoteza unei religiozități refulate, reieșind insidios din trimiterile frecvente la Golgota, martiraj sau datoria sfântă. Materialismul istoric, în particular, s-a transformat la limită într-o teleologie univocă și atotcuprinzătoare, susceptibilă să le evoce marxștilor occidentali dorința naivă de cunoaștere exactă a viitorului, proprie mecanicismului naturalist de inspirație enciclopedistă¹⁷.

¹⁴ Michel Bakounine, *De la guerre à la Commune*, Paris, Éditions Anthropos, (1972), p. 299.

¹⁵ V.I. Lenin, *op. cit.*, vol. 10, 1962, p. 23, 55.

¹⁶ Paul Evdokimov, *op. cit.*, p. 50–51.

¹⁷ Nikolai Buharin, de pildă, susținea la un moment dat că în istorie nu exista nimic accidental, întâmplarea nefiind altceva decât fenomenul cu mai multe cauze, dintre care pentru moment nu se cunoștea decât una. N. Boukharine, *La théorie du matérialisme historique. Manuel populaire de sociologie marxiste*, Paris, Éditions Sociales Internationales, 1927, p. 43. Împotriva acestei concepții, a se vedea Antonio Gramsci, *Note critice la o încercare de „Manual popular de sociologie”*, în Antonio Gramsci, *Opere alese*, București, Editura Politică, 1969.

Întrepătrunderea dintre angajamentul afectiv și încrederea demonstrabilă științific în justetea cauzei poporului a generat, în măsuri variabile, vocația mesianică a diferitelor orientări revoluționare din Rusia. Mesianismul a însemnat de fapt o conștiință acută a misiunii lor istorice, dincolo de reglementările cadrului normativ sau de procedurile și negocierile instituționale, justificând în cele din urmă inclusiv recurgerea la violență împotriva reprezentanților absolutismului. Cu atât mai mult cu cât, din anii 1870, regimul a refuzat orice concesie și s-a repliat pe o poziție fundamental represivă. Bolșevicii au exacerbât conștiința misionară, pe care au relocat-o de la individ la nivelul organizației politice, al partidului revoluționarilor de profesie, devenit astfel agentul colectiv al necesității istorice. Acest transfer de identitate și subsecvent de legitimitate nu numai că le-a potențat exponențial încrederea în rolul lor conducător, dar le-a permis de asemenea să treacă fără rețineri peste rezultatul alegerilor pentru Adunarea Constituantă, să renege principial ceea ce Lev Troțki numea fetișismul parlamentarist al democrației formale și să exercite consecvent dictatura¹⁸. Nu s-au confruntat, așadar, nici cu scrupulele normative ale constituțional-democrațiilor, nici cu ezitățile socialiștilor revoluționari, ceea ce le-a permis să-și surclaseze adversarii pe terenul ideologico-propagandistic și pe cel al practicii politice în egală măsură. Mai ales că, spre deosebire de alte formațiuni, bolșevicii au aplicat violența nu numai împotriva nobililor și alb-gardiștilor, dar și asupra grupărilor revoluționare, asimilate conceptual cu reacțiunea sau cel puțin cu o fază depășită a procesului dialectic¹⁹.

Exclusivismul era direct proporțional cu intensitatea vocației mesianice, amplificată, sau mai bine zis radicalizată o dată în plus, de agresivitatea reciprocă din vremea războiului civil. Întrucât bolșevicii își riscuau viața pentru adevărul lor, nu aveau disponibilitatea să discute politicos cu oponenții despre natura adevărului în general²⁰. Cu toate acestea, mesianismul bolșevicilor a fost mai accentuat decât al altor participanți la războiul civil, deoarece proiectul susținut de ei nu se limita la instaurarea unei forme oarecare de guvernământ sau la reîmpărțirea proprietății funciare, nici chiar la eradicarea exploatării, ci viza obiective existențial-morale precum crearea omului colectiv autodeterminat sau eliberarea de sub puterea constrângătoare a naturii. Pe lângă astfel de aspirații cu valoare universală, din care s-au alimentat un timp atât mitul prometeic al revoluției, cât și capacitatea ei de fascinație în Occident, lamentațiile alb-gardiștilor cu privire la soarta nefericită a Rusiei sau virtuțile libertății spontane profesate printre anarhiștii lui Nestor Mahno treceau ca ne semnificative.

¹⁸ L. Trotzki, *Die Grundfragen der Revolution*, Hamburg, Verlag der Kommunistischen Internationale, 1923, p. 19.

¹⁹ Din punct de vedere teoretic, asocierea narodnicismului cu interesele reacționare ale micii burghezii se regăsește încă din lucrarea *Ce sunt „prietenii poporului” și cum luptă ei împotriva social-democrațiilor?*, apărută în 1894. V.I. Lenin, *op. cit.*, vol. I, 1960, p. 286–287.

²⁰ Léon Trotsky, *Le terrorisme*, Paris, Bibliothèque Communiste, 1920, p. 16.

Nikolai Berdiaev califica bolșevismul drept o manifestare satanică, anticreștină, însă întrevedea sursa forței sale irezistibile tocmai în această formă de spiritualitate adversă. Evident, succesul bolșevicilor nu este explicabil numai prin prisma conținuturilor mentale recognoscibile în trama evenimentelor. Angajamentul afectiv, conștiința misiunii lor istorice nu aveau cum să suplinească organizarea militară și controlul administrativ. Totuși, angajamentul afectiv și conștiința misiunii lor istorice au fost de natură să le imprime energia necesară pentru a organiza armata și a exercita controlul teritoriului, în condițiile disoluției aparatului de stat imperial, ale crizei economice și războiului civil. De partea cealaltă, liberalii și generalii contra-revoluționari, percepuți ca exponenți ai nobilimii, nu au reușit să mobilizeze eficient masele de partea lor nici măcar când acestea erau nemulțumite de reglementările comunismului de război, în timp ce socialiștii revoluționari și-au epuizat resursele în dispute interne și în tentativa de a relua tactica inactuală a terorismului individual. S-au înregistrat revolte printre țărani din Ucraina, cazacii din zona fluviului Ural, în Turkestan, dar fără se fie în măsură să alcătuiască fronturi compacte ori să asigure o rezervă demografică structurală armatelor alb-gardiste, în opoziție cu mobilizarea generală coordonată în mod centralizat de către Lev Troțki.

Din punct de vedere psihologic, sentimentul vinovăției față de popor a constituit un factor inhibitor, un obstacol emoțional și simbolic în calea realizării joncțiunii dintre categoriile cultivate cu opțiuni democratice pe de o parte, respectiv muncitorii și țărani revoltați contra țarismului pe de altă parte. Mesianismul, în schimb, a avut un rol accelerator, în sensul că a maximizat voința de acțiune a bolșevicilor minoritari pe eșichierul politic, fundamentând un tip de reprezentativitate în care decizia partidului de avangardă se substituia consultării populare. În felul acesta, ei au disjuns binomul revoluție - democrație și au consacrat un model autoritar al schimbării politice și sociale, recurent de-a lungul secolului al XX-lea.

CULPABILITÉ ET MÉSSIANISME: TRAITS PSYCHOLOGIQUES PENDANT LA RÉVOLUTION RUSSE D'OCTOBRE 1917

Résumé

L'article est une approche concernant les dispositions affectives et les penchants morales dans la société russe durant le XIX^{ème} siècle et au début du XX^{ème} siècle, retrouvables d'une manière très marquée à l'occasion des journées révolutionnaires de 1917. On remarque alors, d'une part, la culpabilité ressentie par les nobles et par les bourgeois en rapport avec le peuple, culpabilité qui empêcha toute tentative de rapprochement entre les élites sociales et les catégories populaires sur le terrain du projet politique libéral. D'autre part il y avait, notamment parmi les représentants de l'intelligentsia, une reconversion de la culpabilité en sentiment de devoir envers le peuple. Un sentiment appuyé théoriquement surtout par le matérialisme historique, qui engendra une attitude d'engagement messianique pour la cause des ouvriers et des paysans. Cette attitude explique en effet

la résolution sans compromis des bolcheviques, capables de pousser à outrance leur programme radical et, par conséquent, de surmonter leur infériorité numérique en comparaison avec des autres partis et puis de gérer avec succès la crise de la guerre civile.

Mots-clés: psychologie collective, culpabilité sociale, messianisme politique, révolution bolchevique.

REVOLUȚIILE DIN FEBRUARIE ȘI OCTOMBRIE 1917. NOI ABORDĂRI ÎN ISTORIOGRAFIA RUSĂ*

VASILE BUGA

(Institutul Național Pentru Studiul Totalitarismului)

Primele încercări, timide, de revedere a istoriei Rusiei/Uniunii Sovietice au fost sesizate odată cu declanșarea procesului de *glasnosti* în timpul lui Mihail Gorbaciov. Atunci s-a pus problema studierii unor aspecte legate de etapele procesului revoluționar din Rusia, cu deosebire a evenimentelor din februarie și octombrie 1917.

La 1 noiembrie 1988, Ambasada României la Moscova informa despre faptul că fusese constituită o Comisie specială condusă de către Mihail Gorbaciov, secretar general al CC al PCUS, cu sarcina de a pregăti o „*Schiță de istorie a PCUS*”, care urma să reprezinte un fel de ghid științific pentru prezentarea istoriei partidului și a statului sovietic. Una dintre cerințe în pregătirea lucrării referitoare la istoria PCUS trebuia să fie „respectarea necondiționată a istorismului”, prezentarea activității partidului în toate etapele „cu maximum de exactitate științifică”. Se atrăgea atenția că în numeroasele lucrări apărute despre revoluție nu se făcuse o analiză științifică a documentelor, ci se procedase mai mult la prezentarea faptelor. Se cerca, totodată, ca istoria revoluției ruse să fie eliberată de „bunul plac, de subiectivism și falsificări”, să fie redați revoluției eroii acesteia: A.I. Rîkov, L.V. Kamenev, N.I. Buharin, G.K. Zinoviev, L.D. Troțki, V.A. Antonov-Ovseenko, să se explice evenimentele tragice din timpul războiului civil, să se procedeze la o analiză mai profundă a „comunismului de război” și a urmărilor acestei politici, a noii politici economice (NEP)¹.

Referindu-se la reformele realizate în timpul lui Mihail Gorbaciov, V.V. Sogrin, redactor-șef al revistei „Novaia i Noveișiaia Istoria”, notează că lozincile „accelerare”, „perestroika”, „glasnosti” din timpul lui Gorbaciov răsuna ca novatoare, dar în realitate în spatele lor se ascundea modelul modernizării socialiste, care includea abordări, scopuri, măsuri folosite deja de Hrușciov și Andropov. Ca și aceștia, Gorbaciov pornea de la convingerea cu privire la bazele socialismului sovietic și vedea principala problemă în aceea că „posibilitățile potențiale ale socialismului

* Material prezentat în cadrul Sesiunii anuale a Institutului de Istorie „Nicolae Iorga” din 6–7 decembrie 2017, cu tema „Conflicte sociale, revolte, revoluții”.

¹ AMAE, Moscova, Telegramme intrate, 1988, Volumul, IX, f. 301.

sunt folosite insuficient și că sarcina consta nu în înlocuirea legilor sovietice, ci în crearea de «mai mult socialism», accelerarea dezvoltării acestuia»².

La rândul lor, referindu-se la știința istorică sovietică, istoricii ruși V.V. Tihonov și S.V. Juravliov recunosc că în perioada sovietică cercetarea istoriografică era examinată nu numai „în cheie academică, dar și ca instrument de luptă pentru afirmarea concepției marxiste «juste» a trecutului... În mod special aceasta privea istoriografia revoluției în virtutea caracterului special, aproape «sacral» al acestei teme, supusă în cea mai mare măsură îndochinării decât studierii altor probleme ale istoriei țării”. Autorii scriu că având în vedere importanța Revoluției din Octombrie pentru ideologia sovietică, „apărarea tocmai a acestui eveniment de «falsificările burgheze» era declarată prioritară”³.

Autorii sunt de părere că schimbările produse în timpul *perestroikăi* au privit și știința istorică, remarcând că istoricii profesioniști s-au plasat pe o poziție de expectativă, dovedindu-se nepregătiți pentru a da răspuns problemelor istorice stringente⁴.

Cei doi istorici ruși evocă poziția academicianului Pavel Vasilievici Volobuev, socotit unul dintre exponenții „noii direcții” în știința istorică din Rusia (acesta l-a înlocuit pe academicianul Isaak Miș în funcția de președinte al Consiliului Științific al Academiei de Științe a URSS privind „Istoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie”), care a chemat în cadrul unei mese rotunde, *Rusia anulului 1917: alegerea căii istorice* (22–23 octombrie 1988), să se renunțe la „canonizarea” Revoluției din Octombrie și ca aceasta să fie privită mai obiectiv, adăugând însă, totodată, că „Octombrie are nevoie de apărare de criticii excesiv de radicali, gata să declare Octombrie și orânduirea apărută ca urmare a revoluției drept o «violentare» a istoriei ruse, «un experiment socialist eșuat», o «gaură neagră» prin care țara noastră a alunecat spre stalinism”. Pavel Volobuev a cerut să se facă apel la moștenirea leninistă regândită în noul context⁵. Cu același prilej, istoricul rus a subliniat importanța reabilitării lui Lev Troțki și a rolului său în revoluție, notând că numele considerat tabu până atunci a început să atragă atenția istoricilor.

În opinia istoricilor V.V. Tihonov și S.V. Juravliov, pierderea monopolului PCUS asupra puterii și destrămarea Uniunii Sovietice „au dus la schimbarea radicală a contextului studierii revoluției din 1917”, ceea ce a făcut ca numeroasele institute și publicații chemate să sprijine ortodoxia ideologică să rămână de domeniul trecutului, iar cele care au supraviețuit și colaboratorii acestora să continue activitatea științifică în noile condiții⁶.

² V.V. Sogrin, *Russkaia revoliuția 1917 goda i perepitti mirovoi istorii*, în „Novaia i Noveșiia Istoria”, nr. 3/2017, p. 23.

³ V.V. Tihonov și S.V. Juravliov, *Sto let izucenia revoliuții: istoriceskie tradiții i sovremennosti*, în *Rossiiskaia revoliuția 1917 goda: vlasti, obșcestvo, kultura*, Tom 1, Moskva, Rosspen, 2017, p. 27.

⁴ *Ibidem*, p. 42.

⁵ *Ibidem*, p. 42–43.

⁶ *Ibidem*, p. 43.

ABORDAREA EVENIMENTELOR REVOLUȚIONARE DIN 1917 DUPĂ DESTRĂMAREA URSS

Într-un referat prezentat la Congresul Internațional de Istorie (2 septembrie 1995), academicianul P.V. Volobuev și Vladimir P. Buldakov, cercetător științific la Institutul de Istorie a Rusiei al Academiei Ruse de Științe, recunosc faptul că după eșecul comunismului sovietic ideologizarea, politizarea și etatizarea revoluției din Octombrie au căpătat noi impulsuri. În opinia lor, tonul îl dau însă „anticomuniștii de cea mai primitivă factură” (într-o însemnată măsură recolorați din rândul foștilor dogmatici ai marxismului), care reînvie teza privind caracterul realizării la vârf al lui Octombrie și promovarea prin violență de către bolșevici a totalitarismului⁷. Ei consideră că, în noile condiții, ar trebui continuată activitatea începută de istoricii „noii direcții” din URSS și cea a istoricilor sociali din Occident, precum și folosirea a tot ceea ce a fost constructiv din moștenirea tuturor autorilor sovietici și străini⁸.

Cei doi istorici abordează un aspect absent în studiile anterioare despre revoluția din 1917 – interpretarea sa psihosocială. În acest sens, precizează că spre deosebire de interpretările politice, analiza psihosocială a evenimentelor anului 1917 deschide noi posibilități și perspective. „În pofida reprezentărilor istoriografiei «evenimentologice» – scriu ei – punctul critic al anului 1917 va fi nu Octombrie «bolșevic», ci Februarie «democratic». Pentru comportamentul maselor care nu se lăcuiseră de reprezentările paternaliste despre putere, cea mai mare importanță a avut-o faptul însuși al căderii acesteia. Octombrie, dimpotrivă, a marcat începutul procesului «străngerii» puterii de a cărei necesitate păturile de jos nu se îndoiau. Februarie a însemnat succesul real al ideii de «echitate» în mișcarea socială a maselor care trebuia «sacralizată» la nivelul cel mai înalt (măcar în forma Constituantei)”, dar care nu a putut fi realizată. Octombrie a apărut însă ca „succes al stratului subțire al muncitorilor, soldaților bolșevici și al unei mase uriașe a marginalilor (aceștia din urmă aducând cu sine psihologia potrivit căreia li se poate permite orice)”.

După părerea celor doi istorici, în timpul evenimentelor din 1917 nu partidele au determinat mutațiile instituționale în sistemul puterii, ci acestea au devenit ostatici ai autoorganizării maselor, fără a ști să reacționeze în mod adecvat la aceasta⁹.

Referindu-se la rolul personalităților, Volobuev și Buldakov atrag atenția asupra faptului că în revoluția rusă „uimește nu atât numărul «conducătorilor», cât bogăția de «căpetenii». Primii erau concentrați pe previziunea viitorului, în timp ce ceilalți se manifestau cel mai adesea drept manipulatori ai mulțimii, care își trăgeau forța din ignoranța umană”.

Chiar dacă cei doi istorici subliniază necesitatea unei abordări obiective a revoluției din 1917, ei îndeamnă, totodată, să nu fie omise laturile întunecate ale acesteia, crimele, dorința de răzbunare, ei nu merg până la capăt în criticarea

⁷ P.V. Volobuev, V.P. Buldakov, *Oktiabrskaja revoliuția: novie podhodi k izučeniu*, (http://cor-nholio.narod.ru/history5/new_podhody.htm, p. 28.

⁸ *Ibidem*, p. 28–29.

⁹ *Ibidem*, p. 33.

comportamentului bolșevicilor, invitând la regândirea bolșevismului prezentat adesea în tonuri jignitoare, injurioase. Referindu-se la rolul jucat de Vladimir Lenin și Lev Troțki, autorii notează că aceștia au pornit de la început de la ideea că revoluția nu poate fi făcută cu „mănuși albe”, dar că aceasta „nu reprezintă o apologie a lipsei de moralitate, ci o reacție la lipsa de moralitate a vechii lumi, disponibilitatea de a-și asuma «păcatul» revoluției”; subliniază, de asemenea, necesitatea de a se manifesta o atitudine imparțială față de aceștia, motivând că „avem de-a face nu cu niște călăi, ci cu «victime» ale unei perioade de cotitură”. În opinia lor, la baza bolșevismului „s-a aflat setea de înnoire revoluționară a Rusiei”, legată de imaginea lor privind impasul capitalismului mondial de atunci... „«Rătăcirea» sau paradoxul victoriei bolșevicilor – scriu autorii – constă în faptul că, mizând pe conștiința celei mai bune părți a societății, aceștia au mobilizat subconștientul istoric al poporului, care a erupt prin violență și s-a afirmat prin recunoașterea noului autoritarism”. Ei socotesc că în oricare din manifestările sale bolșevismul a fost uimitor de funcțional, respectiv că în condițiile actuale este greu să se înțeleagă tragismul acelei situații, pentru a trage apoi concluzia: „Revoluția, oricât de murdare și tragice ar fi paginile ei, rămâne, totuși, un act optimist, ca și nașterea a tot ceea ce este nou”¹⁰.

Marcarea centenarului Marii Revoluții Ruse din 1917 a oferit prilejul unor reevaluări a evenimentelor din anul 1917 din Rusia.

La o întâlnire (5 noiembrie 2014) cu tineri cercetători în domeniul istoriei, președintele Vladimir Putin a atras atenția asupra încercărilor de a se rescrie istoria, subliniind că aceasta, considerată știință, nu poate fi rescrisă dacă față de ea se manifestă o atitudine serioasă, îndemnându-i pe cei prezenți să dea dovadă de obiectivitate față de evenimentele istorice cercetate¹¹. Șeful statului rus le-a cerut celor prezenți să cerceteze în arhive, să nu se limiteze doar la descrierea evenimentelor, ci și să le interpreteze. Vorbind despre revoluția din octombrie 1917, acesta a precizat că în societate există persoane care vorbesc despre „Marca Revoluției Socialiste din Octombrie”, iar alții despre „lovitura de stat din Octombrie”. În opinia lui, oricum ar fi definit evenimentul, trebuie pornit de la faptul că acesta a avut loc și „merită o apreciere obiectivă, profundă, profesionistă, multilaterală”.

În mesajul privind starea națiunii adresat la 1 decembrie 2016 Adunării Federale, președintele Putin a subliniat că nu numai pentru istorici, dar și pentru societate în întregul ei era nevoie de „o analiză obiectivă, onestă, profundă” a revoluțiilor din februarie și octombrie 1917, manifestând respect față de istoria țării.

La 19 decembrie 2016 a fost dată publicității o *Dispoziție a președintelui Federației Ruse cu privire la pregătirea și desfășurarea manifestărilor consacrate centenarului revoluției din 1917 din Rusia*, în care erau stabilite, printre altele, crearea de către „Societatea Istorică Rusă” a unui Comitet care să elaboreze un plan de pregătire și desfășurare a acestora.

¹⁰ *Ibidem*, p. 37.

¹¹ <http://mediamera.ru/post/5528>.

Planul de acțiuni, cuprinzând cca 120 manifestări, prevedea printre altele: organizarea de expoziții, elaborarea de albume, broșuri cu afișe, a unei culegeri de documente *Lumini și umbre ale revoluției ruse*, a unei Enciclopediei (*Rusia în anul 1917*); organizarea de conferințe naționale și internaționale; conferințe în străinătate; pregătirea de filme documentare, mese rotunde, concursuri, materiale difuzate de *mass media* (interviuri, articole, emisiuni speciale) etc.

La ședința Comitetului organizatoric (23 ianuarie 2017), președintele Societății Istoricilor Ruși, Serghei Narișkin, afirma că pregătirea marcării revoluției ruse a generat o dezbatere largă în cadrul elaborării concepției de predare a istoriei în școli. În acest cadru s-a propus ca revoluția rusă să fie examinată ca „un proces complex și dramatic, în etape strâns interconectate” – evenimentele din februarie și octombrie 1917, căderea monarhiei și instaurarea republicii, alegerile pentru Adunarea Constituantă și rebeliunea lui Kornilov, instaurarea puterii sovietelor și sângerosul război civil. S. Narișkin a menționat că în această interdependență istoria revoluției din Rusia anului 1917 a intrat în programe și manuale. Acesta a subliniat necesitatea ca evenimentele desfășurate cu un secol în urmă să fie privite în toate nuanțele, să fie evocate „corect și fără patimă”, fără diferențierea în „învingători” și „învinși”, pornind de la ideea că fiecare din aceștia a avut propriul adevăr și a exprimat convingerea că o asemenea abordare obiectivă va găsi înțelegere în societatea rusă¹².

Marcarea centenarului revoluției din 1917 a generat o dezbatere amplă atât în opinia publică, precum și în mediul academic, *mass media* din Federația Rusă. Din multitudinea de opinii exprimate în mediul academic rețin atenția câteva studii care, în opinia noastră, redau în mod obiectiv esența temei abordate azi.

La conferința internațională „*Marea revoluție rusă*”. *Probleme ale memoriei istorice* (9–11 octombrie 2017), directorul Institutului de Istorie a Rusiei al Academiei Ruse de Științe, Iuri Alexandrovici Petrov, a evidențiat faptul că în ultimii ani în istoriografia rusă s-a manifestat tendința de abordare a evenimentelor dintre 1917–1921 ca o revoluție unitară, care a parcurs câteva etape incluzând: revoluția din februarie, revoluția din octombrie și războiul civil. În opinia acestuia, revoluția reprezintă un proces complex, iar războiul civil este considerat o consecință directă a anului 1917, ca o etapă deosebită a revoluției. Acesta notează că pentru cercetătorii contemporani este caracteristică tendința de a îndepărta cronologia evenimentelor revoluționare din Rusia și de a le analiza într-un context istoric larg. Socotește, totodată, că dacă în perioada sovietică istoriografia autohtonă și cea străină erau în general opuse una celeilalte, în epoca postsovietică s-a observat formarea unui spațiu istoriografic unitar de dialog, și că în ultimii ani istoricii ruși și străini au reușit ca într-o serie de probleme să depășească confruntarea anterioară și să elaboreze aprecieri mai echilibrate, ceea ce a condus la elaborarea unor proiecte de cercetare comune.

¹² <http://rushistory.org/sergey-naryshkin/vystupleniya-s-c-naryshkina/vystuplenie-s-c-naryshkina-na-zasedanii-organizatsionnogo-komiteta-po-podgotovke-i-provedeniyu-meropriyatij-posvyashchennykh-100-letiyu-revoljutsii-1917-goda-v-rossii.html>.

Luri Petrov subliniază, de asemenea, faptul că în cercetarea Revoluției din Octombrie au avut loc schimbări serioase în baza teoretico-metodologică a cercetătorii istorice, s-a extins baza arheografică. După părerea lui, cauzele revoluției ruse trebuie căutate nu în eșecul politicii economice, ci în succesul modernizării ruse în pofida dificultăților legate de trecerea de la societatea tradițională la cea industrială. Acesta atrage atenția asupra manifestării tendinței de „transcriere” diletantistă a istoriei, constând în răsturnarea mecanică a plusurilor în minusuri (înainte eroi erau socotiți „roșii”, acum – „albii”), în ridicarea pe pedestal a celor care la vremea respectivă erau socotiți „antieroi”, începând cu Nicolae al II-lea și președintele guvernului provizoriu – Aleksandr Kerenski. În opinia lui, „majoritatea istoricilor ruși și străini resping o asemenea abordare, care contravine volumului de date acumulate de știința istorică despre acest eveniment”¹³.

Istoricul rus menționează, de asemenea, că prezentarea tradițională cu privire la „marșul triumfal al puterii sovietice” nu este confirmată de studiile științifice din ultimii ani, notând că pe plan local puterea a trecut nu numai la Sovietele bolșevice, ci și la masele de soldați înarmați. „În esență, precizează acesta, în prima jumătate a anului 1918 a fost o vreme a triumfului ohlocrației militarizate”, și venirea la putere a bolșevicilor a constituit, practic, începutul războiului civil în Rusia. În opinia sa, în ultimii ani centrul studierii revoluției a fost mutat de la evenimentele anului 1917 din Petrograd și Moscova spre examinarea proceselor revoluționare din regiunile Rusiei. Remarcă, totodată, creșterea interesului față de rolul Bisericii ortodoxe în anii revoluției ruse, care s-a afirmat ca un factor ideologic și politic important, chiar dacă nu omogen, abandonându-se ideea că Biserica a fost un „bastion al contrarevoluției”¹⁴.

La 27 octombrie 1917, la Fundația Gorbaciov din Moscova a avut loc conferința științifică *Revoluția rusă din anul 1917 pentru țara noastră și pentru lume: privire după 100 ani*, în cadrul căreia a fost prezentat un raport elaborat de Andrei Zaharov, Vasili Jurkov, Andrei Riabov și Mark Simon. Autorii recunosc că dificultatea de a răspunde unor întrebări privind cauzele evenimentelor revoluționare din 1917 este legată și de faptul că în conștiința oamenilor politici și a opiniei publice din Rusia se mai face simțită influența reprezentărilor create în timpul perioadei sovietice, conform cărora revoluția a deschis Rusiei posibilități neîngrădite de dezvoltare, asigurându-i perspectiva transformării într-o mare putere¹⁵. În opinia lor, revoluția din februarie 1917 a distrus vechiul aparat de stat, paralizând în câteva luni conducerea țării. „Rusia – scriu aceștia – în esență nu avea nici o experiență a dezvoltării democratice, motiv pentru care masele au început să perceapă libertatea apărută ca drept de a li se permite să facă tot ce vor”. Autorii recunosc faptul că, spre deosebire de alte state combatante din timpul primului război mondial, un „rol uriaș”

¹³ <http://rushistory.org/stati/tribuna/vystuplenie-yuriya-petrova-na-mezhdunarodnoj-nauchnoj-konferentsii-velikaya-rossijskaya-revoljutsiya-sto-let-izucheniya.html>.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ <http://www.gorby.ru/userfiles/file/doklad.pdf>, p. 3.

în viața socială a Rusiei l-au jucat „păturile lumpenizate ale populației” scoase din nișele și raporturile obișnuite, care au reprezentat „baza de masă” pentru proiectul bolșevic. „Acapararea și menținerea puterii într-o asemenea situație – scriu aceștia – au fost deja o chestiune a tehnicii și tehnologiilor politice”, sarcină căreia bolșevicii i-au făcut față cu succes¹⁶.

Autorii raportului notează că în Rusia postsovietică atitudinea față de revoluția din februarie 1917 „s-a modificat vizibil” comparativ cu epoca anterioară, continuând să evolueze. În anii 1990, când în politica țării domina linia favorabilă reformelor de piață și apropierii de Occident, în discursurile oficiale a apărut o separare și mai radicală decât în perioada sovietică a revoluției ruse în revoluția din Februarie, considerată ca sursă a nașterii unei Rusii noi, și revoluția din Octombrie, percepută „radical negativ”¹⁷. Aceștia remarcă, totodată, că la începutul secolului al XXI-lea, odată cu schimbările politice interne din Rusia, evenimentele revoluționare din 1917 au început să fie tratate diferit în plan oficial. „Din sursă a unei Rusii democratice – scriu aceștia – revoluția din februarie 1917 s-a transformat în punct de fracturare a statalității milenare ruse”, pentru ca ulterior în discursul politic să se consolideze imaginea cu privire la evenimentele revoluționare din 1917 ca o revoluție unitară, care a distrus Rusia veche și a pus bazele construcției statului sovietic. După părerea lor, atitudinea pozitivă față de revoluția din februarie 1917 se menține încă în sânul cercurilor liberale, în timp ce atitudinea pozitivă față de revoluția din octombrie 1917 este răspândită în rândul celor care împărtășesc vederile staliniste, dar și al intelectualității simpatizante a vederilor de stânga, social-democrate sau marxiste¹⁸. „Caracterul dualist al revoluției ruse – conchid aceștia – a constat în neconcordanța dintre scopurile pe care aceasta le-a proclamat și așteptările generate de aceasta și posibilitățile reale de dezvoltare existente în Rusia la începutul secolului al XX-lea. Această neconcordanță tragică a predeterminat caracterul dezvoltării țării până în zilele noastre”¹⁹.

O analiză interesantă a evenimentelor revoluționare din 1917 este realizată în articolul menționat mai sus al profesorului Vladimir Sogrin. În opinia acestuia, în perioada sovietică revoluția rusă din 1917 a fost separată în Revoluția din februarie, „căreia i se rezervau aprecieri extrem de critice și Marea Revoluție Socialistă din Octombrie, căreia i se dădeau cele mai înalte aprecieri, fiind considerată ca începutul epocii istoriei universale, al cărei încoronare a fost triumful global al principiilor lui Octombrie. După părerea istoricului rus, această concepție „a pierdut poziția dominantă și cu atât mai mult de monopol în epoca perestroikăi gorbacioviste”²⁰.

V.V. Sogrin scrie că la confluența anilor '80-'90 ai secolului trecut tendința dominantă în istoriografia sovietică consta în „preamărirea Revoluției liberale din

¹⁶ *Ibidem*, p. 7.

¹⁷ *Ibidem*, p. 30.

¹⁸ *Ibidem*, p. 33.

¹⁹ *Ibidem*, p. 35.

²⁰ V.V. Sogrin, *op. cit.*, p. 3.

Februarie, care a suferit o înfrângere, și negarea importanței lui Octombrie, definit tot mai frecvent drept «lovitură de stat»”, pentru ca la începutul secolului al XXI-lea să-și facă loc teza că „imperiuul s-a prăbușit nu atât din vina bolșevicilor, cât a liberalilor, adică nu a lui Octombrie, ci a lui Februarie”²¹.

O analiză atentă a stadiului istoriografiei actuale ruse privind evenimentele din 1917 o oferă studiul *Rusia în ajunul mării revoluții din 1917: tendințe istoriografice contemporane*, semnat de Iurii A. Petrov. Autorul remarcă faptul că în lucrările recente a fost emisă opinia potrivit căreia revoluțiile au fost cauzate nu de eșecurile politicii economice guvernamentale, ci „de succesele modernizării ruse”. Potrivit acestei paradigme, revoluția în Rusia s-a produs din cauza indisponibilității guvernului de a răspunde în mod adecvat la provocările vremii, ceea ce l-a condus la ciocniri cu societatea democratică. Autorul nu exclude și extinderea concepției conspirologice, potrivit căreia implicarea Rusiei în război și ulterior prăbușirea ei sunt interpretate ca rezultat al unui complot al forțelor externe (germane sau britanice) sau al forțelor interne – revoluționari, masoni, generali etc. În opinia sa, majoritatea istoricilor ruși este convinsă că Petrogradul oficial nu se gândea la o pace separată, fiind decis să continue războiul, cu toate acestea versiunea pregătirii unei păci separate de către reprezentanții anturajului apropiat al împăratului continuă să existe²². Autorul evidențiază, totodată, apariția **unor teme de interes noi** în istoriografia rusă: măsura în care războiul a schimbat înfățișarea societății; stereotipuri de comportament al populației; viața cotidiană; modificări în conștiința socială; evoluția mentalului diferitelor pături sociale. În mod special se oprește asupra istoriei Bisericii ruse în anii războiului și ai revoluției, concluzionând că istoricii resping definitiv punctul de vedere asupra Bisericii ca „bastion al contrarevoluției”. Iurii Petrov socotește că studierea vieții politice, sociale, economice, intelectuale a Rusiei din epoca „marilor zguduiri” rămâne o sarcină actuală a istoricilor²³.

Referindu-se la perioada de după anul 1991, istoricii ruși V.V. Tihonov și S.V. Juravliov consideră că la începutul anilor '90 a avut loc „restructurarea fundamentală” a întregului sistem al științei istorice autohtone, generată de o serie de factori: revoluția metodologică, constând în renunțarea de către știința istorică autohtonă la marxism-leninism ca unicul model teoretico-metodologic valabil pentru studierea procesului revoluționar; extinderea problematicii de studiu²⁴. Aceștia scriu că „revoluția arhivistică” a permis accesul la o bază documentară solidă, stimulând activitatea de publicare a numeroase documente inedite, ceea ce a făcut ca tematica revoluției din 1917 să fie mai puțin solicitată decât istoria perioadei staliniste. Socotesc că cea mai importantă caracteristică a perioadei după anul 1991 a fost intensificarea contactelor dintre istoricii ruși și străini, participarea celor dintâi la

²¹ *Ibidem*, p. 4.

²² I.A. Petrov, *Rossia nakanune Velikoi revoliuții 1917 g: sovremennii istoriceskie tendenții*, în *Rossiiskaia revoliuția 1917 goda: vlasti, obșcestvo, kultura, și urm.*, p. 15.

²³ *Ibidem*, p. 19.

²⁴ V.V. Tihonov, S.V. Juravliov, *Sto let izucenia revoliuții: istoriceskie tradiții i sovremennosti*, în *Rossiiskaia revoliuția 1917 goda: vlasti, obșcestvo, kultura, și urm.*, p. 52.

programele de cercetare internațională, ceea ce a permis formarea unui spațiu istoriografic deschis în studierea revoluției ruse din anul 1917.

Cei doi istorici atrag însă atenția asupra faptului că situația istoriografică din anii '90 nu a provocat totdeauna o stare de optimism în rândul specialiștilor. „În schimbul ideologizării istoriei revoluției – scriu aceștia – a venit un nou val, anticomunist. În această situație cea mai mare atenție au început să o rețină teoriile totalitare ce păreau a-și fi pierdut fosta popularitate. În final, o mitologizare a luat locul alteia. În pofida speranței istoricilor profesioniști, revoluția a continuat să fie examinată prin prisma preferințelor ideologice”²⁵. În opinia lor, ca reacție la istoriografia sovietică, pentru care revoluția era legată în primul rând de istoria partidului bolșevicilor și a clasei muncitoare, „începând de la sfârșitul anilor '80 temele prioritare au devenit istoria liberalismului rus, a familiei imperiale și a contrarevoluției”²⁶. Autorii atrag atenția asupra faptului că interesul istoricilor ruși este concentrat asupra studierii unor probleme ca: organismele puterii, partidele politice, rolul principalilor lideri și al Bisericii ortodoxe ruse în timpul revoluției. Aceștia evidențiază că, în schimbul abordării de clasă a studierii istoriei politice, în istoriografia autohtonă au apărut o serie de teorii macroistorice (în genul teoriei modernizării). Sesizează, de asemenea, că în noile condiții a scăzut vizibil interesul pentru studierea locului și rolului proletariatului în revoluție (abordat mai ales în lucrările istoricilor petersburghezi), renunțându-se la aprecierea din perioada sovietică a rolul proletariatului ca „hegemon al revoluției”.

Cei doi autori notează, de asemenea, că în ultimii ani s-a afirmat tendința de a se renunța la tradiția afirmată în perioada sovietică, de diferențiere a epocii prerevoluționare de cea postrevoluționară, subliniindu-se continuitatea în politica de învățământ și științifică între Imperiul rus și epoca sovietică. În egală măsură se evidențiază și renunțarea la examinarea revoluției din 1917 ca o „ruptură bruscă și radicală” de practicile social-politice și economice anterioare, aceasta fiind considerată ca parte a crizei sistemice a imperiului, generată de primul război mondial și încheiată odată cu sfârșitul războiului civil²⁷.

Tihonov și Juravliov subliniază că un bloc distinct în studiile despre anul 1917 îl ocupă lucrările consacrate dinastiei Romanovilor și ultimului împărat, Nicolae al II-lea, centrale fiind problema posibilității menținerii monarhiei și cauzele prăbușirii ei. În opinia lor, o particularitate istoriografică este examinarea revoluției ca fenomen precedat de un proces pregătitor îndelungat. În finalul studiului lor, evidențiază o serie de direcții ale cercetării revoluției din anul 1917 împărțite și de alți istorici: situația economică a Rusiei la începutul secolului al XX-lea; cauzele sociale și politice ale revoluției, rolul jucat de factorii externi. „Tendința dominantă a devenit – conchid aceștia – abordarea evenimentelor din anii 1917–1921 ca o Revoluție rusă unitară, care a parcurs în evoluția ei câteva

²⁵ *Ibidem*, p. 52–53.

²⁶ *Ibidem*, p. 53.

²⁷ *Ibidem*, p. 61–62.

etape, inclusiv Februarie, Octombrie și războiul civil”, fără a ignora studierea rolului primului război mondial în creșterea stării revoluționare²⁸.

Cei doi istorici semnaleză, de asemenea, **extinderea bazei istoriografice și de izvoare**, diversitatea metodelor de cercetare, a instrumentarului metodologic de studiere a epocii revoluționare, completarea abordărilor tradiționale cu istoria vieții cotidiene, antropologia culturală, microistoria, teoria elitelor, etnopsihologia, istoria emoțiilor etc., care permit evaluarea într-un mod nou a unor probleme ce păreau bine cunoscute, studierea unor teme aflate înainte la periferia atenției istoricilor.

Remarcăm și opinia istoricului rus Aleksandr Șubin, care consideră că „lovitura de stat din Octombrie a dus țara în pragul unui război civil de mare amploare (1917–1922)”²⁹. În opinia sa, hotărâți să-și asume întreaga putere revoluționară, „bolșevicii au aruncat o provocare forțelor influente de masă care aveau o altă reprezentare a revoluției. Săvârșind lovitura de stat în capitală, aceștia au dus țara în pragul războiului civil de care nu se temeau, întrucât considerau că acum presiunea lor nu va întâmpina o rezistență activă”³⁰.

Evident, din peisajul istoriografic descris se evidențiază și lucrările care tratează **importanța factorilor conspirologici** în explicarea cauzelor revoluției din februarie 1917 și octombrie 1917, chiar a dispariției U.R.S.S.

Istoricul Iurii Petrov atrage atenția asupra faptului că înainte, într-o etapă a perioadei postsovietice, revoluția rusă era recunoscută ca rezultat al acțiunilor unor forțe maligne externe, se afirma opinia potrivit căreia revoluția rusă nu a avut temeiuri serioase interne, ci a fost pregătită și înfăptuită la început de „liberali iresponsabili”, apoi de bolșevicii care au preluat puterea de la aceștia „pe bani străini”. Acesta menționează, de asemenea, că în literatura științifico-publicistică pot fi întâlnite teorii care înfățișează revoluțiile când ca „un complot al masonilor”, când ca „un dezmăț al gloatei dezlănțuite în frunte cu un grup de aventurieri”. „Abordarea conspirologică – menționează el – pretinde a fi nouă, dar practic este arhaică, și după caracterul surselor folosite de autori, și după gradul de înțelegere a proceselor istorice”³¹.

În studiul menționat mai sus, V.V. Tihonov și S.V. Juravliov răspund și ei întrebării în ce măsură evenimentele din februarie 1917 au fost un rezultat al mișcării spontane a acțiunii populare sau al unui complot pregătit din timp al „vârfurilor”, precizând că dominantă este recunoașterea caracterului spontan al revoluției și că „majoritatea cercetătorilor respinge versiunea conspirologică a revoluției”³². Precizează, totodată, că masoneria nu a fost o mișcare politică

²⁸ *Ibidem*, p. 65.

²⁹ Aleksandr Șubin, *Start strani sovtoy. Revoluția. Oktabri 1917-mart 1918*, Sankt-Peterburg. Moskva, Ekaterinburg, Voronej, Nijni Novgorod, Rostov-na Donu, Samara, Minsk. Piter, 2017, p. 5.

³⁰ *Ibidem*, p. 6.

³¹ I.A. Petrov, *Rossia nakanune Velikoi revoliuții 1917 g: sovremennii istoriceskie tendenții*, în *Rossiiskaia revoliuția 1917 goda: vlasti, obșcestvo, kultura, și urm.*, p. 15–16.

³² V.V. Tihonov, S.V. Juravliov *Sto let izucenia revoliuții: istoriceskie tradiții i sovremennosti*, în *Rossiiskaia revoliuția 1917 goda: vlasti, obșcestvo, kultura, și urm.*, p. 62.

influentă, menționând, totuși, că în opinia istoricului V.I. Starțev masonii au jucat un anumit rol în intensificarea situației revoluționare la sfârșitul anului 1916 – începutul anului 1917³³. Analizând chestiunea „urmei germane” în revoluția rusă, autorii notează că studiile efectuate de istoricul V.I. Starțev dovedesc că documentele „senzaționale” despre finanțarea lui Lenin și a partidului său din Germania reprezintă un „fals”. La fel, apreciază că versiunea finanțării revoluției de către autoritățile britanice și ale S.U.A. cu ajutorul lui Troțki aflat în emigrație nu a fost confirmată³⁴.

Cunoscutul istoric Dmitri Volkogonov abordează și el această problemă, care la timpul respectiv a preocupat opinia publică. „S-au adus multe dovezi concrete despre existența unor legături secrete între bolșevici și germani. Unele publicații apărute mai târziu arată, cel puțin, că guvernul german era interesat în intensificarea luptei bolșevicilor împotriva guvernului provizoriu”. În acest sens, Volkogonov citează opinia exprimată de generalul german Erich Ludendorf în memoriile sale din 1919: „Ajutându-l pe Lenin să se întoarcă în Rusia, guvernul nostru și-a asumat o mare răspundere. Din punct de vedere militar, acțiunea este justificată. Rusia trebuia doborâtă”³⁵. În context este amintit și rolul jucat de Vladimir Burțev, membru al Partidului Socialist Revoluționar, preocupat să demonstreze legătura dintre bolșevici și germani. Într-un articol din 1922, acesta scria că „din august 1914 germanii le-au dat bolșevicilor peste 70 de milioane de mărci”³⁶. După părerea lui Volkogonov, toate acestea reprezintă „una din tainele istoriei sau o puternică mistificare, precizând că nu au fost găsite încă mărturii hotărâtoare care să confirme sau să infirme legăturile secrete dintre bolșevici și germani”³⁷.

Autorii manualului de istorie destinat învățământului superior, redactat sub conducerea academicianului A.N. Saharov, fost director al Institutului de Istorie a Rusiei al Academiei Ruse de Științe, scriu și ei că „ideea inteligentă a trecerii prin Germania într-un vagon «plumbuit» nu intra în capul partizanilor ruși ai lui Lenin, dar a găsit sprijin la guvernul german. Nemții sperau că venirea la putere a bolșevicilor va produce haos în Rusia”. În opinia autorilor manualului, „Lenin nu a fost agent german”, dar „scopul revoluționar făcea pentru el morale orice mijloace fără excepție”, motiv pentru care acesta „s-a folosit de ajutorul guvernului german, așa cum și autoritățile germane s-au folosit de el pentru atingerea scopurilor lor”³⁸.

Publicistul Nikolai Starikov, cel mai vehement în susținerea rolului factorului extern, socotește că revoluția din februarie și cea din octombrie 1917 sunt legate, că prăbușirea Imperiului rus nu a fost o întâmplare, așa cum nu întâmplător s-a

³³ *Ibidem*, p. 63.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ Dmitrii Volkogonov, *Troțki. Eternul radical*, București, Editura Lider, 1996 p. 94.

³⁶ *Ibidem*, p. 95.

³⁷ Dmitri Volkogonov, *Troțki. Politiceskii portret. V dvuh knigah*, kniga 1, Novosti, Moscova, 1992, p. 129.

³⁸ A.N. Saharova (pod redakției), *Istoria Rossii s naceala XIX veka do naceala XXI veka*, Tom 2, Moskva, Ast:Astrel, Vladimir.VKT, 2009, p. 456–457.

năruit U.R.S.S. Acesta socotește că în ambele cazuri o puternică forță externă a inițiat destrămarea Rusiei, pentru a trage apoi concluzia: „Totmai aliații nostri din Antantă au ucis imperiul rus. Serviciul de informații britanic a jucat rolul de primă vioară în acest marș funebru”³⁹. Autorul recunoaște, totuși, că nu există dovezi directe ale finanțării de către francezi și britanici a revoluției din februarie și a comploturilor împotriva țarului rus, dar există „un număr mare de aluzii, trimiteri în diferite cărți, observații etc.”. „Logica evenimentelor, faptelor și acțiunilor – scrie acesta – confirmă indubitabil că tocmai aceștia au organizat și au plătit distrugerea statului rus”⁴⁰. În opinia sa, nu nemții au fost cei care au pregătit evenimentele din februarie, ci tocmai aliații, a căror agentură „a scos pe străzile Petrogradului pe muncitori și apoi pe soldați”⁴¹.

CAUZELE REVOLUȚIEI ȘI PRINCIPALII ACTORI AI ACESTEIA

În opinia autorilor manualului de istorie redactat sub conducerea lui A.N. Saharov, la trecerea multor decenii devine tot mai evident că „venirea la putere în toamna anului 1917 a bolșevicilor-leniniști a fost generată nu numai de o înlănțuire «tragică» sau chiar «funestă» a împrejurărilor istorice..., ci de cauze mult mai profunde, ținând de „psihologia populară, reprezentările populare, credința, obiceiurile, tot ceea ce poate fi definit prin cuvântul «înțelegere a vieții»” și ceea ce în limbajul sociologiei contemporane este definit prin conceptul de «mentalitate» – toate acestea au predefinit afirmarea în fosta Rusie a puterii roșilor”⁴².

Se constată, de asemenea, că istoricii ruși abordează și aspecte care în istoriografia sovietică au fost mai puțin prezentate sau trecute sub tăcere. În acest sens, ei scot în evidență refuzul menșevicilor și al eserilor de stânga de a intra în noul guvern condus de Lenin, format la 26 octombrie 1917, insistența lor pentru crearea unui guvern socialist omogen. În tratativele inițiale pentru formarea noului guvern, aceștia au cerut înlăturarea din Sovietul Comisarilor Poporului a „principalului vinovat al loviturii de stat din octombrie – Lenin”. Beneficiind de o mare influență în cadrul Comitetului Executiv pe întreaga Rusie al lucrătorilor căilor ferate (VIKJELI), menșevicii și eserii au cerut, sub amenințarea sistării tuturor transporturilor pe calea ferată, ca în guvern să fie reprezentanți ai menșevicilor, eserilor, ca șef al guvernului să fie numit un eser, iar linia politică să fie corectată. Semnificativ este faptul că programul acestui Comitet Executiv a fost sprijinit de L.V. Kamenev, G.E. Zinoviev, A.I. Rîkov, alți lideri bolșevici, care considerau că „un guvern pur bolșevic în Rusia va putea deține puterea numai cu ajutorul teroarei politice”. Comitetul Central al partidului bolșevicilor a respins această cerere, ceea ce i-a determinat pe Kamenev și

³⁹ Nikolai Starikov, *Febrali 1917: revoluția ili speialinaia operația?*, Moskva, Iauza, Eksmo, 2007 p. 6.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 56.

⁴¹ *Ibidem*, p. 132.

⁴² A.N. Saharova (pod redakției), *op. cit.*, p. 438.

adeptii lui să-și prezinte demisia, motiv pentru care, la 4 noiembrie, aceștia au fost catalogați de către tovarășii lor de idei drept dezertori ai revoluției și înlocuiți cu adepti ai lui Lenin. „Șansa reală de creare a unei largi coaliții a forțelor democratice din Rusia ca cea mai importantă condiție a neadmiterii unui război civil a fost pierdută” – scriu autorii volumului. „Din acest moment – conchid aceștia – confruntarea din societatea rusă ia o nouă turnură și puterea bolșevică însăși capătă trăsăturile dictaturii unui singur partid”⁴³.

Istoricii ruși A.P. Derevianko și N.A. Șabelnikova sunt și ei de părere că nu toți membrii Comitetului Central al Partidului bolșevic au sprijinit linia insurecției armate și că unii dintre aceștia (Zinoviev și Kamenev) socoteau că formarea unui nou bloc compus din reprezentanți ai menșevicilor, eserilor, bolșevicilor putea permite efectuarea unor reforme radicale. În opinia acestora, în Rusia, socotită o țară înapoiată, nu erau create condițiile pentru o revoluție socialistă, admitând că era foarte posibilă instaurarea unui socialism de cazarmă. În afară de aceasta, autorii remarcă faptul că partea moderată a bolșevicilor era împotriva reducerii sarcinilor revoluționare doar la scopurile proletariatului⁴⁴.

Istoricul Vladimir Buldakov face o analiză pertinentă a ceea ce s-a întâmplat acum o sută de ani într-un interviu acordat Agenției de știri *Lenta.ru*, la 10 aprilie 2016. Acesta oferă unele explicații referitoare la principalii actori ai revoluției din 1917: proletariatul provenit din țăranii lipsiți de pământ veniți la oraș, unde au intrat în conflict cu cultura orășenească, fiind marginalizați. Muncitorul rus se simțea străin de orașul industrial, ușor influențabil de teoriile utopice, ceea ce explică succesul ideilor bolșevice. Chiar unele mișcări prerevoluționare din Rusia nu aveau forma unui protest proletar clasic, ci al unei revolte. Țărănimea rusă și proletariatul format pe baza acestei țărănime nu au acceptat modernizarea țării, întrucât ca urmare a orizontului îngust și a percepției tradiționale a lumii, vedea în acest proces doar laturile sale negative, marginale. Istoricul rus prezintă și rolul jucat de contradicțiile din societatea rusă. Liberalii, îndecosebi kadeții (constituțional-democrații), doreau să se înțeleagă cu puterea în sensul formării unui guvern nu din rândul birocrăției, ci al reprezentanților societății, idee resprinsă de Nicolae al II-lea, care, lipsit de voință, nu a îndrăznit să se opună camarilei din jurul său și să inițieze unele reforme politice.

Referindu-se **la rolul Bisericii**, Buldakov notează că, slăbită în urma reformelor din timpul lui Petru I, în ultimii ani ai domniei lui Nicoale al II-lea Biserica era împărțită în rasputiniști și antirasputiniști, dar înstrăinarea Bisericii de împărat începuse mai înainte, când țarul refuzase restabilirea rangului de patriarh, motiv de nemulțumire a Bisericii.

El consideră că **intelectualitatea** a fost mai curând un detonator decât bomba revoluționară care a distrus vechea Rusie, și că fără intelectuali procesul revoluționar ar fi mers pe altă cale, dar, oricum, ar fi mers.

⁴³ *Ibidem*, p. 474.

⁴⁴ A.P. Derevianko, N.A. Șabelnikova, *Istoria Rossii s drevneișih vremeon do konța XX veka*, Moskva, Pravo i Zakon, 2001, p. 357.

Rolul **primului război mondial** este văzut de istoric în două sensuri: ca impuls direct al revoluției sau ca accelerator al procesului revoluționar. Acesta consideră că până la începerea războiului în Rusia a avut loc un proces de acumulare de material exploziv, iar în momentul izbucnirii acestuia „a avut loc o anumită suprapunere a istoriei, a ritmurilor istoriei europene și ruse”⁴⁵. Pentru Europa, primul război mondial a însemnat agonia Renașterii, iar în Rusia a întărit agresivitatea internă treptată a societății din cauza multitudinii problemelor nerezolvate, dintre care principala era cea agrară. „În Rusia – scrie acesta –, spre deosebire de unele țări din Europa, unde a fost instaurată o dictatură de dreapta, a fost instaurată o dictatură stângistă (nu de stânga) devenită ulterior o dictatură absolută, mai birocratizată decât cea țaristă”. Buldakov este de părere că în sânul populației muncitorești și țărănești din Rusia nu existau noțiunile ideilor de stânga sau de dreapta. „În general – afirmă acesta – țaranul rus știa doar o formă de comportament social – smerenie și revoltă. Revolta nu era îndreptată împotriva vreunei acțiuni a puterii, ci era un semnal că țaranii trebuie ascultați”.

Într-un interviu acordat postului de radio Ecoul Moscovei (26 februarie 2017), V.P. Buldakov menționa, la rândul său, că în anul 1917 a avut loc „o ciocnire tragică a utopiilor, în urma căreia utopia socialistă s-a dovedit a fi mai apropiată pentru masa principală a populației”. Istoricul rus socotește că revoluția în Rusia a fost ireversibilă și legitimă în măsura în care nu a fost o revoluție de tip european, ci o revoltă tradițională, dar la scara întregului stat, fiind provocată de vechiul sistem politic, „ajuns într-o stare extremă, căreia nu i-a putut face față”. După părerea lui, în anul 1917 Imperiul rus a fost doborât de contradicțiile dintre modernizarea economică întârziată și organizarea social-politică semifeudală înapoiată, adâncită pe fondul unor provocări externe, în speță de primul război mondial⁴⁶.

La rândul lor, autorii manualului, redactat sub conducerea academicianului A.N. Saharov, scriu că bolșevicii „nu numai că au pledat pentru ordine și o putere fermă, au promis pământ țăranilor, fabricile și protecție socială muncitorilor; aceștia promiteau cu siguranță domnia rapidă în Rusia a «Împărăției Domnului» pe pământ. Ei au fost cu mult mai clarvăzători decât predecesorii lor din februarie și promiteau și instituiau modalități de conducere de înțeles și obișnuite pentru mulți. Dumnezeu și Sfânta Scriptură au fost înlocuiți cu părinții-întemeietorii marxismului «neprețuit» și operele acestora, țarul – cu chipul colectiv al «revoluționarilor înflăcărâți», iar Rusia – cu internaționala mondială a oamenilor. Acest experiment lipsit de suflet și crud a costat țara și poporul jertfe inimaginabile, pe care Rusia nu le-a cunoscut niciodată în trecut”⁴⁷. „Din motive tactice – notează aceștia – bolșevicii au întrepris primii pași sub steagul democrației și nu al socialismului”, având în vedere că pentru populație cuvântul socialism era de neînțeles și bolșevicii înșiși vorbeau despre socialism ca despre un scop îndepărtat⁴⁸.

⁴⁵ <https://lenta.ru/articles/2016/04/10/revolution/>

⁴⁶ <http://echo.msk.ru/programs/cenapobedy/1933904-echo/>

⁴⁷ A.N. Saharova (pod redakției), *op. cit.*, p. 440.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 472.

„Caracterul întârziat al reformelor guvernului provizoriu – scriu autorii volumului – a contribuit la creșterea vertiginoasă a forței spontane a protestului popular, a activității, a dorinței de a soluționa prin măsuri simple problemele vitale stringente. Bolșevicii, reacționând cu exactitate la valul nerăbdării revoluționare, au reușit să înarmeze masele cu programe politice corespunzătoare, ceea ce nu au reușit să facă forțele antibolșevice, care nu au știut să depășească sciziunea ideologică și organizatorică”⁴⁹. „În felul acesta – conchid ei –, bolșevicii au preluat de la eseri inițiativa. Eserii au pierdut în fața bolșevicilor nu din pricina slăbiciunii tezelor lor programatice, ci în virtutea erorilor politice”⁵⁰.

La rândul lor, istoricii Derevianko și Șabelnikova scriu că „lozincile utopice ale bolșevicilor reflectau dorințele maselor populare, ceea ce le-a asigurat victoria”. În opinia lor, „criza politică din țară s-a încheiat prin insurecția din Octombrie și acapararea puterii de către bolșevici”, iar legitimitatea acestui eveniment a fost dată de hotărârile celui de-al II-lea Congres al Sovietelor, pe a cărui ordine de zi se afla principala problemă: „menținerea puterii”⁵¹.

În egală măsură în volumele și studiile apărute după prăbușirea URSS întâlnim și o nouă abordare a **rolului diferitelor personalități** în timpul revoluțiilor ruse din 1917.

Rolul lui Lenin este prezentat în general într-un spirit critic, recunoscându-se însă capacitatea acestuia de a exploata împrejurările create. „Lenin – scriu istoricii ruși – a luat pe deplin în considerare experiența tristă a guvernului provizoriu, care pierduse creditul de încredere populară din cauza lipsei dorinței de a-și asuma rezolvarea principalelor sarcini ale revoluției, și le-a supus atenției Congresului pe întreaga Rusie din 26 octombrie 1917 pe cele mai arzătoare dintre acestea, care răspundeau pe deplin reprezentărilor popular-utopice cu privire la dreptate”⁵². În opinia lor, pornind de la posibilitatea victoriei revoluției socialiste într-o singură țară, Lenin a fost primul care a declarat încheierea etapei revoluției burghezo-democratice și trecerea la etapa revoluției socialiste.

În interviul acordat postului de radio **Ecol Moscovei** (26 februarie 2017), Buldakov dă o caracterizare sugestivă **Tezelor din aprilie**, un document „extrem de stupid”, deoarece după aceasta Lenin a început să vorbească altfel, îndemnând la ascultarea maselor, exprimarea încrederii în acestea. „Practic a fost vorba de o manipulare nu prin programe, ci prin lozinci, o manipulare a stării de spirit”. În cadrul aceluiași interviu, istoricul rus l-a numit pe A. Kerenski „un opozant în Duma de Stat”, dar nepregătit să fie ministru sau premier⁵³.

Autorii manualului elaborat de academicianul Saharov pun într-o nouă lumină poziția exprimată de cei care s-au opus tezelor lui Lenin: N. Buharin, G. Zinoviev, L. Kamenev și alți lideri bolșevici, în opinia cărora într-o țară mic-burgheză nu

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 473.

⁵¹ A.P. Derevianko, N.A. Șabelnikova, *op. cit.*, p. 358.

⁵² A.N. Saharova (pod redakției), *op. cit.*, p. 472.

⁵³ <http://echo.msk.ru/programs/cenapobedy/1933904-echo/>

existau condiții prielnice pentru victoria revoluției socialiste care nu va fi sprijinită de mase. O critică și mai severă la adresa lui Lenin a fost formulată de liderul menșevicilor, G.V. Plehanov, care, în articolul *Cu privire la tezele lui Lenin și de ce delirul este uneori interesant*, socotea că în Rusia nu poate exista nicio altă revoluție decât burghezo-democratică, caracterizând tezele lui Lenin drept „o încercare nebunească și extrem de nocivă de a semăna răzmerița anarhistă pe pământurile rusești”⁵⁴.

Într-un articol publicat în revista „Magazin Istoric”, istoricul A. Șubin recurge la un exercițiu de istorie contrafactuală. În opinia acestuia, pentru soarta revoluției ruse o mare importanță a avut-o întoarcerea în țară a conducătorului bolșevicilor, V.I. Lenin. „Cu arta lui politică și cu voința lui – scrie Șubin – el a plusat pe revoluția radicală. Fără el bolșevicii și menșevicii puteau pune la cale o uniune strânsă și chiar să o contopească într-un partid social-democrat, ceea ce ar fi slăbit forța de lovire a bolșevismului... În același timp, fără Lenin ar fi avut mai multe șanse inițiativele adeptilor reformelor sociale pe o plajă de la liderul bolșevicilor moderați L. Kamenev, la liderul eserilor de centru V. Cernov. Fără Lenin lideri ai revoluției în toamna lui 1917 ar fi putut deveni cei de centru-stânga, dar, la fel de posibil, coaliția socialiștilor moderați, apărută după înăbușirea rebeliunilor anarhice, n-ar fi rezistat loviturilor contrarevoluției. Cernov, Kamenev, Troțki, eserii de stânga nu aveau atâta voință de a lupta pentru putere câtă avea Lenin”⁵⁵.

În studiile autorilor ruși întâlnim și o nouă abordare a „*rebeliunii*” generalului L.G. Kornilov. Aceștia socotesc că înțelegerea inițială dintre A. Kerenski și L. Kornilov de a se lua măsuri ferme împotriva „organizațiilor lipsite de răspundere”, a „forțelor distructive” au fost anulate ca urmare a ambițiilor personale ale celor doi, ceea ce a avut drept consecință compromiterea forțelor de dreapta, pierderea de către acestea a încrederii maselor, subminarea autorității ofițerilor care l-au sprijinit pe Kornilov, scăderea disciplinei și, în final – destrămarea armatei. Autorii notează că un prejudiciu politic au suferit și menșevicii și eserii, care s-au pronunțat pentru colaborarea cu forțele de dreapta, făcând să sporească autoritatea bolșevicilor ca partid care „nu s-a pătat” printr-o coaliție cu cercurile burgheze. „În fața insuccesului dreptei – conchid aceștia – sarcina de a instaura ordinea revenea acum bolșevicilor... În acest sens, se poate spune că înfrângerea lui Kornilov a deschis calea spre cucerirea puterii de către Lenin”⁵⁶.

Istoricii ruși constată, de asemenea, că de la mijlocul anilor 1990 s-a înregistrat o sporire a numărului de studii monografice, dedicate, cu precădere, curentelor socialiste, nebolșevice, analizelor privind raporturile dintre Biserica rusă și revoluția din Octombrie, precum și o nouă orientare a istoricilor ruși spre studierea biografiilor liderilor revoluției (sunt citate, în acest sens, *Dicționarul biografic* (1993); *Liderii politici ai Rusiei. 1917*). În egală măsură este semnalată

⁵⁴ A.N. Saharova (pod redakției), *op. cit.*, p. 458.

⁵⁵ Aleksandr V.I. Șubin, *Alternativele anului 2017*, în „Magazin Istoric”, octombrie 2017, p. 16–17.

⁵⁶ L.V. Milova (pod redakției), *Istoria Rusiei XX-naceala XXI veka*, Moskva, EKSMO, 2006, p. 266.

apariția unor monografii, articole despre L.G. Kornilov, G.E. Lvov, I.O. Martov, P.N. Miliukov, G.V. Plehanov, L. Troțki, V. Șulghin etc., precum și a memoriilor aparținând unor participanți direcți la evenimentele revoluționare din 1917: A.F. Kerenski, M.V. Rodzianko, V.M. Cernov, P. Vranghel etc.

CONCLUZII

Ca o notă generală se constată abandonarea definitivă a prezentării festive a evenimentelor din octombrie 1917, o încercare de prezentare echilibrată a evenimentelor. Majoritatea istoricilor care își respectă cu onestitate profesia, aparținând diferitelor generații, eliberați de rigorile unei ideologii dominante, abordează cu obiectivitate, pe baza noilor documente, cursul evenimentelor, pun în mod corect accentul pe nevoia examinării esenței revoluției din februarie 1917, a cauzelor eșecului acesteia, care a permis victoria forțelor bolșevice. În egală măsură, scot în prim plan rolul factorilor interni în izbucnirea evenimentelor, fără a ignora și rolul factorului extern, cu precădere primul război mondial. În egală măsură, asistăm și la prezența în spațiul istoriografic, este adevărat, în mai mică măsură, a unor abordări tributare vechilor concepții vehiculate în perioada sovietică. O explicație ar putea-o constitui conformismul, abdicarea de la normele deontologice. Nu omitem, de asemenea, existența în continuare a curentului care alimentează teoriile conspiraționiste, fără ca acesta să ocupe o poziție dominantă.

THE 1917 FEBRUARY AND OCTOBER REVOLUTIONS. NEW APPROACHES IN RUSSIAN HISTORIOGRAPHY

Abstract

The article presents how the 1917 February and October Revolutions were evaluated during Michail Gorbachev's glasnost, after the downfall of the USSR in 1991, as well as in the year celebrating 100 years from the events. The study tackles the main approaches in Russian historiography regarding the causes of the revolution and its main actors.

Keywords: revolution; perestroika; glasnost; Bolshevism; coup.

SIMBOLISMUL CEREMONIILOR PUBLICE ÎN TIMPUL REGIMULUI REVOLUȚIONAR DE LA 1848 DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ*

DANIEL GICU

(Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”)

„Ziua de azi, 11 iunie 1848, este o zi de la care începe o epohă nouă în analele Țării-Românești. Devisa populilor civilizați: libertate, egalitate, frățietate, este și devisa românilor de aici”¹, scria Aaron Florian lui G. Barițiu, descriind evenimentele de la 11 iunie 1848². „Văzând stăruințele mulțimii”, după cum notase lângă iscălitura sa, domnitorul Gheorghe Bibescu subscriesese la programul revoluționar și formase un nou cabinet ministerial din rândurile fruntașilor revoluției. Într-adevăr, în cele 22 de articole ale Proclamației citită la Islaz³, ce avea să fie numită de către contemporani constituție, era cuprins un întreg program de emancipare și reformă, de organizare pe principii moderne a statului și societății românești.

Prezentarea celor 22 de puncte, expunerea de motive asupra lor și apelul către popor, elaborate de către Heliade Rădulescu⁴, au fost construite pe două idei proprii acestuia: ideea romantică a revoluției pentru restaurarea vechilor instituții românești⁵ și ideea revoluției în cadrul armoniei sociale și al respectului pentru ordinea constituită. Realizată „pentru binele, pentru fericirea tuturor stărilor societății, fără paguba vreuniei, fără paguba însăși a nici unei persoane”⁶, Heliade prezintă poporului această revoluție restauratoare ca o fericire universală, „un ospăț de frăție”⁷, „o cruciată a înfrățirii claselor în întru”⁸. „Foloase generale în paguba

* Material prezentat în cadrul sesiunii „Revoluția română din 1848–1849: ideologie și percepții străine”, din 11 iunie 2018.

¹ *Anul 1848 în principatele române: acte și documente*, vol. I, București, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1902, p. 540.

² În articolul de față, datele sunt exprimate pe stil vechi, după cum apar în documentele de epocă.

³ Textul *Proclamației de la Islaz* este redat în *ibidem*, p. 490–501.

⁴ Pentru discuții privind paternitatea textului *Proclamației de la Islaz*, vezi N. Bălcescu, *Opere*, Vol. 2. *Scrieri istorice, politice și economice, 1848–1852*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1982, p. 200–211. G. Zanc arată că programul revoluției, adică cele 22 de puncte ale proclamației, este o operă colectivă, cu participarea lui N. Bălcescu, elaborată în cursul anilor și definitivată de către Comitetul revoluționar, în vreme ce preambulul și chemarea către țară, cuprinse în aceeași proclamație, sunt o redacție personală a lui Heliade, discutată și aprobată de același comitet.

⁵ „Toate cele 22 de articole ale constituției, toate fură proclamate în numele vechilor noastre instituții”, avea să spună ulterior Heliade. I. Eliade-Rădulescu, *Instituțiile României. Tabel istoric de la Traian până în zilele noastre*, București, Tipografia „Gutenberg”, Joseph Göbl, 1894, p. 58.

⁶ *Anul 1848 în principatele române: acte și documente*, și urm., p. 491.

⁷ *Ibidem*, p. 499.

nimănu” și „respect către proprietate, respect către persoane” au devenit lozinci omniprezente în timpul regimului revoluționar din Țara Românească, ce aveau să fie ulterior parodiate. „Toată constituția de la 1848 este bazată pe aceste două principie”⁹, va spune Heliade mai târziu.

Tot lui i se datorează prezența, neașteptată într-un document politic, aproape în fiecare paragraf a invocațiilor religioase și expresiilor care să amintească anume stilul cărților bisericești: „Dumnezeu e Domnul și s-a arătat nouă; bine este cuvântat cel ce vine întru numele Domnului”, „glasul trâmbiței îngerului mântuirii”, „pace vouă”, „dreptatea e a lui Dumnezeu”, „glasul Evangheliei”, „dreptatea Evangheliei”, „duhul lui Satan”, „temeiul Evangheliei”, „blestemele sfântului Vasile”, „îngerul Domnului”, „cu noi este Dumnezeu”; Satan „a fost un căpitan în cetele cerești și îngerii păcii și ai dragostei <și> smulseră aripile”, „Christos a înviat și s-a doborât moartea și robia”¹⁰ etc. Ulterior, Heliade afirmă că a recurs la această formă de exprimare, întrucât prin intermediul religiei nădăjduia să influențeze mai lesne pe proprietari în favoarea țăranilor¹¹. Dincolo de acest argument, într-o societate în care puțini dintre oamenii de rând știau să scrie și să citească, majoritatea lor știau să se roage, prin urmare apropierea de discursul religios oferea legitimitate programului revoluționar și eficientiza mesajul prin care poporul era chemat să susțină realizarea acestui program.

Încă de la bun început, ceremoniile publice organizate de noua administrație revoluționară pentru a transmite un mesaj politic s-au suprapus calendarului sărbătorilor religioase. La doar câteva ore după ce Bibescu semnase constituția și numise noul guvern, Departamentul Trebilor din Lăuntru trimite circulare către administrațiile celor 17 județe ce alcătuiau Țara Românească, prin care anunță noua stare de lucruri și cere să se celebreze cu solemnitate, cu prilejul primei sărbători, ziua de 11 iunie: „În ziua din 11 iunie s-a urmat cea mai măreață reformă, care s-a pomenit vreodată în această țară. [...] Românul și-a dobândit în puține ceasuri și fără cea mai mică vărsare de sânge drepturi înecate de mai multe veacuri, drepturi pentru cari tot omul este născut și pentru cari România întreagă trebuie astăzi să mulțumească lui Dumnezeu. D-ta dar, domnule cărmuitor, atât ca român cât și ca slujbaş, conformându-te cu noua stare a lucrurilor, de care vei lua înțelegere din proclamația ce vi se alătură, vei publica această proclamație în toată cuprinderea județului ce îți este încredințat, vei celebra cu solenitate această frumoasă zi cu prilejul cei dintâi sărbători, vei întinde duhul de frăție, de unire și de supunere la legi, cari cheazășuesc fericirea obștească și vei stărui cu statomicie și cu credință în împlinirea datoriilor tale”¹².

⁸ *Ibidem*, p. 500.

⁹ I. Eliade-Rădulescu, *Echilibru între antiteze*, București, Editura Minerva, 1916, vol. 2, p. 117–118.

¹⁰ *Anul 1848 în principatele române: acte și documente*, și urm., p. 490.

¹¹ I. Eliade-Rădulescu, *Echilibru între antiteze*, și urm., p. 125–126.

¹² Circularele nr. 2993–3009 din 11 iunie ale Departamentului Trebilor din Lăuntru al Țării Românești către toate administrațiile de județe. Biblioteca Academiei Române (B.A.R.) ms. rom. 3856, f. 162^r.

Primul județ în care se organizează o ceremonie publică pentru celebrarea zilei de 11 iunie este Olt. În reședința acestui județ, pentru celebrarea zilei de 11 iunie „s-a făcut Te-Deum, de față cu toți orașenii, Duminică, la 13 iunie”¹³.

Ceremonii similare s-au organizat și în celelalte județe, în următoarea zi de Duminică, 20 iunie. Administratorul de Vâlcea raportează că s-a „celebrat memorabila zi de 11 iunie cu toată solemnitatea ce merită, pentru viitorul fericit în care a făcut să intrăm. Drapele tricolore pe la 7 ore dimineața vântuiau în curtea bisericii tuturor Sfinților; toți funcționarii civili și militari se aflau înăuntru. În mijlocul nostru aveam pe Preasfințitul Arhiepiscop Nifon Sevastis, administratorul sfintei Episcopii. După terminarea ceremoniilor religioase și a Te-deumului, Preasfinția Sa, eșind afară, a binecuvântat poporul care, plin de entuziasm, îl primi în cele mai mari aclamații de: vivat Constituția, apoi cu toții dimpreună porniră cu drapelele în mâini către lăcașul Prea sfinției Sale, unde fiecare își exprimă simțiciunile sale prin salutații convenite. Seara tot orașul fu iluminat, fiecare se socotia fericit a face ceva frumos pentru singurul izvor de fericire al inimii omenești”¹⁴.

La Călărași, raportează administratorul de Ialomița, după săvârșirea cu mare evlavie a Tedeumului, de către „Sfinția Sa părintele Protopopul Zamfir împreună și cu ceilalți preoți ai sfintei biserici, în auzul unei numeroase mulțimi de cetățeni, atât din lăuntru cât și după din afară, în ființa și a capilor ostașilor de aici”, întreaga adunare a mers la sediul administrației județului împreună cu steagul tricolor, unde s-au ținut și „câteva toasturi în sănătatea libertății, a patriei, a fiilor săi iubitori de bine și în sănătatea Guvernului provisoriu”¹⁵.

În Focșani, se spune în adresa magistratului din oraș către Departamentul Trebilor din Lăuntru, „ziua de 11 iunie, zi de mântuire pentru toată România, s-a celebrat [...] cu măreață solemnitate. Popolul, în fruntea căruia era Președintele magistratului, precedat de steaguri tricolore, s-a dus de dimineață vesel și liniștit la locuința d. Administrator, apoi la a Secretarului județului, de a salutat constituția, de unde precedați de acești funcționeri și ceilalți ai oșebitelor ramuri, toți împodobiți cu eșarpe și cocarde frumoase, a mers urmați de mulțime nenumărată în sunetul clopotelor la Catedrala Sf. Ioan, în parada cea mai elegantă. Aici îi așteptau grămezi și mai multe de oameni și dorobanți înșiruiți cu embleme patriotice, cari s-a primit cu aclamații de bucurie: Să trăiască Constituția, Guvernul vremelnic și binevoitorii țării! Părintele protopopul, urmat de mulțime de preoți, a întâmpinat la intrarea în biserică cu sfânta Cruce și cu Evanghelia pe domnul Administrator, ce era înaintea cortejului. După săvârșirea sfintei slujbe s-a făcut Te-Deum înaintea bisericii, care toată această întindere era îndestuită de mii de oameni de toate națiile

¹³ Adresa nr. 2582 din 14 iunie a Administrației de Olt către Ministerul Trebilor din Lăuntru al Țării Românești. B.A.R. ms. rom. 3856, f. 173^f.

¹⁴ Raportul no. 3180 din 20 iunie al Administratorului de Vâlcea către Ministerul trebilor din Lăuntru al Țării Românești. B.A.R. ms. rom. 3856, f. 245^f.

¹⁵ Adresa no. 3436 din 20 iunie a Administratorului de Ialomița către Ministerul trebilor din Lăuntru al Țării românești. În *Monitorul Român*, I, 1848, no. 3, 1848, 6 iulie, p. 12.

și ambele sexe. Salve de puști și de tunulețe s-au slobozit din partea guardiei naționale și a dorobanților, în cinstea popoului și guvernului vremelnice¹⁶. După încheierea slujbei religioase, steagurile tricolore au fost stropite cu aghiasmă și au fost citite discursuri de către protopop, administratorul județului, președintele magistratului și profesorul din oraș, în care s-a vorbit despre înfrățirea tuturor claselor sociale și se reaminteau drepturile cele vechi ce au fost restituite prin constituție. Aiailui s-a deplasat apoi la reședința administratorului de județ, unde „se împărțiră toaste de șampanie, și tot cu această ocazie și o cățătime de vin și pâne pe la slujitori și săraci îndestulă. Ziua a fost din cele mai vesele, ca niciodată din câte s-au serbat în acest oraș. De dimineață și până la miezul nopții, grămezi de oameni cu lăutari, cete de dorobanți, mulțime de guardiști, cântau, jucau, și viermuiau pe uliți și se salutau cu nespuse vivaturi, iar alții răspundeau cu căldură la aceste salutări: Să trăiască frăția, dreptatea, patrioții cei buni, să trăiască toată România! Seara tot orașul a fost prea frumos iluminat, o astfel de luminație n-a mai fost aici până acum, pentru că tot ce s-a făcut de locuitori, s-a făcut îndemnați de simțemintele din lăuntru, de dreptate și frăție, iar nu de silă¹⁷.

În Brăila, transmite administratorul județului, slujba de mulțumire a fost oficiată de către protopopul județului, împreună cu toți preoții din oraș, în piața bisericii Sfinților Arhangheli, în fața unei adunări formată din toți dregători civili și militari, membrii magistraturii, întregul corp al neguțătorilor, toate corporațiile, garda națională a orașului, oștirea de linie, jandarmeria județului în port național și un număr de aproximativ patru mii de cetățeni. Clopotele răsuna în tot orașul, șalupa canonieră și corabia orașului salutând marea ceremonie cu 101 salve, ridicând și steagul tricolor, asemenea și toate bastimentele ce se aflau în port sub bandieră românească. Seara tot orașul a fost iluminat și în piața cea mare cânta muzica și poporul sălta de veselie, plimbându-se pe toate ulițele cu bună orânduială¹⁸. Lipsa incidentelor este accentuată în fiecare astfel de relatare, toate ceremoniile de celebrare a zilei de 11 iunie desfășurându-se într-o desăvârșită ordine.

În Râmnicu-Sărat, „după citirea Te-Deum-ului și sfințirea steagurilor naționale, s-au cetit mai multe cuvinte de mulțumire, împușcături nenumărate s-au slobozit, precum și salve de tunuri”: „eu – relatează administratorul județului – ajutat de noii funcționari am animat această zi de sărbătoare, și tot norodul a fost cuprins de o bucurie și entuziasm încât se vedea aceasta zugrăvită în față-le, și toată noaptea au fost ulițele iluminate, pline de norod, veselindu-se în cântările lăutarilor și aclamații de bucurie nespuse¹⁹. Organizarea ceremoniei din Râmnicu-Sărat avea

¹⁶ Adresa nr. 213 din 21 iunie a magistratul din Focșani către Ministerul Trebilor din Lăuntru al Țării Românești. B.A.R. ms. rom. 3856, f. 214^{va}.

¹⁷ Adresa nr. 213 din 21 iunie a magistratul din Focșani către Ministerul Trebilor din Lăuntru al Țării Românești. B.A.R. ms. Rom. 3856, f. 214^{va}.

¹⁸ Adresa din 21 iunie a Administratorul de Brăila către Ministerul Trebilor din Lăuntru al Țării Românești, în *Monitorul Român*, I, 1848, no. 3, 1848, 6 iulie, p. 12.

¹⁹ Adresa nr. 5057 din 21 iunie a Administratorului de Râmnicu-Sărat către Ministerul Trebilor din Lăuntru al Țării Românești, în *ibidem*.

să ducă și la izbucnirea unui scandal privind cheltuirea banilor publici. La 19 iulie, tistul dorobanților din județ raportează administrației plângerile adresate de către negustorii ce îi oferiseră administratorului județului pâine și vin pentru îndestularea participanților la ceremonia de sărbătorire a zilei de 11 iunie, în valoare de 320 lei, bani pe care nu îi primiseră încă²⁰. Ministrul Trebilor din Lăuntru răspunde că acei bani, împreună cu alții, îi fuseseră trimiși administratorului Scarlat Filipescu, care între timp fusese înlocuit de la conducerea județului, și că ar trebui recuperați, în mod formal, de la acesta.

De asemenea în Gorj, după săvârșirea liturghiei s-a ținut Te Deum în fața catedralei; la ceremonie au asistat „cetelor dorobănțești, cu steagurile colorate cu culorile nației, și obștea orașenească, între cari erau și mai mulți săteni de la învecinatele sate”²¹. În piața orașului s-au ținut apoi discursuri în care se subliniau frăția și dragostea ce domnesc acum în societate, precum și lipsa de tulburări cu care s-au realizat atât revoluția, cât și ceremonia de celebrare.

În Prahova, pe 2 iulie, după revenirea guvernului provizoriu și înlăturarea, la 30 iunie, a căimăcămiei, se „serbează restatornicirea constituției cu Te-Deum la toate bisericile cetății, aflându-se de față și toți enoriașii mahalalelor”²².

„De ce oare să se serbeze revoluția numai față cu ciocoi ce se află prin oraș și nu înaintea popoului din județe?” – se întreba A.G. Goleșcu într-o scrisoare către Ștefan Goleșcu, din 9 iulie. „Popolul este singura putere a noastră, nu cruțați dar de a-l aduna cât se va putea mai adeseori și în mai multe locuri, ca mai mulți să poată lua parte la acele adunări comunicătoare de fiori electrici pentru libertate și naționalitate”²³. Într-adevăr, încă din 18 iunie, guvernul provizoriu hotărâse numirea unor comisari în județe, care să facă propagandă revoluționară la sate²⁴. Pentru că rata analfabetismului era mai ridicată în spațiul rural, comisarii de propagandă au făcut într-o și mai mare măsură apel la ceremoniile publice pentru a transmite mesajul politic al noului guvern revoluționar. Pentru a sugera țăranilor că regimul revoluționar reprezintă un nou început, Te Deum-ul săvârșit în orașe a fost înlocuit cu sfeștania, slujbă religioasă oficiată la începerea unei noi activități sau la darea în folosință a unei construcții. Astfel, în instrucțiunile pentru comisarii de propagandă se specifica: „Spre a întări mai mult în inimile tuturor maiestatea acestei regenerații naționale, se va îngriji ca prin toate satele, adunându-se toți locuitorii la biserică, să se facă mai întâi o sfeștanie mulțumitoare către Dumnezeu,

²⁰ Raportul nr. 5682 din 19 iulie al Administratorului de Râmnicu-Sărat către Ministerul trebilor din Lăuntru al Țării Românești. B.A.R. ms. rom. 3856, f. 332^f.

²¹ Adresa nr. 2733 din 23 iunie a Administratorul de Gorj către Ministerul trebilor din Lăuntru al Țării Românești. *Monitorul Român*, I, 1848, no. 4, 12 iulie, p. 13.

²² Raportul nr. 4703 din 4 iulie al Administratorului de Prahova către Ministerul trebilor din Lăuntru al Țării Românești. B.A.R. ms. rom. 3856, f. 314^f.

²³ *Anul 1848 în Principatele Române*, vol. II, și urm., p. 372.

²⁴ *Documente privind revoluția de la 1848 în țările române. B. Țara Românească, 12 martie 1848 – 21 aprilie 1850*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1983, p. 25–27.

în care să se pomenească numele popoului la toate miroanele și la «mântuește, Doamne, norodul tău». După sfârșirea sfeștaniei și stropirea aiasmei, să se citească cele 21 de puncturi ale Constituției, cari s-au jurat de popoul din București, pe Câmpul Libertății²⁵. Țăranii urmau apoi să depună un jurământ de credință, în numele lui Dumnezeu și pe sfânta cruce, față de nația română. Ceremonia continua apoi cu arderea „exemplarelor împărțite de fostul guvern, fiindcă sunt împotrivoare noilor așezăminte folositoare și mântuitoarelor, și acele exemplare să se arză în fața tuturilor sătenilor în ziua sărbătorii înaintea bisericii și să se înalțe pe acel loc un steag național cu trei colori²⁶. Simbolismul ceremoniei nu a scăpat țăranilor, aceștia îmbrățișând, uneori cu entuziasm, programul revoluționar, sau respingându-l.

Constantin Brezoianu, comisar în Muscel, în satele din plaiul Nucșoara, ia sătenilor jurământul de devotament față de constituție și arde hârtiile cu porunci ale vechiului regim. Entuziasmul țăranilor „a fost peste toată așteptarea”. În timp ce comisarul le explica programul revoluționar, țăranii ridicau „din când în când mâinile către cer, rugând pe bunul Dumnezeu să îndelungească zilele tuturor acelora ce s-au gândit la dâștii²⁷. După încheierea sfeștaniei, comisarul din plășile Borcea și Balta (județul Ialomița) explică constituția, îi pune pe săteni să jure că vor fi credincioși patriei, arde toate hârtiile vechiului regim și înalță stindardul tricolor²⁸. D. Florescu, comisar în Prahova, informează pe N. Bălcescu că, deși a găsit în plaiul său o situație tulbure, a procedat conform cu instrucțiunile: a făcut la mănăstirea Brebu o adunare de aproape 300 de țărani și în cadrul unei serbări a luat jurământul, a sfințit steagul tricolor și l-a înălțat pe turnul bisericii²⁹. C. Manega, comisar din Romanai, raportează că sătenii, „în urma săvârșirii sfintei slujbe a sfeștaniei, au primit cu toții într-o glăsuire și jurământul prescriș în instrucție, care s-a citit de toți preoții, ce se aflau în sat, îmbrăcați în odăjdii, sub arme și stindarde naționale³⁰. Consideră că „toți locuitorii acestei despărțituri se află acum plini de cea mai mare mulțumire pe această constituție, ba încă făgăduesc că cu cel mai mare sacrificiu al vieții lor s-ar împotrivi nu numai celui ce va cerca a strica această sfântă lege, ci și acelaia ce va bârfi împotriva-i”. Un alt comisar din același județ îl informează pe Ministrul din Trebilor din Lăuntru că țăranii, convinși de „foloasele ce așteaptă pe fiecare fără paguba nimănui, de dreptatea și frăția ce ar putea domni

²⁵ *Anul 1848 în principatele române: acte și documente*, vol. III, și urm., p. 105–106.

²⁶ *Ibidem*, p. 106.

²⁷ Raportul nr. 1 din 12 iulie al comisarului de propagandă în plaiul Nucșoara (județul Muscel), C. Brezoianu, către Ministerul Trebilor din Lăuntru al Țării Românești. B.A.R. ms. rom. 3856, f. 358^r–359^r.

²⁸ Raportul nr. 28 din 17 iulie al comisarului de propagandă din plășile Borcea și Balta (județul Ialomița) către Ministerul Trebilor din Lăuntru al Țării Românești. B.A.R. ms. rom. 3856, f. 352^{r-v}.

²⁹ Adresa no. 4 din 21 iulie a comisarului de propagandă din județul Prahova, D. Florescu, către Nicolae Bălcescu, secretarul guvernului provizoriu, în *Anul 1848 în Principate Române*, vol. II, și urm., p. 667–668.

³⁰ Raportul nr. 1 din 26 iulie al comisarului de Romanai, C. Manega, către Ministerul Trebilor din Lăuntru al Țării Românești. B.A.R. ms. rom. 3856, f. 417^{r-v}.

între toți românii în urma Constituției nu-și mai puteau opri bucuria ce simția sufletul lor în niște asemenea momente de solemnitate pentru dânșii³¹. Unul din comisarii de propagandă din județul Olt deșteptă în locuitorii din plasa Șerbăneștilor „așa de mult acele sentimenturi nobile adormite până acum de jugul tiraniei, că singuri cerură a li se citi o sfeștanie, strigară cu toții să trăiască constituția și în cele după urmă săvârșiră, în cea mai mare solenitate, și jurământul că o vor apăra din toate puterile și chiar cu perderea vieții lor”³². Și în satele din județele Teleorman³³ și Olt³⁴ săvârșirea sfeștaniei, arderea exemplarelor împărțite de fostul guvern și înălțarea stindardului tricolor au fost însoțite de aclamații de bucurie. Țăranii din Vâlcea, după citirea proclamației și sfințirea steagurilor naționale, aclamă guvernul revoluției care i-a scăpat de jugul robiei³⁵. Costache Pădeanu, comisar de Mehedinți, în plasa Motrului-de-jos, sub steagul libertății, ia jurământul sătenilor „pătrunși de fericirea ce izvorăște din constituție”³⁶.

Pe de altă parte, administratorul județului Muscel, raportează Ministrului Trebilor din Lăuntru că în fiecare sat din plaiul Nucșoara (unde comisarul de propagandă fusese uimit de entuziasmul cu care țăranii aderaseră la programul revoluționar) s-au găsit doi, trei săteni care s-au opus formării „străjii regulate” (așa cum numise comisarul garda națională) zicând: „Nu vrem, domnule, că ni se fâgăduiesc aceste îmbunătățiri numai și numai ca să ne trimiteți să ne batem cu Muscalii și cu Împăratul Nicolae”³⁷. La cererea comisarului de a aplica „pentru vreo două sate măcar ceva măsuri polițienești” ca să-i convingă pe țărani, administratorul județului răspunde că astfel de măsuri nu sunt potrivite, fiind nevoie să-i convingă cu vorba bună pe săteni de avantajele constituției. Din același județ, comisarul plășii Râurilor, Răducanu Burdeanu, raportează că țăranii din cele șase sate în care își desfășurase până atunci activitatea de propagandă primiseră cu bucurie constituția, dar că „în fiecare aclamație de bucurie, se zărește oarecare îndoială în chipul lor, și murmure destule. Nu vor nici într-un chip să primească jurământul și armele. [...] Iar cât pentru satele Piscani și Negreni, s-au împotrivit cu totul, fără să poci săvârși nici măcar sfeștania urmată cu celelalte”³⁸. Drept urmare, Ministrul Trebilor din Lăuntru

³¹ Serisoarea din 26 iulie a comisarului de Romanați, D. Oprinic (Oprescu), către Ministerul trebilor din Lăuntru al Țării Românești. B.A.R. ms. rom. 3856, f. 397^{r-v}.

³² Raportul nr. 3355 din 26 iulie al administrației de Olt către Ministerul trebilor din Lăuntru al Țării Românești. B.A.R. ms. rom. 3858, f. 90^r.

³³ Raportul nr. 4 din 27 iulie al comisarului de Teleorman, Andrei Daniil, către Ministerul trebilor din Lăuntru al Țării Românești. B.A.R. ms. rom. 3856, f. 398^r-399^r.

³⁴ Raportul nr. 2 al comisarului de propagandă din Olt, C. Paleologu, către Ministerul trebilor din Lăuntru al Țării românești. B.A.R. ms. rom. 3856, f. 597^r-598^r.

³⁵ Raportul nr. 11 din 6 august al comisarului de Vâlcea, C. Cutcutache, către Ministerul trebilor din Lăuntru al Țării Românești. B.A.R. ms. rom. 3856, f. 459^{r-v}.

³⁶ Raportul nr. 4 din 6 august al comisarului de Mehedinți, Costache Pădeanu, către Ministerul trebilor din Lăuntru al Țării Românești. B.A.R. ms. rom. 3856, f. 515^{r-v}.

³⁷ Adresa nr. 3411 din 16 iulie a Administrației de Muscel către Ministerul trebilor din Lăuntru al Țării Românești. B.A.R. ms. rom. 3856, f. 351^r.

³⁸ Raportul nr. 1 din 11 iulie al comisarului de propagandă al plășii Râurilor (jud. Muscel) R. Burdeanu către Ministerul trebilor din Lăuntru al Țării Românești. B.A.R. ms. rom. 3858, f. 62^{r-v}.

trimite o adresă administratorului de Muscel prin care îi cere să ia „grabnice măsuri pentru supunerea celor din urmă sate la îndeplinirea dispozițiilor stăpânirii de acum”³⁹. A. Dedo, comisar în Muscel, ridică în satele din plasa Dâmboviței stindardul libertății, sfântit de preotul satului, care citește și o „rugăciune de mulțumire către prea puternicul Dumnezeu pentru dezrobirea neamului român”. Nu i-a putut însă convinge pe săteni să depună jurământul, fiind de părere ca acest act să se săvârșească „după adunarea generală constituantă, când atunci va cunoaște tot românul binele ce-l așteaptă și cu toată încrederea va urma povețele Guvernului”⁴⁰. Damian Duțulescu și C. Burlan, comisari în Vlașca, raportează că țărani refuză să primească stindarde și nu vor să ardă hârtiile vechiului regim⁴¹.

La 13 iunie, odată cu abdicarea domnului Gheorghe Bibescu și constituirea unui guvern provizoriu, care a preluat conducerea statului, în Țara Românească a fost instaurat pe deplin un regim revoluționar. Pentru a-și consolida situația atât pe plan internațional, cât și pe plan intern, guvernul provizoriu, a cărui președinție fusese încredințată, din aceleași motive de oportunitate politică mitropolitului Neofit, trebuia să se legitimeze ca având puterea de la popor. De aceea, alegerea membrilor săi, precum și adoptarea tuturor deciziilor importante ulterioare au avut loc în urma organizării unor adunări publice. Cu ajutorul poliției și garnizoanei din București, guvernul și-a demonstrat abilitatea de a mobiliza masele, organizând la 15 iunie, pe Câmpia Filaret, o adunare la care au participat, potrivit estimărilor contemporane, circa 20 000 de oameni⁴².

După discursul rostit de Ion Voinescu II, a urmat ceremonia sfințirii stindardelor naționale și depunerea jurământului de către cei prezenți, inclusiv miliția (garnizoana din București), că vor apăra constituția și țara. În decretul prin care Câmpul Filaretului era redenumit Câmpul Libertății, guvernul provizoriu justifica schimbarea numelui prin dorința „de a se păstra neștearsă aducerea aminte a solemnității serbate în 15 iunie în Câmpul Filaretului, solemnitate în care toate clasele societății se înfrățiră și jurară credință voinței poporului”⁴³.

Ceremonia nu fusese totuși lipsită de incidente, într-un articol apărut în „Pruncul Român” din 17 iunie, C. I. Arion incriminându-i pe cei care, la 15 iunie, la serbarea de pe Câmpul Filaretului au vrut un alt șef al gărzii naționale decât cel propus de guvernul provizoriu⁴⁴.

³⁹ Adresa nr. 4833 din 30 iulie a Ministerului Treburilor din Lăuntru al Țării Românești către Administrațiunea de Muscel, despre refuzul satelor Piscani și Negrani de a serba noua constituție. B.A.R. ms. rom. 3858, f. 63^r.

⁴⁰ Raportul nr. 1 din 19 iulie al comisarului plășii Dâmboviței (județul Muscel). A. Dedo, către Ministerul Treburilor din Lăuntru al Țării Românești. B.A.R. ms. rom. 3858, f. 64^r.

⁴¹ Raportul no. 73 din 24 august al comisarilor de Vlașca, D. Duțulescu și C. Burlan, către locotenența domnească a Țării Românești. În *Anul 1848 în principatele române: acte și documente*, vol. III, și urm., p. 645–647.

⁴² „Gazeta de Transilvania”, XI, nr. 50, 21 iunie 1848, Brașov, p. 206.

⁴³ Decretul nr. 17 din 17 iunie al guvernului provizoriu al Țării Românești. În *Monitorul român*, I, 1848, nr. 1, 19 iunie, p. 3.

⁴⁴ „Pruncul Român”, I, 1848, no. 2, 17 iunie, p. 7.

Trecerea Dunării la 19 iulie de către armata otomană, împreună cu comisarul special al Porții, Suleiman pașa, face ca, la 20 iulie, să se organizeze o nouă adunare populară pe Câmpul Libertății, în care poporul român protestează împotriva încălcării drepturilor țării. Tot poporul este cel care alege, în urma unei noi adunări pe Câmpul Libertății, la 23 iulie, locotenenta domnească ce a înlocuit, la dorința lui Suleiman pașa, guvernul provizoriu. Și din nou, pe 25 iulie, poporul român a aprobat pe Câmpul Libertății reducerea numărului membrilor locotenenței de la șase la trei.

Pe lângă poporul bucureștean, la aceste adunări au participat și delegații venite din toate județele țării. Ministrul Trebilor din Lăuntru ceruse fiecărui administrator de județ să trimită în capitală câte doi locuitori din fiecare sat, împreună cu preotul lor⁴⁵. În decretul no. 424 din 11 august al locotenenței domnești, se afirma: „Văzând cererea ce fac locuitorii veniți pentru propagandă, de a li se face despăgubire de cheltuielile ce au făcut cu venirea și întoarcerea lor, Locotenenta decretă a se da fiecăruia din acei săteni câte parale 20 pe zi din cutiile satelor”⁴⁶.

Implicarea guvernului în organizarea acestor adunări a presupus nu doar preocuparea pentru numărul participanților, ci și față de cei care țineau discursuri la astfel de adunări. Doi redactori ai ziarului „Popolul Suveran” se plâng, în numărul din 30 iulie, că au vrut să țină și ei cuvântări la adunarea de pe Câmpul Libertății, dar nu au fost lăsați, fiindcă poporul nu i-ar fi aplaudat și nu ar fi știut ce să spună⁴⁷.

Situația este sugestivă pentru pericolul potențial pe care adunările publice îl pot reprezenta la adresa celor care le organizează. Participanții la ceremoniile publice pot combate scopurile urmărite de organizatori sau pot încerca să folosească ceremoniile în scopuri proprii. Conform decretului guvernului provizoriu din 9 iulie, prin care se cerea funcționarilor statului să depună jurământul pe constituție⁴⁸, administratorul județului Dâmbovița adună toți funcționarii și cetățenii în fața sfintei mitropolii din Târgoviște în scopul organizării ceremoniei depunerii jurământului. Doi dintre funcționari iau însă cuvântul și refuză să depună jurământul, susținându-și refuzul cu argumente preluate chiar din discursul revoluționar. Mai exact, în presa revoluționară apăruse știrea că, la sosirea sa în Țara Românească, Suleiman pașa va aduce și

⁴⁵ Raportul no. 3 din 26 iulie al comisarului de Brăila, N. Nennovici, către Ministerul Trebilor din Lăuntru al Țării Românești, prin care anunță că s-a conformat adresei nr. 3326 a administratorului județului Brăila și ordinului ministrului Trebilor din Lăuntru din 18 iulie, trimițând „preoții și locuitorii fruntași din satele jos însemnate ale plasei Bălții, ce sunt necesari a se afla față la 1 august în București cu acturile de mulțumirea ce au a aduce M. S. Sultanului pentru acordarea drepturilor reclamate de popoul român prin revoluția de la 9 și 11 iunie”. B.A.R. ms. rom. 3856, f. 401^v.

⁴⁶ Decretul no. 424 din 11 august al locotenenței domnești a Țării Românești către Ministerul Trebilor din Lăuntru. B.A.R. ms. rom. 3856, f. 449^r.

⁴⁷ „Popolul Suveran”, I, 1848, nr. 14, 30 iulie, p. 55–56.

⁴⁸ Decretul no. 205 din 9 iulie al guvernului provizoriu pentru depunerea jurământului pe constituție. B.A.R. ms. rom. 3858, f. 53^r și circularele nr. 4205–4221 din 10 iulie ale Ministerului Trebilor din Lăuntru către administratorii tuturor județelor din Țara Românească, pentru săvârșirea jurământului pe constituție, conform decretului nr. 205 al guvernului provizoriu, B.A.R. ms. rom. 3858, f. 54^v.

firmanul prin care Înalta Poartă recunoștea constituția⁴⁹. Cum comisarul otoman nu sosise încă, iar firmanul nu fusese publicat, aceasta îi face pe cei doi funcționari să afirme că nu numai respectul față de stăpânire, dar și religia îi împiedică să săvârșească jurământul. Teama de stăpânire îi împiedică să jure pe un document ce nu fusese încă recunoscut oficial de aceasta, iar religia îi împiedică și ea să jure, căci constituția se sprijină pe Evanghelie, iar aceasta spune: „ce este al lui Dumnezeu să dăm, și ce este al Împăratului asemenea”. „Prin urmare – continuă firul argumentelor unul dintre funcționari – dacă dreptatea și frăția este în triumful ei, nici domnul Guvern, nici publicul ce este de față înaintea jertfelnicului nu mă poate osândi pentru neprimirea jurământului”⁵⁰. Cu „acea întristare ce simte inima adevăratului român în asemenea împrejurări”, administratorul județului raportează că în urma acestui discurs mulți dintre cetățenii prezenți la ceremonie au refuzat să mai depună jurământul.

Considerate mijloace eficiente de a mobiliza masele, noile simboluri revoluționare importate din spațiul occidental, în special cel francez, precum cocardele și tricolorul au fost din plin utilizate în timpul ceremoniilor publice organizate de regimul revoluționar din Țara Românească. Drapelul național tricolor a fost arborat la toate adunările publice în care au fost prezentate poporului prevederile constituției ori s-a depus jurământul față de noul regim, sfințirea tricolorului contopindu-se cu omagierea triumfului revoluției.

Unul din primele decrete emise de guvernul provizoriu a avut drept scop fixarea drapelului național. Decretul emis la 14 iunie 1848 prevedea că „steagul național va avea trei culori: albastru, galben și roșu. Deviza română care va fi scrisă atât pe steaguri cât și pe monumente și decretul public se va compune din aceste două cuvinte: Dreptate, Frăție”. Sensul cuvintelor constituind deviza a fost precizat chiar prin decretul referitor la alcătuirea steagului: „Dreptatea cea stea strălucitoare care luminează omenirea și o povățuiește în calea binelui voiește ca oamenii să fie mai întâi slobozi și deopotrivă și frăția acest sentiment străbun românesc leagă inimile pentru folosul obștească”⁵¹. O lună mai târziu, văzând că nu s-a înțeles cum trebuie făcute stindardele naționale, guvernul provizoriu emitea un nou decret referitor la componența drapelului, în care se preciza: „Lângă lemn vine albastru, apoi galben și apoi roșu fălfăind”⁵².

Noul drapel menținea culorile steagului armatei introduse în 1834, fiind inversată poziția lor (până atunci roșu era plasat în partea superioară). Se considera că aceste

⁴⁹ Articolele din „Pruncul Român”, nr. 11, 9 iulie 1848 și „Popolul Suveran”, nr. 5, 9 iulie 1848, despre primirea constituției de către sultan și despre recunoașterea lui Ion Ghica în calitate de reprezentant al Țării Românești la Constantinopol.

⁵⁰ Raportul nr. 4346 din 18 iulie al administratorului de Dâmbovița, C. Ciocărlan, către Ministerul Treburilor din Lăuntru al Țării Românești. Raportul are anexată transcrierea discursului ținut de Michail Vlădescu. B.A.R. ms. rom. 3858, f. 81^r-82^r.

⁵¹ Decretul no. 1 din 14 iunie al guvernului provizoriu, în „Monitorul Român”, I, 1848, no. 1, 19 iunie, p. 1-2, București.

⁵² Decretul nr. 252 din 13 iulie al guvernului provizoriu al Țării Românești, în „Monitorul Român”, I, 1848, no. 6, 19 iulie, p. 23.

culori ar fi existat demult, dinainte și după recunoașterea Porții ca putere suzerană. Celelalte modificări erau expresia convingerilor democratice ale revoluționarilor pașoptiști: a fost înlăturat însemnul domnitorului anterior constând în cifra domnească încoronată, înconjurată de o ghirlandă din frunze, s-a introdus deviza revoluționară „Dreptate, Frăție”, iar în vârful hampei s-a plasat acvila cruciată redată însă fără coroană, acest element fiind interpretat ca dovada originii comune a românilor de pe teritoriul fostei Dacii și al continuității⁵³.

Ca fiecare reformă propusă de regimul revoluționar, văzută ca restabilire a unui vechi drept al țării, și noile simboluri revoluționare erau considerate a fi o reactualizare a unor vechi simboluri românești, folosite în vechime de strămoși. În nota adresată la 16 iulie trimisului extraordinar al Porții, Suleiman pașa, ministrul Trebilor din Afară al Țării Românești, încercând să răspundă bănuielilor comisarului otoman privind utilizarea în scop revoluționar a tricolorului, ca simbol al transformărilor înnoitoare introduse în societatea românească, afirma că „cele trei culori naționale au fost dintotdeauna culorile distinctive ale Valahiei, înainte și după recunoașterea Sublimei Porți ca putere suzerană; străbunii noștri le purtau pe pavilionul lor și pe steaguri. Ele nu sunt, așadar, un împrumut sau o imitație din prezent și nici o amenințare pentru viitor”. Ministrul român îi cerea trimisului Porții să vadă în tricolor doar „intenția legală manifestată cu voce tare de către țară de reconstituire a trecutului pe bazele vechi, după tratatele sultanului Baiazid și Mahomed II”⁵⁴.

Uneori, poporul vede însă o altă semnificație a stindardelor tricolore, sugerată poate și de utilizarea în deceniul anterior de către armată a unui steag similar. Comisarii de propagandă din Argeș raportează că țărani din plasa Piteștilor, îndemnați de preoți, refuză „a primi stindardele libertății, sub deosebite vane cuvinte, că aceste sunt simbole de resbele”⁵⁵. Aceiași comisari remarcă cu stupeoare convingerea țăranilor „că puterea suzerană a țării este imperatorul rus, iar nu popoul, care se reprezintă de Guvern”.

Pentru a inocula loialitatea față de regimul revoluționar, guvernul a pus în scenă spectacole bine regizate ce comemorau evenimente-cheie din desfășurarea revoluției. La 20 iunie 1848, la București, guvernul provizoriu a organizat ceremonia de înmormântare a victimelor încercării contrarevoluționare din ziua precedentă, la care au participat, potrivit relatării consulului englez R. G. Colquhoun⁵⁶, peste 20 000 de persoane, muzica fiind cântată de fanfara ștabului. În calitate de membru al guvernului provizoriu, Heliade Rădulescu ține un discurs în care vorbește din nou

⁵³ Maria Dogaru, *Tricolorul și cocardele în contextul luptei revoluționarilor pașoptiști*, în „Revista de Istorie”, Tom 31, no. 5, 1978, p. 861–862.

⁵⁴ *Anul 1848 în principatele române: acte și documente*, vol. II, și urm., p. 539.

⁵⁵ Raportul nr. 10 din 7 august al comisarilor extraordinari din județul Argeș, T. Turnavitu și I.I. Michăianu, către Ministerul Trebilor din Lăuntru al Țării Românești. B.A.R. ms. rom. 3856, f. 458^v.

⁵⁶ *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, Serie nouă, vol. V, București, Editura Academiei Române, 2009, p. 185.

despre iertarea creștină și înfrățirea tuturor claselor sociale⁵⁷. De data aceasta însă, poporul nu a mai apreciat în aceeași măsură frazeologia împăciuitoare a lui Heliade.

O altă ceremonie publică cu un puternic impact asupra contemporanilor a fost arderea, la 6 septembrie, a Regulamentului Organic și Arhondologiei. Nu era însă pentru prima oară când adepții revoluției realizau o astfel de ceremonie. Diplomatul rus Duhamel își amintește că una dintre primele acțiuni ale guvernului provizoriu, după fuga lui Bibescu, a fost arderea Regulamentului Organic⁵⁸. Pentru Duhamel, această acțiune a fost făcută în scopul de a arăta, în chipul cel mai neîndoielnic, că revoluția era îndreptată în principal împotriva Rusiei. Ceremonia din 6 septembrie este descrisă atât în presa revoluționară, cât și în rapoartele consulilor străini aflați în București. Consulul britanic, R. G. Colquhoun, ne spune că știrea potrivit căreia noul comisar otoman, Fuad efendi, vine să reinstaureze vechea ordine și Regulamentul Organic a produs o stare de excitație în rândul poporului din București⁵⁹. În jurul prânzului, poporul a trimis o deputație la guvern, cerând exemplarul original al Regulamentului Organic și Arhondologia. Locotenenta s-a declarat împotriva oricărui act de violență ce nu ar fi avut ca efect decât iritarea comisarului otoman și a trimisului Rusiei. Poporul nu a ținut însă cont de împotrivirea locotenentei și, după ce a obținut cele două cărți, le-a pus pe un dric, învelite în postav negru și a pornit spre reședința mitropolitului, acompaniat de marșul funerar cântat de orchestră și în sunetul clopotelor bisericilor. Alaiul, format din peste 10 000 de oameni, s-a oprit în dreptul consulatului rusesc, „ca și când ar fi tămâind pe răposați”⁶⁰. „Pruncul Român” numește și liderii revoluționari care au organizat această ceremonie (C. Bolliac, C. Aristia și I.C. Brătianu) și care au ținut discursuri în curtea casei mitropolitului, explicând că, prin arderea acestor exemplare, poporul dorește „să-și arate voința de a se nimici pentru totdeauna Regulamentul”⁶¹. Cel ales să săvârșească acest act solemn a fost, în mod simbolic, un țaran, căci această categorie socială fusese cea care pătimize cel mai mult în urma adoptării Regulamentului. După ce Regulamentul și Arhondologia au ars, cenușa lor a fost împrăștiată. De la balcon, mitropolitul, îmbrăcat cu patrafirul și cu crucea în mână, a blestemat ambele cărți, aruncând anatema asupra celor ce vor încerca să reinstaureze vechea stare de lucruri. „Cât ținu acest act solemn,” se spune în articolul din „Pruncul Român”, „tot poporul era cu capul gol în genunchi. Iar după sfârșirea lui muzica militară cântă Marseillesa”⁶².

Dincolo de mesajul transmis în plan extern, atașamentul față de cauza revoluției, ceremonia din 6 septembrie avea drept scop transmiterea, la nivel simbolic, și a unui puternic mesaj în plan intern. Insistența de a arde atât toate

⁵⁷ „Popolul Suveran”, I. 1848, nr. 3, 28 iunie, p. 10–11.

⁵⁸ *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, și urm., p. 230.

⁵⁹ *Documente privind revoluția de la 1848 în țările române*, și urm., p. 186–187.

⁶⁰ „Gazeta de Transilvania”, XI, 1848, nr. 75, 13 septembrie, Brașov, p. 312.

⁶¹ „Pruncul Român”, I, 1848, no. 37, 7 septembrie, p. 149.

⁶² *Ibidem.*, p. 150.

exemplarele tipărite, de la toate ministerele, cât și manuscrisul original al Regulamentului Organic, arată că nu doar în mediul rural, ci și în rândul maselor din mediul urban cartea încă mai avea conotații sacre și magice, atât la nivelul exercitării puterii politice, cât și la nivelul vieții de zi cu zi. Trimișii la sate ai guvernului provizoriu au folosit cuvântul scris pentru declarații nu deoarece țărani știau a citi, ci pentru că erau mai impresionați să le vadă scrise. Raportând Departamentului Trebilor din Lăuntru că a citit locuitorilor, ce se bucură de constituția ce le asigură libertate, egalitate și fraternitate, toate declarațiile guvernului provizoriu, administratorul județului Prahova, I. D. Negulici, este însă de părere că ar fi mai bine să i se trimită și exemplare tipărite ale acestor declarații⁶³. Gh. Călinescu, profesor în Târgu Jiu, solicită Departamentului Instrucției Publice exemplare tipărite din proclamația revoluționară spre a le difuza în rândul sătenilor, „căci deși am explicat cele două zeci și unu de articole, dar fac mai mult întipărire sătenilor văzându-le tipărite”⁶⁴. Arderea manuscrisului original al Regulamentului Organic marca așadar, la nivel magico-ritualic, dispariția acestuia și imposibilitatea repunerii sale în funcțiune.

De altfel, noua stăpânire instaurată la 13 septembrie, văzând „că cei ce ocupează posturile acestui Prințipat, atât administrative și judecătorești, cât și celelalte, sfiindu-se de jurământul săvârșit la 15 ale trecutului iunie în câmpul Filaretului, iar mai vârtos de repetiția acestuia urmată la 6 ale curgătoarei luni, în curtea locuinței Mitropolitului (când s-a și ars manuscriptul original al Regulamentului și Archondologia), cu adăugire de afurisenie și anatemisire asupra celor ce vor voi să mai cârmuiască țara după legiurile Regulamentului, precum s-a obștit prin publicațiile tipărite chiar din acea zi, 6 septembrie, către popoul Țării Românești, se socotesc legați și se mustră de cuget a întreprinde orice lucrare fără bisericească dezlegare”, cere mitropolitului Neofit al Ungro-Vlahiei „a-i dezlega de acest jurământ și afurisenie căci se împiedică neapăratele lucrări ale oblăduirii, întemeiate pe dispozițiile Regulamentului”⁶⁵. Argumentând că, atât ceremonia din 6 septembrie, cât și jurămintele pe constituție s-au făcut „silnicește”, mitropolitul anunță că jurămintele și legăturile de afurisenie și anatimizare sunt nule, atât din punct de vedere legal, cât și canonic, cerând funcționarilor „ca fără vreo mustrare de cuget să se apuce fiecare de îndeletnicirea, slujba, sau orice fel de întreprindere va avea, fără nici un fel de îndoială”. „Aceasta scriem”, cuvintele cu care se încheie scrisoarea mitropolitului Neofit, marchează încă odată puterea magică a textului scris. Două zile mai târziu, căimăcămia Țării Românești trimite scrisoarea mitropolitului poliției din București, cerând să se tipărească 950 de exemplare

⁶³ Raportul nr. 4337 din 10 iunie al administratorului de Prahova către Ministerul Trebilor din Lăuntru al Țării Românești. În *Documente privind revoluția de la 1848 în țările române*, și urm., p. 21–22.

⁶⁴ Raportul nr. 85 din 3 iulie către Departamentul Instrucției Publice, în *ibidem*, p. 63.

⁶⁵ Scrisoarea pastorală din 15 septembrie a mitropolitului Neofit al Ungro-Vlahiei. În *Anul 1848 în principatele române: acte și documente*, vol. IV, și urm., p. 390–392.

„spre a se împărți în tot coprinsul capitalei [...] lipindu-se și pe la toate răspântiile ulițelor pentru o mai obștească cunoștință”⁶⁶.

Pentru a transmite un mesaj politic și a inocula loialitatea față de noul regim, revoluționarii au pus așadar în scenă spectacole bine regizate, folosind simboluri importate din spațiul occidental, în special cel francez, precum steagurile și cocardele tricolore, pentru a întări mesajul lor. Pentru că simbolismul religios era bine ancorat în mentalul colectiv al poporului de rând, guvernul revoluționar a utilizat din plin, pe lângă noile simboluri revoluționare, și gesturi cu o binecunoscută semnificație religioasă.

Dincolo însă de scopul imediat declarat, fie că era vorba de celebrarea unui eveniment, a unei instituții sau de explicarea unui principiu politic, obiectul ceremoniilor publice din timpul regimului revoluționar de la 1848 din Țara Românească era însăși societatea. Principala funcție a ceremoniilor publice a fost aceea de a prezenta și a construi o societate fraternă, în care toate diferențele erau armonizate.

THE SYMBOLISM OF PUBLIC CEREMONIES DURING THE REVOLUTIONARY GOVERNMENT OF WALLACHIA IN 1848

Abstract

After Prince Gheorghe Bibescu abdicated on June 13th 1848, the revolutionary government which took the power in Wallachia needed to prove its legitimacy, both externally and internally. Because of the high illiteracy rate among the common people in Wallachia, a more effective means of reaching a wider public for political purposes was the use of public ceremonies. This aims to analyze both the revolutionary symbolism used in the public ceremonies, meant to mobilize the masses, as well as how these ceremonies mixed the new revolutionary with popular and religious symbols and festivities.

Keywords: the revolution of 1848 in Wallachia; revolutionary government; public ceremonies; revolutionary symbolism; religious symbolism.

⁶⁶ Adresa no. 26 din 18 septembrie a Căimăcămiei Țării Românești către Poliția Capitalei. În *Anul 1848 în Principatele Române*, vol. IV, p. 422.

MEMORIE ȘI LEGITIMITATE: AVRAM IANCU*

ALEXANDRU MAMINA

(*Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”*)

În 2014, pe baza avizului negativ al Comisiei Naționale pentru Monumentele de For Public, Ministerul Culturii din România, condus atunci de Kelemen Hunor, a respins amplasarea unei statui a lui Avram Iancu pe Aleea Personalităților din parcul sibian ASTRA invocând lipsa de valoare artistică. Orice român crescut cu lecturi și filme patriotice ar putea fi tentat să vadă în această decizie un reflex al mai vechii animozități cu maghiarii din Transilvania, cărora amintirea lui Avram Iancu riscă să le stârmească nu numai o reacție de ostilitate – a se vedea spânzurarea sa în efigie de către Csibi Barna –, dar și frustrarea mândriei umilite în luptele din Munții Apuseni. Iată însă că și în 2017, sub ministeriatul lui Ionuț Vulpescu, proiectul a fost respins din nou, cu recomandarea de amplasare a statuii într-un alt loc din oraș, pentru a nu le face concurență celor deja existente pe aleea respectivă¹.

Câtă vreme nu știm cum arată creația, nu excludem eventualele motivații estetice. Bunele intenții și elogierea trecutului nu implică în mod necesar și simțul artistic. Avansăm totuși ipoteza, susținută pe inițiative și hotărâri analoage, că aceste refuzuri succesive au și altă cauză, o cauză politico-instituțională cu efecte în zona culturii și a învățământului, care ține de asimilarea statului român în proiectul Uniunii Europene. Proiectul însuși este inteligibil în relație cu afirmarea unui nou model de raportare la lume, desemnat cu termenul de postmodernitate, despre care nu facem însă discuție aici. Cu privire la ceea ce ne interesează este suficient să consemnăm că, la nivel discursiv, integrarea europeană presupune deplasarea accentului de la tradiția proprie și problematicile cu potențial conflictual, către punctele de contact și abordările convergente susceptibile să estompeze tensiunile anterioare în beneficiul comunicării prezente. Cu alte cuvinte, opțiunea oficială tinde să recalibreze memoria istorică și sentimentul identitar al națiunilor de la conștiința de sine la perceperea alterității. Se evită așadar evocarea publică a evenimentelor și personalităților considerate că alimentează spiritul advers ori că lezează sensibilitățile etnice, până într-acolo încât în Franța se pune astăzi chestiunea eliminării din

* Material prezentat în cadrul sesiunii „Revoluția română din 1848–1849: ideologie și percepții străine”, din 11 iunie 2018.

¹ Disputa se regăsește în articolul publicat de Mihai Racovițan, *Sibieni, vom intra în cartea recordurilor! Și în pragul aniversării Centenarului Unirii, Avram Iancu interzis în Sibiu!*, în „Tribuna” din 6 noiembrie 2017.

manualele școlare a relatărilor de băătăii, înlocuite cu prezentările structurale fără vocație emoțională. În acest context este posibil să se explice și reținerea autorităților centrale față de ridicarea statuii lui Avram Iancu la Sibiu.

Orientarea de factură europeană se manifestă progresiv, dar nu exclusiv, în sensul că există încă demnitari dispuși să reflecte perspectiva memorială centrată preponderent pe conștiința de sine, așa cum se pare că face actualul ministru al Culturii, George Ivașcu, reluând proiectul monumentului din parcul ASTRA cu ocazia centenarului Marii Uniri. O perspectivă recognoscibilă inclusiv în *mass media*, și ne gândim aici la documentarul *Drama lui Avram Iancu*, realizat în 2008 de Radu Găină la Televiziunea Română, cu participarea mai multor istorici de la Cluj-Napoca. Fără să alocăm cuvântului înțelesurile negative asociate în mod curent, am spune că este vorba despre orientarea naționalistă, care constă în promovarea politică și culturală cu prioritate a reperelor fondatoare și a simbolurilor proprii. Ea nu presupune obligatoriu adversitatea față de alte state sau etnii, cu atât mai mult cu cât din punct de vedere intelectual și atitudinal comportă o serie de variații, de la umanismul de sorginte luministă circumscris experienței concrete, până la retorica formațiunilor de dreapta. Sunt diferențe ce ar trebui să avertizeze împotriva omologării *de plano* a naționalismului cu extremismul, sau cu ceea ce se cheamă astăzi populism. Este orientarea cultivată mai recent de regimul ceaușist, care a întrevăzut probabil în reluarea legăturii imaginare cu trecutul precomunist o manieră de a câștiga simpatia oamenilor ce-și regăseau reperele familiare și eventual atmosfera idealizată a tinereții, și de a realiza pe această cale în jurul său o formă de consens social cu motivații de prestigiu național. După internaționalismul proletar afișat până la jumătatea anilor 1960, care fie condamna, fie oculta rolul personalităților implicate în confruntările dintre naționalități, portretul lui Avram Iancu a fost expus în școli, iar copiii au început să învețe la orele de muzică din clasele primare *Marșul* acestuia, este adevărat că epurat de invocarea cu subtext religios, chiar dacă necreștin, a zeului Marte². A fost personajul principal în filmul *Munții în flăcări*, din 1980. I-au fost dedicate cel puțin cinci cântece: *Avram Iancu* (Doru Stănculescu), *Ardeal* (Valeriu Sterian), *Balada lui Avram Iancu* (Grupul Canon), *Avram Iancu* (Vali Șerban) și *Iancu la Tebea* (Vasile Șeicaru), toate interpretate în cadrul Cenaclului Flacăra. Unele îl evocau împreună cu alte personalități istorice – Horea, Mihai Viteazul –, cum se întâmpla în *Tu Ardeal* și în *Clopotul reîntregirii* (Ștefan Hrușcă).

Să remarcăm totuși că regimul ceaușist nu a inaugurat nimic, ci a continuat direcția memorială dintre cele două războaie mondiale, atunci când i-au fost dedicate monumente, când Gheorghe Moldoveanu regiza în 1924, sub egida Fundației Culturale Principele Carol, filmul *Centenarul Avram Iancu*, sau când Lucian Blaga îi consacra piesa de teatru omonimă. Recunoașterea oficială maximă a primit-o din partea regelui Ferdinand și a reginei Maria, participanți, împreună cu moștenitorul Carol, primul-ministru Ion I.C. Brătianu și generalul Henri Mathias

² Pentru varianta originală, a se vedea Cornelia Bodea (volum îngrijit de), *1848 la români. O istorie în date și mărturii*, II, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982, p. 978.

Berthelot la ceremoniile organizate în 1924 la Țebea și Vidra de Sus cu ocazia împlinirii a o sută de ani de la nașterea lui Avram Iancu. Din 1931 datează piatra tombală actuală, realizată de Gheorghe Mihail Cantacuzino, cu banii plătiți de Gheorghe Brătianu și Constantin C. Giurescu. Trăsătura comună între România socialistă și regatul interbelic rezidă în apartenența amândurora la formula instituțională și ideologică a statului-națiune, adică a statului precizat în funcție de corespondența teritoriului sau mai exact a frontierelor cu unitatea corpului civic și factorii morali de natură să genereze o voință comună. Dincolo de separația stânga – dreapta, în orice stat-națiune mobilizarea politică este condiționată eficient și final de capacitatea și dorința locuitorilor de a se autoreprezenta ca participanți la aceeași identitate colectivă, cu alte cuvinte la aceeași tradiție istorică, transpusă juridic în categoria generică integrativă a cetățeniei. Sub acest aspect, cultivarea tradiției istorice, cu evenimentele sale întemeietoare, cu personajele de Panteon și episoadele dramatice inspiratoare, devine condiția psihologico-afectivă a menținerii sistemului.

Pe lângă această constatare de ordin funcționalist, pentru a înțelege mai adânc rațiunile politice ale aplecării către anumite modele din trecut, la nivelul de percepție la care cultivarea memoriei se întrepătrunde cu afirmarea legitimității, se pune întrebarea de ce, printre mai multe personalități ale revoluției române de la 1848, a fost preferat tocmai Avram Iancu? Estomparea, sub comunism, a rolului jucat de Ion C. Brătianu de pildă, căruia i s-a contrapus imaginea preeminentă a lui Nicolae Bălcescu, se explică prin aprehensiunile partinice ale puterii de atunci, dar această explicație, pe de o parte, nu acoperă și intervalul dintre cele două războaie mondiale, pe de altă parte, nu clarifică în sine forța de atracție a lui Avram Iancu, ireductibilă finalmente la calculele de oportunitate cu privire la alții. Mai ales că vorbim despre o forță de atracție cu relevanță de masă, spre deosebire de ceea ce se întâmplă cu Simion Bărnuțiu, August Treboniu Laurian, George Barițiu, cu atât mai mult în comparație cu Ion Heliade Rădulescu sau Mihail Kogălniceanu, reținuți în lucrările de istorie și în manuale drept personaje importante, fără să aibă însă aura legendară a lui Avram Iancu ori, în mod analog, a lui Horea.

Un prim răspuns transpare din însăși apropierea celor doi, în calitatea lor de conducători ai unor acțiuni armate. Mai precis, Avram Iancu s-a impus conștiinței colective în virtutea vocației sale epice de luptător pentru libertate, amplificată de gloria militară câștigată în confruntările din Munții Apuseni cu armata maghiară, în contrast cu prestația penibilă a trupelor austriece. La numai 24 de ani, fără pregătire de specialitate, el a reușit să organizeze o armată populară bine integrată social și teritorial, în sensul că mai mulți comandanți – prefecți sau tribuni – erau de fapt preoții satelor de unde se strâneau detașamentele de lăncieri și vânători. Îi amintim pe Simion Balint, Nicolae Vlăduț, Simion Groza, Ioan Gomboș, a căror încrâncenare în luptă se pare că l-a exasperat într-atâta pe colonelul Kemény Farkas, încât să exclame la sfârșitul unei zile „Să se mai bată dracul cu popii”³.

³ *Ibidem*, p. 1055.

Data fiind răspândirea efectivelor austriece prin orașele săsești și lipsa lor de inițiativă împotriva unităților formate de secui, zona Munților Apuseni a rămas izolată și expusă unei ofensive a armatei maghiare din direcții diferite. În aceste condiții, planul gândit de Avram Iancu a vizat valorificarea singurului avantaj strategic de care dispunea garda națională românească, și anume posibilitatea de a efectua manevre pe linii interioare, scurtând distanțele și compensând astfel superioritatea numerică a inamicului. Pentru a reuși acest lucru, el a decis plasarea unei forțe importante în centrul regiunii, de unde să se deplaseze rapid înspre diferitele puncte în care se angajau luptele. Obiectivul era să respingă adversarul încă de la intrarea în trecători, iar dacă acesta reușea totuși străpungerea, atunci să-i taie comunicațiile și să-i întrerupă aprovizionarea cu arme și muniție, apoi să-l hărțuiască într-o confruntare de uzură până la distrugerea totală⁴. Elementul hotărâtor îl reprezenta sprijinul populației locale, întrucât aceasta asigura trupelor române suportul logistic și un spațiu de retragere, încercuind totodată armata inamică⁵. Din punct de vedere tactic, inteligența lui Avram Iancu a constatat în faptul că nu și-a dispus legiunile într-un dispozitiv defensiv fix pe aliniamentul munților, ci le-a angajat în operațiuni mobile de natură să evite, cum avertizase deja Carl von Clausewitz, riscul învăluirii pe flancuri⁶. A știut, de asemenea, să valorifice terenul și cunoașterea mai bună a căilor lăturalnice, în așa fel încât să îngreuneze utilizarea artileriei de către inamic în locurile accidentate și să execute acțiuni de blocare a retragerii acestuia, ca în bătălia cu Hatvani Imre din mai 1849.

Victoriile și alura eroică l-au impus pe Avram Iancu în memoria istorică. Totuși, el nu a fost valorizat în conștiințe datorită succeselor sale militare pur și simplu, ci întrucât a fost receptat într-un registru afectiv, ca protector al românilor expuși represiunii nobiliare maghiare încă deîndată după a doua Adunare de la Blaj, când la Mihalț, spre exemplu, în data de 21 mai/3 iunie 1848, au fost împușcați 12 țărani români. Această represiune s-a accentuat odată cu introducerea tribunalelor excepționale pe urmele armatei generalului Joseph Bem, în pofida amnistiei decretată de acesta, context în care populația din câmpie și-a găsit refugiul în zona securizată a Munților Apuseni. De aici și supranumele de „crai al munților”, așadar conducător pe câmpul de luptă și totodată apărător al vieții și dreptății oamenilor, așa cum se presupunea că ar fi trebuit să procedeze un suveran.

Avram Iancu a fost un reprezentant în primul rând politic al națiunii române, preocupat fundamental de afirmarea și consacrarea legală a drepturilor ei. Împrejurarea că și-a lăsat moștenire averea în folosul națiunii, pentru a sprijini înființarea unei așa-numite Academii de Drepturi, este cât se poate de concludentă sub acest

⁴ *Ibidem*, p. 1033, 1051.

⁵ Este în fond strategia aplicată ulterior în Indochina, ce avea să conducă la bătălia de nimicire și victoria vietnamezilor de la Dien Bien Phu, în 1954. O prezentare teoretică se găsește la Vo Nguyen Giap, *Războiul poporului, armata poporului, în Guerilă, rezistență, război popular. Culegere de texte din literatura social-politică și militară străină*, București, Editura Militară, 1972, p. 248.

⁶ Carl von Clausewitz, *Despre război*, București, Editura Militară, 1982, p. 413.

aspect⁷. Spre deosebire însă de mai mulți membri ai Comitetului permanent de la Sibiu, a înțeles că simpla proclamare a unor revendicări, în absența mijloacelor materiale de a le pune în practică, rămânea un exercițiu programatic fără finalitate, mai precis, a înțeles că recunoașterea drepturilor era condiționată eficient de existența unei puteri militare care să le facă respectate. Sau cum se relatea în „Revue des Deux Mondes” că le-a zis Kossuth Lajos deputaților români veniți din Transilvania și Banat: „Când cineva vrea naționalitate, și-o câștigă cu armele”⁸.

Calitatea exemplară a lui Avram Iancu provine așadar din îmbinarea perspectivei normativiste, principiale, transpusă în categorii juridice, cu realismul politic centrat pe evaluarea lucidă a conjuncturii și pe măsurile concrete, singurele susceptibile să asigure aplicarea cu succes a principiilor. În timpul Revoluției franceze, de pildă, drepturile omului și cetățeanului au fost asigurate *de facto* prin împroprietărirea țăranilor și decretarea conscripției generale, în urma cărora noua conducere a dobândit un suport de masă și a putut să treacă la contraofensivă pe front. Conform lui Charles Tilly, orice revoluție comportă mobilizarea necesară a resurselor umane, financiare, militare și de conducere ale opoziției sociale, în contrapartită cu resursele aflate la dispoziția regimului. La limită, politica însăși este de neconceput în afara posibilității de constrângere sau rezistență armată, altfel spus în afara recurgerii la ceea ce se cheamă în mod curent violență legitimă. Cu alte cuvinte, oricât de contrariantă ar fi constatarea pentru adepții conformității instituțiilor cu reperele ideale, drepturile există efectiv numai întrucât există și capacitatea instrumentală de a-i reprima pe cei care le contestă.

Situația se resimte cu atât mai acut în cazul națiunilor și al statelor în proces de emancipare, confruntate inevitabil cu adepții *statu quo*-ului, adică adversarii interni și internaționali ai emancipării respective. Era firesc, prin urmare, ca exemplul lui Avram Iancu să fie cultivat cu rol mobilizator atât în România interbelică, atunci când oamenii asociau foarte actual realizarea statului național unitar cu angajarea în primul război mondial și apoi în campania din Ungaria, cât și după 1968, într-o țară cuprinsă inițial de sentimentul amenințării intervenției militare a Uniunii Sovietice și care făcea figură independentă față de aceasta în cadrul Tratatului de la Varșovia. Nu frecvența utilizării unei imagini îi conferă încărcătura simbolică, ci măsura în care ea rezonază în conștiința colectivă. Oricâte portrete ale lui Nicolae Ceaușescu s-ar fi afișat, din anii 1980 cel puțin, acesta nu mai stârnea simpatia populară. Forța evocatoare a unei personalități, îndeosebi a unei personalități istorice, ține de relația afectiv-aspirațională cu oamenii din prezent, de ceea ce-i preocupă și motivează, altfel spus de profilul lor moral, în funcție de care își aleg modelele și își orientează acțiunile.

⁷ Ioan Fruma, *Despre spiritul juridic ardelean*, în „Transilvania”, an 75, Februarie, Nr. 2, 1944, p. 101.

⁸ Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 1083.

MÉMOIRE ET LÉGITIMITÉ: AVRAM IANCU

Résumé

L'article analyse les ressorts qui ont présidé l'émergence de la mémoire collective et officielle autour de la personnalité d'Avram Iancu en Roumanie, entre les deux guerres et aussi pendant le régime communiste. Durant ces périodes, on lui consacra des cérémonies publiques, des films documentaires et artistiques, des chansons et surtout une bonne appréciation dans les manuels scolaires. Cette situation s'explique par des raisons à la fois militaires et politiques, Avram Iancu étant perçu comme protecteur des roumains de Transylvanie face à l'agression des nobles hongrois qui débuta déjà au mois de mai 1848, assez sage pour comprendre que les droits nationaux ne s'obtiennent pas en absence d'une force militaire capable de les défendre contre tout adversaire.

La continuité entre la Roumanie avant 1945 et le gouvernement communiste en ce qui concerne l'image positive d'Avram Iancu découle du fait que les deux régimes partageaient la même identité structurelle et idéologique de l'État-nation. En dehors de la séparation droite – gauche, les États-nation soutient la tradition historique, avec ses événements fondateurs et ses personnages héroïques.

Mots-clés: Avram Iancu, mémoire collective, droits nationaux, réalisme politique, tradition historique.

La 22 februarie 2018, Centrul Regional Francophon de Cercetări Avansate în Științe Sociale (CEREFREA) a organizat la sediul său din București conferința-dezbateri cu tema *170 ans depuis la révolution française de 1848. Une inspiration pour les révolutions des Pays Roumains*. O inițiativă binevenită, în condițiile în care atenția publicului se concentrază cvasiexclusiv pe centenarul Marii Uniri și se uită revoluția de la 1848, altminteri eveniment cu semnificație originară în parcursul care a condus la realizarea statului național unitar.

Vorbitorii au fost diferiți ca pregătire și preocupări, de la ambasadorul Franței la București, Michele Ramis, sau procurorul-general al României – Augustin Lazăr, până la Ioan-Bogdan Lefter, literat și ocazional comentator politic la televiziune. În cazul de față, această diversitate nu s-a dovedit însă utilă, întrucât intervențiile, în loc să se completeze reciproc, au lăsat în ansamblu mai curând impresia de improvizatie. Remarcăm totuși conferința lui Ioan-Aurel Pop, intitulată *La leçon de la révolution française de 1848*, pe de o parte, pentru calitatea ei sintetică, acomodată astfel asistenței diverse, pe de altă parte, deoarece a readus în atenție revoluția română din Transilvania și în particular personalitatea politică a lui Avram Iancu, destul de trecută sub tăcere în timpul din urmă.

Alexandru Mamina

În ziua de 11 iunie 2018, la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” s-a desfășurat sesiunea de comunicări cu tema *Revoluția română de la 1848–1849: ideologie și percepții străine*. În anul centenarului Marii Uniri, care capacitează aproape în întregime interesul public, am considerat totuși necesar să rediscutăm și revoluția de la 1848–1849, nu numai fiindcă se împlinesc 170 de ani de la debutul ei, ci mai ales pentru că însăși realizarea statului național unitar este inteligibilă, ca proces istoric și voință politică, în raport cu proiectul emancipator formulat de generația pașoptistă. Cum seriam în alt cadru. Adunarea națională de la Alba-Iulia, din 1 decembrie 1918, a fost replica peste șapte decenii a celei de la Blaj, din mai 1848, sau pe un plan mai larg a fost replica tuturor adunărilor revoluționare desfășurate atunci în principatele române, în măsura în care au proclamat anumite revendicări naționale, au identificat modalități de acțiune și, nu în ultimul rând, au lansat conducătorii politici de mai târziu.

Dintre materialele prezentate remarcăm în ordinea expunerii, comunicarea lui Daniel Gicu, *Symbolismul ceremoniilor publice în timpul regimului revoluționar de la 1848 în Țara Românească*. Deși mai degrabă expozitivă decât esențialmente analitică, în sensul că vorbitorul a insistat mai mult asupra formelor ceremoniale și mai puțin asupra motivațiilor sau resorturilor mentale și de imaginar popular, aceasta are meritul că s-a îndreptat către un domeniu aproape deloc tratat în istoriografia românească, cel puțin cu privire la evenimentele din 1848–1849, și anume antropologia fenomenului politic. A propus așadar o abordare ofertantă, inserând factologia într-un context cultural și moral general, de natură să clarifice spre exemplu cauzele insuficienței unor măsuri ale guvernului provizoriu, precum și clivajul sesizabil încă sub anumite aspecte între mediul urban și cel rural.

Interesantă ni s-a părut de asemenea comunicarea lui Tudor Avrigeanu, intitulată *Simion Bărnuțiu: „luptător cu arma legii”*. Autorul, valorificând expertiza sa în materie de istorie și teorie a dreptului, a sesizat paradoxul gândirii juridico-politice a liderului ardelean, împărțită între invocarea drepturilor naturale pe filiera filosofiei luminate, respectiv sursele de inspirație savignyană cel puțin conservatoare, susceptibile să-i alimenteze printre altele convingerile așa-zis romaniste, criticate mai târziu de Titu Maiorescu. Am spune că prin atare gândire ambivalentă Simion Bărnuțiu personifica de fapt situația paradoxală în care se afla însăși națiunea română la 1848–1849, ridicată împotriva regimului de privilegii și exceptări de sorginte medievală din principatul Transilvaniei, pe de o parte, însă confruntată cu centralismul nivelator kossuthist, pe de altă parte, obligată prin urmare să se

replieze ideologic pe argumentele specificității naționale și să colaboreze inclusiv cu autoritățile imperiale austriece împotriva represiunii practicate de trupele maghiare.

Comunicarea Venerei Achim, *Rapoarte consulare franceze despre anul 1848 în principate*, a plasat evenimentele din țările române în contextul geopolitic al epocii. Am înțeles astfel mai bine resorturile intervenției armate a Rusiei în Moldova, inexplicabilă la prima vedere, în condițiile în care, încă de la finele lunii martie 1848, aici nu se mai punea problema niciunei tentative revoluționare; din relatările diplomaților francezi, reiese că a fost vorba despre o acțiune preventivă, destinată să împiedice nu atât prezumtivele intenții secesiuniste ale românilor, cât o eventuală concertare politico-militară a numeroșilor polonezi din Moldova, cu cei din teritoriile aflate sub stăpânirea Rusiei.

Tot din această comunicare am aflat, prin intermediul unei consemnări a reprezentantului Franței la Iași, Adolphe Guérault, ce anume l-a determinat pe domnitorul Mihail Sturdza, inițial timorat, lipsit de sprijinul consulului rus, și ca atare dispus să accepte *Petițiunea-proclamațiune* a boierilor și notabililor țării, să-și regăsească totuși energia morală și să reprime mișcarea lor cu ajutorul armatei. A fost vorba despre un incident frustrant, când unul dintre membrii delegației revoluționarilor de la palat l-a apucat de braț și l-a bruscat, provocând furia domnitorului și determinându-l să acționeze în forță. Deși autoarea nu a formulat explicit această concluzie, ea ni se prezintă în virtutea resorturilor inerente ale psihologiei individuale, subsumabilă rolului subiectivității și al întâmplării în istorie.

Observăm, în sfârșit, interesul limitat al mai multor colegi din Institut, absenți la lucrările sesiunii. Împrejurarea este simptomatică pentru o deficiență mai veche din cercetarea autohtonă, și anume îngustimea de preocupări. Sunt încă destui aceia incapabili să treacă, fie și numai sub aspectul curiozității în legătură cu faptele, de limitele unei specializări restrânse adeseori la câțiva ani și aproape o singură problemă.

Alexandru Mamina

- GRIGORE ROMALO, *Carnete de război 1916–1917*, traducere din limba franceză de Lia Decei, ediție de Dan Romalo, București, Corint, 2017, 188 p.
- RAUL DONA, *Jurnalul unui medic militar 1917–1918*, cu desene și acuarele de Niculina Delavrancea-Dona, ediție de Iulia Vladimirov și Viorica Milicescu, București, Humanitas, 2018, 311 p.
- GERHARD VELBURG, *În spatele frontului: Marele Război, așa cum l-am văzut eu: decembrie 1916 – iunie 1918: însemnările unui soldat german în România ocupată*, traducere, introducere și note de Ștefan Colceriu, București, Humanitas, 2018, 353 p.

Surse noi despre România în primul război mondial. În ultimii ani, în contextul intensificării dezbaterilor publice și cercetărilor academice dedicate participării României la primul război mondial, au apărut numeroase lucrări scrise de contemporanii evenimentelor politice, militare și sociale din 1916–1918 și 1919. Se disting, în cadrul acestor apariții editoriale, trei tendințe majore: 1) reeditarea unor scrieri contemporane cu evenimentele, deja folosite intensiv de către istorici; 2) publicarea unor surse noi, de obicei jurnale și memorii păstrate în arhive familiale, private; 3) traducerea în limba română a unor lucrări memorialistice provenind de la ofițeri și soldați, deopotrivă aliați și inamici.

În observațiile de față, vom opri asupra a trei volume ce se înscriu în a doua și a treia categorie. Grigore Romalo (1890–1928) și-a întrerupt studiile la Institutul Politehnic din Zürich pentru a lupta ca ofițer în armata română. A ținut un carnet de război în limba franceză, ilustrat de un camarad („Portos”), tipărit pentru prima oară în 2017. Raul Dona (1873–1924), ginerele lui Barbu Ștefănescu-Delavrancea, medic de profesie, mobilizat la un spital de campanie și refugiat cu întreaga familie în 1916, a ținut un jurnal descoperit de familie abia în anul 2016. Spre deosebire de cei doi ofițeri români, Gerhard Velburg (pseudonimul doctorului în drept Bogislav Tilka, 1887–?) a servit ca soldat în trupele de ocupație germane, precumpănitor în administrație și intenidență, fără a fi luptat vreodată împotriva armatei române. Acesta din urmă este singura dintre cele trei lucrări ce era deja cunoscută. Tradus pentru prima oară integral în limba română, memorialul de război scris de Gerhard Velburg, apărut inițial în 1930, a fost înțeles în mod diferit de către istoricii români¹.

Toți cei trei autori au fost intelectuali, cu o preocupare comună de a consemna evenimentele la care au luat parte ca simpli cetățeni aruncați de deciziile politice și militare în tabere ostile. O comparație între cele trei surse este doar la prima vedere dificilă. Deși scrise de autori din tabere aflate în conflict

¹ Nicolae Iorga a accentuat partea negativă a ocupației germane, austro-ungare, bulgare și otomane, mai exact exploatarea economică, umilirea și chinuirea cotidiană a populației; Nicolae Iorga, *Cum a fost ocupația din 1916–<191>8. O mărturie germană*, în „Revista Istorică”, an XXV, nr. 1–3, 1939, p. 31–44. Interesant este că această amplă dare de seamă a apărut la opt ani de la prima semnalare a cărții lui Gerhard Velburg, din care reținea doar trivialitatea cazonă și resemnarea populației rămase în zona de ocupație; Nicolae Iorga, *Cronică*, în „Revista Istorică”, an XVII, nr. 10–12, 1931, p. 322). Într-un studiu din 1961, V.A. Varga a citat din „istoricul burghez” doar partea referitoare la dezertările din primăvara anului 1918, dar ideologiza un aspect pe care Gerhard Velburg îl punca pe seama relațiilor sentimentale apărute între soldații germani și femeile din România; V.A. Varga, *Retragerea armatei germane din România la sfârșitul anului 1918*, în „Studii. Revistă de Istorie”, an XIV, 4, 1961, p. 878–879. Redescoperirea lui Gerhard Velburg se datorează lui Virgil Ciocâltan, care a tradus câteva fragmente; Virgil Ciocâltan, *Fațete ale societății românești în primul război mondial oglindite de însemnările unui soldat german*, în Valeriu Sârbu, Cristian Luca (coord.), *Miscellanea Historica et Archaeologica in Honorem Professoris Ionel Căndeia*, Brăila, Istros, 2009, p. 575–582.

deschis, cu destine diferite în timpul războiului și, respectiv, ocupației, elementele comune abundă. Acest fapt înlesnește o serie de comparații despre viața cotidiană din vremea primului război mondial. Birocrația, subzistența, relațiile cu localnicii (germani și români sau refugiați din Muntenia în Moldova), fracturile din societatea românească, percepția asupra marilor evenimente, toate aceste teme ce se regăsesc, cu informații și interpretări diferite, în cele trei jurnale.

În paginile ce urmează vom încerca să identificăm și să comparăm aceste elemente comune celor trei jurnale de război, fără a cluda însă aspectele specifice. Ne vom opri pe rând asupra următoarelor puncte: publicul destinatar; experiența de război a autorilor; subzistența; descrierea societății românești; bătăliile din vara anului 1917; problema trădărilor și a spionajului.

Publicul destinatar. Grigore Romalo și-a început notele „pe foi volante” la 14 august 1916, după ce primise „vestea <intrării în război> înainte ca aceasta să devină publică” (p. 21). Editorii jurnalului au marcat, de fiecare dată, suportul de hârtie pe care fusese ținut acesta (carnete, foi volante, foi cu antetul Corpului 4 Armată).

Raul Dona și-a început jurnalul ca o scrisoare către fiica de câteva luni. Prima însemnare a fost datată „29 ianuarie 1917, Vaslui” și arăta ostilitatea cu care fuseseră primiți refugiații munteni în Moldova (p. 22–23). Ilustrațiile, realizate de soția sa (Niculina, fiică a lui Barbu Ștefănescu-Delavrancea), par să arate că aceasta cunoștea conținutul, adesea critic la adresa propriei familii.

Gerhard Velburg a ținut un jurnal zilnic (după cum preciza la p. 228) ce a stat la baza volumului de față, evident completat pe baza lecturilor menționate mai jos. În iulie 1918, soldații de pe frontul de vest au fost obligați să renunțe la jurnalele zilnice și să le trimită acasă (p. 352–353). Dacă juristul german s-a conformat sau nu, sau cum a reintrat în posesia jurnalului său, nu reiese cu claritate. În paralel, Gerhard Velburg a trimis articole despre viața în România, supuse cenzurii militare (p. 306) înainte de a fi publicate în presa din Germania (p. 224). Ulterior șederii în România, Gerhard Velburg a continuat să studieze țara în care și-a petrecut, prin hazard, cea mai mare parte a războiului mondial. Trimiterile sale erau la autori diverși, precum Panait Istrati cu *Ciulinii Bărăganului* (roman apărut în limba franceză în anul 1928), arhiepiscopul catolic Raymund Netzhammer (ale cărui amintiri din România pare să le fi citit cu atenție), Otto von Dungern, Emil Fischer (p. 169, 207, 243). De asemenea, a încercat să scrie o analiză juridică a ocupației germane în România, rămasă în manuscris și incompletă prin faptul că i se refuzase accesul la documentele păstrate în arhivele germane și austriece².

Acest fapt îl deosebește așadar de cei doi autori români: scris pentru un public cititor eterogen, jurnalul de război al juristului german urmează o linie narativă ce evită sau diminuează adesea aspectele negative ale ocupației germane. Lipsesc aproape cu totul răfăburile personale și cuvintele triviale, ceea ce nu se poate spune despre Grigore Romalo și, mai ales, despre Raul Dona, a cărui oralitate este uneori „excesivă”, mai ales la adresa rudelor și a oamenilor politici – și, tocmai de aceea, un element de veridicitate. Nu vom reda aceste cuvinte aici, dar descrierea latrinei din locuința din refugiul ieșean este mai mult decât dezagustătoare.

La plecarea din România (la 8 iunie 1918), Gerhard Velburg a scris despre „căldura” cu care a fost tratat de „poporul împotriva căruia am fost trimis ca inamic” (p. 329). Spre comparație, Grigore Romalo și Raul Dona nu și-au ascuns dezamăgirea față de situația în care se găseau indivizii și societatea în ansamblu. Frustrările față de camarazi, de familie sau de oamenii politici reies din plin din lectura celor două jurnale. mai cu seamă din cel al lui Raul Dona. Nu reiese cu claritate dacă acestea s-au datorat situației personale și generale din 1917–1918 sau unui filogermanism mai vechi. Există însemnări care l-ar fi putut condamna pe Raul Dona însuși ca trădător: „o scăpare văd în ocuparea țării vreo 50 de ani de nemți” (p. 102) sau „va merge mai bine țara sub ei decât sub ai noștri” (p. 113). Aceeași epuizare fizică și psihică a fost evidentă și la Grigore Romalo, care și-a întrerupt carnetul de război la 20 august 1917, când a fost transferat din linia întâi ca eghiotant al

² Robert Born. *Von Besatzern zu Besetzten. Kunstschutz und Archäologie in Rumänien zwischen 1916 und 1918*, în Robert Born, Beate Störckuhl (coord.), *Apologeten der Vernichtung oder „Kunstschützer“? Kunsthistoriker der Mittelmächte im Ersten Weltkrieg*, Köln, Weimar, Viena, Böhlau Verlag, 2017, p. 216.

generalului Artur Văitoianu. Grigore Romalo și-a întrerupt definitiv jurnalul la 20 august 1917 (p. 180). Ultima parte a fost oricum „transcrisă” sau poate doar corelată cu jurnalul ținut de un camarad, Vârtejanu (p. 163).

Experiența de război. Grigore Romalo a participat la luptele din Transilvania și a consemnat apoi, pe larg, retragerea spre Moldova. Discuțiile cu alți ofițeri aveau adesea loc în limba franceză „pentru ca oamenii să nu înțeleagă” (p. 99), mai ales că singura comparație a acestora era „la Grande Armée” (p. 104). Interesante pentru cercetarea de astăzi erau pierderile, pe care autorul nu le explica prin lupte: regimentul său ajunsese ca la finalul retragerii în Moldova să aibă aproximativ 10% din efectiv. Ulterior refacerii, Grigore Romalo a rămas pe frontul din Moldova până în primăvara anului 1918. „Armata nu a vrut să lupte”³ era un mod de a descrie incompetența ofițerilor și lipsa de pregătire a unor soldați care nu înțelegeau „idealurile înalte” pentru care fuseseră trimiși pe front (p. 106).

Dezastrul din toamna anului 1916 a fost considerat ca o consecință a incompetenței guvernamentale generalizate (Raul Dona, p. 160). Ca medic militar a fost trimis la Cernavodă, apoi la Vaslui, unde se aflau soția și fiica sa, născută în toamna anului 1916. A fost apoi transferat la Iași, unde a activat la mai multe spitale de campanie. A criticat în termeni duri lipsa de organizare, birocratia, furturile și mizeria din aceste spitale. Lipsurile de acasă și de la spital (lemn, alimente, săpun), accentuate de boli, ce afectau atât populația civilă refugiată, cât și soldații răniți, erau explicate prin speculă și incompetență (p. 30–39). Serviciul din spitalele din Vaslui și Iași a fost descris pe larg, de asemenea cu accent pe lipsurile cotidiene. Raul Dona acuza lipsa săpunului și a substanțelor pentru dezinfectarea ustensilelor medicale (p. 56–59). Epidemia de tifos exantematic a fost deosebit de gravă, mulți medici îmbolnăvindu-se de la soldații și civilii bolnavi și decedând (p. 63–64, 80–81, 86). Vina pentru situația gravă a sistemului sanitar din Moldova era pusă pe seama birocrăției medicale: „administrația spitalelor e un jaf ignobil” (p. 71, 76–77, 160–161), a orgoliilor personale și a intrigilor politice (p. 87–88).

Experiența de război a lui Gerhard Velburg poate fi împărțită în patru părți distincte: perioada petrecută la intendanță în Germania (de la mobilizarea din august 1914 până în decembrie 1916); șederea la Fetești (lungă și idilică, între ianuarie–decembrie 1917); transferul la administrația centrală de ocupație din București (decembrie 1917 – iunie 1918); plecarea pe frontul de vest (unde informațiile se întrerup brusc). Niciodată implicat în bătălii în perioada petrecută în România, mereu în serviciile administrative, Gerhard Velburg a scris despre viața de zi cu zi, cu un accent deosebit pe relațiile dintre ocupanți și ocupați, fără a da prea multă atenție evenimentelor militare propriu-zise. A fost mai interesat de moravuri, în fapt de volatilitatea ideii de familie, a întregii moralități masculine și feminine în vreme de război, fenomen pe care l-a remarcat atât în România, cât și în Germania sau în teritoriile ocupate din Belgia și Franța (p. 220, 290, 301, 308, 319, 324, 335, 340) și pe care l-a denumit „metamorfoza asta” (p. 342).

Vorbitor al limbii române, deprinsă atât din legăturile cu țărani din Bărăgan (p. 195, 241), cât și prin studiul individual (p. 268), Gerhard Velburg a sfârșit prin a arăta bunăvoință și simpatie gazdelor sale fortuite: „judecăți rigide și opinii incorecte sunt emise numai de acele persoane care nu au făcut nici cel mai mic efort să înțeleagă sufletul poporului; [...] în cele din urmă m-am convins că românii sunt un popor bun la suflet și cumsecade” (p. 240–242). Absolut remarcabilă este traducerea în limba germană a poeziei lui Ștefan Octavian Iosif, „La arme” (p. 278)⁴.

Subzistența. O privire „dinăuntru” în tabăra pe care o numim, în mod obișnuit, inamică, ne arată că viața cotidiană în spatele frontului era plină de vicisitudini și frustrări. De obicei, istoriografia românească a subliniat caracterul spoliator al ocupației din 1916–1918. Fără contesta acest lucru, observăm, plecând de la memoriile lui Gerhard Velburg, că dezorganizarea administrativă, lipsurile economice și, implicit, introducerea cupoanelor de cumpărături pentru populație era anterioară intrării României în război (cartelele pentru pâine au fost introduse din martie 1915, p. 27). Cazul soldatului

³ Adnotare în limba română, restul jurnalului fiind ținut în limba franceză.

⁴ Poezia lui Ștefan Octavian Iosif (1875–1913) a fost transpusă pe muzică de Alfonso Castaldi (1874–1942) și a devenit un adevărat imn al armatei române în timpul campaniei din cel de-al doilea război balcanic.

care nu putea cumpăra o suzetă pentru un nou-născut fără a prezenta farmaciei un cupon special este cel mai elocvent prin simplitate și absurditate (p. 31).

În altă ordine de idei, exproprierea averii populației civile (în cazul lui Gerhard Velburg, într-un sat din Bărăgan) erau explicate prin situația de război: „de vreme ce ai noștri flămânezec de multă vreme în Germania, ar trebui ca și inamicii noștri să facă, odată și odată, foamea” (p. 81). Penuria din ultimele luni de război a dus la apariția masivă a cerșetoriei în rândurile populației civile, prin contrast cu armata (p. 334). Singura diferență față de comportamentul similar al armatei bulgare era organizarea birocratică, riguroasă, a exproprierii (p. 82). Mult discutată și deplânsă confiscarea a clopotelor tuturor bisericilor pentru producția de armament, simultană cu bătăliile din vara anului 1917, a fost un moment pentru reflecții triste. Gerhard Velburg pare să fi realizat că un asemenea gest nu va fi nici uitat, nici iertat, dar s-a mărginit la o întrebare retorică: „ce rost are să le arăt că și în Germania clopotele au fost de mult topite ca să ucidă oameni?” (p. 194).

Remarcabilă la Gerhard Velburg este bogăția meselor. În timp ce Raul Dona consemna foamea, căutarea disperată a cămii, pâinii nestrucate și vinului, la soldatul german staționat la Fetești abundă descrierile de mese copioase, cu pește, carne, legume, fructe, alcool, urmare a relațiilor bune și reciproc avantajoase cu localnicii (p. 41, 148 sunt doar exemple modeste în acest sens).

Introducerea cartelelor pentru alimente a însemnat un contact necerut cu administrația locală, necunoscută și imună la poziția socială de care se bucura medicul Raul Dona înainte de refugiu (p. 49–50, 60). La lipsurile alimentare se adăuga frigul din iarna 1916–1917, consemnat de mulți dintre memorialiștii români ai refugului. A consemnat adesea liste de prețuri, insistând asupra speculei și a posibilei implicări a autorităților militare și de stat (aflate în refugiu) și locale (prefecturi, primării), în manipularea pieței (p. 219, 259).

Societatea românească și fracturile interne. Demobilizarea armatei române în primăvara anului 1918 i-a oferit lui Gerhard Velburg prilejul de a analiza în termeni drastici societatea românească – „șovinii” vinovați de război (estimați la 10%), profitorii de război (alți 10%) și masa celor plini de grija reîntoarcerii în civilia neofertantă (p. 293–294). O mențiune deosebit de interesantă despre soldații deveniți cerșetori după demobilizare denotă apariția unui gest ciudat de solidaritate socială ciudată, perfect explicabil prin excepționalitatea războiului: „cele mai multe pomeni vin de la o categorie socială marginalizată: de la prostituate” (p. 294).

Impresionantă prin observarea solidarității sociale, afirmăția lui Gerhard Velburg nu își găsește corespondent la Raul Dona. Relațiile acestuia cu servitorii, cu soldații, cu oamenii de rând par să fi fost la fel de proaste ca și cele cu înalta societate din care provenea și în rândurile căreia se număra.

Pacea de la București. Despre Grigore Romalo se afirmă doar că nemulțumit de încheierea păcii a plecat să lupte, mai departe, în armata franceză (p. 20). Opiniile sale în legătură cu aceasta nu sunt așadar consemnate.

Raul Dona pare să fi consemnat toate zvonurile și discuțiile la care, ca medic, ofițer și membru al înaltei societăți a avut acces (p. 251). Remarcabil este portretul pozitiv făcut lui Alexandru Marghiloman care „a uneltit în favoarea noastră cu abilitatea-i recunoscută și desigur va obține ceva pentru nenorocita Românie” (p. 252).

Sunt foarte interesante părerile lui Gerhard Velburg, ca soldat german: reflecțiile despre încheierea păcii de la București arată ostilitatea cu care a fost primită aceasta de către trupele de ocupație, pentru care ieșirea formală a României din război însemna strămutarea pe frontul de vest (p. 295), unde operațiunile militare erau încă în plină desfășurare. În ceea ce privește reacția românilor, Gerhard Velburg a notat cu obiectivitate dezamăgirea acestora față de modificările teritoriale, de subordonarea economică față de Germania și de perspectiva unei ocupații militare prelungite, cu efecte nefaste asupra vieții cotidiene (p. 312). Discursul generalului Koch, comandantul garnizoanei din București, care regreta absența trupelor sale de pe frontul de vest, a fost primit de auditoriu cu zâmbete (p. 276). Mutarea pe frontul de vest și pregătirea pentru luptă i-au dezvăluit lui Gerhard Velburg o imagine cotidiană a războiului cu totul diferită față de cea de la Fetești și București. Ocupația germană din nordul Franței, la fel de spoliatoare ca și cea din România, fusese accentuată de percepția reciprocă de „inamic de moarte” (*Erbfeind*, tradus în text cu sintagma „dușman strămoșesc”, p. 350).

Trădările și spionajul. Puțin discutate de istoriografia românească, făcând abstracție de Alexandru Sturdza și Constantin Crăiniceanu, acele cazuri de trădare și spionaj ce au dus până la execuții sumare apar nemascate în carnetele lui Grigore Romalo (p. 35, 105).

Absente la Raul Dona, acesta descria însă degradarea lui Alexandru Socec în fața trupelor. Raul Dona, fost camarad și prieten al generalului considerat vinovat de înfrângerea în bătălia de pe Argeș-Neajlov, s-a bazat pe relatările din ziarul de război „România”. Medicul remarcă și deplângea comportamentul mulțimii care asistase la ceremonie (p. 35, 46–49). Pe măsură ce situația se agrava, Raul Dona se arăta convins de corectitudinea sentinței, în contextul în care acuza o trădare generalizată a mai multor comandanți români. Era pentru el un prilej de a se întreba, retoric, de ce lașul nu suferise bombardamente aeriene similare cu cele de la București, Paris sau Londra (p. 209–210). Raul Dona folosea adesea invective la adresa oamenilor politici și a militarilor pe care îi socotea trădători, nu neapărat incompetenti: „e prea mare tâmpenia, ca să-i crezi așa proști” (p. 78, 106), este o frază blândă, în comparație cu altele.

Spre deosebire de ofițerii români, Gerhard Velburg consemna doar timpul pierdut la Fetești pentru paza podului de peste Dunăre, unde nu apăreau niciodată spionii români ce ar fi trebuit să zădărnicească mișcările trupelor de ocupație.

Bătăliile din vara anului 1917. Gerhard Velburg a amintit bătălia de la Mărășești doar în trecere (p. 291). Grigore Romalo a participat direct la lupte și a descris atacul infanteriei române („este momentul marelui efort moral”, p. 150). Interesant este faptul că a consemnat erorile de comunicație și de comandă în rândurile trupelor române (p. 150–180). Raul Dona s-a aflat pentru o scurtă vreme pe front cu ambulanța Diviziei a II-a (p. 131–140), unde fusese trimis în urma unui incident cu un soldat pe care îl considerase impertinent.

Concluzii generale. Elementele comune celor trei intelectuali, deveniți, prin forța lucrurilor, ofițeri sau soldați în armatele germană și română, reflectă o realitate deja cunoscută istoricilor din alte surse (memorii, jurnale, documente de arhivă, presă). În ciuda acestui fapt, importanța descoperirii sau, după caz, a analizării unor surse noi, inedite, completează imaginea generală a unui război pentru care nu doar societatea românească era nepregătită. Inconsecvența politică, erorile militare sau specula nu mai pot fi văzute, după lectura jurnalului lui Gerhard Velburg, drept elemente specifice strict României. Descrierea pe care acesta o face Germaniei și ocupației germane din România îndreptățește o asemenea concluzie. Iar dacă textele lui Grigore Romalo și Raul Dona nu schimbă prin informațiile pe care le aduc imaginea de ansamblu a perioadei, acestea contribuie la nuanțarea acesteia prin introducerea în dezbateră istoriografică a elementelor personale, subiective, ce îmbogățesc pentru istoricii de azi înțelegerea momentelor de deznădejde și, deopotrivă, de glorie.

Bogdan Popa

CRISTIAN CONSTANTIN, *Comerțul cu cereale la gurile Dunării: integrare pe piață, structuri productive și infrastructură de transport (1829–1940)*, Brăila, Muzeul Brăilei „Carol I”, Editura „Istros”, 2018, 713 p.

Dunărea, pe care Napolcon Bonaparte o numea „regele fluviilor”, este un curs de apă care iese din tiparele fluviilor europene nu numai datorită lungimii parcursului, rețelei hidrografice, formei malurilor, varietății de naționalități întâlnite în cale, ci și importanței economice și strategice. Nu de puține ori de-a lungul secolului al XIX-lea și în secolul al XX-lea, zonele traversate de fluviu au fost marcate de instabilitate, de conflicte armate, de războaie de eliberare națională ori au constituit obiectul intereselor marilor puteri. Cum era de așteptat, problema Dunării a suscitât și suscită interesul specialiștilor, români și străini, dovadă multitudinea materialelor tipărite, de la culegeri de documente, la lucrări de specialitate, studii, articole, ce supun unei analize riguroase prevederile actelor internaționale referitoare la fluviu, urmările lor, regimul navigației, drepturile riveranilor,

variile interese ale puterilor europene, impactul căii fluviale asupra urbanisticii și modernizării porturilor, dar și asupra dezvoltării lor economice. Aproape că ești tentat să recunoști că nu mai există nimic de spus sau, în cel mai bun caz, mult prea puțin, decât cu riscul de a repeta ceea ce deja se știe. Cu toate acestea, recenta analiză întreprinsă de Cristian Constantin asupra comerțului cu cereale desfășurat prin porturile Dunării maritime timp de peste un secol (1829–1940) vine să aducă un plus de rigoare și noutate asupra unor aspecte și să demonstreze că problematica acestui important flux de importuri la Europei este departe de a fi epuizată.

Cercetarea mecanismului pieței interne de cereale din Principatele române și apoi din România, a modalităților acesteia de conectare la piața internațională, aduce în discuție problema racordării piețelor periferice la piața mondială, subiect interesant, dezbătut adesea de teoreticienii istoriei moderne. În acest sens, pornind de la rolul și importanța porturilor de depozit din Marea Mediterană (Trieste, Genova, Livorno, Marsilia) în prima jumătate a secolului al XIX-lea, autorul constată că porturile Galați și Brăila „au intrat în «zodia capitalismului», drept schele ale unei economii periferice”, fiind „total nepregătite pentru aderarea la realitățile marelui comerț internațional” (p. 61). Analiza parcursului integrării periferiilor este explicată prin compararea cu exporturile porturilor rusești de la Marea Neagră și Marea Azov, prin schimbările petrecute pe piețele occidentale, mai ales după crearea marilor antrepozite din apusul Europei în secolul al XIX-lea, dar și în lumina noii configurații politice generată de primul război mondial și de politicile economice ale statelor producătoare de cereale în perioada interbelică.

Lucrarea elaborată de Cristian Constantin este o cercetare interdisciplinară, ce îmbină datele și informațiile oferite de surse documentare cu metode ale științelor exacte. Conștient de dificultatea abordării, de dimensiunea și importanța subiectului, de necesitatea unor clarificări și înlăturarea unor ambiguități, autorul a pornit de la verificarea unor ipoteze contradictorii, a făcut evaluări și valorizări, a oferit explicații corecte și bazate pe realități socio-economice interne. În vreme ce, înainte de primul război mondial, cantitatea exportabilă de cereale la nivel european a fost de 0,46 q/locuitor, „contribuția românească a fost de peste șapte ori mai mare decât media continentală, 3,54 q/locuitor”, fapt pentru care se poate „acorda spațiului românesc dreptul de a fi considerat unul din grânarele Europei”, dar nu cel mai mare. Totodată, arată autorul, aceasta „demonstrează dependența întregii societăți românești de producția și exportul cerealelor, dar și siguranța unor stocuri consistente pe care o crea piața dunăreană exportatorilor europeni” (p. 43).

Din parcurgerea lucrării se desprind trei componente majore ale comerțului cu cereale: producția, infrastructura de transport și comerțul în sine. Cu acuritate și rigoare este analizată totalitatea modificărilor survenite în „mecanismul complex al pieței de cereale din arealul gurilor Dunării”, cercetarea fiind focalizată asupra evoluției comerțului românesc cu grâne de la monopolul otoman, la adaptarea la cerințele capitalismului occidental, „până la protecționismul defazat autohton și afirmarea curentelor totalitare la gurile Dunării în perioada interbelică”. Pe baza analizei comparative și prin coroborarea cu studii și analize anterioare, autorul ajunge la concluzia că niciodată, în intervalul studiat, spațiul românesc nu a fost cel mai mare exportator de cereale, dar a fost „un veritabil și indispensabil hinderland pentru antrepozitele europene de cereale” (p. 44).

Producția de cereale din spațiul românesc a fost favorizată de factori economici, politici și sociali. Structura teritoriului agricol și ponderea suprafețelor arabile, factorii climatici, relațiile de muncă și legislația referitoare la acest aspect, inventarul agricol, cantitatea și calitatea cerealelor, depozitarea lor, toate aceste aspecte sunt determinante în stabilirea productivității și competitivității.

Integrarea grânelor românești în comerțul internațional a fost strâns legată de modernizarea căilor și mijloacelor de transport, de dezvoltarea infrastructurii portuare și modernizarea principalelor porți de export la Dunărea maritimă. Progresul realizat de societatea românească în intervalul 1829–1856, legătura dintre structura productivă și exportul de cereale, conectarea porturilor românești de la Dunărea maritimă la ruta angroșiștilor de cereale din porturile-depозit ale Mării Mediterane și Mării Nordului prin deschiderea de case de comerț ale grecilor, italienilor, bulgarilor, respectiv drumul lent, dar ireversibil, al agriculturii românești de la feudalism la modernitate, legislația agrară, cultura cerealică între 1829–1914 sunt atent analizate, bine documentate și pertinent evaluate. Investigația asupra navigației comerciale la gurile Dunării între Congresul de la Paris din 1856 și izbucnirea

primului război mondial, apariția Comisiei Europene a Dunării, reglementarea comerțului maritim, investițiile în construcții portuare (docuri, echipamente de manipulare a mărfurilor, depozite) la Brăila, Galați, Sulina și rentabilitatea lor, evoluția taxelor, crearea infrastructurii feroviare și rolul ei în sporirea exporturilor de cereale sunt aspecte importante în economia lucrării, iar abordarea lor contribuie esențial la înțelegerea integrării unei periferii în piața internațională

În analiza sa, autorul evidențiază rolul bursei de mărfuri, important instrument al schimbului, al sistemului bancar, băncile fiind indispensabile în funcționarea pieței schimburilor prin lichiditățile de care dispuneau, dar și prin legătura pe care începeau să o aibă cu sfera politică unii dintre negustorii de cereale sau unii dintre bancheri. Nu în ultimul rând, autorul se oprește asupra mijloacelor de comunicare și de transmitere a informațiilor: telegraful și telefonul, ce permit o strânsă legătură între marile piețe ale lumii și facilitează stabilirea prețurilor.

În analiza comerțului cu cereale din perioada interbelică, autorul pornește de la legea agrară din 1921, punând în lumină impactul ei asupra societății românești și asupra culturii cerealelor, urmărește comerțul cu cereale cantitativ și valoric, precum și destinația lui, oferindu-ne date despre prețul cerealelor pe diferite piețe locale, dar și internaționale, despre navigația la gurile Dunării, dar și despre problema Dunării și politica revizionistă.

De-a lungul a peste un secol de prefaceri socio-economice, comerțul de cereale românesc s-a integrat în piața internațională și s-a adaptat rigorilor în continuă schimbare ale acesteia. Solicitățile sporite de cereale ale marilor antrepozite europene au influențat nu numai creșterea cantităților destinate exportului, dar și prețul și structurile productive din cele două principate și apoi din România, astfel că grâului și porumbului i-au fost destinate mai mult de 75% din suprafața cultivată cu cereale. Piața de cereale de la Dunărea maritimă a devenit o afacere profitabilă.

Daniela Bușă

EMANUELA COSTANTINI, *La capitale immaginata. L'evoluzione di Bucarest nella fase di costruzione e consolidamento dello stato nazionale romeno (1830–1940)*, Rubbettino Editore, Soveria Mannelli, 2016, 260 p.

Emanuela Constantini este un istoric italian din tânăra generație, cu preocupări de istorie românească și sud-est europeană. Activează ca cercetător la Facultatea de Litere și Filosofie a Universității din Perugia și a participat la numeroase simpozioane științifice italo-române, cu contribuții promițătoare. Lucrarea de față este, după știința noastră, prima cercetare de tip monografic referitoare la problematici de istorie românească pe care Emanuela Constantini a încredințat-o tiparului. Ulterior acestei apariții editoriale, în dreptul numelui său înregistrăm un volum colectiv de studii, cu subiect de istorie economică, pe care îl coordonează împreună cu Paolo Ruspadori: *Prove di imperialismo. Espansionismo economico italiano oltre l'Adriatico a cavallo della Grande Guerra*, apărut la Macerata în 2017.

Prezenta lucrare este pentru noi o surpriză plăcută, în sensul în care istoriografia „venerabilă” a capitalei României se îmbogățește cu o abordare de bună calitate, propusă de un istoric italian. Emanuela Constantini se înscrie într-o direcție distinctă de cercetare promovată de numeroase universități din Italia – istoria „Europei orientale” – care a fost ilustrată de-a lungul timpului de nume de prestigiu precum: Angelo Tambora, Rita Tolomeo, Francesco Guida, Pasquale Fornaro, Alberto Basciani, Antonio D'Alessandri etc. Avem de-a face, astfel, cu un fenomen pe care l-am semnalat și cu alte ocazii: teme și subiecte de istoria României și a românilor se regăsesc în șantierul de lucru ale altor istoriografii, cu rezultate consistente și de un autentic profesionalism, care obligă scrisul istoric din România să țină seama de aceste contribuții.

Istoria orașului-capitală și rolul acestuia în construirea statului național modern nu pare a fi un subiect periferic și conjunctural în istoriografia italiană, dimpotrivă cunoaștem o altă contribuție interesantă pe acest subiect, scrisă de profesorul Paolo Carusi de la Universitatea Roma Tre: *La capitale*

della nazione. Roma e la sua provincia nella crisi del sistema liberale, apărută la editura romană Viella în anul 2011. Remarcăm, de asemenea, că Emanuela Constantini dorește să se înscrie, ca perspectivă de abordare, după cum ne anunță prin titlul cărții, într-o direcție de studiu dintre cele mai frecventate în științele umaniste din ultimele decenii, pe plan internațional și, deopotrivă, și la noi după 1989: abordarea modernistă sau „invenționistă”, care vorbește de „crearea”, „inventarea” sau „imaginarea” națiunilor moderne, o perspectivă de analiză care a făcut carieră după ce Benedict Anderson și-a lansat binecunoscuta teorie despre „comunitățile imaginate”, într-o carte publicată în anul 1983. O capitală „imaginată”, Bucureștiul, în sensul edificării sale pornind de la modelul occidental din care s-au irspirat elitele românești pe durata întregului proces de modernizare a societății de la noi.

Volumul semnat de Emanuela Costantini este alcătuit din succesiunea următoarelor părți componente: o prefață semnată de profesorul Armando Pitassio, în care putem citi referiri interesante la procesul de occidentalizare a României, urmată de considerațiile introductive în care autoarea motivează și înscrie în context istoriografic demersul de cercetare propus. Urmează trei capitole, divizate fiecare în numeroase subcapitole, iar la final concluzii și indice de nume.

Primul capitol se intitulează sugestiv *Aproape o capitală* și abordează începuturile modernizării urbei de pe Dâmbovița în deceniile care au premers Mica Unire, când elemente rurale și de atmosferă levantină, remarcate de călătorii străini, făceau parte din fizionomia unei localități pe scama căreia se experimentează măsuri reformatoare menite a pune bazele unui proces incipient de modernizare.

Al doilea capitol, intitulat *Oglinda națiunii. București, capitala statului național român (1859–1918)*, pune, în cele 15 subcapitole în care este împărțit, probleme de relevanță majoră pentru transformările pe care le-a cunoscut orașul în această perioadă crucială. Astfel, autoarea se oprește între altele asupra operațiunilor de sistematizare și amenajare urbanistică prin care a trecut localitatea în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea, asupra procesului amplu de înnoire prin care se dorea transformarea orașului de pe Dâmbovița în „micul Paris al Balcanilor”. Constantini afirmă explicit într-una din secțiunile de început ale lucrării că elitele, cele care au gândit și pus în practică transformarea în sens modern a Bucureștiului, au făcut-o orientându-se cu convingere după modelul metropolelor occidentale, în primul rând Parisul, orașul favorit pe care intelectualii români l-au frecventat în perioada studiilor și pe care au continuat să-l admire pe mai departe. Interesante sunt considerațiile autoarei despre elaborarea stilului neoromânesc, după ale cărui canoane s-a construit în Bucureștiul deceniilor de dinaintea primului război mondial. Constantini sesizează în mod pertinent că acest stil n-a însemnat o revenire pur și simplu la tradițiile românești, ci o reinterpretare a acestora prin intermediul unor modele arhitecturale preluate din străinătate, așa cum a procedat Ion Mincu, pentru a-i aminti pe unul dintre arhitecții cei mai cunoscuți ai epocii. Încercarea de a se obține un „stil național”, românesc, este pusă de autoare în legătură cu dezbaterea culturală purtată la noi în epocă, fapt care dovedește relația sa familiară cu tema studiată și seriozitatea cu care a asumat acest proiect de cercetare.

Capitolul al treilea, *Capitala Romaniei Mari*, se ocupă de rolul pe care l-a jucat Bucureștiul în contextul politico-statal care a urmat primei conflagrații mondiale și de redimensionările ce i-au fost aduse în deceniile interbelice. Putem citi, astfel, despre impactul războiului asupra capitalei românești, despre industrializarea orașului și stimularea în felul acesta a emigrării mâinii de lucru din mediul rural, despre dificultatea impunerii Bucureștiului ca paradigmă a „românizării” statului național extins odată cu Marea Unire, despre tensiunile și radicalizările pe care le-a generat problema evreiască. Sunt prezentate coordonatele planului de sistematizare și dezvoltare a capitalei pe mai multe decenii, elaborat în anul 1921. Dintre aspectele pe care le tratează în continuare acest capitol, mai reținem: încercarea de a pune în evidență identitatea națională în peisajul urban al capitalei, efortul de conjugare a urbanisticii cu exigențele sociale, relația puterii cu spațiul urban, dezvoltarea tot mai pronunțată modernă a capitalei, în contrast cu restul țării („o insulă într-o mare de ruralitate”). În legătură cu rolul simbolic major pe care l-a jucat orașul în această perioadă, autoarea notează: „În perioada interbelică, capitala a continuat să fie investită cu rolul de centru propulsor al identității românești și de garant al unității naționale”.

Concluziile sintetizează principalele contribuții pe care le avansează lucrarea. Autoarea evidențiază caracterul radical al transformărilor cunoscute de orașul-capitală de pe Dâmbovița, remarcate între altele și de observatorii străini, faptul că pe durata a mai puțin de 100 de ani

Bucureștiul s-a transformat „dintr-un sat într-o metropolă”. Sub aspect urbanistic, Bucureștiul a trecut de la conformația tipică otomană policentrică la una caracterizată prin diferențierea și specializarea zonelor, cu un centru politico-administrativ și arii diferențiate în funcție de destinația acestora. Funcțiile deținute de oraș în perioada suzeranității otomane și-au schimbat natura: din loc de reședință a unor instituții supuse unei stăpâniri străine, capitala devine sediu juridic desemnat al organismelor reprezentative, capitala statului. Schimbarea s-a petrecut pe mai multe planuri: urbanistic, al funcțiilor, estetic, iar cei care au dorit-o și au promovat-o și-au reprezentat-o în termenii unei tranziții de la Orient la Occident, susține autoarea lucrării. Influența modelelor urbanistice provenite din Europa occidentală a fost constantă asupra Bucureștiului, chiar dacă punctele de referință s-au schimbat și s-au diversificat în timp. Concluziile scot în evidență, de asemenea, în mod pertinent, funcția capitalei la nivel simbolic, rolul său de a reprezenta plenar identitatea națională și de a o transmite mai departe populației. În viziunea elitelor, Bucureștiul era conceput ca un laborator al românității sau locul care trebuia să exprime modelul politic, economic, social și cultural pe care clasa politică românească dorea să-l impună la nivelul întregii țări.

Emanuela Constantini se înscrie, astfel, în dezbateră privind istoria modernă a capitalei României cu o lucrare pe care o putem aprecia drept o reușită istoriografică. Materialul documentar aflat la baza acestei cărți este relevant pentru seriozitatea cu care a fost asumată cercetarea: autoarea a consultat surse primare inedite (arhivele orașului București) și editate, o bogată literatură secundară în limba română, alături de contribuții ale istoriografiei italiene și internaționale. Emanuela Constantini ne propune o lucrare temeinic documentată, bine scrisă, elaborată cu pasiune și profesionalism, o reușită intelectuală care se recomandă de la sine drept o lectură de cel mai mare folos pentru publicul italian și românesc deopotrivă.

Ion Cârja

EVRYDIKI SIFNEOS, *Imperial Odessa: Peoples, Spaces, Identities*, Leiden, Brill, 2017, 300 p.

Evrydiki Sifneos (1957–2015) a fost director de cercetare al Institutului de Cercetări Istorice al Fundației Naționale Elene de Cercetare din Atena, publicând, în limbile greacă și engleză, numeroase monografii și articole ce vizează istoria Mării Negre. Dintre acestea se remarcă *Greek Merchants in the Sea of Azov: The Power and the Limits of a Family Enterprise*, tipărită la Antena, în anul 2009. Volumul *Imperial Odessa: Peoples, Spaces, Identities*, apărut în cadrul seriei Eurasian Studies Library de la prestigioasa editură olandeză Brill, se dovedește util tuturor celor interesați de istoria arealului extins al Mării Negre, constituind un veritabil instrument de lucru pentru cercetătorii înclinați către istoria economică, socială și culturală.

Autoarea și-a structurat lucrarea în șase capitole, inegale ca întindere și subdiviziuni, în care cititorul face o incursiune din rada și străzile perlei comerciale ale Rusiei imperiale, portul Odessa, și până-n atmosfera saloanelor din vilele destinate vacanțelor prelungite de vară și toamnă ale aristocrației ruse.

Primul capitol este dedicat descifrării identității oamenilor porturilor rusești din nordul Mării Negre, aflați între influența imperială și interferența cu popoarele mercantile ale mării. Între aceste așezări maritime rusești și porturile Levantului și Europei apuse s-a creat, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, un culoar continuu prin care au intrat ideile și instrumentele capitalismului occidental pentru ca, în sens invers, produsele agroalimentare din stepa nord-pontică să ia drumul antrepozitelor mediteraneene și ale Mării Nordului.

Tocmai aceste aspecte sunt descifrate în capitolul secund al acestei cărți, din care nu lipsesc interpretările teoretice și referirile la liberalismul economic și la istoria societății secrete *Philiki Hetairia*.

Capitolul al treilea se dovedește o veritabilă interpretare de istorie economică, în care datele empirice specifice comerțului maritim, destinate acumulării și rulării de capital, sunt completate cu

informații despre casele comerciale, industria din Odessa, activitatea și strategiile antreprenorilor fără frontieră și litigiile stinse la tribunalul comercial.

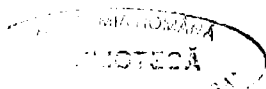
Următorul capitol aduce în discuție evoluția asociațiilor profesionale și culturale ale minorităților constituite în sistemul de porturi rusești din nordul Mării Negre, obligate să-și deoaze obiceiurile și tradițiile între spațiul privat și cel public, dintre care autoarea oferă studii de caz, precum cel al asociației de caritate elene.

Capitolul al cincilea prezintă dihotomia existentă la nivelul societății ruse din porturile Mării Negre, înfățișându-se precum o lume în care coexistența și toleranța din rândurile clasei superioare erau antagonice rivalității comerciale din cadrul clasei de mijloc și chiar conflictuale în straturile inferioare ale societății. Evrydiki Sifneos insistă în cadrul acestui capitol și pe modalitățile prin care autoritățile locale și centrale au gestionat astfel de situații, prin aplanarea ori înțetirea flăcării pogromurilor, respectiv pe dezavantajele civile la care era supusă una dintre etniile preponderent antreprenoriale și piston al progresului comercial din Rusia țaristă.

Capitolul al șaselea oferă o imagine de ansamblu asupra zenitului unei stări de spirit produse exclusiv de aplicarea temeinică și îndelungată a liberalismului economic și a unui sistem de semisclavie la nivelul structurilor productive rusești, dar autoarea imortalizează pentru posteritate și declinul vieții portuare și culturale din Odessa. În anii zbciumați ai Marelui Război, pe scările din port și-n vilele somptuoase de pe largile bulevarde au răsunat alternativ melodii rusești, germane, cât și zgomotul frământărilor revoluționare bolșevice și naționaliste ucrainene, marșurile trupelor de ocupație austro-germane sau revolverele bolșevicilor. Istoria prodigioasă a unui secol și jumătate de exploatare capitalistă apunea după intervenția aliată (trupe franceze și elene) din regiunea Odessa între decembrie 1918 și martie 1919. Plecarea misiunii militare străine și eșecul acțiunilor de coagulare a unui stat național și independent ucrainean au prilejuit contactul întregii societăți nord-pontice cu realitățile regimului comunist, ostil capitalului occidental și inițiativelor antreprenoriale și culturale private.

Lucrarea dispune de anexe și o bibliografie amplă, dar și de un indice de nume, locuri și subiecte pentru a facilita accesarea rapidă a cercetătorului la informațiile căutate cu interes. Pe simplul cititor lectura volumului de față îl transpune într-o lume de mult apusă, dar și inimaginabilă având în vedere transformările prin care a trecut regiunea de nord a Mării Negre în ultimul secol, prin care descoperă prosperitatea, multiculturalitatea și diversitatea specifică lumii porturilor și liberalismului economic. Așadar, volumul semnat de Evrydiki Sifneos constituie un model de urmat pentru reconstituirea cotidianului orașelor-porturi nord-pontice și (pe alocuri) pentru cele de la Dunărea maritimă.

Cristian Constantin



ISSN 0567-6320